З Б О Р Н И К
МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ
LIV/2

МАТИЦА СРПСКА
ОДЕЉЕЊЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК
ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

MATICA SERBICA
CLASSIS LITTERARUM
ARCHIVUM PHILOLOGICUM ET LINGUISTICUM

Покренут 1957. године
До XXVI књиге (1983) излазио под називом *Зборник за филологију и лингвистику*

Главни уредници:
Др Миливој Павловић (1957–1960), др Рудолф Коларић (1961–1962),
академик Павле Ивић (1963–2000), академик Александар Младеновић (2001–2009),
др Јасмина Грковић-Мејџор (2010–)

LIV/2

Уредништво:
Др ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЏОР, др ДРАГА ЗЕЦ, др ЈОВАН ЈЕРКОВИЋ,
др ГЕРХАРД НЕВЕКЛОВСКИ, др СЛОБОДАН ПАВЛОВИЋ, др ДРАГОЉУБ ПЕТРОВИЋ,
др МАТО ПИЖУРИЦА, др МИЛОРАД РАДОВАНОВИЋ, др СВЕТЛАНА М. ТОЛСТАЯ,
др ЗУЗАНА ТОПОЛИЊСКА

Collegium redactorum:
Dr JASMINA GRKOVIĆ-MAJOR, Dr JOVAN JERKOVIĆ, Dr GERHARD NEWEKLOWSKY,
Dr SLOBODAN PAVLOVIĆ, Dr DRAGOLJUB PETROVIĆ, Dr MATO PIŽURICA,
Dr MILORAD RADOVANOVIĆ, Dr SVETLANA M. TOLSTAJA,
Dr ZUZANNA TOPOLIŃSKA, Dr DRAGA ZEC

Главни и одговорни уредник:
Др ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЏОР

ISSN-0352-5724 | UDK 80/81(082)

З Б О Р Н И К

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

LIV/2

НОВИ САД
2011

САДРЖАЈ

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

Bohumil Vykypěl: Briefly on the use of the historiography of linguistics or Leave structuralism alone! . . . 7

Марија Вучковић: Прасловенско гнездо **gъb-* / **gyb-* / **gub-* у светлу теорије прототипа . . 15

Слободан Павловић: Дистрибуција енклитика у старосрпским повељама и писмима XII и XIII века . . . 31

Philip Minlos: Some controversies concerning possessive pronoun placement in Old Russian . . 53

Yannis Kakridis: Dvoglasna reč ili dijalog? Traktati Grigorija Palame *O ishođenju Svetoga duha* u srpskoslovenskom prevodu 14. veka . . . 59

Наташа Драгин: Земљораднички закон у хиландарском рукопису из XV века . . . 71

Марина Курешевић: Исказивање футура у Српској Александриди . . . 91

Дејан Средојевић, Љиљана Суботић: Дугоузлазни акценат у новосадском говору: фонетске карактеристике и фонолошка интерпретација . . . 109

Maja Marković: Prozodijski transfer u učenju stranog jezika: temporalne karakteristike . . . 135

Стана Ристић: Глаголи са значењем постепености . . . 147

Ивана Антонић: Синтакса и семантика предлога *ӣрема* . . . 161

Гордана Штрбац: Рекција именица комуникативног значења . . . 179

Снежана Петровић: Турцизми у црногорским народним говорима (1) . . . 191

Марина Јуришић: Просторна значења аналитичких конструкција са предлогом *ӣо* у говору Горње Пчиње . . . 199

Савка Благојевић: „Ми” као „ми” или „ми” као „ја”: прво лице множине као експонент ауторовог присуства у академском писаном дискурсу . . . 207

Едита Андрић: Лексичка негација у српском и мађарском језику . . . 219

Драгана Дробњак, Снежана Гудурић: Фраземи из семантичког поља ‘смрт’ у француском и српском језику . . . 237

Sonja Filipović-Kovačević: Anglicizmi kao međujezički pojmovni amalgami . . . 247

ХРОНИКА

Wayles Browne: In memoriam Ilse Lehiste (1922–2010) . . . 265

КРИТИКЕ И ПРИКАЗИ

Biljana Mišić Ilić, Mentalistička teorija značenja . . . 271

Dušanka Zvekić-Dušanović: Björn Hansen, Ferdinand de Haan (eds.), Modals in the Languages of Europe: A Reference Work . . . 282

Марина Курешевић: Sandra Birzer, Русское деепричастие. Процессы грамматикализации и лексикализации . . . 290

Виктор Савић: Řecko-staroslověnský index. Index verborum graeco-palaeoslovenicus . . . 296

Ивана Лазић-Коњик: Стана Ристић, Модификација значења и лексички модификатори у српском језику . . . 302

Ружица Фармаковски: Рајна Драгићевић, Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу . . . 306

Упутство за припрему рукописа за штампу . . . 311

UDC 81(091)
165.75
Прегледни рад

Bohumil Vykypěl

BRIEFLY ON THE USE OF THE HISTORIOGRAPHY OF LINGUISTICS OR LEAVE STRUCTURALISM ALONE!*

This paper points to problems with ignoring past work in linguistics. This is demonstrated on the example of the recently formulated notions of "comparative concepts and descriptive categories" in cross-linguistic studies. In addition, a remark is made on the excessive desire to be original, a widespread concern in present-day linguistics.
Key words: historiography of linguistics, structuralism, language comparison.

Рад указује на проблеме занемаривања ранијих истраживања у лингвистици. Ово се илуструје примером недавно формулисаних појмова „компаративних концепата и дескриптивних категорија" у општелингвистичким студијама. Износи се и запажање о томе да у савременој лингвистици постоји претерана, широко распрострањена жеља за оригиналношћу.
Кључне речи: лингвистичка историографија, структурализам, поређење језика.

> "An adolescent discipline, to be sure, needs no history; such an activity would seriously impair its initial vigor and unduly bridle its curiosity." (Koerner 2004: 11)

E. F. K. Koerner, the *Altmeister* of the historiography of linguistics, has repeatedly offered several possibilities of how writing the history of linguistics can be useful to linguists in general (cf. most recently Koerner 2004: 5–12). The first use is "the introduction to the field of linguistics through its history". This can also be understood as a certain protection against a too frequent reinvention of wheel in order to save one's intellectual forces. Another sense might, of course, be to avoid irritating anyone with one's claims. Both seem, unfortunately, to have happened to Martin Haspelmath in his programmatic papers on distinguishing comparative concepts and descriptive categories.

1. Comparative concepts and descriptive categories. In actual fact, the distinction between comparative concepts and descriptive categories as well as its

* This paper was written with the support of a grant from the Czech Science Foundation (Nr. P406/10/1346). I thank Mark Richard Lauersdorf (University of Kentucky, USA) for improving my English.

explicit formulation is quite old (if we, of course, do not believe that 'to be explicit' means 'to write a separate paper using the same terminology'). To stay in the twentieth century, we can, e.g., refer to I. I. Meščaninov, reputedly a Marrist, in fact a predecessor of the Greenbergian concept of typology, who distinguished conceptual categories and linguistic concepts (cf. Meščaninov 1945: 195–198).

Even earlier, in the general introduction to his habilitation thesis, finished in 1925, Bohuslav Havránek, a Prague School structuralist unknown to the big wide linguistic world, also treated the question of linguistic categories. Referring to Jespersen, he introduced the distinction between general notional categories and language-particular grammatical categories (cf. Havránek 1983 [1928]: 70). At the same time, it is important that the notional (or functional) categories share some features with Haspelmath's comparative concepts.

So the criterion for evaluating comparative concepts is in fact their explicative power:

> "Le seul critère d'adéquation pour les concepts comparatifs est leur aptitude à permettre une comparaison interlinguistique intéressante (...)." (Haspelmath 2009: 25)
> "(...) comparative concepts are defined by typologists in such a way that they allow them to capture interesting generalizations, or simply salient different language types. Thus, comparative concepts cannot be right or wrong, at least not in the same sense that innate crosslinguistic categories can be right or wrong. They can only be more or less productive, in that they allow the formulation of more or less interesting subdivisions and generalizations." (Haspelmath 2010: 678)

Likewise, Havránek stressed the explicative function of notional categories:

> "They live on credit and are accepted only as long as they prove correct, to use an expression of pragmatic philosophy." (Havránek 1983 [1928]: 69)

The question of locus of existence is not relevant to comparative concepts:

> "La question de savoir s'ils sont psychologiquement réels ne se pose en aucun cas pour les concepts comparatifs, contrairement aux catégories descriptives." (Haspelmath 2009 : 26)
> "They [comparative concepts] are not psychologically real, and they cannot be right or wrong. They can only be more or less well suited to the task of permitting crosslinguistic comparison." (Haspelmath 2010: 665)

The same can be said of the Praguean general linguistic categories (cf. Vykypěl 2009: 24). Comparative concepts are even a part of linguistic theory, an instrument making the very comparison possible:

> "Il n'y a pas de justification empirique pour ces schèmes, car une comparaison empirique ne devient possible que dès lors qu'on dispose d'un tel concept comparatif. Les concepts comparatifs reposent donc dans une large mesure sur l'intuition du linguiste." (Haspelmath 2009: 26)

Havránek formulated this reciprocal relationship between the linguist's intuition (Hjelmslevian "experience data") and theory qua descriptive instrument as follows:

> "Jespersen is justified in asserting that these *functional categories*, general linguistic concepts (his notional categories) are gained empirically by means of formal and

> functional analysis (*Philosophy of Grammar*, 50 ff.). I only emphasize that these concepts are always relative and provisional, both from the viewpoint of research and cognition and from the viewpoint of the functions themselves (cf. also Bally, *GRM* 6, 1914, p. 463 and Sechehaye *ib.* pp. 288 ff.), and that they are not obtained only empirically. They are an intellectual shortcut of experience, a simplification and partly also an explanation that is tried out and verified in practice." (Havránek 1983 [1928]: 69)

This passage from Havránek was later quoted approvingly by Daneš (1994: 205) since it fits in well with his own concept of linguistic categories as empirically-based descriptive devices helping the linguist orient himself in linguistic data (cf. Vykypěl 2009: 67).

More generally, we may refer to Hjelmslev, who repeatedly declared that linguistic theory should not be assessed empirically as it, in itself, makes linguistic description possible, and that it should at the same time be based on experience (cf. Vykypěl 2005: 13, 50). Hjelmslev also warned emphatically against confusing general linguistic notions ("comparative concepts") with categories of individual languages ("descriptive categories") and expressed the need for the general categories not to be formulated inductively (cf. Hjelmslev 1961: 12).

However, both Havránek and Hjelmslev merely sketched his notion in general and did not elaborate it in more concrete terms; the same can, in principle, be said of Meščaninov. A suggestion of "comparative concepts" was, in contrast, made by Skalička in two texts from the 1940s. He proposed five parameters according to which languages should be typologically compared: the construction of the syllable, the relationship of form and function in linguistic signs, the problem of classification, the problem of binding of linguistic entities, and the problem of "amplification", that is, of how strongly linguistic notions or categories are varied in individual languages (cf. Skalička 1979: 187, 201). This was elaborated by Popela (2006 [1950]); and Vasiljev (2009) applied Skalička's parameters to typological description of Vietnamese.

2. How the whole enterprise will end. The question that remains is how to get from comparative concepts to linguistic universals, the formulation of which comparative concepts should actually allow (Haspelmath 2009: 25–26; 2010: 678), if comparative concepts do not have "une validité psychologique" and "ils ne sont introduits que pour comparer les langues" (Haspelmath 2009: 32–33). Similarly, it is not clear which status the linguistic universals to be formulated by means of comparative concepts have if these concepts are neither generalizations over language-particular entities, nor are they instantiated in these entities.

It seems that we are dealing with another formalization of the original functionalist Haspelmath (cf. Vykypěl 2009: 53). Indeed, his notion of comparative concepts, or, more precisely, of how comparative concepts should be constructed, represents, in fact, a return to Hjelmslev:

> "Comparative concepts are universally applicable, and they are defined on the basis of other universally applicable concepts: universal conceptual-semantic concepts, general formal concepts, and other comparative concepts. (...) As in our first example in §2, the definitions appeal only to conceptual-semantic concepts, to general (not linguistics-specific) formal concepts (such as 'precede', 'identical', 'overt',

which I assume to be unproblematic), and to other comparative concepts. (...) They [comparative concepts] are potentially applicable to any human language. Their definitions contain other universally applicable concepts of three kinds: universal conceptual-semantic concepts, general formal concepts (such as 'precede', 'overt'), and other (more primitive) comparative concepts." (Haspelmath 2010: 665, 670, 673)

This is precisely what Hjelmslev's concept of defining general notions of his linguistic theory looks like: one has to proceed from simpler, and not linguistic-specific, notions (his indefinables) to more complex composed notions (cf. Hjelmslev 1961: 29; 1975). Symptomatically enough, Haspelmath (2010: 674) also needs to stress the importance of the terminological question of naming individual comparative concepts, much the same as Hjelmslev was confronted with the problem of naming the notions established by his formal-deductive analytic procedure (cf. also Vykypěl 2009: 65).

Furthermore, it is telling that Haspelmath confesses that he came to the idea of the need for comparative concepts when working on a linguistic atlas based on broad linguistic data (Haspelmath 2010: 678). Similarly, Hjelmslev made his "deductive turn" to a formal theory after working on a cross-linguistic description of cases based on broad linguistic data (Hjelmslev 1935–37). Hjelmslev's and Haspelmath's recognition of the need for definitions of notions without regard to empirical data and for a successive deductive building of the inventory of comparative concepts seems thus to have originated in extreme induction and ended up in extreme deduction. It is very probable that Haspelmath's enterprise will have the same end which that of Hjelmslev's had: Wanting to have all, he will have nothing, and the work will remain an unfinished fragment, interesting with respect to its general ideas and limitedly usable for practical linguistic work. It appears evident that the approach of the Prague School, being slightly inductive und slightly deductive, is more natural or realistic (cf. also Vykypěl 2009: 49).

3. Structuralism, the straw man. Quoting Hjelmslev, Skalička and others above, we also touched on the irritating component in Haspelmath's argumentation. He constantly refers to a "structuralist tradition" without specifying it properly and has even created a "non-aprioristic structuralism" (mixing disparate figures such as Boas, Saussure, Martinet and Peter Matthews; cf. Haspelmath 2009: 19–21). He introduced the following three answers to the question of whether or not typology, conceived roughly as classificatory comparison of languages leading to uncovering their universal properties (or, in fact, rather simply as an *epiteton ornans* for the mere comparison of languages, as Skalička 1965 put it), is possible:

"(1) a. La typologie des langue[s] est effectivement impossible (structuralisme non-aprioristique).
b. La typologie des langues est possible sur la base de catégories translinguistiques (générativisme aprioristique).
c. La typologie des langues est possible sans catégories partagées par les langues (typologie non-aprioristique)." (Haspelmath 2009: 19)

The first answer is possibly the answer of American descriptivists (however, also in this case, this is not as certain as it would seem to be at first sight; cf.

Hymes – Fought 1981). The second answer is not only that of generativists, but also that of the structuralist Hjelmslev (cf. Vykypěl 2005: 179ff); it is telling that this was one of the main points for which Skalička reproached Hjelmslev in his evaluation of glossematics from the Praguean point of view (cf. Skalička 1947–48: 141). Finally, the third answer might in fact be the answer of the functional structuralists of the Prague School, as we have seen above.

One really wonders what sort of structuralism is meant when Haspelmath writes:

> "Et généralement on peut dire que le structuralisme a délivré peu de contributions à une comparaison systématique des langues." (Haspelmath 2009: 20)

This can be understood in such a way that: either Mathesius, Trubetzkoy, Skalička, Vachek, Krámský, Popela, Sgall and many others are not structuralists, or their comparisons are not systematic enough.

In another location, the relevant period is limited to the first half of the twentieth century and two exceptions are conceded:

> "As we saw in §4, however, the structuralists of the first half of the twentieth century were not much concerned with crosslinguistic studies (with some exceptions such as Hjelmslev and Trubetzkoy)." (Haspelmath 2010: 675)

But unfortunately, as mentioned above, with respect to cross-linguistic comparison, or more precisely, to the ontological status of notions used in this comparison, Hjelmslev is rather to be regarded as a "proto-generativist".

Another, and even bigger, foul is the claim that structuralist linguists were not interested in connections of frequency with language structure (Haspelmath 2005: IX). This was substantiated by one sentence in a letter by Trubetzkoy, which completely ignores the numerous papers by Praguean structuralists on this topic (cf. Vykypěl 2009: 66–67).

In general, it is of course not necessary that everyone read Skalička, Hjelmslev or Mathesius. But one would then plead with the non-readers of them not to speak of structuralists or not to frame general-linguistic treatises historiographically. In addition, it is also clear that Haspelmath is not the only one who may irritate readers of structuralists' writings with his claims (indeed, there are far worse cases); he featured here only as a straw man.

4. A brief concluding note on present-day linguistics. If the kind reader may permit me to make an additional brief general remark, then I would point to the striking fact that in present-day linguistics one meets with a very intensive effort to present everything as something entirely new, if possible fundamentally different from what has preceded it, in other words something groundbreaking. Apparently, we are dealing here with pressures arising from the social situation of linguists (and possibly, scientists in general): linguistics (science) is pursued nowadays by substantially more people than before and it is thus somewhat naturally necessary to assert oneself, make oneself visible, distinguish oneself in this competition. Delimiting oneself against "incompetent" predecessors has indeed always existed; it suffices here to mention, for example, the neo-grammarian manifestoes or later, in turn, the structuralist portraits of the neo-grammarians. But it is obvious that, from a historical point of view, the present situation of a

hard competitive fight represents an evolution of the polemic radicalism of early Chomskyanism. Connected to this strong desire to be original is another distinctive feature of present-day linguistics that is apparent at first sight: considerable diversity of general theoretical frames (cf. e.g. Heine – Narrog 2010, although, with one or two exceptions, only theories with American roots are presented in this handbook). Regarding this issue one may, however, ask the question of how it appears at second sight and ask, on the one hand, whether or not the external, or declarative, diversity hides an inner uniformity, and whether or not, on the other hand, this diversity has, in fact, always existed. Answering both of these questions would, naturally, require a separate treatise, or rather a large monograph. Notwithstanding, it is perhaps possible to remark briefly that diversity and uniformity are in the end not descriptive categories, but more likely evaluative categories; in other words, differences between certain theories are eventually irrelevant if the theories in question are equally weak regarding the value of what they say (one can see this instructively, I believe, with the individual variants of generativism). With respect to the situation regarding diversity in the past, it is without doubt that different approaches in linguistics also existed side by side in the past, but it nevertheless seems that the diversity was not as strong; there are surely multiple causes of this, but one of the main ones is, in my opinion, of a social nature as mentioned above.

REFERENCES

Daneš, František. The sentence-pattern model of syntax. Philip A. Luelsdorff (ed.). *The Prague School of Structural and Functional Linguistics: A short introduction.* Amsterdam – Philadelphia: Benjamins, 1994, 197–221.

Haspelmath, Martin. Preface to the reprinted edition. Joseph H. Greenberg. *Language Universals.* Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2005, VII–XVII.

Haspelmath, Martin. Pourquoi la typologie des langues est-elle possible? *Bulletin de la Société de linguistique de Paris* 104/1 (2009): 17–38.

Haspelmath, Martin. Comparative concepts and descriptive categories in crosslinguistic studies. *Language* 86 (2010): 663–687.

Havránek, Bohuslav. Trends in present-day linguistic research. Josef Vachek (ed.): *Praguiana: Some basic and less known aspects of the Prague Linguistic School*. Amsterdam: Benjamins, 1983, 65–75.

Heine, Bernd, Heiko Narrog (eds.). *The Oxford Handbook of Linguistic Analysis.* Oxford: Oxford University Press, 2010.

Hjelmslev, Louis. *La catégorie des cas.* I–II. Aarhus: Universitetsforlaget i Aarhus, 1935–37.

Hjelmslev, Louis. *Prolegomena to a Theory of Language.* Translated by Francis J. Whitfield. Madison: The University of Wisconsin Press, 1961.

Hjelmslev, Louis. *Résumé of a Theory of Language.* Edited by Francis J. Whitfield. Copenhague: Nordisk Sprog- og Kulturforlag, 1975.

Hymes, Dell, John Fought. *American Structuralism.* The Hague etc.: Mouton, 1981.

Koerner, E. F. K. *Essays in the History of Linguistics.* Amsterdam – Philadelphia: Benjamins, 2004.

Meščaninov, I. I. *Členy predloženija i časti reči* [Members of Sentence and Parts of Speech]. Moskva – Leningrad: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR, 1945.

Popela, Jaroslav. *Skaličkova jazyková typologie* [Skalička's Language Typology]. Edited by Bohumil Vykypěl and Vít Boček. Brno: Masarykova univerzita, 2006.

Skalička, Vladimír. Kodaňský strukturalismus a „pražská škola" [Copenhagen structuralism and the "Prague School"]. *Slovo a slovesnost* 10 (1947–48): 135–142.

Skalička, Vladimír. Tipologija i grammatika [Typology and grammar]. *Slavia* 34 (1965): 412–414.

Skalička, Vladimír. *Typologische Studien.* Edited by Peter Hartmann. Braunschweig – Wiesbaden: Vieweg 1979.

Vasiljev, Ivo. The type of Vietnamese. Bohumil Vykypěl, Vít Boček (eds.). *Recherches fonctionnelles et structurales 2009.* München: Lincom Europa, 2009, 93–131.

Vykypěl, Bohumil. *Glossematikstudien. Unzeitgemäße Betrachtungen zu Louis Hjelmslevs Sprachtheorie.* Hamburg: Kovač, 2005.

Vykypěl, Bohumil. *Empirical Functionalism and the Prague School.* München: Lincom Europa, 2009.

Бохумил Википел

УКРАТКО О УПОТРЕБИ ЛИНГВИСТИЧКЕ ИСТОРИОГРАФИЈЕ ИЛИ ОСТАВИТЕ СТРУКТУРАЛИЗАМ НА МИРУ!

Р е з и м е

У раду се указује на проблем занемаривања ранијих истраживања у лингвистици. Ово се илуструје примером недавно формулисаних појмова „компаративних концепата и дескриптивних категорија” у општелингвистичким студијама. Аутор најпре показује да ово нису сасвим нови концепти, будући да су их користили, на пример, И. И. Мешчањинов и Бохуслав Хавранек (и, имплицитно, Прашка школа). Друго, што је можда и важније, показује се да је сличан покушај широко заснованог поређења језика помоћу „компаративних концепата” Луја Јелмслева био неуспешан. На крају, аутор позива лингвисте да буду пажљивији у формулисању онога што је структурално у лингвистици. Уз то, износи се и запажање о томе да у савременој лингвистици постоји претерана, широко распрострањена жеља за оригиналношћу.

Institute of the Czech Language
Academy of Sciences of the Czech Republic
Veveří 97, CZ–60200 Brno, Czech Republic
vykypel@iach.cz

UDC 811.16'01'367.62
Изворни научни рад

Марија Вучковић

ПРАСЛОВЕНСКО ГНЕЗДО **GЪB-* / **GYB-* / **GUB-* У СВЕТЛУ ТЕОРИЈЕ ПРОТОТИПА*

У раду се даје преглед лексичке и творбено-семантичке структуре псл. гнезда **gъb-* / **gyb-* / **gub-*, при чему се користи теоријско-методолошки оквир који нуди теорија прототипа. Испитују се семантичко устројство гнезда у целини, основне творбено-семантичке карактеристике лексема које га сачињавају и значењске конфигурације његових централних чланова. Истраживање је показало да су поменуте језичке категорије прототипски организоване будући да испољавају својства неједнакости и недискретности која имају кључно место у концепцији теорије прототипа.

Кључне речи: прасловенски, словенски језици, псл. основе **gъb-* / **gyb-* / **gub-*, когнитивна лингвистика, историјска семантика, теорија прототипа.

This paper gives an account of the lexical, word formation and semantic structure of the Proto-Slavic word family **gъb-* / **gyb-* / **gub-* using the theoretical-methodological framework of prototype theory. The paper studies the overall semantic structure of the word family, the basic semantic and word formation characteristics of the lexemes belonging to it and the meaning configurations of its central members. The research showed that the mentioned linguistic categories are prototypically organized since they exhibit the features of non-equality and non-discreteness which play a major role in the prototype-theoretical concept.

Key words: Proto-Slavic, Slavic languages, PSl. bases **gъb-* / **gyb-* / **gub-*, cognitive linguistics, historical semantics, prototype theory.

1. Увод. Увид у досадашње резултате реконструкције псл. гнезда **gъb-* / **gyb-* / **gub-*, који омогућавају прасловенски речници (ЭССЯ; SP),[1] открива да слика која се на основу тог увида стиче није без празнина и проблематичних места. Један од разлога је свакако тај што поменути речници нису довршени, те се целовита представа пре свега о глаголским гнездима може добити тек кад буду обрађени сви префикси. Показало се, међутим, да је и у сегментима који су „прошли" кроз речнике остало штошта спорно и нејасно. Поређење тумачења лексема које припадају датом гнезду у руском и пољском псл. речнику, а и у словенској етимолошкој литератури уопште, открило је, рецимо, да не постоји консензус о прасловенском статусу поје-

* Овај рад је настао у оквиру пројекта *Етимолошка истраживања српског језика и израда Етимолошког речника српског језика* (178007), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

[1] Псл. грађа за овај рад ексцерпирана је из ових речника, те се на њих неће посебно реферисати код навођења облика и значења псл. лексема и њихових континуаната. Уколико се наводи нека друга информација из поменутих речника, они ће, као и све остале референце, бити цитирани на уобичајени начин.

диних лексема, па чак ни о припадности неких речи овој лексичкој породици, а уочљиво је и различито сагледавање творбено-семантичких односа унутар гнезда.

Приликом испитивања лексичко-семантичке структуре псл. гнезда **gъb-* / **gyb-* / **gub-* подстицајну теоријско-методолошку основу нашли смо у теорији прототипа развијеној у оквиру когнитивне лингвистике. Покушаћемо у овом раду да покажемо који је њен дескриптивно-експланаторни значај за дијахронијска истраживања ове врсте, тј. какве су могућности њене примене у опису унутрашњег устројства језичких категорија које творе лексеме обједињене заједничким пореклом и у тумачењу структуралних карактеристика таквих категорија.

2. Теорија прототипа. Полазећи од тога да језик није аутономна структура, већ саставни део општих људских когнитивних способности (Langacker 1987: 12–13) и да је категоризација, тј. груписање различитих ентитета на основу уочених сличности, кључни когнитивни процес у мишљењу, опажању, деловању и говору (Lakoff 1987: 5), когнитивни лингвисти приступају језику првенствено као систему категорија (Geeraerts 1997: 7) које су истог типа као и друге категорије појмовног система (Lakoff 1987: 58). Они се, када је поимање унутрашњег устројства категорија у питању, између класичног погледа на категоризацију[2] и концепције теорије прототипа опредељују за ову другу опцију, која се у когнитивнопсихолошким експериментима показала као когнитивно реалнија (Langacker 1987: 16–17; Lakoff 1987; Geeraerts 1997: 10–23).[3] Експерименти које је спровела Е. Рош са сарадницима открили су да су категорије често организоване око прототипичних примерака као најрепрезентативнијих чланова категорије у смислу да су најчешћи у нашем искуству, да се обично уче најраније и да се њихов повлашћени положај може експериментално одредити на различите начине, а да се остали чланови прикључују категорији на основу опажених заједничких карактеристика које деле са прототипом; отуда је припадност категорији ствар степена, пошто су прототипични елементи пуноправни, централни чланови категорије, док остали елементи имају градуелни статус од централнијег до периферног у зависности од тога колико и како одступају од прототипа (Langacker

[2] Према традиционалној концепцији категоријалне структуре, категорије су логички ограничени ентитети, дефинисани помоћу скупа критеријалних својстава, која у потпуности поседују сви њени чланови; одатле следи да су категорије јасно разграничене, да се чланство у њима остварује по принципу „све или ништа", и да сви чланови имају једнак статус (Rosch – Mervis 1975: 573–574, цитирано према Geeraerts 1997: 10–11; Langacker 1987: 16). Критеријална својства представљају потребне и довољне услове у смислу да је свако од њих неопходно за дефиницију категорије, а да су сва, скупа узета, довољна за разграничавање дате категорије од свих осталих (Geeraerts 2006 [1989]: 142). Епистемолошки гледано, овакво поимање категорија је објективистичко, јер имплицира да су оне, будући дефинисане једино помоћу особина инхерентних њеним члановима, независне од особености бића које категоризује (Lakoff 1987: 7).

[3] Детаљније о развоју когнитивистичког схватања категоријалне структуре и процеса категоризације в. Lakoff 1987: 12–57. О даљем развоју модела прототипа у оквиру проучавања категоризације в. сажето Evans – Green 2006: 249. За упоредни преглед савремених истраживања категоризације у когнитивној лингвистици и психологији в. Geeraerts 2010: 244–249.

1987: 16–17, 371). Један од главних структуралних принципа прототипски организованих категорија јесте принцип породичних сличности по коме сваки члан категорије има бар једну заједничку карактеристику са неким другим чланом, док је мало таквих карактеристика (или не постоји ниједна) које деле сви чланови (Rosch – Mervis 1975: 574–575, цитирано према Geeraerts 1997: 12). Утврђено је такође да тако структурисане категорије често немају чврсто утврђене границе (Mervis – Rosch 1981: 109). Истиче се да је и сам појам прототипичности прототипски организован при чему се као најбитнији истичу појмови недискретности (non-discreteness), на који указују демаркационе тешкоће и флексибилна примена категорија, и неједнакости (non-equality), који се манифестује у виду нехомогене унутрашње структуре категорије са доминантним језгром и мање израженом периферијом; другим речима, неки чланови категорије су увек истакнутији од осталих (Geeraerts 1997: 21). На епистемолошком плану[4] важи схватање да су својства релевантна за опис категорија интеракцијска, тј. одређена природом човекових биолошких способности и његовим искуством функционисања у физичкој и друштвеној средини (Lakoff 1987: 13, 56).

Теорија прототипа је, дакле, интердисциплинарно развијан и примењиван теоријски конструкт, а показала се као врло продуктивна у различитим областима лингвистике: лексичкој семантици, фонологији, морфологији, синтакси, историјској лингвистици итд. (Geeraerts 2006 [1989]: 144–145),[5] пошто се било која врста језичке структуре – семантичка, фонолошка или симболичка (као спој претходне две) – може анализирати као категоријална структура, што сведочи о томе да су организоване по истим принципима (Langacker 1987: 369, 378, 386). У домену лексичке семантике ова теорија пружа подстицајан модел за изучавање полисемије и семасиолошке промене (Geeraerts 1997).

Када се дате теоријске поставке примењују у конкретној анализи, важно је, са методолошког становишта, поштовати одређене критеријуме за опис и верификацију структуре језичких категорија. Када је реч о критеријумима за одређивање прототипичног значења, у литератури се наводи неколико његових показатеља: когнитивна доступност (на помен лексеме прототипично значење прво пада на памет), утемељеност у конкретном, телесном искуству, примењивост на велики број ситуација, могућност апсорпције нових појмовних садржаја, фреквентност у реализацији и са тим повезан висок степен когнитивне укорењености, развојни приоритет, сем тога, прототипично значење је основно полазиште за ширење категорије и главни

[4] Епистемолошке консеквенце флексибилне и динамичке природе прототипске појмовне организације огледају се и у томе што она истовремено обезбеђује структуралну стабилност и адаптивност појмовног система јер омогућава интерпретацију нових података помоћу већ постојећих концепата, што представља основну карактеристику људске когниције (Geeraerts 1997: 112–114).

[5] У српској лингвистици ова теорија је коришћена, на пример, у проучавању семантике предлога (Klikovac 2006[2]; Кликовац 2008), префикса (Klikovac 2004: 167–188), творбених гнезда (Klikovac 2004: 239–256), затим придева са значењем људских особина (Драгићевић 2001), као и лексема у којима се реализује појам вертикалне димензије (Rasulić 2004), у граматици је нашла примену у истраживању посесивности (Номаћи 2006) и процеса граматикализације (Грковић-Мејџор 2007: 61–76).

чинилац њене кохеренције (Langacker 1987: 380, 381, 396; Rasulić 2004: 38). Према Тајлер и Евансу, треба узети у обзир, на пример, и то које је значење најраније посведочено, као и семантику твореница деривираних од речи чије се прототипично значење одређује[6] (Tyler – Evans 2003: 45–48). При томе се под најранијом потврдом не мисли само на најраније историјске, тј. писане потврде, већ и на податке добијене упоредно-историјским испитивањима, па се под овим критеријумом заправо подразумева изворно, првобитно или етимолошко значење. Важност дијахронијске димензије у проучавањима категоријалне структуре проистиче из њене динамичке природе. У језичким категоријама се одражава претходно искуство и језичка активност говорника тако да промене искуствених образаца и комуникативних потреба могу изменити конфигурацију категорија (Langacker 1987: 376) укључујући наравно и прототип (Raffaelli 2000: 136; Драгићевић 2010[2]: 82). Потребно је нагласити да прототипично значење не мора испунити све ове услове нити они морају бити концентрисани у једном значењу. Отуда је могуће да категорија има више прототипā (Langacker 1987: 381; Geeraerts 1997: 62).

Што се тиче повезаности различитих значења унутар једне полисемантичке структуре, модел категоријалне организације засноване на прототипу подразумева да су сва значења непосредно или посредно повезана са прототипичним, посредством неколико општих механизама[7] као што су нпр. метонимија, метафора, генерализација, специјализација (Lakoff 1987: 91; Nerlich – Clarke 2003: 5).

3. Псл. гнездо **gъb-* / **gyb-* / **gub-* као прототипски организована категорија. Полазећи од већ поменутог схватања да су различити језички нивои устројени по истим принципима, те да се, према томе, било која врста језичке структуре може анализирати као категоријална структура, посматраћемо као прототипски организоване категорије:

1. полисемантичку структуру псл. гнезда **gъb-* / **gyb-* / **gub-* у целини,
2. скуп лексема које сачињавају ово гнездо,
3. значењске конфигурације појединачних лексема.[8]

Ширење предмета анализе на семантичку структуру етимолошког гнезда у целини налази потпору у приступу С. М. Толстој проучавању полисемије. Она, наиме, сматра да је носилац својства вишезначности језичка

---

[6] Овај критеријум је већ примењивала Р. Драгићевић која се служила анализом деривационог система вишезначних придева како би прецизније одредила хијерархијску организацију њихових различитих значења; истраживање је резултирало закључком да се семантика деривата најчешће ослања на примарно значење мотивне речи, али да има и изузетака код којих се примарно и творбено доминантно значење не поклапају (Драгићевић 2001: 18–21; 2010[2]: 202–204). Приступ у коме се полисемија и деривација сагледавају као процеси у оквиру којих важе исте семантичке законитости (Гортан-Премк 1997: 136–139; Драгићевић 2010[2]) нарочито је плодотворан у језицима који имају богату деривацију, а његовом применом се обогаћују савремени теоријско-методолошки оквири преузети из англосаксонске лингвистике у којој творбена семантика није нарочито развијена због ограничених творбених механизама енглеског језика (Драгићевић 2004; Dragićević 2010: 26–27; Raffaelli – Kerovec 2008).

[7] Према когнитивистичком схватању, ти општи принципи нису специфично језички, већ представљају кључне механизме организовања појмовног система уопште, а то уверење се одражава и у терминологији, уп. термин појмовна метафора.

[8] Овом приликом ограничићемо се на најистакнутије чланове категорије.

јединица већа од речи, пошто семантичке карактеристике својствене некој речи налазе „продужење" у другим јединицама истог лексичко-творбеног (етимолошког) гнезда, при чему деривати неретко појачавају и наглашавају семантичке карактеристике полисемичне мотивне речи (Толстая 2008: 20, 32). Однос горенаведених језичких структура подразумева хијерархијску организацију у којој елементи неке категорије на нижем нивоу представљају и сами засебне категорије. Усредсредићемо се у овом раду првенствено на то како се у датим структурама манифестују два основна и узајамно повезана својства прототипски заснованих категорија: неједнакост унутрашње структуре у којој се издвајају језгро и периферија и недискретност која се очитује у флуктуацијама на њиховим границама и проблемима који настају приликом покушаја њиховог разграничавања.

3.1. Прототипично значење разматраног прасловенског гнезда јесте 'савијати (се)'. У том погледу, ово је прилично репрезентативан случај категорије засноване на прототипу, узевши у обзир да је централност дате семантичке реализације потврђена бројним показатељима. Поменуто значење представља полазиште за семантичку дисперзију у оквиру гнезда будући да су остала значења изведена из њега или су посредно са њим повезана, те функционише, метафорички речено, као гравитациони центар целе категорије (уп. Langacker 1987: 380). Ово тврђење ће бити мало касније аргументовано. Његово првенство манифестује се такође у чињеници да је то убедљиво најфреквентније значење у овом гнезду.[9] Оно фигурира као примарно у семантици балтских паралела, уп. лит. *gùbti, gumba, gùbo* 'савијати се, утонути, угибати се', лет. *gubt, gubstu, gubu* 'савијати се, повијати се, кривити се', *gūbuoties* 'сагибати се, ићи погурен' (ЭССЯ 7: 188, 217; SP 8: 320), и претпостављеног пие. корена **g(ᵘ)eu̯bʰ-* (са значењем 'biegen', в. LIV 2001: 188), што значи да је применом компаративно-историјске методе семантичке реконструкције дато значење издвојено као изворно. Треба напоменути и то да је реч о конкретном значењу којим се реферише на физичку радњу, што говори о његовој утемељености у конкретном, телесном искуству.

У семантичкој структури овог гнезда истакнуто место имају још три значењска чворишта повезана директно или посредно са прототипом – '(по)кретати се', 'гинути; пропадати; нестајати', 'уништавати; губити' – која у одређеним деловима семантичке мреже функционишу као мањи, локални прототипски центри даље значењске дисперзије чији продукти, у односу на прототип као средиште семантичке ирадијације, имају периферни статус.

Неколико речи о кључним значењским релацијама. Семантичка реализација '(по)кретати се' могла је проистећи из понављања активности на коју се реферише прототипичним значењем 'савијати (се)', услед чега динамичка компонента у тој мери постаје изразита да доводи до формирања на њој утемељеног новог значења. Поједина значења с.-х. континуанте псл. глагола **gybati (sę)*, за који се дато значење примарно везује, чувају видљиве трагове исходишне семантике, уп. *ѓи́баѿи се* 'њихати се, љуљати се, клатити се;

[9] Од преко 60 речи које, према досад објављеним свескама прасловенских речника (ЭССЯ; SP), припадају овој етимолошкој породици, семантика (или једна од семантичких реализација) 50-ак лексема мотивисана је значењем 'савијати (се)'.

кретати се валовито, тамо-амо' (РСА). Посреди је, дакле, специфичан начин кретања, који се, разложен на мање секвенце, заправо састоји од вишекратних покрета савијања.

Што се тиче значења 'гинути; пропадати; нестајати', постоје два тумачења његове генезе према којима се оно изводи непосредно из прототипичног значења или из претходно поменутог '(по)кретати се'. У етимолошкој литератури најчешће се претпоставља следећи семантички развој: 'савијати (се)' → 'сагињати се, савијати се услед старости, слабости, изнемоглости, болести и сл.' → 'гинути; пропадати; нестајати' (SP 8: 333; ESJS 4: 213; уп. и LIV 2001: 188). Треба нагласити да је овакав развој значења искуствено утемељен: човеково право држање тумачи се као лако уочљив и поуздан знак здравља, снаге и виталности, док се, са друге стране, слабост, умор и болест јасно препознају у повијености, погрбљености тела, обореној глави и потреби да се нађе додатни ослонац при чему општа телесна оријентација из прототипичне веритикалне може прећи у потпуно опречну, хоризонталну (нпр. приликом лежања) (уп. Cienki 1998: 305; Грковић-Мејџор 2007: 360). Сем тога, до телесних деформација, тј. изразитог одступања од онога што се сматра нормалним у телесној грађи и положају, може доћи услед разних болести и повреда. Треба додати да ово свакако није искључиво људско искуство, пошто се сличне манифестације уочавају у целом живом свету (уп. Грковић-Мејџор l.c.). Друго објашњење настанка датог значења полази од секундарне семантичке реализације '(по)кретати се, мицати се' која се могла развити у 'умрети', ако се претпостави значењска међукарика 'отићи (с овог света)' (ESJS 4: 213; Němec 1954). В. Н. Топоров, присталица ове друге претпоставке, као семантичку паралелу наводи рус. *уйти* које значи 'отићи' и 'умрети' (Топоров 2: 322).[10]

Значење 'уништавати; губити' изведено је из претходног на основу каузативне формуле '(у)чинити да неко или нешто нестане, пропадне, погине' (SP 8: 298).

3.2. Уколико се разматрано гнездо посматра као категорија коју сачињава скуп лексема као експонената описане семантичке структуре, уочава се да њену окосницу чини неколико речи које најбоље репрезентују издвојена кључна значења. Централни чланови категорије јесу глаголи **gъ(b)nǫti* 'савијати (се)', **gybati (sę)* 'савијати; покретати се', **gy(b)nǫti* 'гинути; пропадати; нестајати' и **gubiti* 'уништавати; губити'. Посебан положај међу њима има лексема **gъ(b)nǫti* која је носилац прототипичног значења. О примарности овог глагола сведочи и то што се у прасловенским речницима (ЭССЯ; SP) у вези са њим слабо реферише на друге облике унутар гнезда.[11] Поређења су готово искључиво екстерне природе: наводе се балтске паралеле, могући пие. корен и указује се на везу са блискозначним псл. глаголом **bъgati* (ЭССЯ 7: 188–189; SP 8: 320). Све поменуте лексеме карактерише

[10] Уп. Klikovac 2004: 161 за с.-х. потврде у којима се реализује метафора 'смрт је одлазак'.

[11] У пољском псл. речнику се, истина, помиње да је апофонијом повезан са псл. итеративом **gybati* (SP 8: 320), али се тиме заправо потврђује његово првенство.

општесловенска распрострањеност, а њихов повлашћен положај проистиче такође из чињенице да се већина осталих чланова категорије у творбено-семантичком погледу надовезује на њих.

Рубни делови категорије су хетерогенији од средишта у том смислу што се састоје из лексема које припадају различитим врстама речи. Ту има глагола који су настали регуларном префиксацијом, нпр. **nagъbnǫti (sę)*, **nagybati (sę)*,[12] **jьzgy(b)nǫti*, **jьzgubiti* (уп. ЭССЯ 22: 69–70, 76; 9: 32–33), и деривацијом мотивисаном стварањем видски симетричног система. Као примери могу послужити **orzgubjati* 'уништавати, рушити; губити', итератив-имперфектив са основом на *-a-*, изведен од перфектива **orzgubiti* 'изгубити; растрошити' (уп. ЭССЯ 33: 122–123) и **obgybati (sę)* у коме се распознају резултати двају творбених аката који мотивним глаголима обезбеђују видске парњаке: 1. префигирање имперфективног симплекса **gybati* помоћу префикса **ob-* чиме се добија перфектив, уп. слн. *gíbati* impf. 'мицати, кретати' : *ogíbati* pf. 'покренути, побудити', 2. извођење имперфектива од префигираног перфектива **obgъbnǫti* са коренским дужењем као додатним творбеним средством, уп. чеш. *ohnouti se* pf. 'савити (се); приволети некога на нешто' : *ohýbati (se)* impf. 'савијати (се); приволевати' (уп. ЭССЯ 27: 58–59; 7: 216 –217). Са друге стране, на прасловенској равни нема експресивне префиксације (какву описује нпр. Бјелетић 2006) ни експресивне суфиксације (карактеристичне за творбу интензива, деминутива). Такви се типови творбе по свој прилици јављају тек у периоду самосталног развоја словенских језика, уп. **gъ(b)tati* које се у руском псл. речнику реконструише само на основу бугарске потврде (ЭССЯ 7: 189), због чега аутори пољског псл. речника доводе у питање његов псл. статус (SP 8: 320). Именице су с обзиром на вербалну природу њихових мотивних речи и уопште псл. корена **gъb-* већином из категорија nomina acti(onis), уп. нпр. **gъbežь* 'савијање, превој, прегиб, искривљење' < **gъbnǫti*, **gъbati* 'савијати' (ЭССЯ 7: 188; SP 8: 319), nomina resultativa, уп. нпр. **gybanica* 'тесто пресавијено, сложено неколико пута' < **gybati* 'савијати' (ЭССЯ 7: 216; SP 8: 319) и nomina instrumenti, уп. нпр. **gybadlo* 'справа за савијање или покретање нечега' < **gybati* 'савијати; покретати (се)' (ЭССЯ 7: 216). Придеви су углавном изведени непосредно од глагола, уп. нпр. **gybъkъ* 'савитљив' < **gybati* (ЭССЯ 7: 219; SP 8: 333–334) или посредно преко девербалних именица, уп. нпр. **obgybьnъ(jь)* које је изведено, према ЭССЯ (27: 60), од именица **obgyba* / **obgybъ* или од глагола **obgybati*, **obgybnǫti*. Реконструисани су и облици настали слагањем: нпр. **dъvogubъ* 'састављен из два дела, из две јединице, два пута већи, двострук', од броја **dъva* и придева *gubъ* (ЭССЯ 5: 190; SP 5: 178), **dьnьgubъ* / **dьnьguba* 'узалудно губљење времена', од именице **dьnь* и основе глагола **gubiti*, као и фразеологизам **dьnь gubiti* (ЭССЯ 5: 214).

Један од чинилаца који одређују статус лексеме јесте њена распрострањеност. Док су централни чланови категорије општесловенски, дистрибуција осталих лексема варира: неке су такође потврђене у већини словенских језика, али има и реконструката мање или више ограничене распростра-

[12] Разлике у виду међу континуантама упућују на то да и овде треба претпоставити два творбена модела као и код **obgybati (sę)*, о чему ће мало ниже бити речи.

њености.[13] Међу њима има прасловенских дијалектизама, уп., нпр., јсл. **gъban(ьn)ica* ‘тесто пресавијено, сложено неколико пута’ (ЭССЯ 7: 187; SP 8: 319; ЕРСЈ 2: 160) и зсл. **negyba* ‘онај који се нерадо креће, лењивац’ (ЭССЯ 24: 131), затим неоспорно древних образовања, нпр. **gъbъkъ* ‘гибак, савитљив’ (ЭССЯ 7: 189; SP 8: 321; Варбот 1984: 112), чија фрагментарна посведоченост у историјском периоду може бити последица потискивања од стране неке млађе форме (у овом случају, од стране већ поменутог **gybъkъ*), као и лексема чија је прасловенска старина под знаком питања, нпр. **gubitel’ь* због књишког карактера и слабе заступљености у обичном говору (ЭССЯ 7: 165–166; SP 8: 297), и **gъbitъ(jь)*, које је у руском псл. речнику реконструисано на основу чешког придева *hbitý* ‘брз, окретан’ и старопољске именице *gbit* ‘округ, срез’ (ЭССЯ 7: 188), док аутори пољ. речника сматрају да нема основа за псл. реконструкцију пошто је стпољ. лексема германизам чији је етимон нем. *Gebiet* (SP 8: 320).

У вези са више пута помињаном опозицијом центар и периферија, треба имати на уму да из изнетих теоријских поставки на којима почива модел категоријалне организације засноване на прототипу следи да језгро и обод категорије нису оштро разграничени и унутар себе хомогени. Као илустрација градуелности[14] категоријалне структуре може послужити следећи творбени низ:

**orz- + *gъbnǫti → *orzgъbnǫti (sę)* (ЭССЯ 33: 126) ↓
**orzgybati (sę) → *orzgybъ* (id. 132)
**orz- + *gybati* ↑

Двоструко творбено мотивисани глагол **orzgybati (sę)* и његов поствербал **orzgybъ* свакако припадају рубном подручју категорије псл. гнезда **gъb-* / **gyb-* / **gub-*. Међутим, глагол ипак стоји ближе центру у односу на именицу из бар два разлога: он мотивише именицу, а не обрнуто, и има општесловенски карактер, док је поствербал посведочен само у словеначком, руском и белоруском.

Поред лексема чија је припадност псл. гнезду **gъb-* несумњива, иако у њему имају мање или више периферан статус, постоје и оне чије се чланство у категорији из више разлога доводи у питање. Оне у опис категорије уводе другу од две базичне карактеристике прототипски устројених структура – недискретност. Наиме, пажљивији преглед етимолошке литературе открива да границе разматране псл. лексичке групе организоване око корена **gъb-* нису оштро и једнозначно одређене. Тако се поменути прасловенски речници понекад не слажу око тога да ли поједине лексеме, које по пореклу свакако припадају овом гнезду, сежу у период пре распада прасловенске језичке заједнице или су настале независно у више језика у периоду њиховог самосталног развоја. Овај проблем последица је динамичке природе

[13] Треба рећи да овакве констатације не морају одражавати у сваком конкретном случају објективно стање ствари, већ могу бити последица ограничености данашњих сазнања, тако да неко будуће истраживање може показати да је ареал неких лексема далеко шири него што се досад претпостављало.

[14] О појму градуелности у лингвистици в. детаљније Радовановић 2009.

језичких категорија, о чему ће више речи бити касније. Још изразитије својство недискретности илуструју речи у вези са којима постоје подељена мишљења о томе да ли уопште припадају овом гнезду или су неког другог порекла, уп., нпр., с.-х. *нѐ̄гве* ‘окови’;[15] с.-х. *ȍбга̄*, буг. *ȍбга* ‘кора за питу’;[16] чеш., слч. *ohnivo*, пољ. *ogniwo*, рус., укр. *огни́во* у различитим значењима: ‘карика ланца, греда на броду или у рударском окну, део рибарске мреже, чамца, рала, крова, птичјег крила итд.’;[17] рус. дијал. *обыга́ть(ся)* impf. / *обы́гать(ся)* pf. ‘обави(ја)ти, сави(ја)ти; окружи(ва)ти; облачити (се) топло; сушити се на (на ветру, на ваздуху); стврднути се; оздравити; одморити се; освестити се; усталити се (о лепом времену), итд.’[18] Показало се да, у целини узев, највеће тешкоће ствара покушај разграничавања псл. гнезда *gъb- и *ḃъg-, што је последица њихових комплексних и различито сагледаваних генетских односа, као и узајамних утицаја.

3.3. Теорија прототипа показала се нарочито корисном у анализи значењске конфигурације појединачних прасловенских реконструката. На основу увида у целокупан семантички инвентар континуаната централних чланова псл. скупине *gъb- – *gъ(b)nǫti ‘савијати’, *gybati (sę) ‘савијати; покретати се’, *gy(b)nǫti ‘гинути; пропадати; нестајати’ и *gubiti ‘уништавати; губити’ – стиче се утисак да су скоро сва наведена значења присутна у готово свим облицима, само у различитој размери. Да то није никаква семантичка особеност ове групе, показују идентична запажања Ј. Влајић-Поповић која се тичу глагола са основним значењем ‘ударати’:

> „Пратећи семантичке реализације различитих облика обједињених етимолошким гнездом глагола *lupati и сл. примећујемо да се поједине варијанте основе специјализују за одређена значења – у свим или у групи језика – а онда се деси да у сваку ту ‘специјализовану’ основу упадне по ‘трун’ неког другог (‘туђег’) значења” (Влајић-Поповић 2002: 175). „На примеру различитих основа (...) које се све изводе од основног (пореклом) ономатопејског глагола *лепа̄ти*, испољавају се неке наизглед контрадикторне појаве. С једне стране, готово свака од тих основа у стандардном језику, ако се до њега уопште пробила, носилац је једног одређеног значења. (...) Са друге стране, на релативно великом узорку као што је наш корпус који покрива више дијалекатских извора показује

[15] Аутори руског псл. речника (ЭССЯ 24: 131), следећи И. П. Петљову (Петлева 1974: 211–214), реконструишу облик *negъba од глаголског корена *gъb- / *gyb-, А. Лома сматра да је у питању псл. дијалектизам *negy, *negъve (у вези са *ного̄*) (OC 1998: 59–60), а постоје и алоглотска тумачења која у речи виде позајмљеницу из мађарског (Skok 2: 510), односно турског језика (Hadrovics 1985: 374–375).

[16] Аутори руског псл. речника у тим јсл. речима виде континуанте псл. дијал. *obgъba < псл. *gъb- (ЭССЯ 27: 48), док их Л. Садник и Р. Ајцетмилер смештају у синонимно псл. гнездо *bъg- (Sadnik – Aitzetmüller 2: 110–111).

[17] Према руском псл. речнику, посреди су континуанте псл. изведенице од префигираног глагола *obgъbnǫti (ЭССЯ 27: 48–50), док су Брикнер (Brückner 1957 [1927]: 375) и Махек (Machek 1968: 410) поменуте речи изједначавали са псл. *ognivo ‘огњило’ на основу сличности карике ланца са огњилом.

[18] У руском псл. речнику је овај видски пар уврштен у две одреднице: *obgybati (sę) уз претпоставку метатезе коренских сугласника (ЭССЯ 27: 58–59) и *obbygati са напоменом да треба разликовати хомоним са значењем ‘осушити’ (ЭССЯ 26: 127), који је према Фасмеру (1: 257–258) позајмљеница из коми језика. У пољском псл. речнику рус. *обыга́ть* у значењу ‘увијати, умотавати и сл.’ наведено је s.v. *bъgati* (SP 1: 463).

се да било која основа може имати било које значење, односно да су све стриктне семантичке поделе практично неодрживе” (id. 305).

Овај нешто дужи цитат наведен је стога што врло лепо описује већ помињану појаву недискретности језичких категорија. Да би се размрсило овакво значењско клупко, потребно је узети у обзир и друго својство које, према концепцији теорије протопипа, карактерише семантичке структуре – својство неједнакости. Оно се манифестује у чињеници да немају сва значења неке лексеме исту структурну тежину, из чега следи да се неке речи могу разликовати не по опсегу употреба (који може бити приближно исти), већ по унутрашњој структури тог опсега, тј. по другачијој конфигурацији главних и споредних значења (уп. Geeraerts 1997: 163–175). Подробнија анализа семантичке структуре централних чланова псл. гнезда **gъb-* показала је да сваки од њих има јасно распознатљиво прототипично значење које је формално кодирано превојним ступњем и афиксом (уп. Грковић-Мејџор 2010: 49–50). Тако је основно значење глагола **gybati (sę)*, ‘(по)кретати се’, објашњено као резултат репетитивности базичне активности ‘савијати’. Ту хипотезу поткрепљују формална обележја глагола, квантитативни ступањ превоја *ъ > у* и тематски афикс **-a-* (SP 1: 46–47), која га сврставају у класу итератива. Још је транспарентнији случај глагола **gubiti* чије је примарно значење ‘уништавати’ у потпуном складу са формалним показатељима његове семантичке категорије: са *о* коренским вокализмом и суфиксом **-i-*, он је прототипични пример словенског каузатива (уп. SP 1: 56–57). Са друге стране, испоставило се да примесе „туђег” значења имају периферан статус који се испољава на различите начине. Често су та значења ограничена само на поједине језике или могу бити последица накнадних престројавања под утицајем видског система. У неким случајевима је установљено да су потврде са за дати облик нетипичним значењем спорне. Такође се испоставило да су код појединих лексема различите семантичке реализације плод различитих творбених процеса.

Тако је, на пример, прототипично значење псл. **gъ(b)nǫti* – ‘савијати’, док се присуство семантичке реализације ‘покретати се’, карактеристичне за псл. **gybati*, у значењском репертоару континуаната облика са редукованим вокализмом можда може објаснити као последица системског упаривања форми које у основи имају поменута два глагола приликом грађења облика свршеног и несвршеног вида. Значење ‘(по)гинути’, из домена глагола **gy(b)nǫti*, среће се, када су у питању континуанте псл. **gъ(b)nǫti*, једино у чешким и словачким дијалектима (ЭССЯ 7: 188); треба рећи да се у пољском псл. речнику те потврде уопште не наводе (SP 8: 320).

За **gybati* су на прасловенској равни реконструисана два значења: полазно ‘савијати’[19] и из њега изведено ‘(по)кретати се’ (SP 8: 331), при чему је ово друго карактеристично управо за овај глагол. Према грађи коју доносе прасловенски речници, семантички опсег његових континуаната је шири, па су тако стсл., струс., рус.-цсл. гыбати и слн. *gíbati* забележени и са значе-

[19] Присуство овог значења у семантичком садржају датог глагола могло би бити подржано истим оним разлозима којима је објашњена појава семантичке реализације ‘покретати се’ у инвентару значења глагола **gъ(b)nǫti*.

њем ‘гинути’. Испоставило се, међутим, да је стсл. облик у датом значењу споран, а могуће и рус.-цсл. Наиме, А. Вајан је довео у питање реконструкцију облика инфинитива на *-ati* за стсл. *gybati, gyblje-* ‘perire’ („le thème d’infinitif en *-ati* est imaginaire”), сматрајући да су постојала два дублетна облика презента *gyblje-* и *gybne-* глагола **gy(b)nǫti*, коме је иначе својствена поменута семантика (Vaillant 1965: 128).[20] Вајановог мишљења био је и П. Тедеско, чије запажање да је рус.-цсл., када су у питању глаголи са дублетним презентом овога типа, сачувао у необичној мери презентске форме на *-je-* (Tedesco 1948: 375–382, 386), отвара питање о статусу струс. и рус.-цсл. потврда. Што се тиче слн. *gíbati*, појава значења ‘гинути’ у његовом семантичком садржају може бити резултат депрефиксације, уп. префигирано *pogíbati* са тим значењем (Pleteršnik).

Пада у очи да се псл. **gy(b)nǫti* ‘гинути; пропадати; нестајати’ у руском псл. речнику реконструише на основу словенских потврда хетерогених у погледу облика, вида, значења и творбе (ЭССЯ 7: 188–189). Тако су, на пример, из српско-хрватског равноправно наведени следећи облици: *гѝнути* impf. са прототипичном семантиком ‘умирати насилном смрћу; венути’, *гѝбнути* / *гѝбнути* pf. ‘савити (о леђима)’[21] које је у извору маркирано као необично, и *гѝбнути* impf. ‘гинути’ са квалификатором индивидуално (РСА). Од њих се једино за први облик са сигурношћу може тврдити да је непосредна с.-х. континуанта псл. **gy(b)nǫti*. Други је забележен код Јакова Игњатовића, док је рефлексив у значењу ‘извити се, врднути’ потврђен код Вељка Петровића (РСА). Одсуство одговарајућих потврда у RJA упућује на закључак да је посреди рецентан, слабо потврђен перфектив имперфективног глагола *гѝбати*. Трећи облик, *гѝбнути* ‘гинути’, посведочен је једино код С. М. Сарајлије. Реституција *-б-*, које није сачувано у „регуларној” континуанти, могла би се објаснити утицајем облика у којима се *-б-* није изгубило, али у обзир треба узети и могућност да је у питању славенизам.[22] Аутори руског псл. речника на основу *гѝбнути* / *гѝбнути* pf. ‘савити’ и сличних потврда из других словенских језика износе тумачење да псл. **gy(b)nǫti* може бити изведеница од псл. **gybati* (ЭССЯ 7: 188). Међутим, након пажљивијег разматрања с.-х. материјала јавља се дилема да ли се то може сматрати прасловенском творбом.

Такође се може уочити да се међу континуантама псл. **gubiti*, чија је примарна семантика ‘уништавати; губити’, јављају рефлексивни облици са значењем ‘слабити’, које изворно припада репертоару псл. **gy(b)nǫti*, уп. с.-х. *гѝбити се* ‘слабити, мршавити’, буг. дијал. *гѝбя се* ‘слабити, венути, мршавити’ (ЭССЯ 7: 166). Ту је на делу семантичка конкуренција између старијих интранзитивних облика и новијих форми, насталих рефлексивизацијом транзитива.[23]

---

[20] У вези са овим стсл. глаголом, Х. Г. Лант такође указује на алтернацију *j-* и *n*-презента, уз напомену: „There is no evidence for an infinitive гыбатн” (Lunt 2001[7]: 130).

[21] Уп. и *гѝбнути* ‘нагнути се’ само М. Водопић (Benešić).

[22] Уп. струс. *гибнути / гыбнути* поред *гинути* ‘гинути, пропадати; нестајати (о сунцу и месецу приликом помрачења)’ (СРЯ XI–XVII), рус. *гибнуть* поред *гинуть* ‘нестајати; пропадати; умирати; упропаштавати се и сл.’ (Даль).

[23] Детаљније о овој појави в. Gołąb 1968: 15–16; Грковић-Мејџор 2007: 369.

Са друге стране, у појединим словенским језицима континуанте псл. **gy(b)nǫti*, са прототипичним значењем ‘гинути; пропадати; нестајати’, потврђене су у значењима ‘(из)губити’ и ‘убити’, која су карактеристична за семантички домен псл. каузатива **gubiti*, уп. чеш. дијал. *hinout’* ‘губити’ (ЭССЯ 7: 218), *hynout něco* ‘губити нешто’ (Machek 1968: 193) и префигирано мак. *загине* које интранзитивно употребљено значи ‘погинути; пропасти’, са факултативном заменицом *се* и ‘изгубити се’, док као транзитив има значење ‘изгубити, загубити’ (РМЈ), па и ‘убити’, тј. семантички се изједначава са глаголом *загуби* (Конески 1987: 357). Овакве се појаве у литератури различито објашњавају: као иновације или као реликти старог стања. З. Голомб сматра да мак. глагол *загине* илуструје синтаксичким контекстом условљен процес транзитивизације, у коме примарни интранзитивни глаголи, када уз њих стоји директни објекат у акузативу, преузимају каузативно-транзитивну функцију. На тај начин, по мишљењу овог аутора, настаје четврти, најмлађи тип словенских каузатива који се јавља у јужнословенским језицима, с тим што је у српско-хрватском присутан пре свега у народним песмама и дијалектима, док је у македонском одлика и књижевног језика (Goląb 1968: 20–23). Сличне појаве у с.-х. епици, међутим, Ј. Грковић-Мејџор (2007: 91) тумачи као примере апсолутне употребе глагола (који се може реализовати и као прелазан и као непрелазан) и архаичног адвербијалног акузатива, сматрајући их остацима дономинативног типа језика, који је претходио развоју синтаксичке транзитивности. Могуће је да је у македонском заиста посреди иновација (која је могла имати потпору у реликтним употребама), посебно ако се имају у виду и друге структурне промене кроз које је прошао овај језик (уп. Topolińska 2010: 46), а да су примери из с.-х. епике пре трагови старијег језичког стања, будући да је познато да народна књижевност чува архаичне синтаксичке моделе (Грковић-Мејџор 2007: 16–17).

Наведени примери показују да начин сагледавања значењске конфигурације категорије има битне реперкусије и на анализу других њених аспеката, на пример, творбе или дистинкције између наслеђених црта и рецентних појава. Из претходно реченог такође јасно следи да категорије које су у основи језичких значења нису дате једном заувек, а то њихово својство лако налази своје објашњење у оквиру теорије прототипа, о чему је било речи на почетку рада. Као добра илустрација динамичког карактера језичких категорија може још једном послужити глагол **gubiti*, а пратиће се промена његове семантичке структуре наслеђене из прасловенског током историје српско-хрватског језика. Из изворног значења овог каузатива ‘доводити до пропасти, убијати, уништавати’ развило се у неколико језика, у које спада и српско-хрватски, секундарно значење ‘губити, тратити због непажње’. Међутим, по језичком осећању говорника савременог српско-хрватског језика ова друга семантичка реализација је доминантна, прва на коју се помисли када се помене овај глагол, док је етимолошко значење потиснуто на периферију. Описану дијахронијску промену хијерархије значења с.-х. *гȕбити* потврђују и релевантни лексикографски приручници: у историјском речнику као прво значење наводи се ‘чинити да што погине, тј. умре, пропадне, убијати, уништавати’ (RJA), док је према речнику савременог језика основна семантичка реализација овог глагола ‘непажњом затурати’, а значење ‘убијати, упропа-

шћивати' дато је тек под тачком 6, и то са квалификатором застарело и народно (РСА). Треба додати да, судећи према подацима из РМС, ствари другачије стоје код неких префигираних облика. Тако се у овом речнику као прво значење глагола *погубити* наводи изворно 'лишити живота, убити, смакнути, усмртити', а затим следи 'изгубити једно за другим, постепено', 'изгубити много, све', итд. Иначе је познато да творбени деривати неретко боље чувају примарно етимолошко значење или његове трагове него што је то случај са самом мотивном речи (Толстая 2008: 176).

4. Закључак. Преглед лексичке и творбено-семантичке структуре псл. гнезда **gъb-* / **gyb-* / **gub-* показује да је оно прототипски организована језичка категорија и то на различитим својим нивоима. У овом раду су разматрани семантичка структура гнезда у целини, скуп лексема које га чине и семантичке конфигурације централних чланова категорије. Посебна пажња је посвећена томе како се у тим структурама испољавају најбитније карактеристике категорија заснованих на прототипу: неједнакост која подразумева постојање центра и периферије и недискретност са којом су повезани проблеми разграничавања различитих категорија. Теоријски оквир који пружа теорија прототипа омогућио је да се јасније сагледају и протумаче многе творбено-семантичке особености разматране псл. лексичке скупине.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Бјелетић, Марта. *Исковрнути глаголи. Типови експресивних превербалних форманата (на српском и хрватском језичком материјалу).* Београд: Институт за српски језик САНУ, 2006.

Варбот, Жанна Жановна. *Праславянская морфонология, словообразование и этимология*. Москва: Наука, 1984.

Влајић-Поповић, Јасна. *Историјска семантика глагола ударања у српском језику. Преко етимологије до модела семасиолошког речника* (Библиотека Јужнословенског филолога н.с. 21). Београд: Институт за српски језик САНУ, 2002.

Гортан-Премк, Даринка. *Полисемија и организација лексичког система у српскоме језику* (Библиотека Јужнословенског филолога н.с. 14). Београд: Институт за српски језик САНУ, 1997.

Грковић-Мејџор, Јасмина. *Списи из историјске лингвистике*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2007.

Грковић-Мејџор, Јасмина. Когнитивни аспекти развоја транзитивности. Јасмина Грковић-Мејџор, Милорад Радовановић (ур.). *Теорија дијахронијске лингвистике и проучавање словенских језика*. Београд: САНУ, 2010, 43–62.

Даль, Владимир. *Толковый словарь живого великорусского языка*, I–IV. Москва: Русский язык, 1981–1982[8].

Драгићевић, Рајна. *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику. Творбена и семантичка анализа* (Библиотека Јужнословенског филолога н.с. 18). Београд: Институт за српски језик САНУ, 2001.

Драгићевић, Рајна. Творба речи и концептуализација емоција. *Славистика* VIII (2004): 120–127.

Драгићевић, Рајна. *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2010[2].

ЕРСЈ – *Етимолошки речник српског језика* (ур. Александар Лома), 1–. Београд: САНУ, Институт за српски језик САНУ, 2003–.

Кликовац, Душка. О семантици и употреби предлога *уз*. Милорад Радовановић, Предраг Пипер (ур.). *Семантичка проучавања српског језика*. Београд: САНУ, 2008, 95–127.

Конески, Блаже. *Граматика на македонскиот литературен јазик*, I–II. Скопје: Култура, 1987.

Номаћи, Мотоки. О прототипу посесивности и питању неотуђиве посесије (на материјалу српског језика). Предраг Пипер (ур.). *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика*. Београд: САНУ, 2006, 163–173.

ОС – *Огледна свеска* (ур. Павле Ивић) (Библиотека Јужнословенског филолога н.с. 15). Београд: Етимолошки одсек Института за српски језик САНУ, 1998.

Петлева, Ирина Петровна. Этимологические заметки по славянской лексике 2. *Общеславянский лингвистический атлас. Материалы и исследования* 1972 (1974): 208–214.

Радовановић, Милорад. *Увод у фази лингвистику*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2009.

РМЈ – *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања* (ред. Блаже Конески). Скопје: Македонска књига, Графички завод Гоце Делчев, 1986.

РМС – *Речник српскохрватскога књижевнога језика*. I–III. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969. IV–VI. Нови Сад: Матица српска, 1971–1976.

РСА – *Речник српскохрватскога књижевнога и народнога језика*, 1–. Београд: САНУ, Институт за српски језик САНУ, 1959–.

СРЯ XI–XVII – *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, 1–. Москва: Наука, 1975–.

Толстая, Светлана Михайловна. *Пространство слова. Лексическая семантика в общеславянской перспективе*. Москва: Индрик, 2008.

Топоров, Владимир Николаевич. *Прусский язык. Словарь*, 1–5. Москва: Наука, 1975–1990.

Фасмер, Макс. *Этимологический словарь русского языка* (перевод с немецкого и дополнения Олега Николаевича Трубачева), I–IV. Москва: Прогресс, 1986–1987[2].

ЭССЯ – *Этимологический словарь славянских языков* (ред. Олег Николаевич Трубачев), 1–. Москва: Наука, 1974–.

*

Benešić, Julije. *Rječnik hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do I. G. Kovačića* (priredio Josip Hamm), 1–. Zagreb: JAZU, 1985–.

Brückner, Aleksander. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza, 1927. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1957.

Cienki, Alan. Slavic Roots for ‘Straight’ and ‘Bent’: Experiential Gestalts, Conceptual Metaphors, and Cultural Models as Factors in Semantic Change. Robert A. Maguire, Alan Timberlake (eds.). *American Contributions to the Twelfth International Congress of Slavists: Literature. Linguistics. Poetics*. Columbus: Slavica, 1998, 298–313.

Dragićević, Rajna. Leksička semantika u srbistici krajem 20. i početkom 21. veka. Christian Voß, Biljana Golubović (hrsg.). *Srpska lingvistika / Serbische Linguistik. Eine Bestandsaufnahme*. München – Berlin: Verlag Otto Sagner, 2010, 15–32.

ESJS – *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* (red. Eva Havlová), 1–. Praha: Academia, 1989–.

Evans, Vyvyan, Melanie Green. *Cognitive Linguistics: An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006.

Geeraerts, Dirk. *Diachronic Prototype Semantics: A Contribution to Historical Lexicology*. Oxford: Clarendon Press, 1997.

Geeraerts, Dirk. Prototype theory: Prospects and problems of prototype theory. Dirk Geeraerts (ed.). *Cognitive Linguistics: Basic Readings*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2006 [1989], 141–165.

Geeraerts, Dirk. *Theories of Lexical Semantics*. Oxford: Oxford University Press, 2010.

Gołąb, Zbigniew. The Grammar of Slavic Causatives. Henry Kučera (ed.). *American Contributions to the Sixth International Congress of Slavists*, Vol. 1. *Linguistic Contributions*. The Hague: Mouton, 1968, 1–24.

Hadrovics, László. *Ungarische Elemente im Serbokroatischen*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985.

Klikovac, Duška. *Metafore u mišljenju i jeziku*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2004.

Klikovac, Duška. *Semantika predloga*. Beograd: Filološki fakultet, 2006[2].

Lakoff, George. *Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about Mind*. Chicago – London: The University of Chicago Press, 1987.

Langacker, Ronald. W. *Foundations of Cognitive Grammar*, Vol. 1. *Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press, 1987.

LIV – *Lexikon der indogermanischen Verben. Die Wurzeln und ihre Primärstammbildungen* (unter Leitung von Helmut Rix). Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag, 2001.

Lunt, Horace G. *Old Church Slavonic Grammar* (7th revised edition). Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2001[7].

Machek, Václav. *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Academia, 1968.

Mervis, Carolyn B., Eleanor Rosch. Categorization of natural objects. *Annual Review of Psychology* 32 (1981): 89–115.

Němec, Igor. O slovanské předponě *po-* slovesné. *Slavia* XXIII/1 (1954): 1–22.
Nerlich, Brigitte, David D. Clarke. Polysemy and flexibility: Introduction and overview. Brigitte Nerlich et al. (eds.). *Polysemy: Flexible Patterns of Meaning in Mind and Language*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2003, 3–30.
Pleteršnik, Maks. *Slovensko-nemški slovar*, I–II. Ljubljana 1894–1895.
Raffaelli, Ida. Neki vidovi kognitivne semantike u rekonstrukciji semantičkih struktura. *Suvremena lingvistika* 49–50 (2000): 125–141.
Raffaelli, Ida, Barbara Kerovec. Morphosemantic fields in the analysis of Croatian vocabulary. *Jezikoslovlje* 9/1–2 (2008): 141–169.
Rasulić, Katarina. *Jezik i prostorno iskustvo*. Beograd: Filološki fakultet, 2004.
RJA – *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII. Zagreb: JAZU, 1880–1976.
Rosch, Eleanor, Carolyn B. Mervis. Family resemblances: Studies in the internal structure of categories. *Cognitive Psychology* 7/4 (1975): 573–605.
Sadnik, Linda, Rudolf Aitzetmüller. *Vergleichendes Wörterbuch der slavischen Sprachen*, 1–7. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1963–1973.
Skok, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV. Zagreb: JAZU, 1971–1974.
SP – *Słownik prasłowiański* (pod red. Franciszka Sławskiego), 1–. Wrocław etc., 1974–.
Tedesco, Paul. Slavic *ne*-Presents from Older *je*-Presents. *Language* 24/4 (1948): 346–387.
Topolińska, Zuzanna. The Balkan Sprachbund from a Slavic Perspective. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LIII/1 (2010): 33–60.
Tyler Andrea, Vyvyan Evans. *The Semantics of English Prepositions. Spatial Scenes, Embodied Meaning and Cognition*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
Vaillant, André. *Slovník jazyka staroslovenského, Lexicon linguae palaeoslovenicae*, 7, p. 321–384, 8, p. 385–448. Prague, 1963 et 1964, Académie des Sciences de Tchécoslovaquie. *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris* 60 (1965): 127–128.

Marija Vučković

THE PROTO-SLAVIC WORD FAMILY *GЪB- / *GYB- / *GUB- IN LIGHT OF PROTOTYPE THEORY

S u m m a r y

This paper gives an account of the Proto-Slavic word family *gъb- / *gyb- / *gub-, placed in the framework of prototype theory. The research focuses on the overall semantic structure of the word family, the basic semantic and word formation characteristics of the group of lexical items belonging to it, and the meaning configurations of its central members. It is argued that these linguistic categories are prototypically organized since they exhibit the features of non-equality and non-discreteness which play, according to D. Geeraerts, a major role in the prototype-theoretical conception. Non-equality involves the fact that some members of a category are more salient representatives of the category than the others. Non-discreteness shows up in the fact that prototypical categories are blurred at the edges which entails demarcation problems. The insights of the prototype-theoretical approach contributed significantly to the description and interpretation of the semantic and word formation characteristics of the above-mentioned Proto-Slavic word family.

Институт за српски језик САНУ
Етимолошки одсек
Кнез Михаилова 36, 11000 Београд, Србија
marivu74@yahoo.com

UDC 091=163.41”11/12”
811.163.1’367
Изворни научни рад

Слободан Павловић

ДИСТРИБУЦИЈА ЕНКЛИТИКА У СТАРОСРПСКИМ ПОВЕЉАМА И ПИСМИМА XII И XIII ВЕКА*

У раду се разматра позиционирање енклитика у најстаријим старосрпским пословно-правним актима насталим од краја XII до краја XIII века. Према синтаксичкој функцији, старосрпске енклитике подељене су у три групе: а) реченична енклитика ли, б) именскофразне енклитике и в) предикатскофразне енклитике. У дистрибуцији старосрпских енклитика сучељавају се два концепта – стари вакернагеловски, постфронтални реченични концепт и нови конфигуративни, постфронтални фразни концепт, који се развија са стабилизацијом централизоване реченице.

Кључне речи: старосрпске енклитике, Вакернагелов закон, предикатска фраза, именска фраза, конфигуративна синтакса.

This paper discusses the distribution of enclitics in the oldest Serbian administrative, commercial and legal texts written from the end of the 12th century till the end of the 13th century. In accordance with their syntactic function, the Old Serbian enclitics are divided into three groups: (a) sentential enclitic *li*, (b) noun-phrase enclitics and (c) predicate-phrase enclitics. Two concepts are contrasted in the distribution of Old Serbian enclitics: the old Wackernagel one, the postfrontal sentential concept, and the new configurational, postfrontal phrasal concept, which is developed with the stabilization of the centralized sentence.

Key words: Old Serbian enclitics, Wackernagel’s law, predicate phrase, noun phrase, configurational syntax.

1. Увод. Реченична линеаризација сматра се једним од кључних синтаксичких параметара у дефинисању типолошког профила конкретног језика, али и његове дијахроне перспективе бар последњих пола столећа, односно бар од чувене Гринбергове студије о универзалним односима у дистрибуцији пунозначних реченичних компоненти (Greenberg 1963).[1] Према типу реченичне линеаризације, језици би се у најопштијем смислу могли поде-

* Рад је настао у оквиру пројекта *Историја српског језика* (178001), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

[1] Предисторија целог проблема могла би се пратити још од Г. Жирара, који средином XVIII века дели језике – према распореду субјекта, предиката и објекта – на аналошке и транспозитивне, при чему је аналошким језицима (француском, италијанском и шпанском, на пример) својствен SVO распоред реченичних елемената, будући да кореспондира с природним током мишљења, док транспозитивне језике (грчки, латински и немачки, на пример) карактерише SOV распоред реченичних елемената, настао променом природног тока мишљења (Ramat 2011: 17). Ипак, права филолошка претходница Гринбергових типолошки оријентисаних лингвистичких истраживања може се тражити, по мишљењу Ђ. Графија (Graffi 2011: 26), тек у Габеленцовим истраживањима реда речи с краја XIX века.

лити на а) језике с фиксираним и б) језике с нефиксираним редом речи. Синтетички словенски језици типолошки би припадали групи језика чија је реченична линеаризација у формалносинтаксичком смислу слободна, будући да синтаксичка улога реченичног конституента није дефинисана његовом позицијом. Ипак, о потпуно слободној линеаризацији реченичних конституената у словенским језицима не може бити речи пошто се увек може идентификовати базична реченична линеаризација,[2] чије модификације имају мање или више изражену прагматичку мотивацију (уп., на пример, Ковтунова 1976; Поповић 1997; Тошовић 2005).[3] Дакле, уколико реченична линеаризација није фиксирана у синтаксичком смислу, позиционирање реченичних конституената регулисано је прагматички: фокусом посматрања, функционалном реченичном перспективом, односно релацијом тема – рема.[4] То, разуме се, није специфичност словенских језика,[5] будући да се ради о системском својству синтетичких језика, у којима је примарни индикатор синтаксичке функције реченичних конституената морфолошки облик, што и омогућује „препуштање" реченичне линеаризације деловању прагматичких механизама. У аналитичким језицима, с дуге стране, реченична линеаризација нужно је синтаксички дефинисана будући да се редукована морфолошка парадигматика надокнађује реченичном синтагматиком.

Мада ред речи у синтетичким словенским језицима може, дакле, варирати у складу с одговарајућим прагматичким параметрима, дистрибуција енклитика као атоних реченичних компоненти регулисана је граматички (прозодијски и[ли] синтаксички), што словенској реченичној линеаризацији даје елементе мање или више изражене формалносинтаксичке фиксираности. Линеаризација енклитика подлеже, дакле, механизмима који у сфери дистрибуције ортотоничких реченичних конституената могу бити модификовани деловањем прагматичких (односно комуникативних) параметара, те управо стога формалносинтаксички механизми очувани у сфери енклитичке линеаризације могу имати изузетан значај у типолошки и дијахроно оријентисаним синтаксичким истраживањима.[6] За овај аспект словенске дијахроне синтаксе, од посебне важности су подаци из староруских и старосрпских

---

[2] Базични ред речи и у језицима чија реченична линеаризација није у формалносинтаксичком смислу фиксирана може се идентификовати применом више параметара, као што су *учесталост*, *дистрибуција*, *прагматичка неутралност* и сл. (уп., на пример, Dryer 2007).

[3] Оно што важи за савремене словенске језике у мањем или већем степену било је изгледа својствено и старим словенским писменостима (уп., на пример, Зализняк 1993: 281; Turner 2007: 131; McAnallen 2009: 225–227).

[4] Различите, прагматички мотивисане линеаризације једног истог пропозитивног садржаја формирају својеврсну комуникативну парадигму (уп. Ковтунова 1976: 35)

[5] Типолошка истраживања реченичне линеаризације оперишу појмом „дискурсне конфигуративности" својствене и низу неидоевропских језика у којима је линеаризација исказа регулисана информативним, тј. комуникативним, а не (само) граматичким, тј. синтаксичким функцијама реченичних конституената (уп. Тестелец 2005: 123).

[6] В. Иванов (1979: 41), у том смислу, изјављује: „можно думать, что реконструкция индоевропейских энклитических комплексов, составившая основное содержание синтаксических исследований последнего тридцатилетия, и типологическое рассмотрение индоевропейского языка (в частности, како языка типа SOV) представляют собой не два различных подхода к индоевропейскому синтаксису, а изучение двух аспектов единой проблемы, целостное изложение которой должно составить предмет будущих исследований".

споменика, будући да они нису били изложени непосредном притиску грчког књижевног идиома, који је могао директно утицати на линеаризацију енклитика у канонским споменицима (уп. Večerka 1989: 41–46).

2. Вакернагелов закон и функционално-позиционна диференцијација енклитика. У првом броју часописа *Indogermanische Forschungen* швајцарски филолог Јакоб Вакернагел објављује добро познату студију *Über ein Gesetz der indogermanischen Wortstellung*, у којој одговарајућим језичким фактима из старих индоевропских језика широко илуструје тенденцију енклитика да се везују за другу (неакцентовану) позицију у реченици иза првог ортотоничког члана (уп. 1892: 342, 371 итд.). Мада Вакернагелова студија у свом наслову садржи термин *закон*, сам аутор није се руководио идејом да о т к р и в а законитост у индоевропској реченичној линеаризацији,[7] будући да се више пута позива на ауторитете који су ову тенденцију индоевропских енклитика уочили петнаестак година пре њега.[8] Ипак, лингвистика двадесетог века склоност везивања реченичних енклитика за другу позицију у реченици, односно својство друге реченичне позиције да привлачи атоне реченичне компоненте одређује као Вакернагелов закон, који је К. Воткинс (Watkins 1964: 1036) шездесетих година прошлог века оценио као једну од ретких општеприхваћених синтаксичких поставки индоевропеистике.[9]

---

[7] У Вакернагеловој студији има више аналитичких констатација из којих су његови следбеници и(ли) критичари изводили синтетичке формулације, које се могу и разликовати у појединостима. Како примећује белгијски лингвиста М. Јансе (Janse 1994: 391), Ј. Вакернагел поред термина *(Stellungs)gesetz* врло често употребљава и термине *(Stellungs)regel*, *Drang*, *Stellungsgewohnheit*, *Tendenz*, *regelmässige Stellung*, *alte Regel*, *traditionelle Stellung*, релативизујући донекле снагу уочене језичке тенденције.

[8] Тако се, на пример, у анализи старогрчких језичких факата Ј. Вакернагел (1892: 342) сасвим недвосмислено позива на француског филолога А. Бергења: „Bereits 1877 hat Bergaigne Mémoires de la Société de Linguistique III 177. 178 darauf hingewiesen, dass die enklitischen Pronominalformen überhaupt 'se placent de préférence après le premier mot de la proposition'". У анализи санскритске грађе Ј. Вакернагел (1892: 402–403) полази управо од познатих ставова Б. Делбрика и К. Бартоломеа: „Für die Altindische Prosa lehrt Delbrück Syntakt. Forschungen III 47: 'Enklitische Wörter rücken möglichst nah an den Anfang des Satzes'. Wesentlich stimmt dazu die Bemerkung, die Bartholomae Ar. Forschungen II 3 für den Rigveda giebt: 'Auch bei oberflächlicher Betrachtung drängt sich die Wahrnehmung auf, dass im RV. die enklitischen Formen der Personalpronomina, sowie gewisse Partikeln, in den meisten Fällen die zweite Stelle innerhalb des Verses oder des Vers-Abschnitts einnehmen'". У својим чувеним предавањима из синтаксе (*Vorlesungen über Syntax*) Ј. Вакернагел ([1926] 2009: 67) се у вези с поменутом тенденцијом индоевропских енклитика позива управо на Делбриково откриће у санскриту: „in Sanskrit prose he [Delbrük] discovered the rule (1878: 47–8, 76) that enclitics are placed preferably, and sometimes obligatorily, immediately after the first word in the sentence, even if the constituent structure of the sentence would call for a completely different position, in a later part of the sentence". Полазећи од ове Вакернагелове парафразе, Н. Колинџ (Collinge 1985: 218) сматра да је реалније говорити о Делбрик–Вакернагеловом него о Вакернагеловом закону, како се то у савременој лингвистици чини. Г. Дан (Dunn 1989: 6–7) је, у том смислу, још радикалнији када каже: „this Law really a statistical tendency and discovered not by Wackernagel but by Delbrück (1893–1900), makes the claim that in the Indo-European languages the normal position for the enclitics is immediately after the sentence front, i.e. post-frontal position".

[9] Воткинсова оцена „one of the few generally accepted syntactic statements about Indo-European is Wackernagel's law, that enclitics originally occupied the second position in the sentence", данас се, с обзиром на више опонентних ставова, не може сматрати потпуно објек-

Од самог почетка ова тенденција енклитика тумачена је ритмичким разлозима. Будући да је позиција непосредно после прве ортотоничке речи реченице обележена интонационим падом (као ритмичким маркером наглашености иницијалног реченичног члана), друга, интонационо депресирана реченична позиција (2P) привлачи енклитике као атоне граматичке компоненте. Другачије речено, друга, постиницијална реченична позиција ритмички је компатибилна с енклитикама као атоним реченичним компонентама.[10]

2.1. Емпиријске потврде енклитика и изван постфронталне реченичне позиције (уп., на пример, Dunn 1989; Adams 1994) тумачене су реинтерпретацијама Вакернагеловог закона, које – по односу према Вакернагеловом појму „zweite Stelle im Satz" – могу у начелу бити двојаке. С једне стране, Вакернагелов термин *Satz* могао је бити тумачен као интонациона целина која на синтаксичком плану добија форму реченице, клаузе, односно фразе (Janse 2000),[11] па се и Вакернагелова друга, постфронтална позиција просто везује за реченичну компоненту названу колоном (Красухин 2005).[12] Тиме статус вакернагеловске енклитичке позиције добија свака постиницијална фразна позиција, што значи да се о вакернагеловској дистрибуцији енклитика говори и у случају када се оне нађу у постфронталној реченичној позицији (1), али и онда када су оне везане, на пример, за друго место именске фразе (уп. Красухин 2005: 129) (2), као што то показују старосрпски примери:

тивном. Тако на пример, Г. Дан (1989: 16) на основу статистичке анализе позиционирања старогрчких заменичких енклитика закључује „i. in the period under study (c. 750 BC–100 AD) there is a steady trend away from Wackernagel's Law as a determinant of enclitic pronoun placement. ii. There is an inverse trend towards postverbal placement of enclitic pronouns". Разматрајући дистрибуцију копулативног *esse* у класичној латинској прози, Ц. Адамс (Adams 1994) изражава врло скептичан став према Вакернагеловом закону, будући да се овај тип латинских енклитика може наћи и изван друге позиције у колону (уп. и Clackson 1996: 378).

[10] Вакернагелова (1892: 406) констатација „die Stelle unmittelbar hinter dem ersten Wort des Satzes mit Tonschwäche verbunden sei, und die dorthin gestellten Wörter entweder von Haus aus enklitisch seien oder es durch eben diese Stellung werden" произилази, суштински, из познатог Делбриковог (1878: 48) запажања: „die Enklitika wird von dem am stärksten betonten Worte, und das ist das erste im Satze, wie von einem Magnet angezogen". Гледано из нешто савременије перспективе, друга позиција у реченици маркирана је интонационом паузом будући да представља „the position between the topic (theme) and the comment (rheme) of the sentence" (Comrie 1980: 86). Ритмичка „депресираност" друге постфронталне реченичне позиције могла је бити узета као критеријум за прозодијску процену другопозиционираних реченичне компоненте, укључујући и глагол, тако да J. Вакернагел (1892: 427) истиче: "und weiterhin müssen wir auf Grund des früher Vorgetragenen erwarten, dass in der Grundsprache das Verbum des Hauptsatzes, weil und insofern es enklitisch war, unmittelbar hinter das erste Wort des Satzes gestellt worden sei."

[11] Уп.: „The Wackernagel's position is best taken as second within the intonation unit rather than second within the sentence or clause, even though the former and the latter are often coextensice" (Janse 2000: 233).

[12] К. Красухин (2005: 128–129) недвосмислено изављује „с нашей точки зрения, ЗВ [закон Вакернагеля] описывает структуру именно колона", с тим што је „во время действия ЗВ ударение имело отчётливо выраженный фразовый характер", па у вези с тима „в предложении может быть не одно фразовое ударение". К. Красухин се, у суштини, надовезује на познату идеју Е. Френкела (Fraenkel [1933] 1964: 93), који још у првој половини XX века каже: „diese uralte Stellungstendenz herrscht nun genau so wie am Anfang des Satzes auch am Anfang jener kleineren Einheit, die in mehrfacher Hinsicht ein Abbild des Satzes ist, nämlich des Kolons".

(1) да тн не испакости нищаре ѹ нась бѹде (Дубр. 1234–1235, № 8.9);[13]
(2) ꙗкоре ѡ⟨д⟩ дн҃нга д҃не да нмамо кралевь⟨с⟩твѹ тн всакѹ почьсть госпо⟨д⟩скѹ (Дубр. 1254, № 28.7).

С друге стране, уколико се није улазило у преиспитивање Вакернагелових аналитичких констатација, енклитике су – према свом дистрибуционом потенцијалу – могле бити дељене на вакернагеловске, када заузимају друго место у реченици (1), и невакернагеловске, уколико се налазе или могу наћи изван постиницијалне реченичне позиције (2) (Krisch 1990).[14] Тако би, на пример, од старосрпских енклитика регистрованих у повељама и писмима XII и XIII века, према поставкама Т. Криша (1990), заменичке дативске енклитике у функцији посесивног детерминатора (2) припадале невакернагеловским енклитикама, будући да су везане за именску фразу од чије дистрибуције у реченици у начелу зависи и њихова реченична дистрибуција (уп. и Adams 1994: 4).

Разматрајући староруска језичка факта – хронолошки и генетски блиска старосрпским – А. Зализњак (2008: 25) енклитике такође дели на вакернагеловске или *реченичне* и невакернагеловске или *локалне*. Староруске вакернагеловске енклитике везане су за прву фонетску реч у клаузи, тј. за иницијалну тактну групу, а односе се на клаузу као целину, тј. на предикат дате клаузе.[15] Староруске локалне енклитике, с друге стране, везују се за неку непредикатску реч као ортотоничког „домаћина", који управља реченичном позиционираношћу таквих енклитика, што им и даје невакернагеловски карактер. Поред локалних енклитика, и реченичне енклитике временом се могу одвајати од иницијалне тактне групе нарушавајући примарни концепт постфронталне реченичне дистрибуције (3):

(3) (струс.) а со двдомъ || введи мѧ в любов 1196, другѹю || далъ ѥсемь длнтрѹ церенецю полотнѹ ∇ на молодогъ || далъ ѥсемь рѹбель № 689, XIV (Зализняк 2008: 97),[16]
(стсрп.) азь рабь : бж҃н матѣн : а од мѣломь нинославь : бань босньски : велики : ||

[13] Примери из старосрпских повеља и писама сигнирани су према регистру из књиге *Детерминативни падежи у старосрпској пословноправној писмености* (Павловић 2006).

[14] Т. Криш – делећи енклитике на вакернагеловске и невакернагеловске – истиче: „solche Nicht-Wackernagel-Enklitika stehen immer bei dem Wort, das sie modifizieren, und sind nicht beschränkt auf die zweite Satzposition" (1990: 65). Имајући у виду Кришову диференцијацију енклитика, Ц. Адамс на основу латинске језичке грађе разликује (i) *реченичне енклитике* које се односе на целу реченицу показујући тенденцију везивања за другу, постфронталну реченичну позицију (1994: 2–3), (ii) *унутрашње* или *нереченичне енклитике* које се не односе на реченицу као целину, већ се везују за одговарајући акцентовани ослонац, тј. за одговарајућег „домаћина", а будући да „the host may occupy different positions in the sentence, and as a result the enclitic need not occupy the so-called 'Wackernagel position'" (1994: 3–4) и (iii) *заменичке енклитике* које теже другој, вакернагеловској реченичној позицији, мада не морају бити везане за њу (1994: 5).

[15] А. Зализњак (2008: 24) вакернагеловске енклитике назива *фразним*, мислећи при том очигледно на реченичну фразу: „в древнерусском языке, как и в других древних индоевропейских языках, расположение энклитик, относящихся к сказуемому (или, что то же, ко всей клаузе в целом), подчиняется так наз. закону Вакернагеля, состоящему в том, что все такие энклитики входят в состав первой тактовой группы клаузы (образуя конечную часть этой тактовой группы)".

[16] Глаголски облици есмь, есн ... као „связки" у староруском језику могу имати статус енклитика (Зализняк 2008: 28).

кле се кнєзоу : доубровчкомоу : жань даньдѫлоу (бан Нинослав 1232–1235, № 7.1), аке ли не ѫзможемо итн || на помокь ти : ∇ то да си ѫзнмашь все (Дубр. 1234–1235, № 8.37).

У претходним примерима (3) реченичне енклитике – везујући се за друго место од ритмичко-синтаксичке баријере (означене знаком ||) – задржавају статус другопозициониране компоненте ритмичко-синтаксичке групе, али пошто та група не мора заузети иницијалну позицију у реченици, односно клаузи (чији је почетак унутар реченичног комплекса означен знаком ∇), реченичне енклитике могу се наћи и изван постфронталне, односно постиницијалне реченичне позиције.[17] А. Зализњак (2008: 51) примећује да су неке реченичне енклитике склоније одвајању од иницијалне тактне групе од других, те их у том смислу дели а) на јаке реченичне енклитике (старије по постанку), које се у основи своде на партикуле, и б) на слабе реченичне енклитике (млађе по постанку), које се своде на заменичке енклитике и енклитичке облике глагола **jesmь*.

2.2. Зализњакова подела староруских реченичних енклитика, према склоности ка одвајању од фронталне реченичне позиције, поклапа се у основи с Јакобсоновом поделом словенских енклитика, према морфолошким својствима, на партикуле и флективне енклитичке речи.[18] Будући да енклитичке партикуле углавном остају везане за иницијалну тактну групу, а да се флективне реченичне енклитике могу померати, јасно је да је позиционирање енклитика повезано с реченичном функцијом коју имају, те да енклитике у погледу линеаризације „реагују" на типолошке промене реченичне структуре. Кретање индоевропских језичких структура од језика активног типа ка језику номинативног типа (уп. Гамкрелидзе – Иванов 1984: 267–319; Lehman 1996: 208–233), односно развој синтаксичке транзитивности (уп. Грковић-Мејџор 2010; Grković-Major 2010) на површинском реченичном плану резултира формирањем конфигуративне синтаксе (уп., на пример, Rögnvaldsson 1995, Hewson–Bubeník 2006; Luraghi 2010), која подразумева учвршћивање реченичне хијерархије кроз стабилизацију предикатске (тј. глаголске), именске и предлошке фразе.[19] У оваквом реченичном окружењу флективне енклитике, будући морфолошки осетљиве на синтаксичку функцију, постају делом одговарајуће, најчешће глаголске фразе. Синтаксичким конституисањем глаголских и именских фраза, оне су морале добити и од-

[17] Ритмичко-синтаксичка баријера (||) означавана је само у случајевима када је неопходно идентификовати почетак тактне групе којој припада фокусирана (подвучена) енклитика као илустрација пратеће анализе.

[18] Р. Јакобсон ([1935] 1971: 16, 17) пише да „le slave commun possédait deux catégories grammaticales d'enclitiques: les particules et les mots enclitiques fléchis", при чему у флективне енклитике спадају „1) formes pronominales, personnelles et réfléchies; 2) formes personnelles du verbe auxiliaire".

[19] Синтаксичка неконфигуративност, која се у савременим индоевропским језицима мења у конфигуративну синтаксу, препознатљива је по појачаној аутономности појединачних компоненти реченичног исказа, по слободном реду речи, по широкој примени нулте анафоре (уп. Грковић-Мејџор 2007: 118–133), по дисконтинуираности именске и глаголске фразе и сл., што је уочљиво у мањем или већем степену и у старим словенским писменостима (Павловић 2011).

говарајући синтаксичко-ритмички профил, који је обезбедио померање енклитика у складу с њиховом синтаксичком функцијом из постфронталне реченичне у постфронталну фразну позицију.[20] Ово померање значило је надметање два концепта дистрибуције реченичних енклитика, и то старог вакернагеловског, постиницијалног реченичног концепта и новог конфигуративног, постиницијалног фразног концепта.[21]

Развојем конфигуративне синтаксе и фразних реченичних структура енклитике се почињу позиционирати према функционалном критеријуму, па би се у том смислу, бар када је старосрпски језик у питању, могле разликовати а) *реченичне (S) енклитике* које се односе на реченицу (односно клаузу) у целини, б) *предикатскофразне (VP) енклитике* које су морфолошки или синтаксички везане за предикатску (тј. глаголску) фразу и в) *именскофразне (NP) енклитике* које су компоненте именске фразе.

3. Систем старосрпских енклитика XII и XIII века. Критеријуми за идентификацију енклитика као атоних реченичних компоненти могу бити а) прозодијски, б) морфолошки и в) синтаксички.

3.1. Прозодијски критеријум долази до изражаја у разговорном дискурсу и у текстовима с означеном прозодијом. Пошто у старосрпским повељама и писмима XII и XIII века прозодијске компоненте нису системски бележене (Ивић – Јерковић 1981: 180–181), овај параметар у анализи старосрпских енклитика не може бити узет у обзир.

3.2. Морфолошки критеријум примењив је у случајевима када у граматичком систему датог језичког идиома ортотоничким граматичким формама опонирају облички спецификоване (по принципу иконичности, краће) атоне форме, које носе исту количину морфолошких информација, те у том смислу и сличан синтаксички потенцијал као и одговарајући ортотонички алтернанти. У старосрпском језику XII и XIII века (потпуно или делимично) морфолошки спецификована енклитичка парадигма остварује се у дативу личних заменица укључујући и повратну заменицу (мьнѣ ~ ми, тебѣ ~ ти, [н]емꙋ ~ мꙋ, [н]ѥи ~ ѥи, себѣ ~ си, [н]има ~ има, намь ~ ны, вамь ~ вы, [н]имь ~ имь), у

[20] Мада не полази од теорије конфигуративне синтаксе, А. Зализњак (2008: 68) за староруске језичке прилике сасвим јасно примећује: „мы наблюдаем отдельные случаи, когда слабая энклитика вместе того, чтобы занят требуемую законом Вакернагеля позицию в начальной части фрази, располагается непосредственно после подчиняющей ее глагольной словоформы. [...] Это правило вступает в конкуренцию с прежним (древним) правилом, т.е. с законом Вакернагеля”.

[21] Цео процес померања енклитика из вакернагеловске иницијалне тактне групе могао би се, дакле, посматрати као једна од последица развоја синтаксичке транзитивности, односно предикатске централизације реченице. Чини се да би се управо у том контексту могли разумети Данови налази (1989: 16) да се старогрчке заменичке енклитике у периоду од 750. године пре Христа до 100. године после Христа у дистрибутивном смислу све више дистанцирају од постфронталне реченичне позиције везујући се за контактну постпозицију у односу на управни глагол. Да се вакернагеловски принцип дистрибуције енклитика, с друге стране, везује за језике с неконфигуративном синтаксом показују потврде овог закона у неиндоевропским, типично неконфигуративним језицима какав је, на пример, језик варлпири централноаустралијских Аборицина (уп. Nash 1986: 55–64, 185–187), или језик салиш северноамеричких Индијанаца (уп. Jelinek 1996).

презенту глагола ѥсьмь (ѥсьмь ~ сьмь, ѥси ~ си, ѥ[сть] ~ ѥ, ѥста ~ ста, ѥсмо ~ смо, ѥсте ~ сте, ѥсѹ ~ сѹ) и у презенту глагола хтѣти (хокю ~ [х]кю,[22] хокѥ ~ кѥ, хокѥмо ~ кѥмо). Процес потпуне морфолошке спецификације акузативних заменичких енклитика у испитиваним старосрпским споменицима је у току. Док се за акузатив једнине личне заменице трећег лица једнине мушког и средњег рода формира нова енклитичка форма га, у осталим случајевима функцију енклитика поступно добијају старе акузативне примарно ортотоничке, односно енклиномене форме (мѥ, тѥ, ю, сѥ, ны, вы, ѥ).[23] Статус акузативних ортотоничких форми преузимају примарно генитивне форме (мѥнѥ, тѣбѣ, [н]ѥга, сѣбѣ, нась, вась, [н]нхъ) с изузетком личне заменице трећег лица женског рода где се и у функцији ортотоничке форме чува стари акузативни облик ([н]ю ~ ю).

3.3. Синтаксички критеријум примењљив је у случајевима када дати језички идиом омогућује синтагматско комбиновање функционално различитих енклитика, које формирају енклитички низ, групу, односно кластер. Једно од основних својстава енклитичких низова јесте кластерска „затвореност” која онемогућава разбијање енклитичке групе инкорпорирањем ортотоничке јединице између два атона (енклитичка) кластерска члана (уп. Циммерлинг 2005: 44–45; Зализняк 2008: 26–27). То значи да се између ортотоничког ослонца, односно катализатора енклитичког кластера и последњег енклитичког члана кластера могу наћи само енклитике.[24] Ово својство енклитичких низова омогућује синтагматску идентификацију атоних облика који се формално поклапају са својим ортотоничким опонентима или који су без свог ортотоничког опонента. У старосрпском језику на овај начин утврђује се енклитички статус примарно аористних облика глагола бытн који функционишу као помоћне глаголске компоненте у грађењу потенцијала,[25] али и енклитички статус заменичког облика чија се атона варијанта формално не разликује од одговарајуће ортотоничке варијанте (уп. дативско [н]ѥн ~ ѥн, [н]нма ~ нма, [н]нмь ~ нмь или акузативно [н]ю ~ ю). Кластерско позиционирање открива и енклитички карактер партикуле ли, која је без ортотоничког опонента.[26]

---

[22] Облик хкю – потврђен у примеру како хкю любнтн вьсь градь ∇ н како мѹ прнѥаю владыкѥ ∇ кое сѹ ѹ градѣ ∇ тако да га н ѥа люблю (Нем. 1267–1268, № 31.2) – с обзиром на фонетску „ерозију” којом је захваћен, вероватно функционише као глаголска енклитика.

[23] Неке од ових форми потврђене су и као ортотонички облици, што доказују одговарајуће предлошке конструкције – да на мѥ нѥ ѹстанѥ нникьторе дѣ ѣ сьмь сѣд[] ѹ своен ѕемлн (бан Нинослав 1235. или касније, № 10.22), вы вѣсте властеле кьда на ны подѹ дрѣва ѕаморьска н бьнетьньска на нашь градь тьда ваша дрѣва польгь ннхъ гредѹ на ны и мы ѹ тоѥь нѣмамо гнѣва на вы (Ђура Качић 1243–1276, № 32.2).

[24] Термин *катализатор* у значењу енклитичког ослонца користи В. Иванов (1979).

[25] У трећем лицу множине потенцијала у функцији помоћног глаголског облика алтернирају нове форме бн и бнхѹ (уместо примарно аористног облика **byšę*): да молнте кнѣза вашега како бн -мь рѹкѹ даль н сь вали да бн сѣдѣлн нѥ боѥкѥ се (Ђура Качић 1243–1276, № 32.7), ако ли нѥ бнхъ могль ннннти [] вратнти то ѡ⟨д⟩ь ѡнѣхъ кон бнхѹ нмь пакостнлн ѥа да нмь то ѡ⟨д⟩ мн҃ѣ [ѹ] (жупан Радослав 1254, № 26.16).

[26] У старосрпским повељама и писмима XII и XIII века регистроване су и енклитичке партикуле же и бо, али искључиво у текстуалним блоковима писаним српскословенским језиком. Пошто је циљ овог рада утврђивање механизама дистрибуције енклитика у старосрпском језику, енклитичке партикуле же и бо нису обухваћене анализом.

3.4. Према морфолошким категоријалним обележјима, потврђене флективне енклитике могле би се табеларно представити на следећи начин:

број	лице	заменичке енклитике		глаголске енклитике		
		дат.	ак.	быти	ѥсьмь	хтѣти
једнина	1.	ми	ме	быхъ	сьмь	хкю
	2.	ти	те			
	3.	му (*м, с*) ѥи (*ж*)	га (*м, с*) ю (*ж*)	бы	ѥ	кѥ
	повр.	си	се			
двојина	1.					
	2.				ста	
	3.	нма				
множина	1.	ны	ны		смо	кѥмо
	2.	вы	вы	бысте	сте	
	3.	нмь	ѥ	быхꙋ/бы	сꙋ	

Статус реченичне енклитике има партикула ли, статус именскофразних енклитика имају дативске заменичке енклитике, док се у својству предикатскофразних енклитика јављају све заменичке и глаголске енклитике.

4. Позиционирање реченичне енклитике ли. У старосрпском језику XII и XIII века енклитика ли као синтаксички показатељ илокуције реченичног исказа увек је везана за постфронталну, вакернагеловску реченичну позицију. Ради се, дакле, о другој компоненти иницијалне реченичне тактне групе. У својству ортотоничког катализатора уз ову енклитику регистровани су везници ако, аке, аще (4), релативизатор кто (5), лични глаголски облик, односно негирани лични глаголски облик као проклитичко-ортотонички спој (6–7):

(4) ако ли сне престꙋплꙋ да ме ѿь сꙋди (жупан Стефан око 1215, № 4.11), аке ли приде такь чл҃овкь комꙋ нѣ искана правина да мꙋ се не ꙋзьме ни тьнкь коньць (кнез Андреја 1214–1235, № 6.12), аще ли кто хоке дрьзноути и прѣтворити се иною створеноѥ . да ѥ⟨с⟩ проклеть (Нем. 1276–1281, № 38.38);

(5) кто ли си⟨е⟩ потвори да е проклеть (Нем. 1235–1241, № 14.6);

(6) ѡбрѣте ли се кто чл҃овѣкь зьль · или ѡ⟨д⟩ монхъ или ѡ⟨д⟩ вашихъ потвараѥ сиѥ · оу томь да нѣ зледи никоере (Нем. 1234, № 5.20);

(7) не плати ли се до ꙋрока · да по тола да е остало на волы кралевь⟨с⟩тва ти (Дубр. 1254, № 28.31).

5. Позиционирање именскофразних енклитика. Енклитички облици личних заменица (ми, ти, си, мꙋ, ѥи, ны, вы, нмь) у својству посесивних детерминатора одговарајуће именице могу се наћи на било ком месту у реченици (односно клаузи) као постфронтална компонента именске фразе у којој имају функцију зависног синтаксичког члана. Реченична позиција именскофразних енклитика у старосрпском језику XII и XIII века зависи од места управне именице, која (било самостално било у комбинацији с одговарајућом проклитиком) иступа као ортотонички катализатор именскофразне тактне групе (8):

(8) и да моу є соупьрница || прѣдь с҃ноуь сн вь д҃нь страшнаго оного соудища х҃ва (Нем. око 1200, № 3.72), ѡ⟨д⟩ тога вы ѡсвобага кралевьство ми да не даѥте ничесаре · а за вн~ограде жрьновьничьке ѡ⟨д⟩ дѣдь вашихъ || и ѡ⟨д⟩ ѡ⟨т⟩ц҃ь вы дори до вась до дньсь (Нем. 1234, № 5.13), а зла да ти не ѹчинимо никогаре · ни тебѣ самомѹ г҃нѹ ... ни богароуь твоиуь : и ни всакоуь никоуѹре твоеуь : || ни добыткоуь нуь (Нем. 1234–1235, № 8.16), дахъ [...] село брашаникъ || и с' мегами моу || и сь винограды моу · како си ѥ ѿ прѣди было (Нем. 1243–1253, № 22.14), дроуга оулиаревина оу быстрици по⟨д⟩ планиноуь · || и мега ѥи низ' рѣкоу до соутѣске (Нем. 1243–1253, № 22.42), ѩкоре ѡ⟨д⟩ дн҃шнга д҃не да имамо || кралевь⟨с⟩твѹ ти всакѹ почьсть госпо⟨д⟩скѹ · ѩкоре є была || г҃нѹ ни || дѣдѹ ти || и ѡ⟨т⟩цѹ ти (Дубр. 1254, № 28.7), сиковѹ мл⟨с⟩ть створи || кралевьство ми · властеличикеуь дѹбровьчькиуь (Нем. 1277–1281, № 35.1).

За постиницијалну (вакернагеловску) реченичну позицији именскофразне енклитике могу се везати једино уколико њихова именска фраза заузме иницијалну реченичну позицију (9):

(9) кралевства ми любовноуь жѹпанѹ творьтькѹ знашн како є ѹзето ѹрьсетеви дрѣво (Нем. 1282–1285, № 40.1).

Дистрибуција именскофразних енклитика дефинисана је, дакле, њиховом синтаксичком функцијом. Одвајањем дативске заменичке енклитике као ознаке посесора од именске фразе, чији је управни члан именичка ознака посесума, могуће је само преструктурирањем именске фразе у древну *mihi est* реченичну конструкцију (уп. Грковић-Мејџор 2007: 98–117) типа (10):

(10) ако ли кьто сие прѣтвор[] моу бг҃ь соуди ∇ и да моу є соупьрьница ст҃а бц҃а (Нем. 1199, № 2.65), и кто є твои прьѣтель ∇ да мѹ село прьѣтелиѥ (Дубр. 1234–1235, № 8.8).

У *mihi est* реченичним структурама дативска заменичка енклитика – као ознака посесора – заузима стару постиницијалну реченичну позицију, из које је вероватно померана у постиницијалну фразну позицију формирањем именске фразе. Могло би се, дакле, претпоставити да је именска фраза са заменичком дативском енклитиком као посесивним детерминатором један од нереченичних континуаната старе *mihi est* конструкције, настао управо формирањем фразних структура унутар нове централизоване реченице као површинског показатеља развијене синтаксичке транзитивности.[27] Чињеница да су именскофразне енклитике стабилна синтаксичка категорија већ у најстаријим словенским споменицима (уп. Večerka 1989: 56; Маројевић 1983: 56–62; Павловић 2006: 372–386), упућује на закључак да је померање дативских заменичких енклитика као индикатора посесора из вакернаге-

[27] А. Минчева (1964: 153–154) сматра да се посесивни датив у адноминалним синтагмама могао развити на бази предикативно-детерминативних конструкција с глаголом **byti*, односно **jestь*, које се јављају на читавом словенском језичком простору, а које су део индоевропског наслеђа. Полазећи од идеје по којој се индоевропске језичке структуре развијају од језика активног типа у језик номинативног типа, Ј. Грковић-Мејџор истиче „да је архаична *esse*-конструкција реликт активне типологије индоевропских језика" (2007: 108), те да се „са променом језичког типа датив по правилу реинтерпретирао као посесивни датив" (2007: 102). Уколико се, дакле, старосрпске именскофразне посесивне енклитике посматрају у овом контексту, чини се да су оне могле настати реинтерпретацијом, па у вези с тим и репозиционирањем старих, вакернагеловских, постиницијалних реченичних енклитика из древних *esse*-конструкција поседовања.

ловске позиције старих *mihi est* конструкција отпочело још у време прасловенског језичког заједништва, бар у делу прасловенских дијалеката.[28]

Позиционо варирање именскофразних енклитика могуће је само у оквиру сложених именских израза, будући да они (за разлику од простих израза с једним ортотоничким катализатором) пружају више ортотоничких ослонаца тако да се енклитички именички детерминатор може наћи у постфронталној фразној позицији (11), али и у финалној фразној позицији која не мора бити и постфронтална (12):

(11) ꙗкоре да є право и безъгрѣшьно кралевьствоу ли и вазь || вѣрьныць ли приꙗтелець (Нем. 1234, № 5.23), придохъ си ѹ дѹбровьникъ . || къ старнць ли приꙗтелоць (бан Нинослав 1240, № 13.7);

(12) да ны простишь тога лѣта вс҃е : что нималло законь давати : и кѹпцець нашиць кон вьсходе по твоен земли цр҃ниѹ : || ꙗко и гн҃ь ¦¦ ст҃опочивьши дѣдь ти : || и гн҃ь ¦¦ ст҃опо~чивши ѡц҃ь ти (Дубр. 1234–1235, № 8.34),[29] що сѹ дрьжали земле : и виноградь и ѡраниꙗ : ѹ г⟨д⟩на ли || светопочившега ѡ⟨т⟩ца ли : такожде ниь створи линость кра⟨лс⟩тво (Нем. око 1289, № 43.2).

Постиницијална фразна позиција ритмички кореспондира с постиницијалном реченичном позицијом, што значи да је формирање именске фразе, по свој прилици, добијало одговарајући одраз и на синтаксичко-ритмичком плану.[30] Статистички однос између именскофразних енклитика у постиницијалној фразној позицији (11) и оних изван ње (12) – а у оквиру сложених именских израза – износи 9,5 : 1 у корист постиницијалних енклитика. Појава именскофразних енклитика изван постфронталне фразне позиције могла би се тумачити тонским слабљењем зависне иницијалнофразне компоненте (у свим регистрованим случајевима то је придев) и(ли) тежњом именскофразних енклитика да се вежу за управну именицу као синтаксичко-ритмички центар дате фразе,[31] што би био показатељ јачања фразне структуре, тј. фразне хијерархије, као једног од индикатора синтаксичке конфигуративности.[32]

---

[28] А. Зализњак (2008: 35) енклитичке облике датива личних заменица као тип „локалних" енклитика не сматра аутентично староруским, већ их тумачи као импорте из старословенског језика, па их стога ни не укључује у своју анализу староруских енклитика.

[29] Знаком ¦¦ означена је потенцијална ритмичко-синтаксичка баријера која се евентуално могла јавити у сложеним именским фразама са именицама у апозитивној релацији. У примерима типа кѹмерька да дрьжило кралевьства ти ѹ законѣ || гн҃а ни || ѡ⟨т⟩ца ти (Дубр. 1254, № 28.36) на постојање ритмичко-синтаксичке баријере између именица господинь и ѡтьць упућује постојање одговарајуће именскофразне енклитике и иза једне и иза друге именице. Уколико таквог енклитичког индикатора нема, постојање ритмичко-синтаксичке баријере може се само претпоставити.

[30] Управо стога К. Красухин (2005: 129) постфронталну фразну позицију сматра такође вакернагеловском позицијом, а посесивне именскофразне енклитике вакернагеловским енклитикама.

[31] Само у примеру кто ти излазе тѹдѣзи || по работахъ || по своихъ си како ложь ѡноизи ѹзли на нихъ и подан ѹрсетеви (Нем. 1282–1285, № 40.5) именскофразна енклитика си заузима финалну позицију иза присвојне заменице (као фразно зависног члана) упркос чињеници да је управна именица у фронталној позицији. Ипак, удвојени предлог по као проклитика јасно указује да су именица работа и присвојна заменица свои одвојени ритмичко-синтаксичком баријером.

[32] Ради се о два типа дистрибуције енклитика у именској фрази, при чему би постфронтални фразни концепт био својствен разговорном дискурсу и(ли) архаичнијим језичким нивоима (уп. Циммерлинг 2005: 48–49)

6. Позиционирање предикатскофразних енклитика. У својству предикатскофразних (VP) енклитика јављају се енклитички (примарно аористни) облици глагола быти као саставне компоненте потенцијала, презентске енклитике глагола ѥсьмь и хтѣти, дативске и акузативне енклитике личних заменица укључујући и енклитичке облике повратне заменице. Глаголске енклитике укључују се у предикатску фразу као морфолошки индикатори лица и броја аналитичких глаголских облика (потенцијала, перфекта и футура), односно копулативног предиката. Заменичке енклитике, с друге стране, успостављају синтаксичку везу с личним глаголским обликом као језгром предикатске фразе, попуњавајући аргуметске позиције отворене рекцијским капацитетом датог глагола. Предикатскофразне енклитике могу се везати за различите типове катализатора – а) за координативне везнике (или, нь, тере) (13) и субординативне везнике (ако, гдѣ, доколѣ, докꙋ, дори, кьда, како, колико, почто, ꙗко, ѥре)[33] (14) у 24% примера, б) за односне заменице као релативизаторе (кто, що, кои, ѥре) у 18% примера (15), в) за партикулу да као саставну компоненту оптативне перифразе да + *презс.* у 35% примера (16),[34] г) за синтетичке глаголске облике или за пунозначне компоненте аналитичких глаголских облика у 13% примера (17), д) за именице у 3% примера (18), ђ) за прилоге у 3% примера (19), е) за ортотоничке облике личних заменица у 2% примера (20) и ж) за придевске заменице у 2% примера (21):

(13) и не дасте или -хъ ∇ нь є продасте (кнез Чрномир 1252–1254, № 24.9), дѣ ви радославꙋ давьше рꙋкꙋ ∇ тере га вєзасте (поповска општина XIII, № 34.6), да ходе нс тоуге землѥ къ ст҃ои цр҃кви соущне людиѥ те землѥ ∇ или ѥ парикь или влахъ (Нем. 1282–1298, № 41.43);

(14) правь гои дрьжати сь вами : и правꙋ : вѣрꙋ : ∇ докола сьмь живь (бан Кулин 1189, № 1.5), да ви сьмь · приꙗтель и моѣ дѣть . ∇ докꙋ или сте прави (жупан Стефан око 1215, № 4.5), ако или б҃ь да ∇ и боудоу господарь ∇ како сьмь быль . ∇ да си ходе сь своими си трьги по всѣи земл⟨л⟩и (Нем. 1234, № 5.9), да вы дрьжꙋ · ꙋ вьсакои правьдѣ ∇ ка[ко] вы є дрьжаль · дѣдь · и ѡ⟨т⟩ць м⟨и⟩ (Нем. 1234–1235, № 9.7), видѣ кралевство или ∇ ѥре нидь ꙋлази попь (Нем. 1234–1242, № 15.6), сѣно да коси

[33] Наведени везници могу се реализовати у различитима фонетским и(ли) ортографским варијацијама, које се у овом раду не наводе будући да немају суштински значај за истраживану проблематику.

[34] Партикула да регистрована је и у комбинацији с потенцијалом, али само у једној старосрпској повељи насталој у Омишу (на Цетини) средином XIII века: да молꙋ кнеза вашега и вась ∇ како да бисте ꙋ тꙋмь не земледовали (Ђура Качић 1243–1276, № 32.6), да молите кнеза вашега ∇ како би -ль рꙋкꙋ даль ∇ и сь вами || да би сѣдѣли не боеке се (Ђура Качић 1243–1276, № 32.7), молꙋ кнеза вашега ∇ како би ꙋписаль ∇ что є егова вола и ваша · ∇ да би или ꙋдаль по сихъ послѣхъ (Ђура Качић 1243–1276, № 32.10) (уп. Павловић 2009: 89–90). Ова партикула с предикатскофразним енклитикама формира тзв. проклитичко-енклитички комплекс у коме „проклитика принимает на себя роль базиса, к каторому непосредственно присоединяются энклитики" (Зализняк 2008: 72). Постојање „проклитичко-енклитичких" група отвара проблем идентификације ортотоничког катализатора оваквих комплекса, чије решавање изискује детаљну фонетско-фонолошку анализу ретких словенских споменика с означеним прозодијским језичким елементима. Примере које наводи В. Дибо (1971) из староруског *Чудовскоѓ Новоѓ завеша* показују да је проблем много комплекснији него што се то из синтаксичке перспективе може учинити. Стога би се и хипотеза о „побочном акценту" – у којој Р. Маројевић (2008) види решење ортотоничког катализатора за Зализњакове проклитичко-енклитичке комплексе – ваљала проверити на старим словенским споменицима с означеном прозодијом.

∇ дори га и нестане (Нем. 1243, № 16.31), ꙗгнетине даају на вс[]о годище и оуже . рибелови праꙁдникоу и кралю и архп⟨с⟩поу ∇ колико моу веле (Нем. 1243, № 16.34), почто ке мо[н] · чловѣкь говоритн ∇ вѣрꙋн га (кнез Чрномир 1252–1254, № 24.21), сꙋдь да стае ѡ⟨т⟩ минхонлꙗ дне до гюргева дне · ∇ кьдн вн бꙋде тр⟨ѣ⟩бѣ (Нем. 1254, № 27.8), да га постави ∇ гдѣ га бꙋде право поставнтн (Нем. 1254, № 27.18), да нмь се да вѣдѣнне трьми мѣсецн ∇ ꙗко сн могꙋ трьжьнци нхь ѡ⟨т⟩нтн ꙋ градь (Нем. 1277–1281, № 37.7);

(15) а добыткь ∇ ере само рекли датн : ∇ да тн дамо тисꙋкю перперь (Дубр. 1234–1235, № 8.26), да работаю ∇ що нмь веле ∇ кто ѥ старѣн оу црькве (Нем. 1234–1243, № 16.25), да стою к нмь . ꙋ томь ѡбетѣ . ∇ конмь нмь се⟨мь⟩ клель прегнемꙋ кнеꙁꙋ (Нем. 1252, № 21.15), н що бн хотѣль кь вамь говоритн ∇ не могꙋ тога вьсега испнсатн (кнез Чрномир 1252–1254, № 24.20);

(16) ако ли сне прѣстꙋплю · ∇ да ме сьпне бь н ста бца (кнез Андреја 1214–1235, № 6.15), н ако тн се ꙁгодн : кое наслые ∇ н прнбѣгнешн ꙋ градь нашь к нмь · ∇ да те прнмемо ꙗко гна (Дубр. 1234–1235, № 8.12), н что е твоѣ правнна : ∇ да тн ю подаемо всꙋ свршенꙋ (Дубр. 1234–1235, № 8.32), ако ли сне прѣстоупнмо · ∇ да ны бь сьпне н ста бца (кнез Андреја 1247–1249, № 19.29);

(17) књга нма само помагали : ∇ пращала ны ста (Дубр. 1234–1235, № 8.36), н не мознте мꙋ никакоре сьмести ∇ нь мꙋ прѣданте или соль или ꙁлато (Нем. 1265–1266, № 30.8);

(18) бь вн дан ꙁдравне (Нем. 1238–1240, № 11.11);

(19) н сьда га дрьжнте (кнез Чрномир 1252–1254, № 24.12);

(20) да вн нн сте рекли ∇ да се станемо на [о]нон странѣ рѣке (поповска општина XIII, № 34.2);

(21) і сн сꙋ ꙁде подьпнсанн (бан Нинослав 1249, № 20.3).

Поменути катализатори улазе у везу с предикатскофразним енклитикама самостално или у комбинацији с одговарајућим проклитикама, формирајући на тај начин проклитичко-ортотоничко-енклитичку тактну групу типа: н не дасте мн... (13), н ако тн се... (16), н не мознте мꙋ... (17) и сл. У примерима овог типа проклитичко-ортотонички спој чини фронталну компоненту ритмичко-синтаксичке целине за коју се енклитика или енклитички кластер везује као постфронтална компонента.

Предикатскофразне енклитике у старосрпском језику XII и XIII века могу позиционо варирати. У 88% случајева ове енклитике заузимају вакернагеловску, постиницијалну позицију унутар реченице, односно клаузе, како то показују претходни примери (13–21). У 12% случајева, међутим, ове енклитике се одвајају од фронталног реченичног катализатора, што значи да статистички однос између предикатскофразних енклитика у постиницијалној реченичној позицији и оних изван ње износи 7,3 : 1 у корист вакернагеловске, постфронталне реченичне позиције.[35] Према структури примера у којима су предикатскофразне енклитике одвојене од постиницијалне реченичне позиције, сасвим је јасно да се вакернагеловском постиницијалном реченичном концепту дистрибуције предикатскофразних енклитика сучељава конфигуративни фразни концепт. Наиме, предикатскофразне енклитике изван иницијалне ритмичко-синтаксичке групе везују се на различите начи-

[35] Ова пропорција варира код различитог типа енклитика, тако да је највећи распон 20,7 : 1 код глаголских енклитика, а најмањи 4,5 : 1 код енклитичких облика повратне заменице, што значи да су повратне заменице најсклоније повлачењу из постиницијалне реченичне позиције.

не за глаголску фразу – а) у 74% случајева ове енклитике су инкорпориране у неиницијалну оптативну перифразу да + *презс.* с партикулом да као катализатором (22), б) у 15% случајева ради се о акузативној енклитици се која је као маркер рефлексивности постпонована глаголу (23), в) у 6% случајева ради се о дативској енклитици личне заменице постпонованој управном глаголу (24) и г) у 5% случајева реч је о предикатскофразним енклитикама које су препоноване управном глаголу с јасно израженом тенденцијом контактног везивања за њега (25):

(22) кто любо присни мои · и хоке сніе потворити ∇ бь || да моу соуди (Нем. 1234, № 5.30), од ⟨д⟩ньшнега дне : || да ти сло прьѣтели правы (Дубр. 1234–1235, № 8.6), да ⟨и до⟩ моега живота · || да вы дрьжꙋ · ꙋ вьсакои правьдѣ (Нем. 1234–1235, № 9.6), коупьци нхь || да си ходе по земли кра⟨л⟩вства ми : без боѧзни (Нем. 1282, № 39.4);

(23) бань босьски : велики : || кле се кнезоу : доубровчикому : жань даньдꙋлоу (бан Нинослав 1232–1235, № 7.1), аще ли кто любо испакости что селоу стому мѣстоу . ∇ тоть || соупротивить се кралев⟨с⟩твоу ми (Нем. 1234–1243, № 16.38);

(24) и ако некьто о⟨д⟩ь моихь кьмети или о⟨д⟩ь моихь людие || чине ви кривинꙋ . ∇ да се при предь миовь (бан Нинослав 1240, № 13.15), видѣ кралевьство ми толикоу о⟨д⟩ нихь почьсть и вѣрно послоужение · ∇ и сніе || оучиннивь нидь и оутврьдихь (Нем. 1234, № 5.8);

(25) де ми обетованиѣ и писание ∇ кѣ моѣꙋ ни несть · ∇ ми и наша опькина право || и верьно сьмо дерьжали (Дубр. 1238–1240, № 12.4), ако ꙋрошь или брать его владиславь или кьто о⟨д⟩ рода того || или властелинь би хотель хабити ∇ или би исьхабиль нами ∇ а твое сто црство да ни помага (Дубр. 1253, № 23.20).[36]

У старосрпском језику XII и XIII века предикатска фраза синтаксички се хомогенизује „привлачењем" одговарајућих енклитичких компоненти, које се одвајају од старе постиницијалне реченичне позиције и везују за глаголско језгро предикатске фразе као синтаксичко средиште нове централизоване реченице с изграђеном синтаксичком хијерархијом. Цео овај процес постаје знатно прозирнији уколико се сагледа из перспективе синтаксичког профила иницијалног реченичног члана од кога се одвајају предикатскофразне енклитике. Наиме, у реченицама, односно клаузама у којима су ове енклитике одвојене од фронталне ритмичко-синтаксичке групе та група има а) субјекатску функцију у 65% случајева (26), б) прилошку синтаксичку функцију у 25% случајева (27) и објекатску функцију у 10% случајева (28):

(26) а мы || да те испратимо (Дубр. 1234–1235, № 8.23), ꙗ жꙋпань . радославь . || да мꙋ вьсе вракꙋ (жупан Радослав 1254, № 26.15), коупьци нхь || да си ходе по земли кра⟨л⟩вства ми : без боѧзни (Нем. 1282, № 39.4);

(27) ꙗкоре од ⟨д⟩ньшнега дне : || да ти сло прьѣтели правы (Дубр. 1234–1235, № 8.6), и по зм⟨л⟩е и по владание моие и моихь сньь . || да си ходите свободьно . и пространо (бан Нинослав 1240, № 13.13);

[36] Осим енклитичких облика помоћних глагола који теже везивању за пунозначну глаголску компоненту аналитичког глаголског облика, у невакернагеловској контактној препозицији према глаголу могу се наћи и заменичке енклитике, као што то показују примери типа а ми || да е нимало за прнѣтеле (Дубр. 1235, № 23.10) у којима су предикатскофразне енклитике као рекцијске допуне глагола у оквиру оптативне перифразу да + *презс.* померене из иницијалне ритмичко-синтаксичке групе. Уп. и пример нь понеже || свѣдѣтел⟨с⟩твовано ми бысть ѿ всѣхь еп⟨с⟩пь и игоумень и сталарьхь болярь и всѣхь калогерь . ∇ иже ие сніе истинꙋ ꙋ было даание (Нем. 1243, № 16.7).

(28) а ꙁла || да ти не ѹчинимо никогаре (Дубр. 1234–1235, № 8.16), що нѣь исхаби [ ] ⟨ѥдинѣь посланнеѣь или на ѥое приѩтельство⟩ или нѣкто властелинь : или кто годѣ : ∇ все || да нѣь ѩ плакю (Нем. 1267–1268, № 31.3).

Као што претходни примери показују, ради се о иницијалним ритмичко-синтаксичким групама, по правилу, представљеним именским фразама. Предикатскофразну енклитику за овакве фразе може везати само стари вакернагеловски дистрибутивни концепт, пошто те енклитике нису синтаксичке компоненте именске фразе. Одвајање предикатскофразних енклитика од фразних структура с којима нису у непосредној синтаксичкој релацији и везивање за одговарајуће предикатске фразе мотивисано је управо синтаксичким јачањем предикатске фразе као центра нове реченице с наглашеном синтаксичком хијерархијом.

Процес одвајања предикатскофразних енклитика од вакернагеловске, постфронталне реченичне позиције није уједначен у територијалном смислу. Две трећине регистрованих примера ексцерпирано је из повеља и писама насталих у западним српским канцеларијама (Дубровник, Босна, Хум), а једна трећина у источним српским канцеларијама (Рашка), упркос чињеници да језичка грађа са истока српског језичког простора обимом вишеструко надилази ону са запада (уп. Ивић – Јерковић 1981: 10). Из оваквог статистичког односа могао би се извести закључак да је исток српског језичког простора у погледу дистрибуције предикатскофразних енклитика током XII и XIII века био нешто конзервативнији. На западу је цео процес могао бити подстакнут интензивнијим утицајем средњовековног романитета.[37]

7. Кластерско рангирање старосрпских енклитика. Глаголско језгро предикатске фразе својим морфолошким, односно синтаксичким профилом, те инхерентним рекцијским потенцијалом може отворити простор за истовремену употребу више предикатскофразних енклитика различитог морфолошког типа. Наиме, сложени глаголски облици (као уосталом и копулативни предикат) отварају могућност употребе глаголских енклитика као морфолошких индикатора лица и броја. Уколико се у позицији глаголског језгра предикатске фразе јави транзитиван или комплексно транзитиван глагол реализован у сложеном глаголском облику, постоји могућност да се уз глаголску енклитику нађу акузативне и(ли) дативске заменичке енклитике. Тако се формирају кластери предикатскофразних енклитика, који се у старосрпском језику XII и XIII века могу удружити и са реченичном

[37] Разматрајући позиционирање заменичких (ен)клитика у староиталијанским, старошпанским и старопортугалским споменицима, Д. Ванер (Wanner 1996: 554) уочава тенденцију ових (ен)клитика да остваре контактну везу с иницијалним реченичним чланом (по вакернагеловском принципу), с једне стране, и с одговарајућим личним глаголским обликом, с друге стране. Ова тенденција регистрована у старим романским језицима – из којих се преко дипломатичких формулара могла ширити и на српску дипломатичку писменост – вероватно је била својствена и балканском романитету (односно балканском романском супстрату), будући да је контактно позиционирање предикатскофразних енклитика према личном глаголском облику својствено и савременом румунском и албанском (Циммерлинг 2011: 51), али и бугарском језику (Dimitrova-Vulchanova 1999: 90–101). Чини се стога да је ареални контекст могао подстицајно утицати на старосрпску модификацију вакернагеловског принципа дистрибуције предикатскофразних енклитика.

енклитиком ли. Кластери су у погледу распореда енклитичких компоненти на синхроном плану врло стабилне структуре, чији се низ не може прекидати уметањем ортотоничких форми. Распоред кластерских енклитичких компоненти може се мењати на дијахроном плану, што је условљено променом концепта дистрибуције енклитика.[38]

Сагледавањем свих регистрованих кластерских комбинација, енклитике се могу хијерархијски рангирати, на основу чега се идентификује и принцип, односно правило енклитичког рангирања. Леви члан кластера увек је хијерархијски виши од члана који му следи, што значи да хијерархијски ранг опада кретањем од леве ка десној граници кластера (уп., на пример, Зализняк 2008: 27). У старосрпским повељама и писмима XII и XIII века регистровани су енклитички кластери различитог састава, а у циљу што рационалније презентације грађе илустрације се групишу према иницијалном члану кластера, који је хијерархијски виши од чланова који му следе.

Реченична енклитика ли јавља се у комбинацији а) с дативским заменичким енклитикама (29), б) с акузативним заменичким енклитикама (30) и в) с презентским енклитикама глагола ѥсьмь (31):

(29) ако ли си къто ѡнѣхъ ѹзлюби стати близа ради или на сѣниця . или гдѣ . ∇ да си стане (Нем. 1252, № 21.5), ѹчине ли ли правьдѹ . ∇ и ѹсьхоте имати чь⟨с⟩т . кралевьствѹ ли [...] ∇ да стою к нимь . ѹ тоимь ѡвєтѣ (Нем. 1252, № 21.12), аке ли лѹ добытка не стєте · а ѡни да подаю кривца самога (Нем. 1254, № 27.16), ако ли имь хокете кою пакьсть ѹчинити и чькетѹ · то имьнѣ чините (кнез Ђура Качић 1243–1276, № 32.8);

(30) ако ли га не платимо : ∇ да ѡнога самога да ти дамо (Дубр. 1234–1235, № 8.11), кто ли се ѡбрѣте преслѹшавь . повѣлениѥ . кралевьства ли ∇ да се накаже (Нем. 1252, № 21.6), и кто [л]и ю дрьзне разⷭ⟨л⟩лоучити . выше пи⟨с⟩ноѥ ∇ проклетниѥ да ѥ⟨с⟩ на нѥмь (Нем. 1243–1276, № 33.3);

(31) ако ли ѥ єдиньк ∇ да моу ѥгоумень да стищника ∇ кога разоумѣ (Нем. 1234–1243, № 16.30).

Енклитике глагола быти, као морфолошки индикатори лица и броја у потенцијалу, јављају се у комбинацији с дативским заменичким енклитикама (32):

(32) молѹ кнєза вашега ∇ како би ѹписаль ∇ что є егова вола и ваша · ∇ да би ми ѹдаль по сихъ послѣхъ (Ђура Качић 1243–1276, № 32.10), ако ли не бихъ могль чинити [] братити . то . ѡ⟨д⟩ь ѡнѣхъ ∇ кон бихѹ имь пакостили . ∇ ꙗ да имь то . ѡ⟨д⟩ ми҃не [ѹ] (жупан Радослав 1254, № 26.16).

Дативске заменичке енклитике претходе а) акузативним заменичким енклитикама (33), б) акузативној енклитици повратне заменице којој следе презентске енклитике глагола ѥсьмь (34) и в) презентским енклитикама глагола ѥсьмь (35):

(33) кльнѹ ви се . безь всакога пропадьства : ∇ ѣкоре да ви силь . приꙗтель (жупан Стефан око 1215, № 4.5), и аке кто вашь врагь . прибѣгне ѹ мою землѹ . ∇ да ви га дамь (жупан Стефан око 1215, № 4.6), и что є твоѣ правина : ∇ да ти ю подаемо всѹ свршенѹ (Дубр. 1234–1235, № 8.32), а что є мала кѹплꙗ ∇ да си ю продаю по

[38] У истраживаним старосрпским текстовима – насталим у распону од једног столећа (од краја XII до краја XIII века) – готово да нема варијација у погледу дистрибутивне структуре енклитичких кластера.

ѕемли кралевь⟨с⟩тва ми (Нем. 1254, № 27.26), и кон се виногради присѹдѣ кь тебѣ вино тога лѣта ∇ да си є ѹѕмешь (Дубр. 1254, № 28.12), ако се кто нанде продавь вино с водомь и медь прѣѕь [ѹ]цѣнь · ∇ да мѹ се все ѹѕ҃ме що нма (Нем. 1277–1281, № 36.4), акѡ ли що погрѣше ѕемли кралев'ства ми ∇ и не исправе ми се . ∇ да нмь се да вѣдѣнне трьми мѣсеци ∇ ꙗко си могѹ трьжьницн нхъ ѡ⟨т⟩нти ѹ градь (Нем. 1277–1281, № 37.6);

(34) и такоге ти се и мы кльнемо : ∇ како ти се сѹ ты болꙗре послн нашн клели (Дубр. 1234–1235, № 8.38), ако ми стонте ѹ снеи клетьвѣ · ∇ ѹ кою ми се сте клели · да ⟨и до⟩ моега живота · да вы дрьжѹ · ѹ вьсакон правьдѣ (Нем. 1234–1235, № 9.7), да вы ∇ како си се сте наѹчили : по клетьвѣ наша села : и наше болары емати : ∇ такоѕи сте и минѣ ѹчиннли (Нем. 1238–1240, № 11.5), ѹчине ли ми правьдѹ [...] ∇ како ми се сѹ ѡбѣкали [...] ∇ да стою к нимь . ѹ томь ѡбетѣ (Нем. 1252, № 21.13);

(35) ако ли къто сне прѣтвор[] мог бг҃ь соуди ∇ и да мог є соупьрьница ст҃а бц҃а (Нем. 1199, № 2.65), ѣкоре да ви сль · приꙗтель и моѣ дѣть . ∇ докѹ ми сте правн (жупан Стефан око 1215, № 4.5), ꙗкоре ѡд ⟨д⟩н҃ьшнега дн҃е : || да ти село прьѣтели правы (Дубр. 1234–1235, № 8.6), и кто є твон прьѣтель ∇ да мѹ село прьѣтелие (Дубр. 1234–1235, № 8.8), кьга нма село помагали : ∇ пращала ны ста (Дубр. 1234–1235, № 8.36), да вы є ѡтворена наша ѕемла (кнез Андреја 1247–1249, № 19.8), и подаде ми . ∇ що ми сѹ нхь властелѣ ѡбетовали (Нем. 1252, № 21.13), да стою к нимь . ѹ томь ѡбетѣ . ∇ конмь нмь се⟨мь⟩ клель прегнемѹ кнезѹ (Нем. 1252, № 21.15),[39] Село кроушевьць оу дрьж'ковиннѣ и с' мегами мог ∇ како си ѥ ѿ прѣ⟨д⟩ было (Нем. 1243–1253, № 22.44), що си сѹ дрьжали винограде ѹ г⟨д⟩на ми стопочивьшега кра⟨л⟩ · ∇ то да си и сьде дрьже (Нем. око 1289, № 44.1).

Акузативне заменичке енклитике претходе презентским енклитикама глагола ѥсьмь (36):[40]

(36) да ⟨и до⟩ моега живота · да вы дрьжѹ · ѹ вьсакон правьдѣ ∇ ка вы є дрьжаль · дѣдь · и ѡ⟨т⟩ць м⟨и⟩ (Нем. 1234–1235, № 9.6), а ви се сте ѡбекали и рекьли : ∇ да си сѣде твоѣ села свободьно (Нем. 1238–1240, № 11.4), си се сѹ клели (бан Нинослав 1249, № 20.11), и да вида кралевство ми ∇ како ми свршити хокешь сиви посьль ∇ ере се село ѡгрѣшили ѹ семьѕи чловѣцѣ (Нем. 1282–1285, № 40.8).

На основу представљених кластерских комбинација за старосрпски језик XII и XIII века може се идентификовати следећа кластерска енклитичка хијерархија: 1. реченична енклитика ли, 2. аористне енклитике глагола быти, 3. дативске заменичке енклитике, 4. акузативне заменичке енклитике, 5. презентске енклитике глагола ѥсьмь.[41] Енклитике истог хијерархијског ранга не могу се међусобно комбиновати у оквиру истог кластера, што је и разумљиво с обзиром на то да имају исти морфолошки или синтаксички потенцијал. Глаголске енклитике различитих помоћних глагола из морфолошких разлога никада се не могу удружити у исти кластер, па чињеница да су енклитички облици глагола быти као саставне компоненте потенција-

[39] Овај би пример могао припадати и илустрацији (34) – уп. конмь нмь се [сь]мь клель.

[40] Једини изузетак је регистрован у примеру такомь сль се клетвью клель ∇ какомь се є вань коулинь клель (бан Нинослав 1232–1235, № 7.3), што може бити тумачено као најава новог принципа у дистрибутивном структурирању енклитичких кластера, који се стабилизује током XIV и XV века (уп. Толстая 1991: 203).

[41] Хијерархијско рангирање ових енклитика исто је и у староруском језику (уп. Зализняк 2008: 27–39).

ла другорангиране, а презентске енклитике глагола ѥсьмь петорангиране открива примарни принцип дистрибуције старосрпских енклитика у енклитичким кластерима. Према формулацији И. Грицкат (1972: 95), „оне се једна до друге нижу према старости, према епохи прелажења у енклитичке речи". С обзиром на овај дистрибутивни принцип и међусобну функционалну искључивост енклитичких облика различитих помоћних глагола, може се закључити да су презентске енклитике глагола хтѣти – упркос чињеници да нису регистроване у енклитичком кластеру – такође петорангиране, и то стога што су ове енклитике млађе од презентских енклитика глагола ѥсьмь, али их од њиховог хијерархијског нивоа не може одвојити нека млађа неглаголска енклитика.

8. Закључна разматрања. Дистрибуција енклитика у старосрпском језику XII и XIII века је двојака. С једне стране, реченична енклитика ли увек се везује за постфронталну реченичну позицију у складу с Вакернагеловим законом, док се именскофразне енклитике, с друге стране, везују за постфронталну фразну позицију – независно од места које заузима именска фраза као „домаћин" – што им и обезбеђује синтаксичку функционалност. Предикатскофразне енклитике преферирају постфронталну реченичну позицију (88%), али у скоро сваком осмом примеру ове енклитике одвојене су од те позиције везивањем за постфронталну позицију неиницијалне предикатске фразе.[42] Очигледно је, дакле, да се постиницијалном реченичном, тј. вакернагеловском принципу дистрибуције енклитика – који је својствен старим индоевропским језицима (Wackernagel 1982) с мање или више наглашеном синтаксичком неконфигуративношћу (уп. Hewson – Bubeník 2006), али и неиндоевропским неконфигуративним језицима (уп. Nash 1986; Jelinek 1996) – сучељава постиницијални фразни, тј. конфигуративни принцип енклитичке дистрибуције, који се развија поступно, подстакнут између осталог интензивирањем писмености на датом језику. Управо стога вакернагеловски принцип дистрибуције енклитика доминира у староновгородским повељама на брезовој кори, насталим од XI до XIII века (испољавајући својство староруског разговорног дискурса) (Зализняк 2008: 263–264), док се, с друге стране, овај принцип интензивно нарушава у старословенским споменицима – изложеним утицају грчког језика (уп. Večerka 1989: 41–63), тј. грчке синтаксичке конфигуративности – али и у јужноруским књишким споменицима (Зализняк 2008: 121–128), који настају ослонцем на црквенословенску писану традицију.[43]

То што се именскофразне енклитике у старосрпском језику XII и XIII века доследно везују за своју именску фразу, док су предикатскофразне енкли-

[42] Ваља имати у виду да и у готово половини примера вакернагеловски распоређених предикатскофразних енклитика улогу катализатора има синтетички глаголски облик, односно пунозначна компонента аналитичког глаголског облика (13%) или партикула да као саставна компонента оптативне перифразе да + *презент.* (35%). Ради се о комбинацијама у којим се постфронтални реченични и постфронтални фразни концепт дистрибуције енклитика преклапају.

[43] Корисно је у овом контексту приметити да се синтаксичка конфигуративност много брже развија у старословенском и старосрпском језику него у староруском, што је вероватно последица интензивнијег „притиска" писане традиције (понајвише грчке и латинске) којој је словенски југ био изложен (уп. Павловић 2011).

тике доминантно везане за постфронталну реченичну позицију вероватно је условљено различитим синтаксичким статусом њихових фразних „домаћина" у реченици, која тежи све интензивнијој централизацији. Наиме, уколико се именскофразна енклитика не веже за своју „покретну" фразу не може ни испољити свој именскофразни карактер (својство посесивног детерминатора). Предикатскофразна енклитика, с друге стране, и уколико остане у вакернагеловској позицији, не губи свој предикатскофразни карактер, пошто је предикатска фраза језгро централизоване реченице, а реченични „простор" – сфера деловања предикатске фразе.

Претходно разматрање показује, дакле, да промена језичке типологије – у овом случају неконфигуративне синтаксе у конфигуративну, а у суштини активног језичког типа у номинативни – оставља трага у свим сегментима реченичне структуре кроз сучељавање старих и нових структура, односно старих и нових дистрибутивних принципа као типолошких полова фазичног континуума (уп. Радовановић 2009).

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Гамкрелидзе, Тамаз Валерианович, Вячеслав Всеволодович Иванов. *Индоевропейский язык и Индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры. I.* Тбилиси: Издательство Тбилисского университета, 1984.

Грицкат, Ирена. *Актуелни језички и текстолошки проблеми у старим српским ћирилским споменицима*. Београд: Народна библиотека СР Србије, 1972.

Грковић-Мејџор, Јасмина. *Списи из историјске лингвистике.* Нови Сад – Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2007.

Грковић-Мејџор, Јасмина. Когнитивни аспекти развоја транзитивности. Јасмина Грковић-Мејџор, Милорад Радовановић (ур.). *Теорија дијахронијске лингвистике и проучавање словенских језика*. Београд: САНУ, 2010, 43–62.

Дыбо, Владимир Антонович. О фразовых модификациях ударения в праславянском. *Советское славяноведение* 6 (1971): 77–84.

Зализняк, Андрей Анатольевич. Лингвистические исследования и словоуказатель. Валентин Лаврентьевич Янин, Андрей Анатольевич Зализняк (ред.). *Новгородские грамоты на бересте. Из раскопок 1984–1989 гг.* Москва: Наука, 1993, 191–343.

Зализняк, Андрей Анатольевич. *Древнеруские энклитики*. Москва: Языки славянских культур, 2008.

Иванов, Вячеслав Всеволодович. Отражение правил индоевропейской синтаксической акцентуации в микенском греческом. Татьяна Владимировна Цивьян (ред.). *Balcanica: Лингвистические исследования*. Москва: Институт славяноведения и балканистики АН СССР, 1979, 39–55.

Ивић, Павле, Вера Јерковић. *Правопис српскохрватских ћирилских повеља и писама XII и XIII века*. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, 1981.

Ковтунова, Ирина Ильинична. *Современный русский язык: Порядок слов и актуальное членение предложения*. Москва: Просвещение, 1976.

Красухин, Константин Геннадьевич. *Очерки по реконструкции индоевропейского синтаксиса*. Москва: Наука, 2005.

Маројевић, Радмило. *Посесивне категорије у руском језику (у своме историјском развитку и данас)*. Београд: Филолошки факултет Београдског универзитета, 1983.

Маројевић, Радмило. Учење о побочним акцентима и Вакернагелов закон о распореду енклитика. *Зборник Матице српске за славистику* 73 (2008): 267–281.

Минчева, Ангелина. *Развой на дателния притежателен падеж в българския език*. София: Българска академия на науките, 1964.

Павловић, Слободан. *Детерминативни падежи у старосрпској пословноправној писмености*. Нови Сад: Матица српска, 2006.

Павловић, Слободан. *Старосрпска зависна реченица од XII до XV века*. Нови Сад – Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2009.

Павловић, Слободан. Елементи неконфигуративне синтаксе у старим словенским писменостима. *Зборник Матице српске за славистику* 80 (2011): у штампи.

Поповић, Љубомир. *Ред речи у реченици*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 1997.

Радовановић, Милорад. *Увод у фази лингвистику*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2009.

Тестелец, Яков Георгиевич. Word Order and Scrambling. *Вопросы языкознания* 4 (2005): 121–128.

Толстая, Марфа Никитична. Система энклитик в сербских грамотах XIV – начала XV в. Р. В. Булатова, Г. И Замятина, С. Л. Николаев (ред.). *Славистика. Индоевропеистика. Ностратика. К 60-летию со дня рождения В. А. Дыбо. Тезисы докладов*. Москва: Академия наук СССР, Институт славяноведения и балканистики, 1991, 201–205.

Тошовић, Бранко. Комуникативна перспектива просте реченице. Милка Ивић (ред.). *Синтакса савременога српскога језика. Проста реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005, 1061–1106.

Циммерлинг, Антон Владимирович. Элементы предложения и синтаксические позиции в языках современной Европы. *Язык и речевая деятельность* 8 (2005): 36–88.

Циммерлинг, Антон Владимирович. Системы порядка слов в славянских языках. Вячеслав Всеволодович Иванов (ред.). *Исследования по типологии славянских, балтийских и балканских языков (преимущественно в свете языковых контактов)*. Москва: Институт славяноведения РАН, 2011, 9–67.

*

Adams, James Noel. *Wackernagel's Law and the Placement of the Copula* Esse *in Classical Latin*. Cambridge: The Cambridge Philological Society, 1994.

Comrie, Bernard. Morphology and Word Order Reconstruction: Problems and Prospects. Jacek Fisiak (ed.). *Historical Morphology*. New York: Mouton, 1980, 83–96.

Clackson, James. J. N. Adams: Wackernagel's Law and the Placement of the Copula Esse in Classical Latin. *The Classical Review* 46/2 (1996): 378.

Collinge Neville. *The Laws of Indo-European*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1985.

Graffi, Giorgio. The Pioneers of Linguistic Typology: From Gabelentz to Greenberg. Jae Jung Song (ed.). *The Oxford Handbook of Linguistic Typology*. Oxford: Oxford University Press, 2011, 25–42.

Greenberg, Joseph. Some Universals of Grammar with Particular Reference to the Order of Meaningful Elements. Joseph Greenberg (ed.). *Universals of Language*. Cambridge (MA): MIT Press, 1963, 73–113.

Grković-Major, Jasmina. The Role of Syntactic Transitivity in the Development of Slavic Syntactic Structures. Björn Hansen, Jasmina Grković-Major (eds.). *Diachronic Slavonic Syntax. Gradual Changes in Focus. Wiener slawistischer Almanach. Sonderband* 74. München – Berlin – Wien: Otto Sagner, 2010, 63–74.

Delbrück, Berthold. *Syntaktische Forschungen III: Die altindische Wortfolge aus dem Çatapathabrāhmaṇa*. Halle an der Saale: Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses, 1878.

Dimitrova-Vulchanova, Mila. Clitics in the Slavic Language. Henk van Riemsdijk (ed.). *Clitics in the Languages of Europe*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 1999, 83–122.

Dryer, Matthew. Word order. Timothy Shopen (ed.). *Language Typology and Syntactic Description. Volume I: Clause Structure*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007, 61–131.

Dunn, Graham. Enclitic Pronoun Movement and the Ancient Greek Sentence Accent. *Glotta* 67 (1989): 1–19.

Fraenkel, Eduard. *Kleine Beiträge zur klassischen Philologie. Erster Band. Zur Sprache zur griechischen Literatur*. Roma: Edizioni di storia e letteratura, 1964.

Hewson, John, Vít Bubeník. *From Case to Adposition: the Development of Configurational Syntax in Indo-European Languages*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2006.

Jakobson, Roman. *Selected Writings. II. Word and Language*. The Hague – Paris: Mouton, 1971, 16–22.

Janse, Mark. Clitics and Word Order since Wackernagel: One Hundred Years of Research into Clitics and Related Phenomena. *Orbis* 37 (1994): 389–410.

Janse, Mark. The Development of the Greek and Latin Clitic Pronouns. Rosanna Sornicola, Erich Poppe, Ariel Shisha-Halevy (eds.). *Stability, Variation and Change of Word-Order Patterns over Time*. Amsterdam: 2000, 231–258.

Jelinek, Eloise. Definiteness and Second Position Clitics in Straits Salish. Aaron Halpern, Arnold Zwicky (eds.). *Approaching Second: Second Position Clitics and Related Phenomena*. Stanford: Center for the Study of Language and Information, 1996, 271–298.

Krisch, Thomas. Das Wackernagelsche Gesetz aus heutiger Sicht. Heiner Eichner, Helmut Rix (eds.). *Sprachwissenschaft und Philologie. Jacob Wackernagel und die Indogermanistik heute*. Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag, 1990, 64–81.

Lehmann, Winfred Philip. Explanation for Some Syntactic Phenomena of Indo-European. *Glossa* 7/1 (1973): 84–88.

Lehmann, Winfred Philip. *Theoretical Bases of Indo-European Linguistics*. London – New York: Routledge, 1996.

Luraghi, Silvia. The Rise (and Possible Downfall) of Configurationality. Silvia Luraghi, Vit Bubenik (eds.). *Continuum Companion to Historical Linguistics*. London – New York: Continuum International Publishing Group, 2010, 212–229.

McAnallen, Julia. The Competing Roles of SV(O) and VS(O) Word Orders in Hoždenie igumena Danila. *Russian Linguistics* 33 (2009): 211–228.

Nash, David. *Topics in Warlpiri Grammar. Outstanding Dissertations in Linguistics*. New York – London: Garland Publishing, 1986.

Ramat, Paolo. The (Early) History of Linguistic Typology. Jae Jung Song (ed.). *The Oxford Handbook of Linguistic Typology*. Oxford: Oxford University Press, 2011, 9–24.

Rögnvaldsson, Eiríkur. Old Icelandic: A Non-Configurational Language? *North-Western European Language Evolution* 26 (1995): 3–29.

Turner, Sarah. Methodological Issues in the Interpretation of Constituent Order in Early East Slavonic Sources. *Russian Linguistics* 31 (2007): 113–135.

Večerka, Radoslav. *Altkirchenslavische (altbulgarische) Sintax. I. Die lineare Satzorganisation*. Freiburg im Breisgau: UW Weiher, 1989.

Wackernagel, Jacob. Über ein Gesetz der indogermanischen Wortstellung. *Indogermanische Forschungen* I (1892): 333–436.

Wackernagel, Jacob. *Lectures on Syntax: With Special Reference to Greek, Latin, and Germanic*. David Langslow (ed.). Oxford: Oxford University Press, 2009.

Wanner, Dieter. Second Position Clitics in Medieval Romance. Aaron Halpern, Arnold Zwicky (eds.). *Approaching Second: Second Position Clitics and Related Phenomena*. Stanford: Center for the Study of Language and Information, 1996, 537–578.

Watkins, Calvert. Preliminaries to the Reconstruction of Indo-European Sentence Structure. Horace Gray Lunt (ed.). *Proceedings of the Ninth International Congress of Linguists*. The Hague: Mouton, 1964, 1035–1045.

Slobodan Pavlović

THE PLACEMENT OF ENCLITICS IN OLD SERBIAN DOCUMENTS OF THE 12TH AND 13TH CENTURY

Summary

This paper discusses the distribution of enclitics in the oldest Serbian administrative, commercial and legal texts which are preserved in manuscripts written at the end of the 12th century and during the 13th century. In accordance with their syntactic function, the Old Serbian enclitics may be divided into three groups: (1) sentential enclitic *li* which applies to the sentence as a whole, (2) noun-phrase enclitics (NP enclitics) – *the enclitic dative of the personal pronouns* that function as possessive determiners in noun phrases, and (3) predicate-phrase enclitics (VP enclitics) – *verbal enclitics* used in forming complex verb forms or complex predicates and *the enclitic dative or ac-*

cusative of the personal pronouns that function as complements of verbs. The sentential enclitic *li* takes the second place in the sentence, i.e. post-frontal sentence position. The noun-phrase enclitics, as a rule, occupy the second place in the noun-phrase. Their sentence position depends on the position of their host (noun phrase). The normal position for the predicate-phrase enclitics is immediately after the clause-front position. Outside of this position, predicate enclitics tend to occur closer to the verb. This tendency may be conditioned by the development of configurational syntax which is directly related to the development of syntactic transitivity.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
slobodanpavlovic@sbb.rs

UDC 811.161.1'01'36
Изворни научни рад

Philip Minlos

SOME CONTROVERSIES CONCERNING POSSESSIVE PRONOUN PLACEMENT IN OLD RUSSIAN

This paper discusses the placement of possessive pronouns in Old Russian, using the Novgorod birchbark letters and Volhynian Chronicle. The placement correlates with animacy (with kinship terms, possessives tend to be postposed) and with the appositive context (in noun phrases followed by an appositive proper name, possessives also tend to be postposed). The two parameters are most likely interrelated, as the analyzed appositive constructions mostly contain kinship terms, but the exact relations between them remains uncertain. The paper hypothesizes that appositive constructions may have influenced simple noun phrases: for example the order *брата своего* was extracted from appositives like *брата своего Володимера*.

Keywords: Old Russian, word order, noun phrase, possessive pronouns, animacy.

У раду се разматра положај присвојних заменица у староруском, на грађи новгородских докумената на брезовој кори и Волинске хронике. Овај положај је у корелацији с аниматношћу (уз термине сродства посесиви имају тенденцију ка постпонованости) и апозитивним контекстом (у именичким фразама иза којих долази лично име у апозицији посесиви такође имају тенденцију ка постпозицији). Ова два параметра су највероватније међусобно повезана, будући да анализиране постпозитивне конструкције углавном садрже термине сродства, али тачни односи међу њима још увек су нејасни. У раду се износи хипотеза да су апозитивне конструкције могле утицати на просте именичке фразе: на пример, ред речи *брата своего* изведен је из апозитива попут *брата своего Володимера*.

Кључне речи: староруски, ред речи, именичка фраза, присвојне заменице, аниматност.

1. Introduction. In medieval Slavic languages, both descriptive adjectives and similar modifiers ("adjectives" in a broader sense, including possessives and demonstratives) could either precede or follow the head noun. The most powerful tradition dealing with word order variation ascribes such variants to some general discourse-sensitive contrasts (for example, given vs. new information). An alternative approach, exemplified in (Worth 1985), analyzes correlations between alternating orderings and "visible" contexts (especially when NPs are attached to a higher-level construction, such as a prepositional phrase or a particular slot in a clause).

The present paper is limited to one small subtype of modifiers, that of inflected possessive pronouns. The obvious reason for selecting a specific subtype is that (sub)types differ both in the observed disposition for a certain placement

Зборник Матице српске за филологију и лингвистику LIV/2 (2011): 53–58.

and in the syntactic environments in which they typically occur. The reason for dealing with inflected possessive pronouns, in turn, is their abundance in all types of texts. Ultimately, I hope that the results of this focused study can be applied to more general issues of word order alternations. In the following discussion, the main dividing line is drawn between *simple* and *complex* phrases. Here, simple phrases are those consisting only of two lexical items (noun and possessive) and, optionally, a preposition (which may occur twice). Phrases containing some additional material we term complex phrases. In this analysis, appositive constructions (such as *ко свату моюму максиму*) are defined as complex phrases, consisting of two simple phrases; when counting examples of simple phrases, we skip the phrases appearing in the appositive constructions.

2. Semantic properties of the noun. The first question that we address is whether possessive placement correlates with semantic properties of the noun. Dean Worth (Worth 1985) argued for a crucial difference between groups with animate and groups with inanimate nouns. Though such a distinction was called into question in (Minlos 2011), it does provide a possible tool for classification. We substitute it for another distinction, that between phrases denoting humans and those denoting non-humans (hereafter, for simplicity, human and non-human phrases), although the animate / inanimate distinction would yield the same results in most of the texts (as non-human animated referents are generally scarcely mentioned). We will return later to the nature of this difference. Another general line discriminating between noun phrases is number distinction.

Let us take a closer look at the problem by focusing on the *Volhynian Chronicle*. The Volhynian Chronicle is the final part of the huge chronicle complex found in the *Hypatian Codex* (PSRL II); it is not generally separated from the preceding Galician Chronicle, the whole being labeled the Galician-Volhynian Chronicle. However, the Volhynian Chronicle, starting with records dated 6769, clearly differs from the Galician Chronicle both in content and in language (see Worth 1960). The placement of possessives should be listed among the linguistic traits that distinguish the two parts. Only 7% of simple phrases with inflected possessives in the Galician Chronicle show PossNoun order (20 PossNoun to 272 NounPoss), while the percentage for the Volhynian Chronicle is 41% (140 PossNoun to 200 NounPoss). These results agree with the previous findings concerning the contrast between the two chronicles: the language of the Galician Chronicle is poetic and unique, whereas the language of the Volhynian Chronicle is more standard and more secular. In this point the Volhynian Chronicle is close to, for example, the Novgorod Chronicle, which (in the Synodal copy, PSRL III) contains 79 PossNoun simple phrases and 92 NounPoss examples (possessive is preposed in 46% of the phrases). (Minlos in press) treats the relative proportion of these two orderings in different genres of Old Russian literature in more detail.

In producing table 1 for the readings in the Volhynian Chronicle, we have a somewhat more complex classification scheme: first, in human phrases, we distinguish between phrases (a) with kinship terms, (b) with the word *к(ъ)нягиня* 'princess' (although it is not a kinship term in its lexical meaning, its use in specific contexts confers such meaning, as the phrase *к(ъ)нягиня моя,* when used in the speech of a prince, means 'my wife'), and (c) with the words *рать* 'army',

дружина ‘squad’, and *полкъ* ‘detachment’ (denoting a group of humans); second, in non-human phrases we dismiss the number distinction.

The resulting table 1 is limited to simple groups and presents both figures and percentage of AN groups.

Table 1. Word order in simple NPs (Volhynian Chronicle)

	AN	NA
Kinship terms, singular	8 (9%)	81
Kinship terms, plural (*братья*)	0	6
княгиня [singular]	2 (13%)	14
рать, *дружина*, *полк* / *полки*	10 (36%)	18
all other human phrases, singular	9 (47%)	10
all other human phrases, plural	23 (66%)	12
non-human phrases	97 (67%)	47

The most obvious conclusion from the data presented in this table is that the possessive with kinship terms is mostly postposed. This may reflect either the precise thematic role of the possessor (that of a kinship relation) or the smaller conceptual distance in unalienable possession (the kinship term makes no sense without specifying the related person). Specifically, the clitic attachment after the noun (contrasted with normal position at the beginning of the noun phrase) may iconically reflect the closer semantic ties between the pair (the classical treatment of iconic syntax of unalienable possession is Haiman 1985). The possessor clitic mostly follows the head noun immediately, not separated by any adjective. That can theoretically make sense for possessive phrases in general (cf. Comrie 1980 on Mongolian possessive clitic, morphologised as suffixes in Kalmyk), but it certainly is the reasonable choice for unalienable possession, which is semantically integrated in the noun. Other human phrases (for example, ‘my squad’, ‘my ambassador’ and, clearly, ‘my enemy’) may also represent unalienable possession. Animals, on the contrary, are no different from non-animates from this point of view (his horse will be a horse, whoever possesses it).

Still another interpretation may be based on normal redundancy of possessive with kinship terms, as in (1) as follows:

(1) Шварно впередѣ идѧ. своимъ полкомъ и не помнѧ рѣчи **строѧ свого** (6776, f. 288v)

The clause without the possessive (*и не помнѧ рѣчи* ***строѧ***) would be unusual for Old Russian but it might just mean ‘**his** paternal uncle’. The redundancy interpretation of postnominal possessives is put forward in (Sirotinina 1965/2003: 16–20) for modern Russian and in (Šmilauer 1930: 147) for sixteenth-century Czech.[1] The prenominal possessor, on the contrary, is commonly viewed as expressing emphasis or contrast (Delbrück 1900: 92; Berneker 1900: 108–109, 145; Lapteva 1959: 103–106; Nikolaeva 1986), as in (2):

[1] “Belonging is sufficiently expressed by the meaning of the substantive” [«přislušnost jest dostatečně určena významem substantiva»].

(2) пакъ мои рци ѡц҃ь. а твои стрыи . лежить во епс҃пьи и оу ст҃ои Бц҃и в Володимерѣ (6796, f. 302v)

2. Appositive constructions. Nouns differ drastically in the syntactic contexts in which they typically occur (Greenberg 1974). Thus, one of the competing motivations for NounPoss order with kinship terms may be linked to specific constructions which frequently trigger this order. This section is an attempt to link the order in simple groups to the order in one type of complex group, that is, appositive construction.

The paper (Minlos 2010), using Novgorod "gramotas" (birchbark letters and parchment documents), presented two constructions with word order contrast: the possessive is preposed when a personal pronoun precedes the NP (*тоби своєму осподиню*), but postposed when a proper noun follows the NP (*ко свату моєму максиму*). Unfortunately, these are only two of four possible linear combinations of NP and personal pronoun or proper name. The two missing contexts are NP + personal pronoun and proper name + NP. The data in those texts provided almost no evidence for filling these gaps, leaving the impression that the possessive tends to be placed between its head noun and a related NP.

Actually, the evidence for personal pronoun construction comes only from Novgorod birchbark letters and is not completely convincing, as 9 out of 10 examples represent the same part of the initial protocol (*inscriptio*, or address) of the pleas, all dating from the second half of the 14th century to the 15th century, with the invariant meaning 'to you our master', for example:

(1) *тоби своєму осподиню*
(№301, first half of the 15th century, Zaliznyak 2004: 666)
(2) *вамъ своеи осподи*
(№307, first half of the 15th century, Zaliznyak 2004: 678)

There are two examples that violate the rule, both with the address *брату своєму* (likely a bookish phrase), and the second with a split NP: *тобе братоу своємоу* (№334, end of the 13th c. – beginning of the 14th century, Zaliznyak 2004: 526), and *тобѣ много кланаса брату своєму* (№283, end of the 14th century, Zaliznyak 2004: 617). The contexts with personal pronoun are rather infrequent in general and will not be the main issue here.

The present contribution focuses on the other construction (NP + proper name), presenting some additional evidence and revealing the controversial nature of the correlation. The tendency, reliably documented by various Old Russian texts, is that the possessive is postposed when followed by a proper name in appositive construction: phrases like ***братъ нашь*** *Сидоръ* (Valk 1949, №44) outnumber phrases like ***нашь братъ*** *Есифъ* (Valk 1949, №56). In Novgorod birchbark letters it is the only attested order (so far): there are 20 indisputable examples (and 2 examples based on possible readings of damaged fragments), such as:

(3) *синъ(мъ свои)[м]ъ василею ивану*
(№580, middle of the 14th century, Zaliznyak 2004: 548)
(4) *ко свату моєму максиму*
(№91, end of the 14th century, Zaliznyak 2004: 593).

In simple phrases found in the birchbark letters, the order NounPoss does not outnumber the reverse order (PossNoun) so heavily: 49 NounPoss to 37 PossNoun (57% to 43%).

In the Volhynian Chronicle, simple NPs followed by an appositive proper name (or toponym) almost invariably show the NounPoss order, thus evidently conforming to the strong tendency. Only 1 example out of 79 exhibits the PossNoun placement. This domination of postnominal possessives before proper names contrasts with the frequent appearance of prenominals in simple groups, mentioned above (41%). Thus, the paradigm examples are *помочью* ***брата своего*** *Володимера* (6789), ***с братомъ своимъ*** *Василкомъ* (6772, f. 287), ***городъ свои*** *Берестии* (6796, f. 302), while the phrase ***со своимъ сн҃мъ*** *Володимеромь* (6770, f. 285v) is a deviation.

Let us assume that the correlation is a fact. We can link this correlation with the previously observed predominance of NounPoss order in human phrases. The pool of nouns occurring with an appositive proper name is mostly limited to kinship terms (*братъ*, *сынъ*, *дщерь*, *зѧть*, *стрыи*, *сыновець*, *дѣдъ*), with only 2 occurrences of other nouns (*владыка*, *писець*), all of them in singular – but the kinship terms mostly occur with postposed possessives even without an appositive. The phrases with PossNoun order differ from appositive phrases both in the nouns they contain and in grammatical number. Cf. the examples in plural: *мои мирници* (2x), *своѣ боꙗры*, *мое людье*, *твои люди*, *своим воеводамъ*, *своимъ нѣмцемъ*, *ко своимъ кнземъ*, etc.

What is the nature of the supposed correlation? And, more broadly, what is the nature of NounPoss order in appositive construction? Any given correlation might well be an emergent epiphenomenon, attributable to some other causes. One possible scenario is that possessives are placed after kinship terms (partly) because the same order typically recurs in appositive construction. The other possibility is just the reverse: the NounPoss order in appositives is due precisely to the fact that the order is characteristic of kinship term groups anyway.

In the Volhynian Chronicle, the NounPoss order with kinship terms is somewhat more rigid in the appositive construction than in simple groups (99% in appositives and 92% in simple NPs). Does this mean that simple NPs are (imperfectly) influenced by complex NPs? The hypothesis seems plausible for the text, given that the number of appositive constructions with kinship terms approximately equals the number of simple phrases with the same nouns. Still, it remains to be tested against more representative data.

REFERENCES

Berneker, E. *Die Wortfolge in den slavischen Sprachen*. Berlin: B. Behr's Vorlag (E. Bock), 1900.

Comrie, B. Morphology and Word Order Reconstruction: Problems and Prospects. Jacek Fisiak (ed.). *Historical Morphology*. The Hague: Mouton, 1980, 83–96.

Delbrück, B. *Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen*. 3. Strassburg: Karl J. Trübner, 1900.

Greenberg, J. H. The Relation of Frequency to Semantic Feature in a Case Language (Russian). K. Dennig, S. Kemmer (eds.). *On Language. Selected Writings of Joseph H. Greenberg*. Stanford University Press, 1990, 207–226.

Haiman, J. *Natural Syntax. Iconicity and Erosion*. Cambridge University Press, 1985.

Lapteva, O. A. Raspoloženie drevnerusskogo odinočnogo atributivnogo prilagatelnogo. V. V. Vinogradov (ed.) *Slavjanskoe jazykoznanie. Sbornik statej*. Moskva: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR, 1959, 98–112.

Minlos, F. R. Čto prinjagivaet pritjažatel'nye mestoimenija? Ili linejnaja pozicija atributov. M. L. Remneva, S. S. Knjazev (eds.) *Voprosy russkogo jazykoznanija. Vyp. XIII. Fonetika i grammatika: nastojaščee, prošedšee, buduščee*. Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo Universiteta, 2010, 279–290.

Minlos, F. R. Linejnoe položenie prilagatel'nyx v drevnerusskom: vozvraščajas' k statje D. Vorta. *Russkij jazyk v naučnom osveščenii* 20 (2011): 287–296.

Minlos, F. R. (in press). Prenominal and Postnominal Position of Adjective Attributes in Old Russian. *Russian Linguistics* 36/1.

Nikolaeva, T. M. Sredstva različenija posessivnyx značenij: jazykovaja ėvoljucija v ee lingvističeskoj interpretacii. L. E. Kalnyn', T. N. Mološnaja (eds.). *Slavjanskoe i balkanskoe jazykoznanie. Problemy dialektologii. Kategorija posessivnosti*. Moskva: Nauka, 1986, 167–178.

PSRL II – Ipatjevskaja letopis (Polnoe sobranie russkix letopisej, *II*): (pp. 1–938). Moskva: Jazyki slavjanskoj kul'tury, 2001.

PSRL III – *Novgorodskaja Pervaja Letopis' staršego i mladšego izvodov* (Polnoe sobranie russkix letopisej, *III*): (pp. 13–100). Moskva: Jazyki slavjanskoj kul'tury, 2000.

Sirotinina, O. B. *Porjadok slov v russkom jazyke*. Saratov: Izdatel'stvo Saratovskogo Gosudarstvennogo Universiteta, 2003 [1965].

Šmilauer, V. *Poloha přívlastniku v kronice pražské Bartoša Písař*e. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 1930.

Valk, S. N. (ed.). *Gramoty Velikogo Novgoroda i Pskova*. Moskva – Leningrad: Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1949.

Worth, D. S. Animacy and Adjective Order: The Case of *новъгородьскъ*. An Explanatory Microanalysis. *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* XXXI–XXXII (1985): 533–554.

Worth, D. S. Phraseology in the Galician-Volynian Chronicle: A Study in Distributional Stylistics. *The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the United States*, Vol. 8. Nr. 1–2. New York, 1960, 55–69.

Zaliznjak, A. A. *Drevnenovgorodskij dialekt*. Moskva: Jazyki slavjanskoj kul'tury, 2004.

Филип Минлос

НЕКЕ КОНТРОВЕРЗЕ ВЕЗАНЕ ЗА ПОЛОЖАЈ ПРИСВОЈНИХ ЗАМЕНИЦА У СТАРОРУСКОМ

Резиме

У раду се на грађи неколико староруских споменика испитује линеарни положај присвојних заменица у именској фрази (основна пажња посвећена је волинском делу Ипатијевског летописа). Традиционално се посматрао само један фактор који управља линеарним положајем атрибута у средњовековним словенским језицима: постојање логичке поделе на атрибуте. У раду се анализирају друга два параметра: семантика именице (основни контраст је између термина сродства и свих других именица) и улазак именске фразе у састав апозитивне конструкције (на пример, ***с братомъ своимъ*** *Василкомъ*). Оба ова фактора неретко се јављају истовремено: апозитивне конструкције често се у анализираним текстовима срећу управо с терминима сродства. Положај заменице у већој мери је одређен апозитивном конструкцијом него семантиком именице (из чега се може извући хипотетични закључак о томе да је „основни" фактор управо улазак именске фразе у ову конструкцију).

Institute of Slavic Studies
Russian Academy of Sciences
119334 Moscow, Leninskij prospekt, d. 32-A, Russia
f.minlos@gmail.com

UDC 811.163.1'36
091=163.41"13"
821'255.4=163.41"13"
Изворни научни рад

Yannis Kakridis

DVOGLASNA REČ ILI DIJALOG? TRAKTATI GRIGORIJA PALAME *O ISHOĐENJU SVETOGA DUHA* U SRPSKOSLOVENSKOM PREVODU 14. VEKA*

Predmet ovoga rada je srpskoslovenski prevod traktata Grigorija Palame *O ishođenju Svetoga duha*, sačuvan u ruk. Dečani 88. Jedna od glavnih strategija prevodioca Palaminih traktata je naknadna dijalogizacija teksta, koja se između ostalog postiže dodavanjem markera латнннь/палама na margini rukopisa. Markeri dolaze redovno na svim mestima gde se u grčkom tekstu argumenti Palaminih protivnika uvode pomoću parentetičkog glagola φησί(ν) 'kaže'.

Ključne reči: dijalog, dvoglasna reč, parenteza, prevodna književnost, srpskoslovenski jezik.

The topic of this paper is the Serbian Church Slavonic translation of Gregorios Palamas' treatises *On the Origin of the Holy Spirit* preserved in the MS Dečani 88. One of the main strategies of the translator of Palamas' treatises is the subsequent dialogization of the text, which is, among other means, achieved by adding the markers латнннь/палама at the margin of the manuscript. The markers occur regularly in all places where in the Greek text the arguments of Palamas' opponents are introduced by the parenthetic verb φησί(ν) 'says'.

Key words: dialogue, double-voiced word, parenthesis, translated literature, Serbian Church Slavonic language.

1. Traktati vizantijskog bogoslova Grigorija Palame (1296–1359) *O ishođenju Svetoga duha* jedan su od mnogobrojnih grčkih tekstova koje su srpski književnici preveli tokom 14. veka. Među tim tekstovima oni zauzimaju sasvim posebno mesto, i to ne samo zbog velikog ugleda njihovog autora, nego i zbog toga što najstariji prepis, ruk. br. 88 biblioteke manastira Visoki Dečani, predstavlja prevodilački autograf. U ovom članku ćemo najpre dati osnovnu informaciju o tom rukopisu, a zatim pristupiti analizi načina na koji su prevodioci pokušali da prenesu polemički stil grčkog predloška.

Rukopis Dečani 88 je srazmerno malog formata (23 x 16 cm) i sastoji se ukupno od 156 listova papira. Vodeni znaci pokazuju da je nastao 60-ih godina 14. veka, osim nekoliko listova na početku kojima su u 16. veku zamenjeni ošte-

* Rad je nastao u okviru projekta 100012_129571 Švajcarskog Nacionalnog Fonda (SNF) „The Works of Gregory Palamas and Barlaam the Calabrian in Slavonic Translation". Zahvaljujem se Lori Tasevoj (Bern), Žarku Bošnjakoviću i Jasmini Grković-Mejdžor (Novi Sad) na korisnim diskusijama o pojedinim aspektima rada, a Eleni Kaltsogianni (Ioannina) na snimcima ruk. Vindob. theol. gr. 78.

ćeni delovi originala. Osnovni deo (deo nastao u 14. veku) napisan je raškim pravopisom (već sa nekim elementima resavskog), a listovi iz 16. veka – resavskim. Rukopis sadrži isključivo prevode vizantijskih tekstova. Na početku nalazimo već spomenuta dva traktata (*slova*) Grigorija Palame *O ishođenju Svetoga duha* (fol. 1r–38v). Za njima slede dva traktata njegovog čuvenog suparnika Varlaama Kalabrijskog (1290–1348) na istu temu (39r–81r). Onda dolazi opet traktat Grigorija Palame, posvećen pitanju jedinstva božanstvenog bića (81v–103v), i traktat Nikolaja Metonskago, vizantijskog bogoslova 12. veka, o upotrebi beskvasnog hleba za obred Evharistije (104r–124v). Nakon tih bogoslovsko-dogmatskih tekstova slede još dve homilije (125r–156v) (Kakridis 1988: 7–19).

Rukopis Dečani 88 ima dvostruki značaj – istorijski i filološki. Njegov istorijski značaj leži u tome da on doprinosi boljem razumevanju takozvanog isihastskog, ili palamitskog spora, koji je uzdrmao Vizantiju sredinom 14. veka. U prvoj fazi tog spora, glavni protivnici su bili upravo Grigorije Palama i Varlaam Kalabrijski. Međutim, pre nego što su došli u sukob, oni su oba bili na istoj strani. I Palama, i Varlaam branili su pravoslavnu tezu o ishođenju Svetoga duha „jedino od Oca" protiv latinskog *filioque.* Onda je Grigorije Palama osumnjičio Varlaama Kalabrijskog da je zauzeo suviše pomirljiv stav prema Latinima. Oba polemičara su svoje rane spise o ishođenju Svetoga duha kasnije preradili, pa je grčka rukopisna tradicija sačuvala samo te kasnije prerade. Prva redakcija Palaminih i Varlaamovih traktata o ishođenju Svetoga duha za sada je poznata samo po slovenskom prevodu rukopisa Dečani 88, sa izuzetkom dva fragmenta iz 2. Palaminog traktata koje je E. Kaltsogianni nedavno pronašla u Beču (ruk. Vind. theol. gr. 78) (Kakridis 1988: 33–141; 2002; 2010; Καλτσογιαννη 2009).

Ali rukopis Dečani 88 има i veliki filološki značaj. Kao što smo već rekli, to je prevodilački autograf, ili tačnije: radni rukopis prevodioca.[1] On sadrži na svakoj strani ispravke koje nam pružaju neposredan uvid u jezičku svest srpskog književnika srednjega veka. Rukopis pruža pojedine podatke čak i za istorijsku fonetiku i morfologiju srpskog jezika – vidi se, naprimer, da je pisac na jednom mestu (13v, 18) prepravio slovo н u б u infinitivu погыбноутн (valjda zato što je na početku hteo napisati погыноутн prema svojem izgovoru), a na drugom (14v, 25) о u ѣ u lokativu množine слонѣ (valjda zato što je hteo na početku upotrebiti proširak -ов-). Najzanimljivije su, ipak, ispravke koje se tiču samog prevodilačkog procesa. Evo jednog primera sa početka drugog Palaminog traktata *O ishođenju Svetoga duha*:

> ἅ δέ αὐτοί προτείνουσι καθ᾽ ἡμῶν τε καί τῆς εὐσεβείας, καί δι᾽ ὧν ἰσχυρίζονται μηδέν καινοτομεῖν, ἀλλά τοῖς αὐτοῦ Χριστοῦ θείοις λόγοις συνῳδά φρονεῖν καί λέγειν καί τοῖς κατά Χριστόν θεολογήσασι κατ᾽ οὐδέν ἀπᾴδοντα [...] (Παλαμας 1962: 78, 4–7)
>
> А҃ ꙗже оубо тїѝ прѣпростнꙗють на
>
> на҃ же и бл҃гоутнїе, и имнже крѣпетъ се не
>
> новѝ [и прѣславнѝ] и страннѝ и ꙗзѣлнѝ

[1] To je glavna razlika između ruk. Dečani 88 i Gil'ferding 46, koji sadrži prevod areopagitskog korpusa. Gil'ferding 46 je isto tako autograf prevodioca, starca Isaije (Прохоров 2004), ali ne i njegov radni rukopis.

ѵто̑ творнтн, нь̑ ѥже самого х҃а бож҆ствьны̑
словесе҃ сьгласнѣ моудрьствоватн н г҃ла-
тн [...] (14г, 7–12)[2]

Ovih nekoliko redova sadrži najmanje četiri ispravke: početno verzalno Ѧ je ispravljeno iz ѧ (kasnije je iznad njega crvenim mastilom dodata oksija i psila); na praznom prostoru posle ѩже vide se još tragovi nekoliko sastruganih slova; reči н прѣслав҆но je pisac napisao i odmah zatim precrtao, a ѥже u četvrtom (desetom) redu dodao iznad reda. Ovakvo gomilanje ispravki nije neobično za naš rukopis. Mi ćemo tu komentarisati samo treću od njih, koja se tiče prevoda grčkog glagola καινοτομῶ 'ići novim putem, inovirati'. Ova reč, koja u moderno doba dobija pozitivan smisao (up. njene ekvivalente u grčko-srpskom rečniku A. Balaća i M. Stojanovića [2009: 341]: „inovirati, *usavršiti*, primeniti nove i savremenije metode"), imala je za srednjovekovnog čoveka negativne konotacije. Prevodilac je naišao na nju već dva puta u prvom Palaminom traktatu (Паламас 1962: 70, 23 i 71,7). Na oba mesta, on je prevodi opisno: стра̀нна г҃лѥ̀шн н҆ неѵьствѹ̀ешн (10v, 12) odnosno сѹ̀ет҆скын г҃лѥ̀шн (10v, 23). Isto važi i za naš odlomak: ново̑ [н прѣслав҆но̑] н стра̀нно н раз̑ѣлно̑ ѵто̑ творнтн. Ova perifraza svedoči o nastojanju prevodioca da ne propusti nijednu morfološku i semantičku komponentu glagola καινοτομῶ: ново̑ н стра̀нно odgovara njegovom prvom delu (καινός znači ne samo 'nov', nego i 'neobičan, čudan'), a раз̑ѣлно̑ drugom (-τομ- je naš prevodilac povezao sa glagolom τέμνω 'seći, rezati; deliti, razdvajati'; veza je etimološki korektna, ali καινοτομῶ nije složenica od καινός + τέμνω, nego izvedenica od καινοτόμος 'novator, pronalazač', na čijoj osnovi leži frazeologizam τέμνειν ὁδόν, ἀτραπόν... 'kršiti put, stazu...'). Kao što se vidi iz rukopisa, pre nego da se odluči za страньнь, prevodilac je izabrao drugi pridev – прѣславьнь. Odakle to kolebanje? Po zakonima slovenske tvorbe reči, прѣславьнь bi trebalo da znači 'veoma čuven, poznat'. Značenje 'čudan, neobičan' dobija kao prevedenica (*calque*) grčkog prideva παράδοξος, i kao takva se stvarno koristi u značenju 'čudan, neobičan' u prevodu jevanđeljskog stiha Luk. 5, 26 εἴδομεν παράδοξα σήμερον. Pojavljivanje prideva прѣславьнь u tom stihu posledica je postepene grecizacije ćirilometodijevskog teksta: rukopisi staroslovenskog kanona i najstarija srpskoslovenska jevanđelja (Miroslavljevo i Vukanovo) još nemaju прѣславьнь, nego дивьнь (Родић – Јовановић 1986: 145). Naš prevodilac je isto tako osećao da nešto nije u redu: čitaoci bi mogli shvatiti прѣслав҆но u pozitivnom smislu, što bi bilo naročito pogubno jer je tu reč o Palaminim protivnicima, o Latinima. Precrtao je dakle, još pre nego što je završio rečenicu, ovaj pridev i zamenio ga drugim – ne дивьнь (što bi isto tako donelo pozitivan smisao), nego страньнь. Prelaz od interferencije na nivou teksta (прѣславьнь kao prevodilački ekvivalent prideva παράδοξος) na interferenciju na nivou jezika (korišćenje prideva прѣславьнь u značenju 'čudan, neobičan' nezavisno od grčkog predloška) tu, ipak, nije ostvaren.

Vidimo, dakle, da je za proučavanje ruk. Dečani 88 bitna pre svega činjenica da je to spomenik *prevodilačke* književnosti. U oblasti leksikologije (uključujući

[2] Svi citati iz ruk. Dečani 88 daju se u obliku koji će imati u izdanju koje je u pripremi, uz zadržavanje fonta Cyrillica Ochrid 10. Podvlačenje ukazuje na mesta gde je prevodilac ispravio tekst. Reči u uglastim zagradama u originalu su precrtane.

tvorbu reči), biće potrebno da se odredi obim leksičkog blaga koje je prevodilac preuzeo od svojih prethodnika da bi se jasno videlo gde se on odlučio za vlastita terminološka rešenja. U oblasti sintakse, treba razlikovati slučajeve u kojima je prevodilac mehanički sledio složenu rečeničku strukturu originala (što je češće) od slučajeva gde je nastojao da sadržaj grčkog teksta prenese vlastitim sredstvima slovenske sintakse. Pri tome treba imati na umu da su se u crkvenoslovenskom jeziku odomaćile i pojedine konstrukcije preuzete iz grčkog, kao naprimer korišćenje odnosne zamenice нѫє kao ekvivalenta za član. Jasno se vidi da su i leksika, i sintaksa originala zadavale velike teškoće prevodiocima, a ponekad i nadmašivale njihove sposobnosti (Kakridis 1988: 218–260).

Nećemo se dalje zadržavati na leksičkim i sintaksičim pitanjima. Umesto toga, ukazaćemo na jedan drugi aspekt, koji je isto tako bitan za analizu prevodilačke tehnike pojedinih delova rukopisa Dečani 88 a mogao bi u nekoj meri činiti i njegovu specifičnost u odnosu na druge prevode tog vremena. Taj aspekt je prisutan u svim bogoslovskim traktatima ruk. Dečani 88, ali se najjasnije ispoljava u Slovima *O ishođenju Svetoga duha* Grigorija Palame. Imamo u vidu skriveni dijalogizam tih traktata, to što bi Mihail Bahtin (1967) nazvao njihovom „polifonijom".

2. Srpskoslovenski naziv *slovo* odgovara grčkom λόγος. Semantičko područje ove reči veoma je široko: u srednjem veku, ono se koristi ne samo za besedu („poučno" ili „pohvalno" slovo), nego i za razne vrste pripovedačkih i dijaloških tekstova („Slovo o premudrom Akire", „Slova" Jovana Kantakuzina protiv Judeja), pa čak i za povelje (Трифуновић 1990: 323–326). U naslovima Palaminih dela, „slovo" znači bogoslovsku raspravu, traktat. Reč *traktat*, međutim, stvara pogrešne asocijacije. Traktat o ishođenju Svetoga duha bio bi za nas tekst namenjen čitaocu koji još nema određeni stav o pitanju da li Sveti duh ishodi samo od Oca ili od Oca i od Sina, i koji bi kao neki nepristrasni sudija posle saslušavanja argumenata i jedne i druge strane izneo svoj sud o tom pitanju. U stvari, u „traktatima" Grigorija Palame taj neutralni čitalac gotovo da nije prisutan. (Tu se naravno radi o čitaocu – ili, tačnije, adresatu – kao funkciji teksta, a ne o realnim čitaocima Palaminih traktata: prvo je filološko, a drugo istorijsko pitanje. Da to nije isto pokazuje već činjenica da traktati, koji su pre svega bili namenjeni čitanju, na više mesta stvaraju iluziju usmenog razgovora.)

Umesto neutralnog adresata, u traktatima *O ishođenju Svetoga duha* obično se pojavljuje pravoslavni sabesednik, češće u množini nego u jednini, koji je već ubeđen da Sveti duh ishodi jedino od Oca i samo traži dodatne argumente za svoju poziciju. Autor se s njime potpuno identifikuje, kao što to pokazuje česta upotreba zamenice *mi* (ἡμεῖς). Nasuprot tome *mi* stoje *oni* – Latini, ili češće u jednini: Latin (лѧтиниѭ). Autor očigledno više voli da govori *o* svojem latinskom oponentu nego *sa* njim. Ipak, on ga na više mesta oslovljava da bi mu predstavio svoje argumente. Njegov ton je tu agresivan, a ponekad i grub. (Dodajmo, radi potpunosti, da u traktatima *O ishođenju Svetoga duha* nastupa još jedan, treći adresat: Bog. Prvi traktat se otvara, a drugi se zatvara molitvom.)

Grigorije Palama, dakle, u svojim traktatima nastupa kao neki vešt polemičar, koji ispituje svog oponenta ispred velikog auditorijuma istomišljenika, obraćajući se čas jednoj, čas drugoj strani. Heterogenosti adresata, koja nije neobična

za polemičke traktate ovakve vrste, odgovara heterogenost autorove pozicije. Palamini traktati nisu dijalozi; u njima, načelno, čuje se samo glas autora. Međutim, taj glas je protkan fragmentima drugih glasova: to su, sa jedne strane, biblijski i patristički spisi, koje Palama citira da bi potkrepio svoju poziciju, a sa druge, latinski argumenti. Razume se da kroz Bibliju i crkvene oce progovara sam Bog, a kroz Latine i sve ostale jeretike – đavo.

Da bi stvari bile još komplikovanije, svi ti glasovi se često prepliću unutar jednog te istog iskaza. Naročito na mestima gde direktno polemiše sa svojim oponentima, Palamina reč kao da se grči (prema uspešnoj metafori Bahtina) u njihovom prisutstvu (1967: 268). To je tipična *dvoglasna reč*, reč koja je postala arena borbe dvaju glasova, neprijateljski suprotstavljenih (Bahtin 1967: 265). Veoma karakterističan je u tom pogledu već početak prvog *Slova*. Posle kratkog uvoda (u kome se ističe da je latinska jeres, kao i sve prethodne, pokušaj đavola da obori crkvu) i već spomenute molitve, Palama se odmah obraća oponentu:

> Κοινή μέν ἥδε ἡ εὐχή πᾶσι τοῖς μίαν σέβουσιν ἀρχήν. Ὑμεῖς δέ τί φατε οἱ τάς δύο λέγοντες ἐπί τῆς θεότητος ἀρχάς; Τί γάρ, εἰ μή φανερῶς τοῦτο λέγετε, ἀλλ᾽ ἐξ ὧν λέγετε τοῦτο συνάγεται; (Παλαμας 1962: 26, 4–7)
>
> *Ovo je zajednička molitva svih koji poštuju jedno načelo.* [Naime Oca kao jedinog izvora Sina i Svetoga Duha.] *A šta ćete reći vi, koji kažete da postoje dva načela?* [Naime Otac i Sin kao izvori Svetoga duha.] *Šta, ako to ne kažete otvoreno, nego sledi iz toga što kažete?*

U stvari, taj koji tu ne govori otvoreno jeste sam Palama. Ovakvo otvaranje diskusije je tipičan primer skrivene polemike, u kojoj se tuđa reč ne reprodukuje, nego samo podrazumeva: latinska teza da ne samo Otac, nego i Sin proizvodi Svetoga duha, uvodi se kao presupozicija kroz obraćanje „vi, koji kažete da postoje dva načela", a njihov protivargument da oni zapravo ne kažu da postoje dva načela u Bogu čitalac mora sam izvući iz Palaminog odgovora. Dijalog koji bi odgovarao tom fragmentu Palaminog traktata glasio bi ovako:

> Palama: *Vi kažete da u Bogu postoje dva načela.*
> Latini: *Ali mi to ne kažemo.*
> Palama: *Mada vi to ne kažete otvoreno, ono sledi iz toga što kažete.*

Palamin polemički stil i danas zadaje teškoće prevodiocima. Za prevodioce 14. veka predstavljao je verovatno noćnu moru. Oni su se čak bojali da njihovi čitaoci neće biti uvek u stanju da prepoznaju koji glas pripada pravoslavnoj, a koji latinskoj strani. U grčkom predlošku, polifonija se postiže bogatim inventarom jezičkih sredstava, razrađenih već u doba antike; od naročitog značaja su tu glagolski način, partikule kao μὲν – δὲ, οὖν, γὰρ, γε i t.d. i kategorija parenteze. Srpskoslovenski jezik 14. veka nije raspolagao istim jezičkim sredstvima. Prevodilac, dakle, pribegava kompenzaciji da bi osigurao pravo razumevanje teksta. Glavna strategija kompenzacije je naknadna dijalogizacija predloška.

2.1. Za označavanje citata iz Biblije i crkvenih otaca Grigorije Palama često koristi 3. lice jednine prezenta grčkog glagola φάναι 'reći', φησί(ν) 'kaže'. U traktatima *O ishođenju Svetoga duha* ovo φησί(ν) dolazi ukupno nekoliko desetina puta. Slovenski prevodioci ga prevode gotovo uvek sa глаголѥть; samo na počet-

ku prvog traktata pojavljuje se dva puta ρєчє (26, 24 = 3r, 14 i 38, 6 = 7v, 8).[3] Evo jednog primera za ovakvu upotrebu глаголѥть:

> Βούλει δή καί τοῦ μεγάλου θεολόγου ἀκοῦσαι Γρηγορίου, ἐν βραχεῖ τό πᾶν συνάγοντος καί τήν σήν ὥσπερ τινί σμιλίῳ ἀποσμιλεύοντος προσθήκην καί ἀμφοτέροις τό ἐκ μόνου ἐφαρμόζοντος, καί τό θαυμασιώτερον, οὐχ ὅτι προστίθησιν, ἀλλ᾽ ὅτι μή προστίθησιν; «Ἡμῖν εἷς θεός, φησίν, ὅτι μία θεότης, καί πρός ἕν τά ἐξ αὐτοῦ τήν ἀναφοράν ἔχει, κἂν τρία πιστεύηται». (Παλαμας 1962: 33, 11–16)

> Хо̀щєшн лн и҆ вєлнка̀го бг҃ослова слы̀шатн грнго̀рїа въ ма̀лѣ събыраю̀щꙋ в҆сѐ; и҆ на̀ ѡ҆бѣ̀ю съставлѧю̀щаа ї҆є ѿ ї҆єдн̀ного, и҆ ї҆є ꙋєдн̀ѣнїѥ нѐ ꙗ҆ко прнлага̀єтъ, нъ̀ ꙗ҆ко нѐ прнлагаєтъ; На̀ ї҆єдн҃ бъ гл҃ѥтъ, за̑ї҆є ї҆єдн̀но бж҃твѡ, и҆ къ ї҆єдн̀номꙋ и҆же ѿ нїѐго възвожѐнїе и҆мꙋтъ а҆ще и҆ тр̑ѣ вѣрꙋют се. (5r, 21 – 5v, 3)

U modernom grčkom izdanju, citat je označen navodnim znacima, a φησίν se dodatno izdvaja zapetama. U slovenskom tekstu tih oznaka nema: zapeta iza гл҃ѥтъ stoji tu zbog за̑ї҆є, ne zbog гл҃ѥтъ. Ubačeno глаголѥть = φησί(ν) i na drugim mestima se ne odvaja grafijski od konteksta, mada bi trebalo jer u slovenskom tekstu, kao što ćemo videti, njegov parentetički karakter je manje prepoznatljiv nego u grčkom. Subjekat glagola (Grigorije Bogoslov) i u grčkom, i u slovenskom tekstu čitalac mora izvući iz prethodne rečenice. Odsustvo sintaksički izraženog subjekta i pozicija unutar citata (koji igra ulogu direktnog objekta) pokazuju da je φησί(ν) bilo na putu da se iz glagolske forme pretvori u kvotativnu partikulu, kao što se to desilo sa λέει (= 3. lice jednine glagola λέ(γ)ω ‘govoriti, kazati, reći’) u savremenom grčkom jeziku.

Osim za biblijske i patrističke citate, Palama koristi φησί(ν) i za označavanje latinskih argumenata.[4] Ovo φησί(ν), kojem ne prethodi ime autora (Palama izbegava da direktno nazove svoje oponente), prevodilac redovno potkrepljuje markerom латнннь na margini. Tamo gde se završava latinski argument i počinje odgovor pravoslavne strane, prevodilac na margini piše палама. Oba markera se obično skraćuju (лат, пал i slično). Većina primera se nalazi u drugom traktatu, koji je posvećen opovrgavanju latinskih argumenata (ἀνασκευή):

> Ἀλλ᾽ ἔστω, φησίν· οὐ γάρ ἐδόθη πρό τῆς ἀναλήψεως τοῦ σωτῆρος ὁ ἄλλος παράκλητος. Ἔχεις καί τοῦτο λέγειν, ὡς οὐκ ἐπέμφθη παρ᾽ αὐτοῦ μετά τήν πρός οὐρανούς ἄνοδον, ὡς αὐτός σαφῶς τοῖς μαθηταῖς ἐπηγγείλατο λέγων, «ὅν ἐγώ πέμψω ὑμῖν», καί «ἐάν ἐγώ πορευθῶ, πέμψω αὐτόν πρός ὑμᾶς»;
>
> Εὖγέ σοι τοῦτο μετ᾽ ἐκεῖνο προήχθη, πρός τόν εἰπόντα φαίη τις ἄν· ὑποβέβηκε γάρ καί τῇ δυνάμει τοῦ δοκοῦντος ὑμῖν παρά τῶν γραφῶν βοηθήματος. (Παλαμας 1962: 91, 3–11)
>
> Нѣ̀ да ї҆є тако гл҃ѥть. не бо да- латн҃н⟨⟨ь⟩⟩[5]
> сть се прѣ̑же вьзнесеннꙗ сп҃сова. н…машн
> лн н снѥ̑ гл҃атн ꙗко не посла се ѿ того, по
> вьзнтн кь нб҃семь, ꙗкоже н… самь моудрѣ

[3] Postoje i mesta gde grčko φησί(ν) nema ekvivalent u prevodu. U većini slučajeva je jasno da ono nije bilo ni u predlošku koji su prevodioci imali pred očima. Setimo se da se grčko izdanje Palaminih dela zasniva na drugoj redakciji Palaminih *Slova*, dok su prevodioci ruk. Dečani 88 koristili prvu.

[4] Tu se na nekoliko mesta javlja i 3. lice množine φασί(ν). Slovenski prevod ima uvek jedninu.

[5] Dvojne zagrade ukazuju na rekonstruisana slova.

оученнкѡ̑ ꙁавѣща, г҃лѥ ѥгоже аꙁь пошлю
вамь; Бл҃го же, снѣ̑ по ѡномь прїинде, по- палаа
слѣдьнїе н снлою· (20r, 14–20)

Ova kombinacija (глаголѥть u tekstu i латнннь/паламa na margini) je standardni prevodilački ekvivalenat „latinskog" φησί(ν) u našim traktatima.[6] Evo još dva primera:

Τόν υἱόν δέ τοῦ πνεύματος πῶς οὐ λέγομεν, φησίν. Εἰκότως· δόξαι γάρ ἄν πατήρ τό πνεῦμα, [...] (Παλαμας 1962: 104, 10–12, sa promenjenom interpunkcijom[7])

С҃нь же д҃ха ка̑к лат
не г҃лѥмь г҃лѥть· Подобнѣ· ꙗ...ко не ѿ т̑- па̑
го д҃хь· (25r, 6–7)

Ἀλλά καί αὐτοῦ, φησί, τοῦ υἱοῦ τό πνεῦμα καί ἴδιον αὐτοῦ λέγεται. (Παλαμας 1962: 103, 32f)

лат Нѣ н того г҃лѥ-
ть н своиство того г҃лѥт' се· (24v, 10f)

Ovi primeri pokazuju i zašto je srpskom čitaocu bilo teško prepoznati parentetički karakter глаголѥть (što prevodilac kompenzira markerima латнннь/паламa). U grčkom se koriste dva glagola: φάναι u parentezi, a λέγειν u samom argumentu, čime razlika između svoje i tuđe reči dobija izraz već na leksičkoj razini.[8] U slovenskom imamo za obe upotrebe samo jedan glagol: глаголати. U našem poslednjem primeru, to je zbunilo nekog čitaoca koji je dodao iznad prvog г҃лѥть refleksivnu partikulu се – što bi odgovaralo grčkom Ἀλλά καί αὐτοῦ λέγεται καί ἴδιον αὐτοῦ λέγεται, dakle rečenici gde se koordiniraju predikati u celini a ne samo njihov imenski deo (Какридис 2010).

U dva primera, međutim, prevodilac se odlučio da ukine ovu problematičnu podudarnost između glavnog predikata i parenteze, pa je za φησί(ν) koristio ne глаголати, nego ꙗеци:[9]

Ἀλλ' οὐχ ὡς συνδημιουργοῦντος λέγω, φησίν, ἀλλ' ὡς συνεκπορεύοντος. (Παλαμας 1962: 133, 10f)

Нѣ не сь-ла̑
сьдѣтелствоующа г҃лю ꙗ҃е, нѣ ꙗко сь-
нсходьствоующа̑· (32r, 21–23)

Aorist ꙗ҃е je tu (možda nekom drugom rukom) korigovan, sigurno iz г҃лѥть. Tu korekturu je mogao izvršiti i neki čitalac koji nije imao pred sobom grčki

---

[6] Na l. 33v, 23 (Παλαμας 1962: 142, 16) prevodilac je uneo marker лат ali je zaboravio da prevede φησί.

[7] Na ovom mestu izdavač grčkog teksta nije primetio smenu govornika.

[8] To važi za većinu primera, a na jednom mestu gde se i unutar latinskog argumenta koristi glagol φάναι to je bilo verovatno razlog da se φησί u drugoj redakciji stavi u množinu (φασί), čime se opet postiže jednoznačnost: φασί (Λατῖνοι) vs. φησί (Κύριλλος) (Παλαμας 1962: 134, 11; slovenski prevod ima oba puta г҃лѥть: Нѣ н...же алеѯендрьскы̑ кѵрѝ г҃лѥть [scil. латнннь], Проклнаѭ̑ г҃лѥть [scil. кѵрнль] ѿ ѡ҃ца с҃но̑, н... ѡс҃ѩлѥн тварь 32v, 6-8, uz obavezno лат na margini).

9 Kolebanje između глаголати i ꙗеци nalazimo i na jednom drugom mestu: 18v, 13 ꙗцн, sa ꙗ korigovanim iz г (u grčkom stoji imperativ εἰπέ, Παλαμας 1962: 86, 7).

tekst, samo da bi se izbegla upotreba dva oblika istog glagola u kontaktu. Kasniji prepisi, međutim, imaju svi ꙗеѥе, što pokazuje da je korektura nastala dosta rano. Drugo mesto gde imamo ꙗеѥе umesto глаголиѥть nalazi se na l. 29r, 40 (Παλαμας 1962: 123, 20 φασί). Tu se, na žalost, ne vidi da li se radi o ispravki ili ne jer taj list pripada delu rukopisa koji je nastao u 16. veku.

Asocijativna veza između φημί i latinskih argumenata bila je za prevodioca toliko jaka da je na jednom mestu čak pripisao Latinima pravoslavni (Palamin) argument samo zato što se u njemu koristi φησί(ν) bez subjekta:

> Ἀλλ᾽ ὑστερογενής καί ὑπό χρόνον αὕτη ἡ ἐκπόρευσις· «ἐν τῷ λαῷ» γάρ φησιν. Εἰ δ᾽ ἐν τῷ λαῷ, καί μετά τόν λαόν. (Παλαμας 1962: 149, 19–21)

> Ѩ҃ь послѣдн бы҃ н по҃ лѣто҃ то҃ нсхо- ⟨⟨лат⟩⟩
> жєннѥ· вь лю҃хь бо гл҃ѥть· аще лн же вь лю҃хь
> н послѣдн людн· (36v, 18–21)

Marker ⟨⟨лат⟩⟩ u Dečani 88 nije sačuvan, ali se može pouzdano rekonstruisati na osnovu kasnijih prepisa. Prevodilac ga koristi uprkos tome što φησιν ovaj put prati ne latinski argument, nego biblijski citat (Psalam 67, 9) koji je Palama već naveo (Παλαμας 1962: 149, 3–5 = 36v, 14–16) a tu delimično (i netačno) ponavlja da bi potkrepio svoju tezu da Sv. Pismo koristi izraz ἐκπορεύεσθαι (нсходнтн) ne samo za bezvremeno ishođenje Sv. Duha nego i za njegovo javljanje zajedno sa Ocem i Sinom kroz istoriju čovečanstva. Ova greška dokazuje da prevodilac nije prenosio markere латнннь/паламѧ sa svog predloška, nego ih je samostalno unosio u prevod prema svojem (ne uvek ispravnom) razumevanju teksta.

Ostale primere gde se koriste markeri латнннь/паламѧ nećemo posebno komentarisati. Spomenućemo samo da je na dva mesta prevodilac marker паламѧ stavio ne samo iza, nego i ispred markera латнннь (26v, 15 i 27r, 19), i da se smena govornika redovno potkrepljuje i grafijskim sredstvima. To se najbolje vidi na l. 25v, 13, gde je prevodilac pisanje latinske replike produžio u marginu da bi pravoslavna replika došla na početak sledećeg reda. Sve to dodatno doprinosi dijalogizaciji Palaminog teksta.

Naš prevodilac drži se, dakle, sledećeg pravila: parentetičko φησί(ν) potkrepljuje se specijalnim markerom латнн, koji pokazuje izvor citata, *onda i samo onda* kada se odnosi na Latine. U tim slučajevima stavlja se i marker паламѧ posle, a ponekad i ispred latinskog argumenta. Kad se uz pomoć φησί(ν) uvode biblijski i patristički citati, nema markera (recimo, грнгорнѥ ili павль); kad se latinski argument u tekst uvrsti na neki drugi način, na primer posebnom rečenicom (Παλαμας 1962: 30, 9f = 4r, 11–13), isto.

2.2. Prevod, međutim, nije matematika, pa bi bilo nerealno očekivati da naše pravilo nema izuzetaka. Oni su dve vrste: mesta gde uprkos prisutstvu glagola φησί(ν) u latinskom argumentu prevod nema markera латнннь/паламѧ (samo jedno), a mesta u kojima se markeri латнннь/паламѧ pojavljuju mada original ne sadrži φησί (dva). Njihovom analizom završićemo ovu raspravu.

Naš prvi primer nalazimo na početku 2. *Slova o ishođenju Svetoga duha*:

> Φέρε δή προθῶμεν πρότερον τό καί πρότερον αὐτοῖς δοκοῦν παντάπασιν ἄμαχον, ὡς ὑπό τοῦ λόγου τῆς ἀληθείας εἰρημένον· «ἐνεφύσησεν αὐτοῖς καί εἶπε, λάβετε πνεῦμα ἅγιον». Ὁρᾷς, φασί, πῶς σαφῶς καί ἐκ τοῦ υἱοῦ τό πνεῦμα τό ἅγιον; Ἆρ᾽

οὖν ὅτι ἐμφυσήσας εἶπε «λάβετε πνεῦμα ἅγιον», τό ἅγιον πνεῦμα τό ἐμφύσημα ἦν, ὡς ταὐτόν εἶναι τῷ διά σαρκός ἐμφυσήματι τό ἐκπόρευμα ἤ τῷ δεδόσθαι δι᾽ ἐμφυσήματος τεκμηριοῦνται καί τῆς τοῦ Χριστοῦ θεότητος ἐμφύσημα εἶναι τό πνεῦμα τό ἅγιον, κἀντεῦθεν παρά τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι συμπεραίνουσιν; (Παλαμας 1962: 82, 25–33)

Приннеси оу-
бо да прѣложнмь прьвѣѥ, ѥже н прьвѣ тѣмь
мнит' се, н по всѣ неборнмо, ꙁаѥже ѿ слова
нстнин рен'но. Доуноувь тѣмь н ре, прїн-
мете дхь сты. Глѥть оубо льженмень-
нн богословь латнннь, вншн лн палама
како ѩвѣ н ѿ сна дхь сты; Кь нѥмоуже ѿ-
вѣщавь палама. ѡ ѥже ненаоученнѩ.
Не бо аще ѥже вьдоуно-
венн ѥ дхь сты, ѥже сты дхь
_доуновенніѥ. (17r, 12–22)

Razlike između grčkog i slovenskog teksta objašnjavaju se delimično time što se slovenski prevod zasniva na prvoj redakciji Palaminih traktata. Međutim, to ne važi za latinsko pitanje Ὁρᾷς, φασί, πῶς σαφῶς καί ἐκ τοῦ υἱοῦ τό πνεῦμα τό ἅγιον, koje se jasno da prepoznati u prevodu: вншн лн ... како ѩвѣ н ѿ сна дхь сты – samo što je prevodilac tu odlučio da jedno parentetičko глѥть ne bi bilo dovoljno da bi njegovi čitaoci mogli pratiti brzu smenu govornika, pa je ubacio rečenice Глѥть оубо льженменьнн богословь латнннь, Кь нѥмоуже ѿвѣщавь палама i obraćanje (vokativ) палама. Zašto? Verovatno zato što je to prvi latinski argument koji se pojavljuje u tekstu *Slova*, i prevodilac još nije ustalio do kraja svoju tehniku.[10] Da je to tako, pokazuje činjenica da je na l. 17v, 7 глѥть (koje se tu ne odnosi na latine) dodato iznad reda, a samo dve strane kasnije sledi mesto gde se prevodilac očigledno kolebao između modifikacije teksta pomoću ubačenih rečenica tipa глѥть латнннь... глѥть палама i markera na margini:

[латнньн' же глѥть]. Не пль- лат
тьско бѣ доуновенніѥ ѡ паламо, нь
божьства бѣ сновнѩ. Кь нѥмоуже ѿ- пал
вѣщавь палама глѥть, боудн божь-
ства сна доуновенніѥ. (18r, 4–8)

Tu imamo isto rešenje kao u prethodnom primeru: ubacivanje rečenica латнньн' же глѥть i Кь нѥмоуже ѿвѣщавь палама глѥть, i obraćanja (koje tu ima oblik ѡ паламо). Međutim, prva od tih rečenica je naknadno precrtana (nema je i u kasnijim prepisima), a na margini već dolaze markeri лат i пал, koji i dalje prate latinske argumente, dok se rečenice tipa латнньн' же глѥть više ne ponavljaju. Ovo kolebanje je dodatni argument u korist toga da je korišćenje markera латнннь/палама svestan prevodilački poduhvat a ne imitacija predloška.

Taj primer je zanimljiv i iz još jednog razloga. Njegov grčki predložak je sačuvan ne samo u drugoj, nego i u fragmentima prve (doduše, već prerađene) redak-

[10] U 1. *Slovu* markeri латнннь/палама koriste se samo dva puta. Nažalost, oba mesta se nalaze u mlađem delu Dečani 88 tako da se ne vidi da li je i tu došlo do korekture.

cije Palaminih traktata, koje je E. Kaltsogianni otkrila u ruk. Vind. theol. gr. 78. Ni druga, ni prva redakcija ne sadrže oblik φησί, jer u njima latinski argument ne čini samostalnu repliku, nego deo argumentacije Grigorija Palame. Grčki tekst glasi:

> Εἰ γοῦν καί παντάπασιν ἀδύνατον, ὅμως ἔστω μή τῆς σαρκός εἶναι, ἀλλά τῆς θεότητος τοῦ υἱοῦ τό ἐμφύσημα. (Παλαμας 1962: 84, 32 – 85, 2; u prvoj redakciji reči Εἰ οὖν (ne γοῦν) zajedno sa prethodnom rečenicom, koje nema u slovenskom prevodu, dolaze na margini, a u samom tekstu ima tragova korekcije, vidi Καλτσογιαννη 2009: 93)

Ključnu ulogu igra tu oblik ἔστω (боудн). To je imperativ glagola εἶναι 'biti', 3. lice jednine. Imperativ tu ne znači 'neka bude', nego 'neka pretpostavimo da jeste': „Neka pretpostavimo da ἐμφύσημα (доуновенніе – ima se u vidu mesto iz jevanđelja od Jovana 20,22: „I ovo rekavši, dunu i reče im: Primite Duha Svetoga!") pripada ne telu, nego božanstvu Sina". Imperativ ἔστω iznosi određenu tvrdnju i stavlja je istovremeno u pitanje, on je usmeren na predmet (biblijski stih Jov. 20,22), ali i sam predmet Palamine kritike (up. Bahtin 1967: 267). Iz te dvoglasne reči, arene borbe dvaju glasova, prevodilac je izvukao „predmetni" deo i stavio ga u usta Latina kao samostalnu (i naravno više ne dvoglasnu) repliku; i upravo zato što ta replika nije stajala u njegovom predlošku, bilo je potrebno da je uvrsti u svoj tekst pomoću uvodne rečenice латнньн҄ же г҃лѥть odnosno markera лат.

Postoji još jedno mesto gde je prevodilac Palaminu dvoglasnu reč pretvorio u otvoreni dijalog, i tu se opet pojavljuju markeri латнннь/палама. Ono se nalazi u 1. *Slovu*, u delu rukopisa koji potiče iz 16. veka:

> Εἰ μέν γάρ ἐγίνωσκον καί ἐξ υἱοῦ τό πνεῦμα, τίνος ἕνεκεν οὐ παρρησίᾳ διατέλεσαν κηρύττοντες καί διά τῶν ἱερῶν συνόδων πολλῶν καί πολλάκις γενομένων βεβαιώσαντες; Ἀλλ᾽ οὐκ ἐγνωσμένον ἦν αὐτοῖς; Οὐκοῦν οὐδ᾽ ἦν οὕτω τἀληθές· πάντα γάρ ἐγνώρισεν αὐτοῖς ὁ δι᾽ ἡμᾶς ἐγνωσμένος καθ᾽ ἡμᾶς. (Παλαμας 1962: 71, 9–13)
>
> Ѧ҆́ще ли же ꙋ҆бо̀ вѣдѣхꙋ и҆ ѿ ст҃а дх҃а чесо радѝ не̑ дрьзновѣ̀ннѣ проповѣ̀даше, и҆ събѡ̀ры мнѡ̑гымн мнѡгѧ̀щн бывшїнмн и҆звѣстѝше, нѣ̑ не ѿкры̀вше на̀сь погꙋбѝше, къ семꙋ же̑ и҆ са̀мѣ̑· Ѧ҆́ще ли же̑ ꙋбо̑ ѿврьже̑нїн ѩ҆́коже вы̀ мнѝте, не вѣрѡва̀вшен та̀ко и҆ ꙋчѝвше· колѝмн па̀че прѣжде научьнше̑н, зане̑ не бѣ̀ показа̀нно тѣмь· латі́н: Про̀чее не бѣ̀ та̀ко и҆стѝнно· палама̀: Вьса̀ ꙋбо̀ тѣ̀мь пока̀за ѩ҆́же на̀сь радѝ показа̀в се по на̀сь· (10v, 24–30)

Kao što se vidi, u kasnijim prepisima markeri više ne dolaze na margini, nego se ubacuju u sam tekst traktata; pisac ovog odeljka ruk. Dečani 88 dodatno ih odvaja crvenim mastilom i grčkim slovima. Naše mesto pokazuje još da strah prevodioca da čitaoci neće biti u stanju da se snađu u tekstu nije bio bez razloga: markeri латин i палама tu stoje na pogrešnom mestu; tekst treba čitati ovako (sa savremenom interpunkcijom):

> Ѧ҆́ще ли же̑ ꙋбо̀ вѣдѣхꙋ и҆ ѿ ст҃а дх҃а чесо радѝ не̑ дрьзновѣ̀ннѣ проповѣ̀даше, и҆ събѡ̀ры мнѡ̑гымн мнѡгѧ̀щн бы̀вшїнмн и҆звѣстѝше, нѣ̑ не ѿкры̀вше на̀сь погꙋбѝше, къ семꙋ же̑ и҆ са̀мѣ̑ ? [Ѧ҆́ще ли же̑ ꙋбо̑ ѿврьже̑нїн ѩ҆́коже вы̀ мнѝте, не вѣрѡва̀вшен та̀ко и҆ ꙋчѝвше· колѝмн па̀че прѣжде научьнше̑н.] латі́н: Зане̑ не бѣ̀ показа̀нно тѣмь. палама̀: Про̀чее не бѣ̀ та̀ко и҆стѝнно. Вьса̀ ꙋбо̀ тѣ̀мь пока̀за ѩ҆́же на̀сь радѝ показа̀в се по на̀сь. (10v, 24–30)

Tok argumentacije je sledeći: učesnici prvog i drugog vaseljenskog sabora nisu učili da Sveti duh ishodi i od Sina. Zašto, pita Palama; zato što to nije još njima bilo otkriveno, odgovara Latin; ali to znači, kaže opet Palama, da to nije bilo ni istina; jer je Hristos njima sve otkrio. U grčkom tekstu, latinski argument ꙗ҆кѥ̀ не бѣ̀ показа̀нно тѣмь daje se u obliku pitanja samog Palame: Ἀλλ᾽ οὐκ ἐγνωσμένον ἦν αὐτοῖς; To je još jedan primer dvoglasnosti: „već samo prenošenje tuđe tvrdnje u obliku pitanja dovodi u sukob dva osmišljenja u jednoj reči", po klasičnoj formulaciji Bahtina (1967: 267). Samo što to, što se tu dovodi u pitanje nije sam sadržaj tuđe tvrdnje (Palama se slaže s tim da učesnici prvih vaseljenskih sabora nisu znali za *filioque*), nego njena vrednost kao protivargument: ako vaseljenski sabori nisu znali za *filioque*, onda ono ne može biti istina. Slovenski prevodilac je i tu odlučio da skriveni dijalog pretvori u otvoreni, pri čemu je došlo i do promene saveza: svoj odgovor na Palamino pitanje „zašto nisu učesnici prvog i drugog vaseljenskog sabora učili da Sveti duh ishodi i od Sina?" Latin ne otvara adverzativnim ἀλλά ('međutim'), nego kauzalnim ꙗ҆кѥ̀ ('jer').

Moglo bi se sumnjati u ispravnost te interpretacije. Kao što smo već više puta rekli, grčki predložak naših traktata sačuvan je samo u prerađenom vidu, pa bi se moglo misliti da u poslednja dva primera nisu prevodioci intervenisali u tekstu, nego sam Palama – tim više što se u dvoglasnost predloška na brojnim drugim mestima prevoda ne dira. Jasno je da u pitanjima ovakve vrste nema i ne može biti apsolutne sigurnosti. Međutim, ако pretpostavimo da je prva redakcija, tj. grčki predložak Dečani 88 na spomenutim mestima sadržala φησί(ν), onda je teško objasniti zašto je Palama dva puta uklonio to φησί(ν) upravo tamo gde je to (nezavisno od njega i opet, izgleda, bez razloga) napravio slovenski prevodilac.

2.3. Što se tiče markera ѧтнннь/паѧлама u srpskoslovenskom prevodu Palaminih *Slova o ishođenju Svetoga duha*, možemo dakle zaključiti sledeće: (a) oni dolaze redovno na svim mestima gde se u grčkom tekstu latinski argument uvodi pomoću parentetičkog φησί(ν); (b) osim toga, oni se javljaju na tim (doduše, malobrojnim) mestima gde su prevodioci dvoglasnu reč Palaminih traktata pretvorili u pravi dijalog.

CITIRANA LITERATURA

Bahtin, Mihail. *Problemi poetike Dostojevskog.* Prevela Milica Nikolić. Beograd: Nolit, 1967 [Original: Михаил Бахтин. *Проблемы поэтики Достоевского.* Москва, 1963].

Kakridis, Ioannis [Yannis]. *Codex 88 des Klostes Dečani und seine griechischen Vorlagen. Ein Kapitel der serbisch-byzantinischen Literaturbeziehungen im 14. Jahrhundert.* München: Verlag Otto Sagner, 1988.

*

Балаћ, Александар, Миодраг Стојановић. *Грчко-српски речник*. Београд: Завод за уџбенике, 2009.

Какридис, Јанис [Yannis]. Византијска, античка и схоластичка традиција у српскословенским преводима дела Григорија Паламе и Варлаама Калабријског. *Научни састанак слависта у Вукове дане* 30/2 (2002): 25–32.

Какридис, Јанис [Yannis]. Бечки фрагменти Паламиних Антилатинских трактата. *Научни састанак слависта у Вукове дане* 40/1 (2010): xxx–xxx.

Прохоров, Гелиан. Автограф старца Исаии. Лора Тасева (ур.). *Преводите през XIV столетие на балканите*. София: ГорексПрес, 2004, 309–341.

Родић, Никола, Гордана Јовановић. *Мирослављево јеванђеље. Критичко издање*. Београд: САНУ, Институт за српскохрватски језик, 1986.

Трифуновић, Ђорђе. *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова*. Друго, допуњено издање. Београд: Нолит, 1990.

*

Καλτσογιαννη, Ελένη. Δύο άγνωστα αποσπάσματα του δευτέρου *Αποδεικτικού Λόγου* του Γρηγορίου Παλαμά *Περί της εκπορεύσεως του Αγίου Πνεύματος* (cod. Vind. theol. gr. 78). *Ελληνικά* 59 (2009): 89–100.

Παλαμας, Γρηγόριος. *Συγγράμματα. Τόμος Α΄. Λόγοι αποδεικτικοί. Αντεπιγραφαί. Επιστολαί προς Βαρλαάμ και Ακίνδυνον. Υπέρ Ησυχαζόντων.* Εκδίδουν B. Bobrinsky, Π. Παπαευαγγέλου, I. Meyendorff, Π. Χρήστου. Θεσσαλονίκη, 1962.

Yannis Kakridis

ZWEISTIMMIGES WORT ODER DIALOG? GREGORIOS PALAMAS' TRAKTATE *ÜBER DEN AUSGANG DES HEILIGEN GEISTES* IN DER SERBISCH-KIRCHENSLAVISCHEN ÜBERSETZUNG DES 14. JAHRHUNDERTS

Zusammenfassung

Die beiden Traktate (Λόγοι ἀποδεικτικοί) des byzantinischen Theologen Gregorios Palamas (1291–1359) wurden in den 60er Jahren des 14. Jh. aus dem Griechischen in das Serbisch-kirchenslavische übersetzt. Durch einen glücklichen Zufall ist die Arbeitshandschrift der Übersetzer, cod. 88 der Bibliothek des Klosters Visoki Dečani, erhalten geblieben. Die darin enthaltenen Korrekturen erlauben wertvolle Einblicke in den Übersetzungsprozess.

Eine der grössten Schwierigkeiten, die der Übersetzer überwinden musste, war die Wiedergabe von Palamas' Argumentationsstil, der durch versteckte Polemik gekennzeichnet ist. Es zeigt sich, dass der Übersetzer an einigen Stellen so weit geht, Palamas' „zweistimmiges Wort" (M. Bachtin) in einen offenen Dialog zu überführen, um den Lesern die Orientierung im Text zu erleichten. Demselben Ziel dient die Verwendung der Sprecherzuweisungen латнннь/палама. Der Übersetzer setzt sie überall dort an den Seitenrand, wo in Palamas' Traktat die Argumente der Gegenseite durch ein parenthetisches φησί(ν) eingeführt werden.

Universität Bern
Institut für Slavische Sprachen und Literaturen
Länggassstrasse 49, 3000 Bern 9, Schweiz
kakridis@issl.unibe.ch

UDC 091=163.41”14”
811.163.1’344
Изворни научни рад

Наташа Драгин

ЗЕМЉОРАДНИЧКИ ЗАКОН У ХИЛАНДАРСКОМ РУКОПИСУ ИЗ XV ВЕКА*

У раду се анализирају фонетске, морфолошке и синтаксичке карактеристике хиландарског превода Земљорадничког закона (Хил 466), чијих тринаест чланова је нашло своје место и у Јустинијановом закону. Испитивање је показало да је овај изразито световни закон писан високим стилом српскословенског језика, што га у стилском погледу оштро супротставља Јустинијановом закону а приближава текстовима конфесионално-литургијског типа. Уочене разлике међу поменутим правним документима осветљавају и општије начине и механизме транспозиције одређене грађе из једног функционалног стила у други (виши/нижи), што је иначе једна од упадљивих одлика византијске диглосије, која до сада у српској средњовековној писмености није била предметом ширих истраживања.

Кључне речи: Земљораднички закон, XV век, српскословенски језик, фонетика, морфологија, синтакса.

This paper analyzes the phonetic, morphological and syntactic characteristics of the Chilandar translation of The Agricultural Law (Hil 466) whose thirteen articles also found their place in Justinian’s Code. The investigation showed that this pronouncedly secular law was written in the high style of the Serbian Church Slavonic language which stylistically contrasts it sharply with Justinian’s code, and makes it similar to the texts of the confessional-liturgical type. The noted differences among the mentioned legal documents also clarify more general ways and mechanisms of the transposition of a certain material from one functional style to another (higher/lower), which is actually one of the significant features of Byzantine diglossia; that topic has not been the subject of broader research in Serbian medieval literacy so far.

Key words: Agricultural Law, 15th century, Serbian Church Slavonic, phonetics, morphology, syntax.

1. Увод. Византијски Земљораднички закон (Νόμος γεωργικός) улази у ред изузетно значајних извора за историју права и осветљавање аграрних односа у средњовековном друштву. О великој популарности и значају који је имао сведочи преко 120 преписа на грчком језику насталих у распону од X до XVIII века.[1] Утицај овог правног споменика проширио се и ван граница Византије оставивши трага како у влашком и молдавском законодавству тако и у правном поретку Јужних и Источних Словена. Данас су, поред средњовековног српског, познати и староруски и румунски превод (Липшиц и др. 1984: 25).

* Овај рад је настао у оквиру пројекта *Историја српског језика* (178001), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

[1] Преглед ове богате и разгранате рукописне традиције доносе Липшиц и др. 1984: 26–69.

1.1. У питању је један од најспорнијих византијских правних докумената чије време и место настанка нису тачно утврђени. Углавном се смешта у распон од VI до краја VIII века, али се као могуће наводи и раздобље до краја X столећа (Марковић 1995: 253). Доста недоумица у погледу датирања изазвао је и сам наслов према којем Закон доноси одабране прописе из „Јустинијанове књиге" остављајући тако дилему треба ли га довести у везу са Јустинијаном I (527–565) или Јустинијаном II (685–695, 705–711).[2] Сагласја нема ни око места настанка те се поред источног односно западног Балкана помињу још Јужна Италија, Солун и Константинопољ (Липшиц и др. 1984: 23–25; Марковић 1995: 253). Када је реч о пореклу законских норми, њима се приписују различити извори: византијско право са словенским утицајем, словенско обичајно право, римско право, египатско локално право (Margetić 1983: 86; Липшиц и др. 1984: 23–24; Odb 2: 779; Марковић 1995: 253). До данас и поред великог интересовања многобројних проучавалаца остао је споран и сам карактер текста: да ли је то званичан законски документ, приватна компилација прописа или нешто друго (Margetić 1983: 85–86; Odb 2: 779; Острогорски 1993: 108). Историја проучавања овог правног споменика, иначе, изузетно је дуга и протеже се од XVI века до наших дана (Липшиц и др. 1984: 9–25). Током XX века појавила су се два модерна критичка издања са преводима на енглески (Ashburner 1910: 85–108; 1912: 68–95) и руски језик (Липшиц и др. 1984), да би за њима уследила и серија српскохрватских превода (Gortan 1940: 135–140; Кандић 1973: 135–141; Margetić 1983: 85–121). Превод Земљорадничког закона у целини на савремени српски језик доступан је на: www.alanwatson.org.

1.2. На српски средњовековни рукопис пажњу научне јавности скренуо је још Ђорђе Сп. Радојичић (1955: 15–28), који је уз приложене фотографије приредио и српскословенски текст Земљорадничког закона. У новије време овај српски средњовековни споменик добио је још једно, комплетно монографско издање (Благојевић 2007), а два пута је превођен и на савремени српски језик (Трифуновић 2004: 227–234; Благојевић 2007: 51–71). Препис се налази на почетку зборника број 466 збирке манастира Хиландара и датиран је у XV век (Богдановић 1978: 178). Писан је полууставом на 10 страница, а према нумерацији самог преводиоца садржи 71 члан (од укупно 85). Текст Закона, дакле, није сачуван у целини, будући да један лист недостаје, а у мањој или већој мери оштећено је још 13 чланова, као и сам наслов [ꙁаконь д]ѣлатель(ь)нь нѫбрань ѡт книг ц(а)ра [іоѵс]тїнїана. Нумерација чланова која је доследно спроведена у сачуваном препису не подудара се са нумерацијом грчког изворника, будући да су у српском рукопису у члану 4 спојени 3. и 5. члан, а у 8. члану 9. и 10. члан грчког оригинала. Осим тога, 51. члан није преведен тако да су даља померања довела до тога да 49. члан у преводу одговара 52. члану оригинала, док последњи, 71. члан преноси садржај 74. члана оригинала (Благојевић 2007: 8). Преводилац је уз мање погрешке (в. Радојичић 1955: 17, 18) углавном добро пратио и разумевао грчки текст.

[2] Више о томе са прегледом релевантне литературе в. у: Острогорски 1993: 107–108 (напомена 6). Овај аутор Земљораднички закон везује за VII век, што је датирање које се среће и код других историчара (уп. Липшиц и др. 1984: 13; Бек 1998: 61).

Кроз његов српскословенски превод, како истиче Ђ. Трифуновић (2004: 226), „тече струја српског говорног језика", будући да је за велики број појмова везаних за земљорадњу и свакодневни живот сељака користио одговарајуће лексеме из српског народног језика (в. Трифуновић 2004: 234–239).

1.3. Тринаест чланова Земљорадничког закона (чл. 13–25), као што је познато, наћи ће своје место у Закону цара Јустинијана, византијско-српској компилацији која је уграђена у законодавни систем цара Стефана Душана највећим делом регулисала правне односе на селу (Марковић 2007: 22–25). Упадљиве разлике присутне у поменутим члановима (Благојевић 2007: 14–16) наводе на закључак да за Јустинијанов закон није употребљен српски превод Земљорадничког закона (Радојичић 1955: 17). Већ током самог читања ових текстова, наиме, падају у очи „веома велике разлике у начину формулисања норми између српског превода Земљорадничког закона и Закона цара Јустинијана. Када се садржина потпуно подудара, правна формулација се потпуно разликује. Правни језик српског превода Земљорадничког закона је много ближи правном језику грчке или руске редакције него језику Закона цара Јустинијана" (Марковић 1995: 258).[3] У жељи да наведене стилске разлике између ова два документа истоветне тематике сагледамо у светлу језичких чињеница на тексту Земљорадничког закона спроведена је анализа релевантних црта на свим нивоима (фонолошки, морфолошки, синтаксички).[4] Како би се што прецизније одредило место овог списа у општем корпусу споменика пре свега пословноправне али и целокупне старе српске писмености,[5] поред Атонског преписа Јустинијановог закона, који му је близак по времену и месту настанка (Марковић 2007: 43),[6] у поређење су укључени и други проучени споменици на српскословенском и народном језику.[7]

2. Фонетске црте. Поред гласовне вредности ы, ѣ и ь као кључних питања у транскрипцији старих српских текстова, анализа је обухватила и друге категорије које су биле пресудне за разликовање књижевног идиома од народних говора.

---

[3] Овом приликом не треба губити из вида да између српског и руског текста поред сличности постоје и знатне разлике у нумерацији и садржини (Благојевић 2007: 8–9, напомена 7) тако да се, по мишљењу Ђорђа Сп. Радојичића (1955: 16), ту ради о два различита превода.

[4] Анализа рукописа у овом раду заснива се на издању Благојевић 2007, које поред фотографија садржи и приређени текст споменика (стр. 24–43). Примери из текста због поменутих оштећења у рукопису цитирају се према реду који заузимају унутар одређеног члана а не целокупне странице.

[5] О месту правних докумената у систему жанрова старе српске писмености в. Толстой 1988: 168.

[6] Филолошка анализа Јустинијановог закона у Атонском препису из XV века показала је да је текст писан нижим стилом књижевног језика са снажним упливом црта из народног говора на свим нивоима, који је довео до својеврсне симбиозе и преплитања ова два идиома у појединим сегментима језичког система (Драгин 2010).

[7] Под појмом народни језик овде се има на уму форма „писаног праксом имплицитно кодификованог језика створеног на штокавској народној основи, који би се могао назвати *старосрпски стандард*" (Грковић-Мејџор 2007: 253) а којим су, поред многобројних повеља и писама, писани и закони настали у српској средини (в. Јовић 1968–1969; Грицкат-Радуловић 1975а; 1975б; Павловић 2006; 2009).

2.1. Графема ы, која је веома рано у књижевном језику добила вредност *и* (Јерковић 1996: 6), пише се углавном на етимолошком месту, уз веома ретка одступања: а) Г јд. [ле]динн 20/3 (н на месту ы); б) нѕыцѹть 6/2 (ы на месту н) итд.

2.2. Поуздана сведочанства о преласку *јаа҃* у *е* у овом тексту срећу се такође по изузетку, што сведочи о добром познавању правописне норме: сѣкыра 38/2–3 (поред сѣкыра 20/4) и сл.

2.3. Потврда о рефлексу *ѿолуг҃ласника* у *а* у тексту нема, а изостају и категорије у којима је долазило до развоја секундарног полугласника. У предлозима вь, сь, кь полугласнички знак се доследно бележи: вь мѣсто 19/6, сь др/ѹ/гѡ/м/ 4/1, кь своемѹ селѹ 16/1. Ниједном не изостаје ни код префикса вь- и вьз-: вьнити 48/1, вьзвратєть 3/3 итд. Висок степен доследности уочен је и у случају префикса сь-, где до испуштања *јер* долази само једанпут: свѣ/д/телми 4/2–3, поред сьтворн 1/6, сьгласєть 3/1 итд. Судећи према приликама у другим редакцијским споменицима (Грковић-Мејдор 1993: 55; Драгин 2007: 57) гласовна вредност *јера* у наведеној основи није се задржала. У корену вьс- знак једном изостаје, док је три пута присутан: а) всег/о/ 2/4; б) вьсе 8/3, вьсоу 36/5, въсоу 52/4–5. У групи -ьств- (за -ьск- нема примера) иза сугласника ж и ш присуство гласовне вредности оба пута је назначено: множъства 23/3, нашьствїе 52/3. Када је реч о позицији наведених група иза сонанта, *јер* се ниједном не пише, што одражава стање у осталим проученим споменицима (Јерковић 1996: 8–9): странствѹєть 16/2, пастырскога 52/1–2.

2.4. Вокално *л* се чува у свим примерима: влька 21/4, закльне/т/ се 24/2, безмльвно 30/9 итд.

2.5. Групе *ш҃т* и *жд* јављају се код већине лексема у складу са српскословенском нормом: а) аще 2/1, не мощи 41/7–8, нощи 44/1–2; б) ѹтврьж/д/енїемъ 4/4, тѹждѹ 18/1, межди 29/4 итд. Само по изузетку долази до продора сугласника *ћ* и *ђ* из народног језика (уп. Јовић 1968–1969: 387; Грицкат-Радуловић 1975а: 130; 1975б: 215): а) плакꙗ 17/1–2; б) мегю 1/4, крагю 28/4–5, крагїе 58/4, крагꙗ 59/3.

2.6. Прелазак сугласника *л* у *о* на крају слога није уочен: прѣдѣль 6/4, воль 22/2, ралникь 59/1.

2.7. Доследно се чувају и предлог вь и иницијално вь-. Народна варијанта оу среће се једном: ѹ исполѹ 11/2.

2.8. Метатеза коренског *вс-* у *св-* није забележена.

2.9. Утицаја народног језика нема ни у случају групе *чр-*: чрѣдою 21/3, чрѣды 40/1–2, чрѣда 40/2 итд.

2.10. Група *чьт҃-* ниједном не прелази у *ш҃т-*: ничтоже 11/5, что 16/5, нѕытєть 64/3 итд.

2.11. Закон прегласа се по правилу крши у Д јд. м. и ср. рода сложене придевске промене, што је редакцијска црта присутна и у другим споменицима. До одступања долази једино још у речи ѡвощїострѣжьць 31/1–2.

2.12. Потврда о једначењу сугласника по звучности и упрошћавању сугласничких група у тексту Земљорадничког закона нема.

3. Морфолошке црте. Анализа морфолошког система Земљорадничког закона била је усмерена, с једне стране, на редакцијске особине и иновације наслеђене из старословенског, а са друге, на утврђивање степена и врсте утицаја народног језика (Јерковић 1984: 62–64).

3.1. У сачуваном препису изостају непродуктивне именичке врсте **ū* и **r*. Посведочене именице **ŭ* промене у падежима једнине углавном се приклањају продуктивној **o* врсти: Г јд. вола (4х) 24/4, Д јд. волꙋ 21/4, А јд. вола (17х) 27/2 итд. Поред Л јд. вь дѡмꙋ 62/1, стари завршетак добијају и следећи облици множине: Г волѡвь (6х) 21/2, А домы 63/1 итд. Примери непродуктивне **ĭ* врсте м. рода такође су у складу са нормом: И јд. поутемь 70/1, Л јд. на поутн 34/5, Н мн. господїе 19/4. У посведоченим падежима множине **ĭ* ж. рода, где је могло доћи до иновација, чувају се одговарајући редакцијски наставци: Г ѕвѣрен 52/3 (са старословенским рефлексом полугласника), Д ѕвѣре/м/ 44/3, И ѕвѣрми 40/2, Л ѡ ... веще/х/ 16/2–3. Српскословенски узус поштује се и у оквиру **n* промене м. рода: И јд. сь каменемь 27/4, Г мн. дн҃ен 59/3. У другом примеру дошло је до утицаја **ĭ* основа, што је појава забележена још у периоду канона (Дуриданов 1993: 161). Међу лексемама ср. рода с основом на сугласник посведочене су сѣме, врѣме, име (на **n*), осле, овче (на **t*) и оухо и слово (на **s*). Именице име, овче, оухо и слово срећу се само у А једнине. Следећи падежи чувају наставке консонантске промене: Г јд. сѣмене 2/4, Д јд. по врѣмени добрꙋ 10/2, Г мн. ѡслеть 41/2. У Л јд. јавља се -н, што је иновација забележена већ у старословенским списима (Дуриданов 1993: 161): вь сѣмени 1/7. Утицај продуктивне **o* промене уочен је код Д јд. кь врѣменю 3/2 и А јд. ѡсла 34/2, 36/7, 37/3, ꙁа ѡсла 36/7.

Именице продуктивне **a/ja* врсте, иако веома фреквентне у тексту, ниједном се не реализују са наставком из дијалекатске базе. У једном примеру само уместо очекиване двојине среће се множина: вь рꙋкахь 27/1. Забележена је и двојинска форма Д нивама 29/2. Редакцијска црта једначења А са Г јд. именица **o/jo* промене у категорији *живо* (+) спроводи се доследно: ѡвна 43/2, раба 45/5, ꙗ 47/2 итд. Колебање у том погледу уочено је само код лексеме скоть, која уз новије облике задржава и старо стање: а) скоть 34/2, 71/1, скотъ 70/2; б) скота 38/3, скѡта 68/2. Познато је да се у категорији животиња уопштавање ове особине одигравало спорије у односу на друге семантичке групе (Горшков 1963: 200; уп. Драгин 2007: 95). У наведеним примерима колебање је могло бити условљено и самим контекстом, у коме животиња увек представља део нечије имовине (уп. Грицкат-Радуловић 1975а: 151). Локатив јд. **o* промене само једанпут (од укупно 9 примера) добија наставак -оу из народног језика (Даничић 1874: 49; уп. Јовић 1968–1969: 400): о прѣдѣлꙋ 6/1–2. У истом падежу код именица ср. рода на *-uje* сажимање се бележи у: ѡ погоублени 26/1, вь вѣдѣни 69/1, о погꙋблени 70/6, поред вь невѣдѣнїи 38/2, вь неꙗвленїи 69/2–3. Утицај **ĭ* промене на **jo* уочен је у И мн. свѣ/д/телми 4/2–3, копанми 11/5, а реч је о особини која се спорадично јавља још у старословенским споменицима (Дуриданов 1993: 146). Два пута Л мн. среће се са наставком -охъ , што је црта посведочена такође већ у списима канона (Куљбакин 1930: 74): вь мѣсто/х/ 7/2. У тексту се јављају и облици двојине: Н дѣлателꙗ 3/1, 4/1, селѣ 6/1.

3.2. У деклинацији личних заменица нема одступања. Утицај народног језика уочен је у случају Д јд. м. рода личне заменице за треће лице ѥмꙋ 56/3. Иначе, јавља се ѥмꙋ 22/4, ѥмꙋ 26/5. Иницијално *ѣ-* иза предлога код релативне и личне заменице за треће лице изостаје само једном: Л јд. ср. род ѡ ѥмже 4/3. У Г јд. ж. рода личне и присвојних заменица сажимање је констатовано у форми своѥ 31/4, поред већине примера у којима се поштује етимолошки правопис: своѥѥ 23/5, ѥѥ 14/2, 18/2. У промени заменице сь, се, си присутна је аналошка иновација позната и у другим српскословенским текстовима (Грковић-Меџор 1993: 83; Драгин 2007: 106): А ср. р. сїа 69/2, 3. Лексема кын, коѥ, каꙗ, која у рукопису има значење неодређене заменице, у одговарајућим падежима јавља се доследно с основом *ко-* у духу народног језика (уп. Svane 1958: 93; Јовић 1968–1969: 423; Грицкат-Радуловић 1975а: 135): Н јд. м. р. кон 34/2, 43/1, А јд. ж. род кою 12/1, 71/1.

3.3. У деклинацији придева, партиципа и редних бројева највећи број облика у складу је са нормом књижевног језика. У Г јд. м. и ср. рода сложене промене доследно се реализује редакцијски наставак -аго: искрьнꙗго 1/3, ѕапꙋстившаго 9/2 итд. У категорији *живо* (+) он је присутан и у А јд.: на порꙋчившаго 70/4. У истом падежу у облику тꙋждего 38/3 дошло је до утицаја заменичке промене, што је црта уочена и у другим српскословенским споменицима (Јерковић 1983: 172). У трећем примеру наставак је унет из народног језика (Белић 1999: 249): пастырскоѥа 52/1–2. Датив јд. м. и ср. рода увек се јавља по норми, са наставком -ѡмоу (за -ѥмоу нема примера): давшомꙋ 8/2, снцевомоу 66/3, начелномоу 67/3. Утицај заменичке промене видљив је и у Л јд. ср. рода придева тоуждь: на пꙋстѣ тꙋждемь мѣстѣ 19/2–3. Ова црта у мањој или већој мери продире и у остале редакцијске текстове (уп. Драгин 2007: 110–111), а одликује српске споменике од најранијих времена (Даничић 1874: 183). Код овог придева у А мн. дошло је до продора наставака тврде промене: сѣкын лоѕїа вь плодѣ тꙋждые 56/1–2 (м. место ср. рода), вь тꙋж/д/ые браѕ/д/ы 57/1–2, домы тꙋждые 63/1–2. Образовање компаратива је правилно. У одређеном виду номинатив јд. ж. рода у једином примеру добија наставак аналогијом према позитиву одређеног вида: блнжшаа честь 29/3. Посведочени падежи множине (Г, И, Л) за које је била карактеристична тенденција елиминације просте промене реализују се увек у одређеном виду. Одступа само заменичко-придевска форма мьногь: Г мн. ѡ/т/ мнѡгь лѣть 45/5.

3.4. Основни бројеви јављају се у складу са српскословенском нормом: Н м. р. єдинъ 8/5, ж. р. єдина 4/6, А ж. р. єдинꙋ 3/3, Н м. р. два 3/1, 4/1, ср. р. двѣ 6/1, А ср. р. двѣ 34/6, Д двѣма 29/2, И сь двѣма 4/2. Због оштећених места у рукопису код примера два 26/3, три 26/3, сто 65/3 није јасно да ли је реч о Н или А. По облику одступа само И трьма 4/2 са наставком из народног језика (Даничић 1874: 240). Услед погрешног разумевања грчког текста (Радоичиħ 1955: 18) преводилац је једном употребио и облик збирног броја двоѥ 11/4.

3.5. У тексту Земљорадничког закона нису посведочени перфекат, плусквамперфекат, потенцијал, футур I и футур II. Грађење инфинитива је правилно, док се супин према очекивању не јавља.

Облици презента углавном се образују у складу са српскословенском нормом. Поред 1. л. јд. не вѣмъ 22/4 у тексту се јављају још само 3. л. јд. и

множине. Наставак -ть се спорадично губи само у 3. л. јд. (уп. Грицкат-Радуловић 1975а: 136; 1975б: 216): ꙁамѣни се 4/4, творн 5/5, ѡнеправ/д/н 7/1, сьгласи 9/4, плакꙗ 17/1–2, порѹчи 22/5, прилѹчи се 30/3. Када је реч о основи, сажимање у случајевима треће (-*је*-) презентске врсте изостаје: 3. л. јд. ѡсѣнꙗет се 29/4, вьпїєть 30/5–6 итд. Двојинских форми нема, а три пута се уместо очекиване двојине реализује множина: 3. л. аще сьгласеть два дѣлателꙗ 3/1, 4/1, аще двѣ селѣ брань твореть 6/1. Треће лице множине глагола дати завршава се на -*ут҃* место -*ет҃*: дадѹть 30/7. Колебање у погледу презентске врсте код овог глагола уочено је и у другим споменицима (Грицкат-Радуловић 1975а: 137; Драгин 2007: 126).

Асигматског аориста у тексту нема, а не срећу се ни глаголи који су имали могућност двојаке творбе. Посведочени облици старог сигматског аориста у складу су са нормом. Глаголи који су у 3. л. јд. добијали -ть односно -сть ниједном не губе дате наставке: крн[во]клет се 26/4–5, оубить 50/4, бы/т҃/ 22/4, 59/3.

Имперфекат се јавља само једанпут, у 3. л. јд са сажетом формом: бѣше 16/5.

Уз презент императив је најфреквентнији глаголски облик. Потврђен је у 3. л. јд. и мн., где се у склопу конструкције *да* + презент доследно чувају презентски наставци. Глагол быти, који је имао две могућности за творбу, јавља се само у аналитичкој форми: да е/т҃/ ть/щ/ всег[о] 2/4, напо/д/вижно да бѹдетъ 4/4–5, неповинни да бѹдѹть 58/3 итд. У случају глагола вьꙁдати, слично наведеном примеру у презенту, 3. л. мн. завршава се на -*ут҃* место -*ет҃*: да вьꙁ/д/адѹтъ праведноѥ 6/3–4.

3.6. У образовању партиципа нема иновација. Активни партицип презента глагола имѣти само у Н јд. м. рода образује се по трећој (-*је*-) презентској врсти: имѣен 4/8, имѣе 70/4. Номинатив множине м. рода, као и у другим српскословенским споменицима (Драгин 2007: 127), потврђен је у форми имоуще 67/2. Када је реч о активном партиципу претерита, у случају IIб инфинитивне врсте јављају се само краћи облици: А јд. м. р. иꙁгыбши 70/2, И мн. погыбшїими 45/4. Код глагола четврте (-*и*-) инфинитивне врсте млађи тип творбе односи превагу над старијим (11:3): а) прѣвративь 3/2, насадивь 19/9, порѹчившаго 70/4; б) вьꙁвращь 15/3, сьтворь 28/5, вьложшен 62/1 итд. Овај тип понародњавања српскословенског језика без кршења норме одлика је и других редакцијских текстова (Драгин 2007: 127–128). Глаголи изведени од ѥти код истог типа партиципа увек се јављају с основом -ѥм- (7х), а ниједном -им-: поѥмь 11/1, приѥмъ 21/2, прѣѥмъ 23/1 итд.

4. Синтаксичке црте. Испитивање синтаксичких особина рукописа обухватило је различита питања из синтаксе и семантике падежа и реченице, као и из домена партиципских функција и значења и употребе глаголских времена и начина. Имајући на уму садржај, начин и време настанка текста, приступ проблемима укључивао је следеће нивое анализе: а) књишки слојеви и појачана грецизација језика; б) степен и врста утицаја народног идиома.

4.1. Превод Земљорадничког закона, како је показала морфолошка анализа, познаје категорију двојине. У примерима везаног или неслободног дуала, када је посреди „само формално, конгруентно слагање са бројем дъва,

дъвѣ” (Белић 1932: 24), именица увек има двојинску форму: Н два дѣлателꙗ 3/1, 4/1, двѣ селѣ 6/1, Д двѣмꙗ нивамꙗ 29/2. Наведени облици номинатива, међутим, под утицајем народног језика (Белић 1999: 190) доследно везују за себе предикат у множини: аще сьгласеть два дѣлателꙗ 3/1, 4/1, аще двѣ селѣ брань твореть 6/1.

У исказу сь двѣмꙗ или трьмꙗ свѣ/д/телми 4/2–3 слагање је извршено према броју *три*, те је и именица добила облик И множине.

Број *седам* према очекивању (Вечерка 1963: 190–191) везује за себе Г мн.: ·з҃· лѣть 64/2.

У конструкцији са бројем *девет*, под утицајем грчког изворника (в. Липшиц и др. 1984: 100, члан 10), именица добија облик Н мн.: правдꙗ честь снѡпы ,ѳ· 8/4.

Уз број *дванаесет* уместо да конгруира са првим променљивим делом броја (Горшков 1963: 150) именица под утицајем дијалекатске базе добија облик Г мн.: динаръ ·вї· 59/4.

Уз број *сто*, због специфичне синтаксичке конструкције која му је претходила, именица се нашла у И мн.: иже вь прѣдѣлѣ обрѣтаемъ кр[адын] пшеницꙋ аще оубѡ единою дат се ранами сто 65/1–3.

У тексту се јавља и спој ·ѕ· трагор/д/нинь 17/2, који нема упориште у грчком изворнику и настао је због погрешног разумевања текста. Преводилац је, наиме, израз τά ἐκστραόρδινα протумачио као бројну конструкцију са бројем *шест* (ἕξ) (Благојевић 2007: 54).

4.2. У тексту је посведочен и мањи број имперсоналних структура, које одликује инконгруентност реченичног предиката. Најчешће се ради о конструкцијама са безлично употребљеним глаголима (подобати и прилоучити се), који су увек у презенту, а као допуну добијају инфинитив праћен дативом агенса: подобаѥть дѣлателю дѣлающомꙋ свою нивꙋ праведнꙋ быти 1/1–3, и прилꙋчит се емꙋ ѡхрьмнꙋти или ѡслѣпѣти 25/2–3 итд. Спој датива с инфинитивом иначе у Земљорадничком закону ограничен је само на наведене исказе.

У једном случају сам инфинитив (без датива агенса) праћен је везником ꙗко, а реализује се као допуна глагола говорења: аще ли же порꙋчить и мѣсто повѣсть гл҃ѥ ꙗко не мощи сьдрьжати є бєз тьщеты да бꙋде/т/ 41/6–8.

У оквиру аналитичког императива посведочене су и конструкције са предикативом. Оба пута ради се о прилогу неподвижьно: и аще сице замѣни се сь ꙋтврьж/д/ениємъ непо/д/вижно да бꙋдетъ 4/4–5, аще ли же прѣдѣль начельныи ѥ҃т҃/ или и начелно одрьжаніе да бꙋдеть непо/д/вижно 6/4–5.

Све наведене типове имперсоналних конструкција познају и други редакцијски текстови (уп. Грковић-Мецдор 1993: 144–146; Драгин 2007: 144–152), а у њиховој реализацији знатнијег утицаја грчког језика није било.

4.3. Када је реч о пасивним реченичним структурама, у тексту се јављају конструкције са повратним глаголима и пасивним партиципом претерита. Агенс у њима исказује се инструменталом и спојем оть + генитив. Трећа могућност, веза оу + генитив, ретка иначе још у канону (Ходова 1966: 108–109), није посведочена. У исказима са повратним глаголом веза оть + генитив односи превагу над инструменталом (3:1), што је у складу са стањем у проученим старословенским споменицима (Bräuer 1952: 152): а) аще дрѣво вьспитѣет се ѡ/т/ нѣкого 30/1; б) влъкомь ꙋпасть се 41/4–5 итд.

У конструкцијама са пасивним партиципом претерита среће се само инструментал, мада су у канону обе наведене могућности биле равноправне (Bräuer 1952: 152): ѕвѣрми сьнѣдена бѹдеть 40/2–3 итд. Повећана фреквенција инструментала у овом случају уочена је и у другим редакцијским текстовима (Драгин 2005: 36; 2007: 157).

4.4. Именски део предиката увек има форму номинатива: да єт҃с/ ть/щ/ всег[о] 2/4, и самь неповиннь бѹде/т/ 21/5 итд. Уз глагол вѣдѣти реализује се двоструки акузатив: ꙗко вѣдыи раба ѡ/т/ мнѡгь лѣть повинна 45/5. Посведочено стање у целини одражава ситуацију у проученим српскословенским текстовима, где до знатнијег ширења инструментала није долазило (Грковић-Мејцор 1993: 154–156; Драгин 2007: 158–161).

4.5. Ако се изузму примери код којих је могућа двострука интерпретација, објекат уз негиране глаголе чешће добија форму акузатива (5x), што је у складу са приликама у Јустинијановом закону (Драгин 2010: 68). Обично је реч о императивној конструкцији: да не имаютъ ѡбласть дѡ/м/ разѡрити 19/4–5 итд. Изузетак представљају два исказа с објектом у постпонованом положају: и не сьберетъ и то сь свонми 41/3–4, не прѣдавь животное г/д/ню єго 50/2–3. Ови примери, наиме, не уклапају се у прилике у старословенским и другим редакцијским текстовима, где је појава акузатива била карактеристична за објекте у позицији испред предиката (Вечерка 1963: 20; Грковић-Мејцор 1993: 157; Драгин 2007: 163).

Словенски генитив среће се ретко (2x): не имѹщѹ власти приходещѹ дѣлателю 16/4–5 итд.

У јединој потврди глагола из класе *verba sentiendi*, где је такође постојала двојака могућност (Вечерка 1963: 215; Večerka 1993: 261), падеж се не може са сигурношћу одредити (генитив/акузатив): ꙗко вола до здѣ и до здѣ зрѣ/х/ 22/3–4.

4.6. У испитивање су укључене генитивне конструкције код којих је још у старословенском периоду постојала конкурентност одређених форми: слободни генитив / отъ + генитив; отъ + генитив / оу + генитив (Вечерка 1963: 211–216; Ходова 1966: 110).

Партитивни генитив уз заменице чьто и ничьтоже увек се јавља у склопу предлошке везе: или нно что ѡ/т/ скѡтъ 37/3–4, ничто/ж/ ѡ/т/ на/д/плѡдїа да вьзмєтъ 10/3–4 итд.

Глаголи ѹлишити се (3x) и ѹлишати се (1x), слично приликама у другим српскословенским текстовима (Грковић-Мејцор 1993: 167; Драгин 2007: 172), доследно везују за себе слободни генитив, који овде уз семантику удаљавања поприма и објекатско значење: ризы да ѹлишет се бїєми 57/3, ризы ѹлишают се бїєми 58/4. Слободни генитив реализује се и уз придев тьщь: да єт҃с/ ть/щ҃/ всег[о] 2/4. До продора предлога не долази ни у компаративним конструкцијама: а нже выше того сьдѣлꙗет се 8/5.

Уз читав низ глагола који имплицирају однос узимања, одвајања (поєти, приєти, прѣєти, ѹкрасти) реализује се само веза отъ + генитив: аще кто дѣлатель нивѹ поимєть ѡ/т/ запѹстившаго ю дѣлателꙗ 9/1–2, аще пастырь волѡвь поздѣ приємъ ѡ/т/ дѣлателꙗ вола 21/1–2, аще пастырь прѣємъ вола ѡ/т/ дѣлателꙗ 24/1, аще кто ѕвѡно

ѡ/т/ волѡвь или ѡвьць ѹкрадеть 28/1–2. Тежња ка потискивању предлога ѹ из конструкција овог типа присутна је и у другим редакцијским споменицима (Драгин 2005: 39; 2007: 174–175; 2010: 68).

4.7. Посесија се у Земљорадничком закону исказује присвојним придевом, посесивним генитивом и посесивним дативом. Придеви од личних имена изостају, а њихова позиција је у већини примера препонована (уп. Павловић 2006: 394): ѡ госпо/д/скын/х/ веще/х/ 16/2–3, тѹждѹ лединѹ 18/1–2, али: долы тѹждые 63/1–2 итд.

За разлику од придева, посесивни генитив је углавном постпонован, праћен детерминатором или без њега: ѥегю ближнѥго своѥго 1/4–5, брази искрьнѥго 1/3. Детерминатор је присутан и у једином примеру са личним именом, који заправо има псеудопосесивни карактер: ѥзбрань ѡ/т/ книгь цр҃ра [іоус]тїнїана (наслов).

Датив са посесивним значењем најчешће се везује за делове људског тела добијајући форму личне заменице за треће лице (уп. Мразек 1963: 248): ѥзыкь да ѹрѣжет се ѥмоу 26/5, рѹка да ѹсѣчет се ѥмѹ 42/3, нъ ѹхо ѹрѣжеть ѥмоу 46/3–4 итд. Ова врста блискости између два појма никада се не исказује генитивом (уп. Грковић-Мецор 1996: 49; Драгин 2007: 179–181).

4.8. Основно средство за исказивање негације била је партикула не, која се у Земљорадничком закону везује по правилу за негацију глаголских форми у реченици: не прѣѡравати брази искрьнѥго 1/2–3, не вѣдѹщѹ г/д/нѹ нивѣ 2/1, что же бы҃т/ ѥмѹ не вѣмъ 22/4 итд. Негација ни среће се само по изузетку и њоме се негирају други реченични елементи: да не прїиме/т/ ниже за дѣланїе ради ѡбновлѥнїа ни/ж/ плодїа сѣмене нь ниже сѣме посѣаное 2/2–4. Негирани облик заменице у посведоченим исказима увек претходи предикату, чија негација онда изостаје: нитто/ж/ ѡ/т/ на/д/плѡдїа да вьзметъ 10/3–4, нитторе да имать ѡ/т/ приплѡдїа 18/2–3. У погледу ове особине Земљораднички закон се уклапа у целину проучених српскословенских текстова писаних високим стилом књижевног језика (Грковић-Мецор 1993: 169; Драгин 2007: 183–184). У будућности стога, како би се у целости осветлио дуготрајан процес успостављања двоструке негације (Křížková 1968: 31), испитивања је неопходно усмерити на споменике из различитих раздобља писане пре свега на народном језику или српскословенском нижег стила. У прилог томе говоре и прилике у Јустинијановом закону, који се одликује снажним упливом црта из дијалекатске базе, а у коме се доследно реализује двострука негација (Драгин 2010: 69).

4.9. Анализа падежних и предлошко-падежних конструкција обухватила је само оне категорије које су још у канону имале дублетне форме или су током историјског развоја биле потиснуте и замењене другим конструкцијама.

4.9.1. Када је реч о просторним односима, до ширења везе отъ + генитив у друга семантичка поља није долазило (в. Геродес 1963: 336, 341). Она се доследно везује само за глаголе са префиксом от- и означава обично удаљавање: аще дѣлатель ѡ/т/бѣгнеть ѡ/т/ своѥго села 17/1 и сл. Кретање из унутрашњости исказује се конструкцијом изъ + генитив: аще кто хоте вь нощи красти испѹстить изъ ограды живѡтнаа 44/1–3 итд.

У једном примеру са непрелазним глаголом кретања реализује се датив са предлогом кь, што одговара приликама у другим редакцијским текстовима (Драгин 2007: 191; уп. Галлис 1963: 110): аще кто изыдеть кь чрѣдѣ свон/х/ воловь 41/1–2. Уз прелазне глаголе код којих се значење намене укрстило са семантиком просторне усмерености (Правдин 1956: 12) доследно се среће слободни датив: аще оубиѥть не прѣдавь живѡтноє г/д/ню єго да прїимєтъ попашю свою 50/2–4 итд.

Конкурентност акузатива и локатива уз предлог вь код одређене групе глагола (Miklosich 1926: 658; Aitzetmüller 1981: 16–26; уп. Павловић 2006: 89–93) посведочена је и у Земљорадничком закону. Уз вьходити и вьложити јављају се обе могућности: а) иже вь врѣме жетвы въхѡдещен вь тѹж/д/ые браѕ/д/ы 57/1–2 и вь винѡградѣхь или сломкѡвницахь вьходещен тѹждын/х/ 58/1–2; б) аще кто ѡгнь вьложить въ лединю свою или вь трѣбежъ лаѕныи 53/1–2 и или вь дѡмю сѣна или плѣвы вьложшен ѡгнъ 62/1. Глаголи сьѕидати, насадити, вьнити, вьпасти везују за себе само вь + акузатив стављајући тако у први план динамичко схватање радње: иже вь тѹждаа сьѕидавь или насадивь 19/8–9, вънидеть вь нивы или вь винѡграды 23/3–4, вьпадеть въ ние ѱъ 49/3–4.

Када је у питању слична врста конкурентности акузатива и локатива уз предлог на (Miklosich 1926: 664–665; Aitzetmüller 1981: 16–27; уп. Павловић 2006: 93–97), посведочени су само глаголи ѕидати и насадити, овог пута са локативом: аще дѣлатель ѕиж/д/еть дѡмь и насадить винѡгра/д/ на пѹстѣ тѹж/д/ємь мѣстѣ 19/1–3.

Слободним инструменталом места у јединому примеру означава се простор унутар кога се реализује кретање (Бауэрова 1963: 290): аще прѣходе кто поутемъ 70/1.

4.9.2. У семантичком пољу темпоралности посведочени су сви падежи сем инструментала.

Приликом обележавања почетног момента радње (Ходова 1971: 136–137) реализује се спој оть + генитив: да изьитеть соудїа ѡ/т/ се/д/мы/х/ лѣтъ и выше 64/3 итд. Ово стање одговара приликама у осталим проученим споменицима, где је такође уочено потискивање генитива са предлозима сь и изь (Грковић-Меџор 1993: 120–121; Драгин 2007: 210–211).

Оријентациона конструкција кь + датив јавља се једанпут: аще сьгласеть се два дѣлателя ѕамѣнити нивы кь врѣменю сѣтвы 3/1–2. Ниска фреквенција ове категорије, која је служила за приближну идентификацију времена, потврђена је и у другим текстовима (Грковић-Меџор 1993: 121; Драгин 2007: 211).

Акузатив с предлогом на увек је праћен одредбом: а) ѹдрьжавшее на лѣта вещша 6/3; б) да ѡтьщететь се по єлику дн҃єн ѡ/т/ нєлиже крагя бы҃т/ на кьж/д/о дн҃ъ динаръ ·в҃і· 59/2–4. Ова веза, као што се види, осим тога што означава количину времена током којег нешто траје или се врши, може путем заменичких одредби кьжьдо и вьсакь (Грковић-Меџор 1993: 124; Драгин 2007: 216) унети у исказе и нијансу итеративности.

Спој вь + акузатив доследно се среће с одредбом, будући да присутне именице (врѣме, дьнь) представљају временске јединице без константне идентификације (уп. Драгин 2007: 214): въ ть дн҃ъ въ иже воль погыбе 22/2, иже вь врѣме жетвы въхѡдещен вь тѹж/д/ые браѕ/д/ы 57/1–2.

Веза вь + локатив јавља се увек са лексемом *ноћ*, која слично приликама у другим споменицима (Грковић-Мејџор 1993: 126; Драгин 2007: 220–221) остаје без актуализатора и добија значење прилога *ноћу*: аще кто хоте вь нощи красти 44/1–2.

Оријентационом конструкцијом по + локатив маркира се позната тачка у времену после које следи одређена радња (Ивић 1955–1956: 166; Топоров 1961: 200): по сих же оубѣсть се оубїица ѱа 52/4.

4.9.3. Када је реч о исказивању циља, сврхе, у тексту се најчешће среће веза кь + датив (3х). Осим сврхе радње (уп. Сс: 300), она означава и појам у корист кога се нешто ради: а) аще поиметь кто вола кь дѣланїѥ 35/1; б) аще не възмогь дѣлателъ кь своѥмоу селѹ дѣлати 16/1–2 итд.

Спој вь + акузатив, који се у списима канона углавном среће на месту грчког εἰς + акузатив (Геродес 1963: 322), оба пута реализује се у комбинацији с именицом дѣло: вьзмєтъ и вь дѣло ѡ/т/вєдєтъ 34/3 итд.

Конструкција генитива + ради у једином примеру означава сам циљ радње (Сс: 565): да не прїимѥ/т/ нижє за дѣланїє ради ѡбновлєнїа 2/2–3.

Веза о + локатив представља заправо објекатску допуну глагола изражавајући предмет бриге и интересовања слично приликама у канону (Топоров 1961: 197) и другим редакцијским текстовима (Грковић-Мејџор 1993: 134; Драгин 2007: 235–236): и бѹде/т/ ѡ ѥмже сьгласнше 4/3.

4.9.4. Изузетно разуђено семантичко поље каузалности (в. Вечерка 1963: 212; Večerka 1993: 307–309; Дуриданов 1993: 443–444) у тексту Земљорадничког закона покривено је невеликим бројем конструкција.

У конструкцији за + акузатив, честој иначе још у канону (Večerka 1993: 307), у оба случаја блиско се преплићу узрочно значење и семантика замене: да не прїимѥ/т/ нижє за дѣланїє ради ѡбновлєнїа 2/2–3 итд.

Појава инструментала у рукопису углавном је везана за категорију критеријума (Ивић 1954а: 82–83) у значењу савременог *према*, *сходно*, *у смислу*, *на основу чега*: да ѡтьщєтєт се сѹгѹбою цѣною 17/3–4 и сл.

Једанпут инструменталом се исказује и узрок типа образложења, који одговара савременој конструкцији са *због* (Ивић 1954б: 187–188): да ѡтьщєтит се г/д/нь єго погыбшїими 45/3–4.

Поменуто значење критеријума у два случаја може се приписати и вези по + датив (Ивић 1951–1952: 181; Антонић 2004: 92–93): да ѡтьщєтєт се по єлику дн҃єн ѡ/т/ нєли же крагїа быт҃/ 59/2–3.

Спојем о + локатив, као и у другим испитаним текстовима (Грковић-Мејџор 1993: 142; Драгин 2007: 251–252), исказује се садржај различитих душевних стања и расположења (Топоров 1961: 196), те се тако објекатско значење на специфичан начин укршта са прилошким: да закльнєт се ѡ ранѣ о погѹблєни же нитто/ж/ да сѹдн/т/ се 70/5–6.

4.10. Партиципи су у овом рукопису често и радо коришћено синтаксичко средство. Не јављају се у свега 10 чланова (од укупно 71 сачуваног), што јасно сведочи о фреквенцији и значају који им је преводилац придавао. Реализују се у свим синтаксичко-семантичким позицијама карактеристичним за ову класу речи (Грковић-Мејџор 1997: 21–39), а према очекивању најређе је у употреби пасивни партицип презента.

4.10.1. Улогу супстантива добијају два активна и пасивни партицип претерита. По правилу имају форму одређеног вида, а у сваком петом примеру праћени су чланским нже: а) активни партицип презента – нже вь врѣме жетвы въходещен вь тѫж/д/ые браз/д/ы и жнющен снѡпы ... рнзы да ѹлишет се бїеми 57/1–3; б) активни партицип претерита – ѡбравшен и сьнѣвшен село да ѡтьщетет се сѹгѹбою цѣною 17/3–4; в) пасивни партицип претерита – да прида/т/ за мѣсто нже иножае имѣен ѹлишенномѹ 4/7–8 итд.

4.10.2. У детерминативној функцији потврђена су сва четири партицип а. У посведоченим примерима они се јављају као атрибути трајне или чешће ситуационе детерминације, а петрифицирано нже реализује се само једанпут, у примеру са пасивним партиципом презента: а) активни партицип презента – подобаѥть дѣлателю дѣлающомѹ свою нивѹ праведнѹ быти 1/1–2; б) активни партицип претерита – аще кто дѣлатель нивѹ поиметь ѡ/т/ запѹстившаго ю дѣлателѩ 9/1–2; в) пасивни партицип презента – нже вь прѣдѣлѣ обрѣтаемъ кр[адын] пшеницѹ 65/1–2; г) пасивни партицип претерита – [закон д]ѣлательнь избрань ѡ/т/ книгь цр҃а [іоус]тїнїана (наслов).

4.10.3. Партиципи у функцији обавезне лексичке допуне предиката срећу се ретко, што у потпуности одражава прилике у другим проученим споменицима (Грковић- Мецдор 1997: 24, 30, 34, 35). Активни партицип презента уочен је уз быти и комплексно транзитивни глагол ѩвити се: аще ли же третицею бѹдеть се творе да ѡслѣпит се 65/7–8, аще ли же дрѹгоци ѩвит се се творе сѹгѹбою цѣною да ѡтьщетит се краденнаго 65/4–6 итд. У пасивним конструкцијама посведочен је само партицип претерита, док глагол быти добија форму императива и футура: а) ѡгнѥмь сьжеженн да бѹдѹть 61/3; б) ѕвѣрми сьнѣдена бѹдеть 40/2–3 итд.

4.10.4. У функцији герунда (секундарног предиката) најчешће се реализује активни партицип претерита, који том приликом постаје трансформ следећих зависних реченица: а) временска: аще кто ѱа пастырскога оубивъ не исповѣсть нъ боудеть ѕвѣрен нашьствїе вь оградѹ по сих же оувѣсть се оубїица ѱа въсоу погыбѣлъ стада да да/т/ сь цѣною и ѱа 52/1–6; б) узрочна: аще не възмогь дѣлателъ къ своѥмоу селѹ дѣлати бѣжить и странствѹеть иже ѡ госпо/д/скынх веще/х/ слѡво въздающен да ѡберѹть то 16/1–4; в) погодбена: аще пастырь ѡ/т/ кѹдѣ поѥмь ѡ/т/ дѣлателѩ во/ла/ и прилѹчит се ѥмѹ ѡхрьмнѹти или ѡслѣпѣти да кльнет се пастырь не лѹкавствовавь вь нѥго без тьщеты да бѹде/т/ 25/1–4. Активни партицип презента у овој улози среће се знатно ређе, добијајући следећа значења и функције: а) прилошка одредба за начин: аще ли же кто прѣѡреть и искрывн/т/ ѥгю ближнѩго своѥго аще ѹбѡ ѹгарь творе се сьтворн да погѹбн/т/ ѹгарь свою 1/3–6; б) погодбена реченица: г/д/н же скота поимнѣнїе имѣе на порѹчившаго ѩко лѹкавствовавша да закльнет се ѡ ранѣ 70/3–5.

4.10.5. Самостални предикативни партицип среће се само по изузетку. У забележеним исказима ради се о активном партиципу претерита, који добија улогу предиката зависне (оба пута узрочне) реченице: ничто/ж/ ѡ/т/ на/д/ плѡдїа да възметь ѩко сльгавь и ѡттетивь нивѣ г/д/на 10/3–5, аще ли же погыбнеть живѡтно да дасть ѥ ѩко крагю сьтворь звѡна 28/3–5. Када је реч о партиципу презента активном, који се у овој улози сретао знатно ређе, у рукопису Земљорадничког закона није нађен ниједан поуздан пример. Дилему изазивају искази у којима су партицип и предикат повезани лексемом и, која се може

тумачити и као везник и као средство за наглашавање: аще прѣходе кто поутемъ н обрѣще/т/ хромо или нзгыбши скотъ 70/1–2.

4.10.6. Релативно високу фреквенцију у тексту добио је и апсолутни датив (укупно 8 примера). У већини случајева (5) образује се од активног партиципа презента глагола вѣдѣти, у сличном типу исказа без везника и кондензује допусну реченицу: аще кто вола или ѡсла или инь кон скоть не вѣдꙋщꙋ г/д/нꙋ єго вьзмєтъ и вь дѣло ѡ/т/ведєтъ да да/т҃с/ мьздꙋ єго соугоубою цѣною 34/1–4. У једном случају конструкција с овим типом партиципа добија значење независне реченице: не имꙋщꙋ власти приходєщꙋ дѣлателю ѡтъщєтити си/х/ что ꙋбѡ бѣше 16/4–5. Примери с активним партиципом претерита реализују се ређе, оба пута уметнути у погодбени исказ попримајући временско значење: аще раздѣлєнїꙋ бывшꙋ вь мѣсто/х/ ѡнеправ/д/и кто кого вь ж/д/рѣби или вь мѣсто/х/ ѡбла/т҃с/ да имають прѣмѣнити бывшее раз/д/ѣлєнїє 7/1–3 итд. Пасивни партиципи у оквиру ове конструкције нису посведочени.

4.11. Земљораднички закон се одликује донекле суженим инвентаром хипотактичких везника у односу на проучене српскословенске споменике писане како високим тако и нижим стилом књижевног језика (Грковић-Мејцор 1993: 209–213; Драгин 2007: 302–312; Драгин 2010: 72–73).

Погодбене реченице, које у текстовима правног карактера имају повећану фреквенцију (уп. Драгин 2010: 72), уводе се доследно везником аще: аще ѡбрѣщет се кто крадынть (!) тръстїє или слаѡу сꙋгꙋбою цѣною да дасть є 33/1–3 итд.

У узрочним реченицама срећу се везници ꙗко и бо: а) аще дѣлатель поемь нивꙋ посѣати исполы и по врѣмени добрꙋ не ѡбнови/т/ нь поздно посѣєтъ сѣме ничто/ж/ ѡ/т/ на/д/плѡдїа да вьзмєтъ ꙗко сльгавь и ѡчтєтивь нивѣ г/д/на 10/1–5; б) аще кто рабь чїи ли бо ли/ѡ/гащꙋ крадєть скѡты вь нѡщи или испꙋщєнїє сьтворитъ стадꙋ да ѡтъщєтит се г/д/нь єго погыбшїими ꙗко вѣдыи раба ѡ/т/ инѡгь лѣть повинна 45/1–5.

Начинско-поредбени искази реализују се са ꙗкоже: аще дѣлатель поемь ѡ/т/ коего дѣлателꙗ запꙋстѣвша ꙋ исполꙋ винограда кь дѣланїꙋ и не обрѣже/т/ єго ꙗко/ж/ подобаєть ѡгрьнꙋти и харакосати двоє копанми ничтоже ѡ/т/ приплодїа прїимєтъ 11/1–5.

У једином примеру намерна допуна с инфинитивом уводи се везником ꙗко: раздарающєи домы тꙋждые самовластно или раздраждающєи плѡты ꙗко своє заградити или сьздати рꙋкꙋ да ꙋсѣкꙋт се 63/1–4.

Исти везник посведочен је и као *jako recitativum*: аще ли же вьпїєть иже мѣстꙋ г/д/нь ꙗко неправда ли є/т҃с/ по/д/ дрѣвомь дадꙋть за дрѣво дрꙋго дрѣво вьспитѣвшомꙋ 30/5–8.

Избор хипотактичких везника, као и њихове функције и значења, у складу су са канонским приликама (Сс: 75–76, 94, 280, 793–796), које се, како су испитивања показала, преносе без већих измена и у редакцијску писменост.

4.12. Различита питања везана за реализацију глаголских времена и начина сагледаће се у светлу досадашњих сазнања о употреби ових категорија како у старословенском језику тако и у српским редакцијским споменицима.

Форме презента односно простог футура у појединим члановима Закона попримају императивно значење: аще дѣлатель поемь ѡ/т/ коего дѣлателꙗ запꙋстѣвша ꙋ исполꙋ винограда кь дѣланїꙋ и не обрѣже/т/ єго ꙗко/ж/ подобаєть ѡгрьнꙋти и

харакосати двоѥ копанѩи ничтоже ѡ/т/ приплодїа прїимєтъ 11/1–5, или вь винѡградѣхъ или сѩокѡвницахъ вьходєщєи тѹждын/х/ аще ѹбѡ ради сьнѣди неповинни да бѹдѹть аще ли же крагѥ ради рнзы ѹлишают се бїєми 58/1–4. Овај синтаксички хебраизам, који је преко грчког ушао и у старословенски језик (Birnbaum 1996: 41), наставиће трајање и у српскословенским текстовима представљајући углавном обележје високог стила књижевног језика (уп. Грковић-Меџор 1993: 201–202; Драгин 2007: 286).

Примера имперфекта од свршених глагола нема. У испитиваним текстовима његова фреквенција је и иначе веома ниска (Драгин 2005: 44; 2007: 287). На другој страни, као и у осталим проученим споменицима, аорист од трајног глагола је сасвим обична појава: 3. л. јд. вы/ѣ/ 22/4, 59/3.

Код императива праћена је видска реализација негираних глагола, будући да је још у старословенском уочена тенденција потискивања свршеног вида (Kurcová-Ribarova 1972: 72), који је у савременом језику сведен на малобројне изузетке (Ивић 1958: 26–27). Слично приликама у другим проученим споменицима (Грковић-Меџор 1993: 170–171; Драгин 2007: 292–293) и Земљораднички закон одликује се употребом оба вида у облицима негираног императива (5 свршених: 3 трајна): а) да нє вьзвратєть 3/3, б) да нє имать ѡбласть 30/4 итд.

5. Закључак. Анализа Земљорадничког закона показала је да се овај текст изразито световне тематике односом према српскословенском узусу уклапа у целину проучених споменика писаних пре свега високим стилом књижевног језика. У прилог томе сведочи и ниска фреквенција црта ван статуса норме, чији проценат је на свим нивоима занемарљиво мали.

5.1. На фонолошком плану српскословенска норма се поштује с високим степеном доследности. Фонетске варијанте из народног језика реализују се по изузетку и своде се на појединачне случајеве замене предлога вь са ѹ и продора *ѣ* и *ѣ* на месту група *шт* и *жд*. Ван категорије Д јд. м. и ср. рода сложене придевске промене једном долази и до кршења закона прегласа.

5.2. У сфери морфологије текст такође осликава висок степен нормираности књижевног језика. Следеће редакцијске црте реализују се без изузетка: елиминација супина и асигматског аориста, наставак -ѡмоѹ (за -ємоѹ нема потврда) у Д јд. м. и ср. рода сложене придевске промене, наставак -ємь у И јд. и Д мн. и -єхь у Л мн. **ĭ* и консонантске промене. Уз ретка одступања долази и до редовног једначења А са Г јд. именица **o/jo* основа у категорији *живо* (+), а присутна је и тежња ка уклањању просте промене придева, партиципа и редних бројева у Г, И и Л мн. (за Д нема примера).

Међу особинама које нису представљале обележје целокупне редакцијске писмености, али су и у другим споменицима показивале тежњу ка уопштавању среће се наставак -н у Л јд. ср. рода консонантске промене.

У границама српскословенског узуса утицај народног језика испољио се код активног партиципа претерита глагола четврте (-*и*-) инфинитивне врсте, где млађи облици односе превагу над старијим. Под утицајем дијалекатске базе дошло је до продора наставака продуктивне **o* врсте у падеже

једнине непродуктивне **й* промене, као и до сажимања у јединому примеру имперфекта и Г јд. ж. рода присвојне заменице.

Само спорадично у рукопис продиру и особине ван статуса књижевне норме, које све имају општештокавски карактер: наставак -оу у Л јд. **о* промене, облик Д јд. м. рода личне заменице за треће лице ѥѩ, заменица кын у форми кон, наставак -ога у А јд. м. рода сложене придевске промене, завршетак -ѥѩь у Л јд. ср. рода придева, број трн у И са наставком -ѩа, треће лице јд. презента без финалног -ть, замена двојине множином код именица и глаголских форми.

5.3. Избор постојећих синтаксичких средстава, њихова фреквенција и однос према конкурентним формама унутар система јасно одражавају опредељење за високи стил књижевног језика. У тексту Земљорадничког закона налазимо тако читав низ особина, које изостају у Јустинијановом закону, а присутне су у испитаним споменицима конфесионално-литургијског карактера: имперсоналне инфинитивне конструкције, пасивни партицип презента, императивни презент/футур, једнострука уместо двоструке негације, која се иначе среће у Јустинијановом закону. Упадљивој разлици између ова два правна акта доприноси и другачији приступ реченици и партиципским конструкцијама. Наиме, док се Земљораднички закон одликује великом учесталошћу и синтаксичко-семантичком разуђеношћу партиципских конструкција укључујући и релативно честу употребу апсолутног датива, с једне стране, и суженом реализацијом хипотактичких структура, са друге, у Јустинијановом закону уочава се обрнута пропорционалност; зависне реченице су честе и разноврсне са широким спектром везника од којих неки имају форму из народног језика, док је употреба партиципа и конструкције апсолутног датива, са друге стране, прилично ограничена.

Када је реч о осталим категоријама, утицај народног говора испољио се углавном у границама српскословенске норме давањем предности једном од два конкурентна средства: инструментал потискује везу оть + генитив у пасивним конструкцијама са партиципом претерита, посесивни генитив доминира у односу на посесивни датив, уз глаголе лишити се / лишати се генитив с објекатским значењем увек је без предлога а ниједном са оть, глаголи са семантиком узимања, одвајања везују за себе искључиво оть + генитив а ниједном оу + генитив.

Одступања од норме јављају се једино на пољу конгруенције, где из штокавске базе у текст продиру множинске форме предиката уз субјекте у двојини, као и облик генитива множине уз број *дванаесѿ*.

5.4. Изложени резултати анализе у контексту других проучених споменика упућују и на следеће закључке ширег теоријско-методолошког и програмског значаја:

а. Поређење Земљорадничког закона са осталим правним документима световног карактера показује да се њихова језичка реализација могла кретати у распону *срѿскословенски језик високоѿ сѿила* (Земљораднички закон) – *срѿскословенски језик нижеѿ сѿила* (Јустинијанов закон) – *сѿаросрѿски сѿандард* (Душанов законик, Закон о рудницима). Профани садржај текста, дакле, није *a priori* подразумевао напуштање језичких обележја ви-

соког стила, бар не на свим нивоима. У светлу ове чињенице не изненађује што је, на другој страни, искључиво опредељење за народни језик одлика само аката пониклих у домаћој средини, а у којима удео књишких црта није сасвим искључен али је сведен на занемарљиву меру.

б. Поређење Земљорадничког закона са Јустинијановим законом открива да српскословенске текстове ове групе, чак и када међу њима постоји подударност садржаја и тематике, одликује различит степен отворености и пријемчивости за утицаје из народног језика. Пресудну улогу у овом случају могла је одиграти припадност споменика одређеној текстолошкој варијанти али и његова шира друштвена намена. Задатак и позиција преводиоца свакако нису били исти ако текст преводи да би послужио као правни извор или, пак, са намером да га непосредно преради и угради у законодавни систем са другим правним актима, што домаћег што страног порекла.

в. Најзад, уочене разлике у инвентару и фреквенцији језичких црта између два поменута закона осветљавају општије начине и механизме транспозиције одређене грађе из једног идиома у други тј. из једног функционалног стила у други. Ова појава, иначе, представљала је једно од упадљивих обележја византијске диглосије (Бек 1998: 189–191), а у коликој мери и у ком виду је нашла одраза и у српској средњовековној писмености остаје велика тема неких будућих истраживања.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Антониħ, Ивана. Синтакса и семантика датива. *Јужнословенски филологī* LX (2004): 67–97.

Бауэрова, Марта. Беспредложный творительный падеж в старославянском языке. Иосиф Курц (ред.). *Исследования по синтаксису старославянского языка. Сборник статей*. Прага: Издательство Чехословацкой академии наук, 1963, 287–311.

Бек, Ханс-Георг. *Византијски миленијум.* Београд – Бања Лука: CLIO – Глас српски, 1998.

Белиħ, А. *О двојини у словенским језицима*. Београд: СКА, 1932.

Белиħ, Александар. *Историја српскōг језика*, Изабрана дела Александра Белића, четврти том, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999.

Благојевиħ, Милош. *Земљораднички закон: средњовековни рукопис*. Београд: САНУ, 2007.

Богдановиħ, Димитрије. *Каталōг ħирилских рукописа манастира Хиландара.* Београд: САНУ – Народна библиотека СР Србије, 1978.

Вечерка, Радослав. Синтаксис беспредложного родительного падежа в старославянском языке. Иосиф Курц (ред.). *Исследования по синтаксису старославянскōго языка. Сборник статей*. Прага: Издательство Чехословацкой академии наук, 1963, 183–223.

Галлис, Арнэ. Дательный падеж направления в славянских языках. *Scando-Slavica* IX (1963): 104–122.

Геродес, Станислав. Старославянские предлоги. Иосиф Курц (ред.). *Исследования по синтаксису старославянского языка. Сборник статей*. Прага: Издательство Чехословацкой академии наук, 1963, 313–368.

Горшков, А. И. *Старославянский язык*. Москва: Высшая школа, 1963.

Грицкат-Радуловиħ, Ирена. Језик Струшког преписа. Мехмед Беговиħ (ур.) *Законик цара Стефана Душана. књигā I. Струшки и Атонски рукопис*. Београд: САНУ, 1975а, 125–157.

Грицкат-Радуловиħ, Ирена. Језик Атонског преписа. Мехмед Беговиħ (ур.) *Законик цара Стефана Душана. књигā I. Струшки и Атонски рукопис*. Београд: САНУ, 1975б, 213–219.

Грковиħ-Меџор, Јасмина. *Језик „Псалтира" из штампарије Црнојевића*. Подгорица: ЦАНУ, 1993.

Грковиħ-Меџор, Јасмина. О синтаксичким одликама „Житија св. Симеона" од св. Саве. *Научни састанак слависта у Вукове дане* 25/2 (1996): 43–56.

Грковић-Мецор, Јасмина. Партиципи у српскословенском језику. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XL/1 (1997): 21–39.

Грковић-Мецор, Јасмина. Језик српске средњовековне писмености: достигнућа и задаци. Срето Танасић (ур.). *Шездесет година Института за српски језик САНУ. Зборник радова I*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2007, 249–266.

Даничић, Ђ. *Историја облика српскога или хрватскога језика до свршетка XVII вијека*. Биоград: Државна штампарија, 1874.

Драгин, Наташа. Синтаксичке одлике Теодосијевог „Житија Петра Коришког". *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLVIII/1–2 (2005): 35–51.

Драгин, Наташа. *Језик Теодосијевог Житија светог Саве у препису монаха Марка из XIV века*. Нови Сад: Тиски цвет, 2007.

Драгин, Наташа. Јустинијанов закон у Атонском препису из XV века. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LIII/1 (2010): 61–78.

Дуриданов, Иван (ур.). *Граматика на старобългарския език. Фонетика. Морфология. Синтаксис*. София: Българската академия на науките, 1993.

Ивић, Милка. О предлогу *по* у српскохрватском језику. *Јужнословенски филолог* XIX/1–4 (1951–1952): 173–212.

Ивић, Милка. *Значења српскохрватског инструмента и њихов развој (Синтаксичко-семантичка студија)*. Београд: САН, 1954а.

Ивић, Милка. Узрочне конструкције са предлозима *због*, *од*, *из* у савременом књижевном језику. *Наш језик* V [нова серија], 5–6 (1954б): 186–194.

Ивић, Милка. Из проблематике падежних временских конструкција. *Јужнословенски филолог* књ. XXI, св. 1–4 (1955–1956): 165–214.

Ивић, Милка. Словенски императив уз негацију. *Радови Научног друштва НР Босне и Херцеговине* X (1958): 23–44.

Јерковић, Вера. *Српска Александрида. Академијин рукопис (бр. 352). Палеографска, ортографска и језичка истраживања*. Београд: САНУ, 1983.

Јерковић, Вера. Српскословенска норма у гласовном и морфолошком систему. *Jugoslovenski seminar za strane slaviste* 33–34 (1984): 55–66.

Јерковић, Вера. О транскрипцији српскословенских текстова. *Научни састанак слависта у Вукове дане* 25/2 (1996): 5–14.

Јовић, Душан. О језику „Закона о рудницима" деспота Стефана Лазаревића. *Јужнословенски филолог* XXVII/3–4 (1968–1969): 365–455.

Кандић, Љубица. *Практикум из опште историје државе и права*. Београд: Службени лист СФРЈ, 1973.

Куљбакин, Ст. М. *Старословенска граматика*. Београд: Државна штампарија Краљевине Југославије, 1930.

Липшиц, Е. Э., Медведев И. П., Е. К. Пиотровская. *Византийский земледельческий закон*. Ленинград: Наука, 1984.

Марковић, Биљана. Аграрни односи у средњовековној Србији према рукописима Земљорадничког закона и Закона цара Јустинијана. Павле Ивић (ур.). *Проучавање средњовековних јужнословенских рукописа*, Београд: САНУ, 1995, 251–260.

Марковић, Биљана. *Јустинијанов закон: средњовековна византијско-српска правна компилација*. Београд: САНУ, 2007.

Мразек, Роман. Дательный падеж в старославянском языке. Иосиф Курц (ред.). *Исследования по синтаксису старославянского языка. Сборник статей*. Прага: Издательство Чехословацкой академии наук, 1963, 225–261.

Острогорски, Георгије. *Историја Византије*. Београд: Просвета, 1993.

Павловић, Слободан. *Детерминативни падежи у старосрпској пословноправној писмености*. Нови Сад: Матица српска, 2006.

Павловић, Слободан. *Старосрпска зависна реченица од XII до XV века*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2009.

Правдин, А. Б. Дательный приглагольный в старославянском и древнерусском языках. *Ученые записки Института славяноведения* XIII (1956): 3–120.

Радојичић, Ђорђе Сп. Српски рукопис Земљорадничког закона. *Зборник радова САН, XLIV. Византолошки институт*, књ. 3 (1955): 15–28.

Сс – *Старославянский словарь (по рукописям X-XI веков)* (ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерка и Э. Благова). Москва: Русский язык, 1999.

Толстой, Н. И. *История и структура славянских литературных языков*. Москва: Наука, 1988.
Топоров, В. Н. *Локатив в славянских языках*. Москва: Академия наук СССР, 1961.
Трифуновић, Ђорђе. *Са светогорских извора*. Београд: Службени лист СЦГ, 2004.
Ходова, К. И. Синтаксис предлога ѹ с родительным падежом в старославянском языке. *Scando-Slavica* XII (1966): 96–114.
Ходова, К. И. *Падежи с предлогами в старославянском языке (Опыт семантической системы)*. Москва: Наука, 1971.

*

Aitzetmüller, R. Beobachtungen zur syntaktischen Verwendung von Lokativ und Akkusativ im Altbulgarischen und Serbokroatischen. *Monumenta linguae slavicae dialecti veteris. Fontes et dissertationes* Tom. XV, Festschrift für Linda Sadnik zum 70. Geburtstag (1981): 14–42.
Ashburner, W. The Farmer's Law. *The Journal of Hellenic Studies* XXX (1910): 85–108.
Ashburner, W. The Farmer's Law. *The Journal of Hellenic Studies* XXXII (1912): 68–95.
Birnbaum, Henrik. Language Contact and Language Interference: The Case of Greek and Old Church Slavonic. *Suvremena lingvistika* 41/42 (1996): 39–44.
Bräuer, Herbert. *Der persönliche Agens beim Passiv im Altbulgarischen: eine syntaktische Untersuchung.* Mainz: Akademie der Wissenschaften und der Literatur – Wiesbaden: In Kommission bei Franz Steiner, 1952.
Gortan, V. Zemljoradnički zakon. *Mjesečnik, Glasilo pravničkog društva* LXVI (1940): 135–140.
Křížková, Helena. К вопросу о так называемой двойной негации в славянских языках. *Slavia* XXXVII/1 (1968): 21–39.
Kurcová-Ribarova. Zdenka. Iz proučavanja imperativa u staroslavenskom jeziku. *Slovo* 22 (1972): 52–81.
Margetić, L. Zemljoradnički zakon, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 3 (1983): 85–121.
Miklosich, Franz. *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen. IV. Band Syntax*. Heidelberg: C. Winter, 1926.
Odb – *The Oxford Dictionary of Byzantium* (ed. Alexander P. Kazhdan), 1–3. New York – Oxford: Oxford University Press, 1991.
Svane, Gunnar Olaf. *Die Flexionen in štokavischen Texten aus dem Zeitraum 1350–1400*. Aarhus: Universitetsforlaget, 1958.
Večerka, Radoslav. *Altkirchenslavische (albulgarische) Syntax, II. Die innere Satzstruktur.* Freiburg i. Br.: U. W. Weiher, 1993.
www.alanwatson.org/sr/kutak/vezbe/zemljoradnicki_zakon.pdf (превод Земљорадничког закона на српски језик)

Nataša Dragin

AGRICULTURAL LAW IN A CHILANDAR MANUSCRIPT FROM THE 15TH CENTURY

S u m m a r y

This paper analyzes the phonetic, morphological and syntactic characteristics of The Agricultural Law in a Chilandar manuscript from the 15th century (Hil 466) with the aim of clarifying the place of this document in the general corpus of monuments, primarily the business-legal ones, but also in the entire old Serbian literary tradition. It is a translation of one of the most questionable Byzantine legal documents whose thirteen articles also found their place in the Justinian's Code. The investigation showed that this pronouncedly secular law was written in the high style of Serbian Church Slavonic with the minimal influence of the vernacular at all levels. In addition to strict respect of the phonological and morphological norms, the text is also characterized by an entire series of distinctly bookish syntactic means, which stylistically contrasts it sharply with Justinian's Code, and makes it similar to texts of the confessional-liturgical type. The noted differences among the mentioned legal documents, which were to a degree also arising from their different social purpose, thus clarify more general ways and mechanisms of the transposition of a certain material from one

functional style to another (higher/lower), which is actually one of the significant features of Byzantine diglossia. Therefore, it is up to further research to show to which degree and in which respect this feature also found its reflection in the Serbian medieval literary tradition.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
natasa_dragin@yahoo.com

UDC 81(091)
811.163.1'36
Изворни научни рад

Марина Курешевић

ИСКАЗИВАЊЕ ФУТУРА У СРПСКОЈ АЛЕКСАНДРИДИ*

У раду су са становишта теорије граматикализације описани начини исказивања будућег времена у тексту *Српске Александриде*. Истраживање је спроведено на критичком издању текста, писаном нижим стилом српскословенског језика, у чијој основици се налази препис из 16. века призренско-тимочке провенијенције. Циљ је био да се утврди колико се српскословенски језик у овом сегменту граматичког система прилагодио старосрпском, имајући у виду да је призренско-тимочки дијалекат током свог развоја био укључен у зону конвергентних процеса у Балканском језичком савезу.

Кључне речи: историјска лингвистика, граматикализација, футур, српскословенски језик, Српска Александрида.

This paper deals with the ways of expressing the future in the *Serbian Alexander Romance* in the framework of grammaticalization theory. The critical edition used for this research is based on the 16th century Serbian Church Slavonic text of lower style, which originated in the Prizren-Timok dialectal area. The aim of the paper was to provide an insight into the ways of adapting Serbian Church Slavonic to Old Serbian in the domain of the future tense, having in mind that the Prizren-Timok dialect was heavily influenced by the convergent processes in the Balkan Sprachbund during its development.

Key words: historical linguistics, grammaticalization, future tense, Serbian Church Slavonic, Serbian Alexander Romance.

1. Увод. Формалне разлике у начину исказивања будућег времена које данас постоје међу словенским језицима сведоче о томе да је футур[1] у њима млада граматичка категорија која се тек почела формирати крајем прасловенске епохе, те да су типолошке разлике резултат прасловенских дијалектизама.[2] Каснији развој футура од прасловенског ка стању забележеном

* Овај рад настао је у оквиру пројекта *Историја српског језика* (178001), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

[1] Напомињемо да у овом раду неће бити разматране оне форме које се у литератури називају *футуром 2* или *егзактним футуром*, будући да је то време које се појављује само у релативној употреби. Стога у раду сваки пут кад употребимо термин *футур* мислимо управо на *футур 1*, односно на време које се у функцији означавања будуће радње у односу на моменат говора може и апсолутно употребити. Под термином 'апсолутно време' подразумевамо деиктичку граматичку категорију помоћу које се догађај смешта на временску осу у односу на говорника, дакле у односу на време исказа, тј. када се моменат говора и време исказа поклапају.

[2] Х. Андерсен (Andersen 2006) на основу компаративне анализе стања у словенским језицима говори о прасловенској полигенизи перифрастичног футура и даје ареални преглед свих његових типова заступљених у словенском свету у синхронији и дијахронији.

у словенским језицима, генерално посматрано, ишао је у конвергентним правцима, а те промене су настале услед језичких контаката међу словенским језицима и словенских са несловенским језицима, док се, паралелно са њима, може пратити и унутарјезички развој који се дешавао кроз различите типове граматичких промена (Andersen 2006).

Позната је чињеница да у старословенском језику не постоји граматикализован облик за означавање футура, већ да се он исказивао облицима презента оба вида, што је зависило од контекста[3] (тзв. прости футур), или перифразом сачињеном од помоћног модалног глагола имѣти, хотѣти и инхоативног глагола начѧти + инфинитив глагола оба вида[4] (тзв. сложени футур). Међу њима су најчешће (и најсамосталније) биле форме перфективног презента и форме сложеног футура са глаголом имѣти, при чему су прве биле распрострањеније од других (Бунина 1959: 137–146; Граматика 1993: 301–308; Večerka 1993: 175–176; Грковић-Мејџор 2007а: 389–396). Објашњење за овакво стање треба тражити, у првом случају, у унутарјезичком потенцијалу да се перфективним глаголима не може исказати актуелна радња (Иванова-Мирчева 1962: 25; Večerka 1993: 176), а у другом, у утицају конструкције ἐ᾽χω + инфинитив из византијског народног говора и инфинитивне конструкције са *habere* из старог балканског супстрата (Večerka 1993: 177) којима се такође исказивала будућа радња. О конструкцији имѣти + инфинитив у футурској употреби се стога у литератури говори као о старом балканизму (Andersen 2006: 27). Такође је познато да старословенски у домену фонетике и морфологије представља релативно верну слику касног прасловенског, док су у његову синтаксичку структуру уткани и извесни дијалектизми (Večerka 1989: 28). У том смислу начин исказивања футура у њему генерално прати јужнословенски модел (Бунина 1956: 137–146) и то онај карактеристичан за југоисточну грану Јужних Словена, мада се неке конструкције (са инхоативним глаголима) поклапају са изразима који су очувани и/или потпуно разивијени на севернословенском говорном подручју (Večerka 1993: 175; Andersen 2006).[5]

---

[3] Овакво становиште заступа већина аутора, уп. нпр.: Birnbaum 1958: 19-21; Бунина 1959: 137; Хабургаев 1974: 264–272; Gardiner 1984: 118–120; Граматика 1993: 301–308; Večerka 1993: 174–185; Ремнёва 2004: 247, док је мишљење да се само перфективним презентом у старословенском могло исказати будуће време, које срећемо, нпр. у: Куљбакин 1930: 119; Ђорђић 1975: 151, данас потпуно напуштено. У питању је каснија граматикализација перфективног презента у тој употреби, и то пре свега у севернословенским језицима. Уп. нпр. Иванова-Мирчева 1962: 16, 18, 24.

[4] У начину дефинисања сложеног или перифрастичног футура у литератури о старословенском језику не постоји потпуна усаглашеност. Мишљења се разликују око тога који све глаголи у комбинацији са инфинитивом могу исказивати будуће време (нпр. неки аутори не наводе један од ових помоћних глагола, а други додају том списку и глагол быти), као и око тога да ли они унутар поменутих конструкција чувају своје лексичко значење или су десемантизовани. Преглед стања у старијим старословенским граматикама дат је у: Грковић-Мејџор 2007а: 389–390. У овом раду је дата семантичка анализа инфинитивних конструкција у функцији футура на основу грађе из Маријиног јеванђеља.

[5] Х. Андерсен је истакао занимљиву хипотезу тумачећи језичке елементе карактеристичне за источнословенске језике у старословенском. Он сматра да они, поред неких топонима, сведоче о миграцијама једне струје становништва из те гране словенства и у јужне крајеве.

2. Предмет, циљ и корпус. Главни предмет овог рада јесте анализа начина исказивања футура у српском средњовековном роману Српска Александрида (СА). Као конкретне задатке приликом анализе поставили смо да утврдимо следеће: којим се све глаголским облицима и конструкцијама исказује футур у тексту СА, функционалну дистрибуцију тих форми (у каквом се синтаксичко-семантичком контексту свака од њих појављује), степен њихове учесталости, степене граматикализације сваког средства у апсолутној футурској употреби појединачно, као и семантичке разлике међу њима. Истраживање смо спровели на критичком издању овог романа, у чијој основи је препис из 16. века[6] и који је писан српскословенским језиком нижег функционалног стила.[7] То значи да се у њему преплићу особине наслеђене из старословенског и оне из старосрпског језика, те да би ситуација забележена у њему могла осветлити начине прилагођавања српскословенског језика старосрпском у овом сегменту система, као и открити неке развојне линије у формирању футура као пуноправне граматичке категорије и у историји српског језика. Управо се СА показује као добар корпус за истраживања ове врсте јер представља специфичан тип писаног дискурса, тзв. наративе, у којима се у писаној форми у великој мери преносе разговорни модели својствени усменој комуникацији.[8] У том смислу текстови овакве природе могу понудити више информација о синтаксичкој структури разговорног (живог) језика од пословноправне писмености која, иако у основи писана народним језиком, јесте једним делом заснована на дугој писаној традицији насталој по угледу на византијске обрасце.

Да бисмо утврдили колико српскословенски језик у роману СА чува моделе наслеђене из старословенског, односно колико се у начину означавања будућности удаљио од њега под утицајем вернакулара, резултате истраживања упоредили смо са начинима исказивања будућег времена у старословенском и у жанровски другачијим текстовима српске средњовековне писмености.

---

[6] Критичко издање текста овог средњовековног романа приредиле су Р. Маринковић и В. Јерковић, у издању САНУ 1985. Језичка испитивања фонетике и морфологије преписа који је у основи критичког издања показала су да је питању српска редакција црквенословенског језика призренско-тимочке провенијенције (Јерковић 1983: 225–227). На основу текстолошке анализе овог текста утврђено је да препис који је у основи чува стање најприближније основном стању текста (Маринковић 1969: 291), а архаично стање текста потврдила су и досадашње анализе језика на нивоу синтаксе (Уп. нпр. Грковић-Мејџор 2008: 72; Курешевић 2010).

[7] На такву употребу језика упућује, пре свега, припадност текста жанру наративне прозе, његова намена (читан је по дворовима српске властеле током 14. и 15. века те је у стилском погледу он „морао бити језички ‘приближен’ слушаоцима неупућеним у високи стил српскословенског језика” (Грковић-Мејџор 2007б: 256), као и претежно профана тематика (у основи је то витешки роман). Све је то условило флексибилнији однос писца према норми црквенословенског језика.

[8] Текст СА, иако у основи представља превод са грчког, имао је свој живот и развој о чему сведоче многобројни преписи овог текста у духу српскословенске и народне традиције, те га у извесном смислу можемо сматрати оригиналним делом. И сама га Р. Маринковић (2007: 317) назива преводом-адаптацијом. Начин извођења овог романа у средњем веку (в. фусноту 7), као и доминантна форма приповедања у њему (дијалог), упућују на чињеницу да је овај роман посебна стилска реализација књижевног језика, коју бисмо могли назвати литерарним разговорним стилом.

3. Теоријско-методолошки приступ. Како је футур, због своје когнитивно апстрактне природе (упућује на још нереализовану радњу) млађа категорија од форми којима се исказују садашње и прошло време, не зачућује податак до којег су дошла типолошка истраживања језика, а то је да није неуобичајено да језик има више од једног средства за исказивање будућности[9] (Bybee et al. 1994: 243). Објашњење овакве системске полисемије, која је забележена и у историји српског језика,[10] најбоље може да понуди теорија граматикализације.[11] Ова теорија се ослања на панхронијски приступ по којем се језик схвата као динамички систем у којем се понашање неке категорије у синхронији објашњава његовим дијахроним развојем, односно степеном његове граматикализације. Поред овог, ради откривања правца развоја футура као категорије у српском језику у обзир се морају узети и учешће говорника у конкретној говорној ситуацији (дакле прагматички фактор) и улога општих когнитивних принципа у спровођењу нове концептуализације. При свему томе, имали смо на уму специфичност проучавања употребе језика у текстовима попут СА, која извире из њихове истовремене генетске повезаности са старословенским језиком, са једне, и са вернакуларом са друге стране. Прво захтева социолингвистичку перспективу посматрања развоја језика (угледање на језички израз вишег стила, који је имао виши статус у друштву), а друго чисто лингвистичку, која се, када је у питању развој футура, мора посматрати у светлу балканистичких конвергенција, тим пре што је за препис у основи критичког издања анализираног текста потврђена призренско-тимочка провинијенција преписа,[12] а то је дијалекатска област српског језика која се налази у зони најјачих балканских утицаја (Ивић 1985: 122–123; 1994: 48, 66; 2009: 152).[13]

---

[9] Таква ситуација је данас присутна нпр. у енглеском језику.

[10] В. о томе у одељку 4.

[11] Под граматикализацијом подразумевамо тип језичке промене која представља прелазак лексичке јединице, односно конструкције у граматичке маркере, односно категорије под одређеним синтаксичко-семантичким условима. Постојали су различити приступи граматикализацији (Hopper – Traugott 2003: 19–38). Ми се у овом раду ослањамо се на приступ презентован у раду Hansen – Drobnjaković 2010. По овом приступу процес граматикализације се састоји од две компоненте: главне, *семантичко-категоријалне* промене, која истовремено подразумева промену значења и промену категорије речи, и пратеће, *декатегоријализације*, која подразумева губљење ранијих синтаксичких својстава граматикализоване речи, што се манифестује кроз следеће компоненте ове промене: парадигматизацију (стварање нове парадигме, сужавањем или повећавањем), промену у допунској структури (граматикализована реч се комбинује са мањим бројем различитих врста допуна него лексема од које води порекло), облигаторификацију (граматикализована реч има мањи број синонима него што је имала кад је била лексема) и фиксацију (ново граматичко значење се добија комбинацијом граматикализованог елемената и елемента са којим твори конструкцију). Секундарне компоненте које се појављују услед процеса аутоматизације и повећане употребе лингвистичких елеманта у говорном ланцу су: клитизација, афиксација и ерозија.

[12] Види фусноту бр. 6.

[13] Како П. Ивић (2009: 152) наводи, „призренско-тимочки дијалекти доживели су две врсте иновација које су у основним цртама одредиле њихову физиономију, а за које се сматра да су углавном везане за сукцесивне временске слојеве. Прва епоха обележена је западнојужнословенским развојем, оличеним у дугом низу особина које их разграничавају с источнојужнословенском језичком стварношћу. Новији слој сачињавају балканизми, који упркос свом најчешће несловенском пореклу ипак повезују ове говоре и са бугарским и македонским језиком”.

4. Дијахрони развој футура: типолошки, семантички и прагматички аспекти. Од типолошки могућих начина исказивања футура[14] у језицима света, у историји српског језика потврђена су два: 1) помоћу перифрастичних инфинитивних конструкција са модалним глаголима *имам*, *хоћу* и ретко *буду* у позицији управних и 2) помоћу презента перфективних глагола. Временом се у функцији футура морфологизовао само облик са глаголом *хт҃ети* у функцији помоћног (Белић 1969: 81, 149), док у дијалектима има остатака слободне употребе свршених глагола, као и потврда о употреби конструкције са глаголом *имам* (ово последње из југоисточних дијалеката) у футурском значењу (Brozović – Ivić 1988: 33). Граматикализација ових форми имала је свој унутарјезички развој који се може пратити по споменицима, а уопштавање конструкције са лексичким извором у волунтативном глаголу *хт҃ети*, будући потврђена и у ареално блиским језицима (у македонском, бугарском, албанском, новогрчком и румунском), свакако је промена настала као резултат језичког контакта и лако се објашњава у светлу балканистичких језичких конвергенција.

Сваки граматикализациони процес подразумевао је одређени семантички развој који је био прагматички условљен. Типолошка истраживања језика (Bybee et al. 1994: 244, 254, 287–288) показују да су сви путеви граматикализације футура морали проћи кроз фазу када се одређеном конструкцијом исказивала *намера*, испрва говорника, а касније и агенса главног глагола, а потом и фазу *т҃предвиђања* говорника да ће се радња, која се односи на догађај после момента говора, заиста и остварити, што је, по мишљењу ових аутора, основна употреба футура. То значење се најпре појавило као конверзациона импликатура слушаоца који намеру говорника исказану у првом или трећем лицу у конкретној употреби схвата као његово предвиђање шта ће субјекат урадити, да би се временом услед честе употребе асоцијативно везивало за ту конструкцију и постало део семантике футура као нове граматичке категорије.

По истим ауторима (Bybee et al. 1994: 258–264) до настанка футура са лексичким извором у глаголу *имат҃и* водила су два пута: један, у којем је примарно посесивни глагол у свом семантичком развоју прошао кроз међуфазу исказивања *обавезе*,[15] а други, који може имати и футур са лексичким извором у глаголу *бит҃и*, подразумева директан развој основног значења овог глагола у значење *т҃предодређеност҃и*. Истраживања старословенских споменика потврђују употребу глагола нѹѫѣти (у презенту) у синтагми са инфинитивом у оба значења – обавезе и предодређености – која представљају фазе у равоју и једног и другог пута (Грковић-Мејџор 2007а: 391–392; Hansen 2001: 261).[16] Употребљен у значењу предодређености, овај глагол са синтак-

[14] Типолошки посматрано, футур је могао да се развије из малог броја лексичких извора, као што су нпр. конструкције које садрже глаголе кретања, из маркера неопходности, жеље, могућности, из темпоралних адверба, као и из једне од употребе презента (Bybee et al. 1994: 253).

[15] Овакав дијахрони семантички развој футура (посесивни глагол → обавеза → намера → предвиђање → футур) претпоставља и С. Флајшман (Fleischman 2009: 58–59) за романске језике.

[16] За значење *обавезе* уп. нпр. реченицу из Маријиног јеванђеља: азъ врашьно нѹждѫ ѣстн (Лк 12/15) (према: Грковић-Мејџор 2007а: 392) или реченицу из Зографског јеванђеља: єлнко

сичког аспекта показује својства помоћног глагола за творбу сложеног футура, док на семантичком новоу анализе он чува и модално значење – у свим забележеним примерима осећа се присуство семантике унапред неизбежне натприродне силе (Hansen 2001: 262–263).

Граматикализација футура који води порекло од волунтативног глагола генерално је прошла кроз следеће фазе промене значења: волунтативни глагол → спремност → намера → предвиђање (Bybee et al. 1994: 256). Истраживања старословенских споменика потврђују у великој мери употребу глагола хотѣти унутар конструкције са инфинитивом у основном значењу у којем је садржано и значење интенционалности, док се у врло малом броју примера о њему може поузадано говорити као о помоћном глаголу за творбу перифрастичног футура (Грковић-Мејџор 2007а: 392–393).[17] При том, и овде је футурска употреба конструкције на семантичком плану модално обојена – има призвуке предодређености, дакле нечег што ће се десити уз помоћ Божје воље (Hansen 2001: 272–274).

За разлику од ових сложених футура, развој простог футура, у литератури називаног и аспекатским, тј. оног који води порекло од перфективног или имперфективног презента није резултат еволутивног развоја од примарно лексичких извора, већ је његов развој контекстуално условљен (Bybee et al. 1994: 275; Wackernagel 2009: 246), а може бити и у вези са неком другом граматичком категоријом, као што је то у словенским језицима категорија глаголског вида (Večerka 1993: 175). У старословенском језику употреба перфективног презента у футурском значењу јесте уобичајени начин исказивања будућности, што представља прасловенско наслеђе.[18] Употребљавао се како у контексту прорицања, тако и ван њега. У футурском значењу забележен је и у делиберативним питањима (где је присутна и модална нијанса значења), у значењу наредбе или забране, што се сматра псеудогрцизмом (Birnbaum 1958: 17–19; Večerka 1993: 175), а потом и у севременском (гномском) или хабитуелном значењу. Такође, у старословенском језику је у одређеним синтаксичко-семантичким контекстима у футурском значењу забележена и употреба имперфективног презента. При том, потврђене су следеће

врѣмѧ съ собоѭ нимѫтъ женѭха не нимѫтъ постити сѧ (Мк 2,19) (према: Hansen 2001: 261). Како наводи Ј. Грковић-Мејџор (2007а: 392) сви примери су преводни еквивалнет грчке синтагме ἔχω + инфинитив. За значење *предодређености* (цитирани аутори употребљавају следеће термине: „предестинација", односно „fatalistisches Futur") уп. нпр. реченицу из Маријиног јеванђеља: прити бо нимать сѭ҃ъ чловѣчьскыи (Мт 16/27) (према: Грковић-Мејџор 2007а: 391) или реченицу из Зографског јеванђеља: не нимать остати сьде камень на камене нѫже не нимать разорити сѧ (Мк 13,2) (према Hansen 2001: 261). У последњем значењу конструкција имѣти + инфинитив преводни је еквивалент грчког футура или конструкције μέλλω + инфинитив, којом се у језику Новог завета исказује неизбежност, неминовност догађања или стања, док је у негираној форми преводни еквивалент негираног конјунктива аориста (Грковић-Мејџор 2007а: 391).

[17] Инфинитивна конструкија са хотѣти у примерима у којима има волунтативно значење помешано са интенционалношћу појављује се као преводни еквивалент грчке конструкције θέλω ('хоћу, желим') + инфинитив, а у футурском значењу као еквивалент конструкције μέλλω + инфинитив за исказивање неизбежности догађања (Грковић-Мејџор 2007а: 392–393).

[18] Р. Вечерка (Večerka 1993: 176) о оваквој употреби презента, посматрано са индоевропског становишта, говори као о касној прасловенској иновацији, док је са становишта млађих словенских језика она општесловенски архаизам. Ова језичка појава је за разлику од севера словенске територије, где је сачувана, на југу временом постала секундарно средство.

семантичке нијансе: свевременско (гномска употреба) и хабитуелно значење при нереференцијалној употреби, а у референцијалној употреби значења очекиване будућности (коју говорник представља са уверењем да ће се без сумње догодити), блиске будућности (која ће настати одмах после садашњег тренутка) и још нека друга (Birnbaum 1958: 19–21;Večerka 1993: 182–183).

5. Ситуација у Српској Александриди. Од језичких средстава којима се у апсолутној употреби[19] могло исказати будуће време у тексту СА потврђена су следећа: перфективни, имперфективни презент и перифрастичне инфинитивне конструкције са глаголима имѣти и хотѣти.[20] При том су у овој употреби најфреквентније биле форме перфективног презента и конструкције са имѣти,[21] са незнатном превагом првог средства у односу на друго. Забележене су и перифразе глагол быти (у презенту) + инфинитив и быти (у презенту) + активни партицип презента којима су се такође могле исказати специјалне семантичке нијансе футура.

5.1. Перфективни презент у футурској употреби забележили смо у главним, те у простим и независносложеним реченицама.

Перфективним презентом у свим лицима по правилу се исказивала будућа радња у главној реченици после условне (а), а само спорадично и после временске реченице (б). За илустрацију наводимо следеће примере:

а) да аще сїа истина сѫтъ скоро сьтворн. и възмьз[д]ыа ѡ[т] мене прїимешн. и ѡ[т] македо~ниа[н] великь назовешн се. (11г/3–8); да аще сего достонна ц(а)рствїю вниж|д|оу. сего по лѣтѣ|х| малѣ|х| вьзвращѫ его къ ва|м|. аще ли сего недѡ|с|(то)нна ц(а)рьствїю вниж|д|ѫ. много вьмѣсто сего дѡ|с|(то)нна ц(а)р|с|твовати къ вамъ пошлю. (36г/6–14); аще ли вьниде̑ть вь скорѣ изыдѣть. (261г/13–14).

б) ег|д|а бо вь|с| прѣимешн инръ, своего к томѫ не оузриши ѡ|т|(ь)чьствїа. (161v/1–4); вънег[д]а бо ѡ[т] него вькѫсить. въ тьи ча[с] ва[с] пѫсти[т]. (259г/11–12).

Главна реченица је, при том, могла бити формализована у виду делиберативног питања: аще ц(а)рь земл|ъ|ни наречеши се. что добр|о| инѣ дидаскалѫ своемѫ сътворишн. (19г/4–7); аще женоу твою възьмь тебе вьз'вращѫ ю. что ли добрѫ семѫ ѡ|т| тебѣ бѫдѣтъ възьмьз|д|ые. (206v/9–12).

Идентична ситуација забележена је и у нешто другачијем синтаксичком контексту. Перфективним презентом у свим лицима могла је бити исказана будућа радња и у простим (а) и у независносложеним реченицама (б). Упоредимо следеће примере:

---

[19] Таква употреба је карактеристична у простим, главним и независносложеним реченицама. Будући да текст СА припада наративној прози, у којој су нарација и дијалог основне форме приповедања, овакву употребу глаголских облика за исказивање футура забележили смо у директном говору.

[20] У литератури постоји податак да је у СА у три примера забележен и сложени футур који се твори помоћу глагола начети и инфинитива. Наводимо те примере: да ег|д|а быти се начнѣ|м|. ищи мене на златон колѣснци мегю львовеми белѣзы (97v/7–10), аще бо бѣгати начнете. вси д(ь)нь|с| овдѣ умрѣти имате. (131г/2–3) и да ег|д|а вонска порова обѣдовати наче|т|. тог|д|а фїлонъ сь вьсою вонскою челомъ вь рѣкѫ оудрише. (188г/15–188v/3) (Јерковић 1983: 192). Ако у овим примерима и јесте исказана специјална семантичка нијанса футура, тзв. инхоативни футур, његова је употреба везана за зависносложене реченице, тј. релативно је употребљен, те га ми нисмо узимали у разматрање.

[21] На ове две форме заједно отпада приближно око 80% примера.

а) да что сътворим|м| к томꙋ. (185v/1),[22] алеѯандрь ре|ч|(є). и како рѣкꙋ прѣндеши. (188г/4–6), филон же ре|ч|(є) ꙗко ты ꙋзриши. (188г/6–7);

б) пор' же къ нимоу ре|ч|(є) боуди мои и дьщерь моюдамъ тїи. по сьмрьтїи моеи вьсоу ін'дїи г(о)|с|(подн)ниꙗ сътворꙋ те. (192v/5–9), ꙗкоже вьсхотѣ вьш'ль еси ѕдѣ. а ꙗкоже хощешїи не издыши ѡ|т| ѕ|д|ѣ: (221г/5–7), ѻны же възьмше тебѣ къ старѣшиннѣ нашемꙋ и начелникꙋ къ евантоу приведꙋ|т|. ѻн же тебѣ въса ꙗже ѻ д(оу)ши скажетъ и ѻ сьмрьти твоеи, и ѻ житїи нашемъ. (160v/1–7).

Перфективни презент могао је имати футурско значење и при нереференцијалној употреби. У следећим примерима забележена је његова употреба у свевременском (гномском) значењу.

сѣющеи съ радостїю. неправедно съ плачемъ и жалостїю пожнютъ. (107v/5–8), въ неразꙋмно ср[д]це не вьниде́ть б(ог)ь. (261г/11–13).

Посматрано са семантичког аспекта, запажа се да у свим примерима овог типа исказује предвиђање да ће се радња остварити. У примерима употребљеним у првом лицу понегде је поред предвиђања присутна и семантика намере. Перфективни презенти употребљени у контекстима прорицања добијају семантичку нијансу предодређености, тј. будућности која је унапред дата, условљена неком вишом силом, односно судбином. Уп. следеће примере:

нь егда въса ѕемльскаа приѻбрѣщеши. тог|д|а и ада наслѣдиши: (161v/4–6), и изне|с|(є) емꙋ писме имѣоще сице. въ пето тысꙋщноє лѣто вь ф-ар'скїе вьстати иматъ козль. и положене|т| вьсе пардꙋси ѕападнїе. грьделївїе и прѣвьзносещее се. и пакы къ вьстокꙋ вьзвратит се. великаго ѻвна двоерога сꙋща. емꙋже рѡзы его ѡ|т| юга на севѣрь досежꙋтъ. и его единемъ рогѡ|м| въ ср(ь)д(ь)це ꙋдаривь ꙋбьетъ. и сего потресꙋт се индїи и фїнници и въстоци велици. и страшнїи еѳьици. и ѻстриє имьꙗ пер'скаго притꙋпи|т|. (59г/13–59v/15).

5.2. Имперфективни презент у футурској употреби верификован је у неколико типова употребе. Оваква интерпретација имперфективног презента забележена је у скоро 13% примера.

Имперфективним презентом референцијално употребљеним у главним, независно-сложеним и допунским зависносложеним реченицама могло је бити исказано значење очекиване, планиране будућности (а), које је ретко обележено неким темпоралним маркером, као и значење блиске будућности (б). И у једном и у другом случају веома често (у преко 70% случајева) значење будућности се индуковало из презента глагола кретања. Уп. следеће примере:

а) нь к томꙋ не трьпимъ лоукаваго сего аркꙋла. нь вькоупѣ въси сьбравше |с|(є) на ѕемлю егупт|с|коу вьси ꙋстрьмими се. и нектѣнава изь ц(а)р|с|тва изьгнавше бл(а)гаа своа ѻпе|т| къ себѣ приме|м|. (3v/16–4г/7), аѕ' бо не поклонив се б(ог)оу вь іер(о)|с|(о)лиме къ дарїю на бои не гредꙋ. (85г/8–10), аще сїе не сьтворишн. сь вьсѣми моими силами|н| на твое ц(а)р|с|тво грѣдꙋ. (209v/9–11);

б) вѣдомо да ти є|с|(ть) о ц(а)рꙋ. ꙗко сьмрьтїю ѕаменꙋеши живо|т|. (5г/2–4), въ адѣ ѡ|т|хожд|д|ꙋ иде|ж|(є) вьсег|д|а имамъ бы|т|(н). (136v/6–7).

[22] Перфективни презент је најуобичајенија форма која се појављује унутар делиберативних питања.

У футурском значењу, у тачно одређеним синтаксичко-семантичким околностима, забележен је и глагол ѥощи: н ѥнѣ разг|н|ѣвавшꙋ се. въса по|д| н(є)б(є) сная въселєнна прѣ|д| ѥною постоати не ѥоже|т|. (175г/14–175v/1), аще бѡ мене раз'вїєть вы прѣ|д'| нїнѥь не ѥоже|т|(є) статїи. (190г/5–7). Футурско значење овог глагола потврђује то што се он употребљава у главним реченицама после условне и временске (у истим контекстима у којима се среће и перфективни презент), као и паралелизам реченичних структура следећег типа: да аще сего ꙋбыеѥъ, г(о)|с|пода еговѣ|ѥ| бꙋдеѥъ. аще ли ѡ|н| на|с| разбыетъ. то въса вьселѣннаа прѣ|д| образо|ѥ| еговѣѥъ на|с| оукрити не ѥоже|т|. (99v/10–15).

У контексту прорицања и имперфеткивним презентом могло је бити исказано значење предодређености, као на пример: прочаа же въса прїнстр(а)|с|тїа ѡ|т| тѣла тог|д|а ѡскоудѣютъ. д(оу)ша же вьсака бестра|с|тнаа прѣбываетъ. (234г/7–11).

Имперфективни презенти нереференцијално употребљени, у хабитуелном (а) и свевременском (гномском) значењу (б), могли су добити и футурску интерпретацију. О томе сведоче следећи примери:

а) егда же ли ѡ|т| четире|х'| съставь едино, или ꙋмножит' се, или оскꙋдѣетъ. тогда распрежет' се тлѣн'но ч(овѣ)чьско тѣлѡ. (239v/8–12), аще ѥꙋжьско ѥ|с|(ть) то ѥы ѥго къ себѣ поеѥлиѥо. аще ли женьско ѥ|с|(ть), то сь женами з ваше ѥ|с|(ть). (163г/16–164v/3);

б) и велици ветри велика полаѥаю|т| дрѣва. (108г/16–108v/1), не вѣси ли ꙗко вьсакь прѣвьзносен се смѣраєт' се. (191г/1–2).

5.3. имѣти + инфинитив. Глагол имѣти је у тексту СА употребљен у више значења. Потврђен је као пунозначни транзитивни посесивни глагол (дьще~рь имаѥь единород'ною хощꙋ оѥꙋжитї ю 252г/15–16), као комплексно транзитивни когнитивни глагол (аз бо его ц(а)ра имаѥъ. а ѡ|н| мене разбоинка нарече|т|. 78v/13–14), те као помоћни глагол за творбу сложеног футура. У последњем значењу забележен је у облику презента у конструкцији са инфинитивом оба вида, у свим лицима. Конструкцију имѣти (у презенту) + инфинитив у футурском значењу забележили смо у простим и независносложеним реченицама (а), као и у главној после условне или временске (б).

а) нь сътворилъ хрьлостъ да изгаѥиниѥо н|х'| на дворъ. ꙗко да съ нами быют се. и сын|х'| ꙗко ненскоусны|х'| бою побѣдити имаѥо. (50г/15–50v/4), стонте не бѣгантє. имаѥъ бѡ ва|с| съ чьстїю къ ц(а)рю вашеѥꙋ ѡ|т|поустн|т|(н). (131г/4–7), третї ѥнѣ с(ы)нь ѡ|т| д(ь)нь|с| бы|т|(н) имашъ ан'тїноше: (219г/3–5), алеѯан'дрь же н|х'| за грьло похвативь ре|ч|(є). не имате вын ѡ|т| мене оуѥрѣти. (229v/1–3), д(ь)нь|с| бо даріє ц(а)рь персидьскїи. нже тъкмит се б(о)гоѥъ, на ѥегю земѥе твое прїинде съ вьсеми въсточнїими вон. роуками ранити имать. егїпьть тебѣ ради. (5г/4–10);

б) да аще сьмрьтъ прилꙋчит' ти се ц(а)рю. бол'шими похвалами подвыгы ц(а)р|с|твїа твоего съписати имаѥо. нежели ѡмирь фридїискын|х'| і еллїньскїи|х'| ц(а)рь. (72v/5–11), ꙗко аще до възвраще~нїа моего не боуде|т| ти ѡтроче. не к тоѥꙋ очїю моею имаши видѣти. ни на прьси моє любьзнѣ възлеши имаши. (10г/2–7), житїє же н|х'| разоумѣти имаши, алеѯандре егда къ ни|ѥ| при~деши. (157v/13–14), мене же пакы оузрети имате тогда. егда мрьтвїи ѡ[т] гробь вьстанꙋть. (268г/6–9).

Забележили смо је и унутар делиберативних питања: дивлаше бо се г(лаго)ле. како сьгнивьшеѥ се и распа|д|шеѥ се костїи. въ тож|д|е битїє пакы прїинтї имꙋ|т|. (240v/7–11).

Иако се ова конструкција превасходно везивала за субјекте из семантичке класе *живо*+, и то скоро доследно из класе *људско*+, забележили смо и понеки пример у којем субјекат конструкције има обележје *живо* –. Уп.

пример: не по|д|(о)баєть ти с нами бытїи се. нѣ вѣси бо что прилючнт' се имать. (197г/8–10), почекан мене мало з|д|ѣ. аз' же вь пещерꙋ нтын имам. алеѯан'дровѣмъ ѻрꙋжавь се нарокомь. и ничто инѣ тамо бытїи не има|т'|. (213v/2–7), заврьзы сїе не бꙋди то. не имат' бо на[м'] ни единє пол'зє сътворити. (259v/4–6).

Ова форма је била веома фреквентна у контексту прорицања, али како се то значење могло исказати и другим језичким средствима, мислимо да је у питању контекстуално условљено значење конструкције, барем кад је у питању ситуација у овом тексту, а никако међуфаза у семантичком развоју футура који води порекло од глагола имѣти као лексичког извора, како се предлаже у студији Bybee et al. 1994: 258–264.

по .л҃ ти|х| лѣте|х| кь ва|м| имать прїити. иль|ч| неꙋломнїи десниці персн|д'|скїе имать затꙋпити. и врагы ваше персїи по|д| ногы ваше имать покорн|т|(и) (9г/6–11), и въ второе пришьствїе мое пакы ѡ|т| землє въстати имꙋтъ. и егоже раѧ прѣслоу'шанїемъ ѡ|т|падоше. сего пакы послꙋша~нїемъ наслѣдити имꙋтъ. (156v/15–157г/5).

У понеком примеру забележили смо и присутност семантичке компоненте обавезе. Како је то значење произилазило на основу контекста, сматрамо да је у питању конверзациона импликатура, а не значењска компонента ове конструкције.

с въчера бо на|с| алеѯандръ разбылъ е|с|(ть). а ютре мїи побѣдимь его. не мало бо се подвизати имꙋтъ велемощни персїи|д|скїи вїтезы. о своеи ѡ|т|(ь)чьскои земли. (108v/9–15).

Глагол имѣти употребљен у другом и трећем лицу презента у конструкцији са инфинитивом глагола оба вида увек је исказивао предвиђање говорника да ће се радња исказана главним глаголом остварити или да ће бити у току у будућности, док се у случају његове употребе у првом лицу значење предвиђања преплиће са значењем намере. Није забележен у значењу обавезе, док се значење предодређености у овом тексту индукује само на основу контекста. На основу анализе грађе можемо да закључимо да је семантички развој глагола имѣти од пунозначног ка десемантизованом помоћном глаголу достигао висок степен граматикализованости. Семантичко-категоријалну промену овог глагола потврђују и следеће промене у његовом синтаксичком понашању: дошло је до сужења његове парадигме – у овом значењу глагол имѣти се појављује само у облику презента, има једну семантичку валентност која се реализује глаголом у облику инфинитива оба вида, нема своје именске актанте, већ их добија од основног глагола, а субјекат за који се везује може бити из семантичке класе *живо*+ или *живо*–. Следећи параметри његове употребе говоре о томе да његов процес граматикализације није доведен до краја: у функцији помоћног глагола за творбу перифрастичног футура глагол имѣти има своје синонимне парове (то су глаголи хотѣти и быти, в. касније у одељцима 5.4. и 5.5.), а није потврђена ни фонолошка ерозија ни афиксација његове одричне форме, засведочена у историји језика других ареално блиских словенских језика, бугарском и македонском.

5.4. хотѣти + инфинитив. И глагол хотѣти потврђен је у више значења: као пунозначни транзитиван волунтативни глагол[23] (ан'тїно|х'| же къ нїемꙋ ре|ч|(е).

[23] Из овог лексичког извора могле су се развити употребе овог глагола у авертивном, проксимативном и футурском значењу. Посебно истраживање посветили смо степенима гра-

вса елика хощеши сьврьшити имамъ: 209г/10–12), као модални глагол за исказивање значења ‘желети учинити нешто’ (и хотѣше народъ испитати. алеѯандровь. 18г/6–8), те као помоћни глагол за градњу сложеног футура. У последњем значењу употребљен је у нешто више од 6% примера.

У тексту СА глагол хотѣти у функцији футурског маркера забележили смо у већини примера у облику презента, а само у једном примеру и у облику активног партиципа презента: да аще ты еси хотѣи прїити. и(н)л(о)|с|тивь боуди градꙋ нашемꙋ филїповь с(ы)не. (25v/5–8).[24] Због формалне сличности, на волунтативну, односно футурску интерпретацију често је упућивао једино контекст. Перифразу хотѣти (у презенту) + инфинитив, у свим лицима, у футурском значењу забележели смо у простим, главним и независносложеним реченицама (а), као и у различитим типовима зависносложених реченица (б).

а) ѕаꙋтра же его хощете видѣти на великѡ|и| коны ѕ|д|рава и ве|с|(е)ла ѩѕдещаа: (91v/7–10), ни съмрьти ѡ|т| имѣ ꙋбои се. аѕ' бо обьꙗвитїи тебѣ не имишлю. ни ꙗже ѡ|т| тебѣ с(ы)новоуь имоуь скаѕати хощꙋ. (222г/9–13), аще сего погꙋбиши брате, вь[с] свѣть смѣсти хощеши. и самь ѕле ꙋмрѣти имаши. (260v/13–16);[25]

б) ни бо въмѣнꙗ|х| до толѣ где ꙋбыти ие хотеть. где ли ꙋбыти хощꙋ. (140г/13–16), да такова ли любовь твоꙗ къ имѣ и|с|(ть) ꙗко нꙋдиш ие вьнити. идеже ꙋмь свои иѕьгꙋбы|т|(и) хощꙋ. (212г/6–9).[26]

Несумњиво футурско значење ова конструкција је имала када се везивала са субјектима из семантичке класе *живо–*, будући да је са таквим појмовима инкомпатибилно значење воље. Ови примери су најбоља потврда да је конструкција хотѣти (у презенту) + инфинитив граматикализована у значењу предвиђања, те да глагол хотѣти не чува више основно лексичко значење, већ је десемантизован.

да аще хощеши ꙋвѣ|д|(ѣ)ти вса ꙗже до съмрьтїи слꙋ'ни|т'| ти се хотетъ. (211v/10–13), вѣ|д|(ѣ) ꙗко хощешїи ие ꙋбыти. нъ ѕнаи ꙗко сьмрьть иоа те|б|(е) ꙋмориити хощетъ. (226г/14–16),[27] кто любо роден"ию иою ꙋкрадѣ. и где годѣ бꙋдеть алеѯан'дрова ѕвати се хощеть, а не ꙋкрад'шаго ю. (249г/6–10), аще пол'ѕа ѡ[т'] вауїла хоще[т] тїи бї[т](и). колѣне ногꙋ своею ваѱаи да ꙋкрѣпет' се. (250v/15–251г/1).

Понека од ових конструкција употребљена у контексту прорицања могла је да исказује предодређену радњу, што је и у овом случају, по нашем мишљењу, контекстом индуковано значење. Уп. нпр.: сьмрь|т| свою ѕнаеши ли

матикализованости ових значења у језику СА. Резултати тог истраживања презентовани су у раду Курешевић 2011.

[24] Треба напоменути да се унутар ове реченице конструкција хотѣти + инфинитив налази у супстантивизарном облику којом се сажима значење релативне реченице (хотѣи прїити → онај који ће доћи).

[25] Пример је интересантан јер се унутар исте реченице футур исказује помоћу два различита помоћна глагола.

[26] Иако је у овим примерима футурска конструкција употребљена у зависној допунској и релативној реченици, сматрамо да је у овим примерима у првом плану исказан однос радње према моменту говора, а тек у другом њен однос према другој референтној тачки у главној реченици.

[27] Системска полисемичност глагола дозвољавала је његову употребу у два различита значења унутар исте реченичне целине. Наиме у истој реченици хотѣти једанпут има волунативно значење, а други пут је у функцији помоћног глагола за творбу футура.

какова хощеть быти. нектенав же къ алеѯа|н|дрꙋ ре|ч|(е). ꙗко же ѥ҆ ѕвѣѕ|д|на оучетъ теченїа. ѡ|т| чеда ѥ҆моего хощꙋ ꙋбыѥнь быти. (20v/5–11).

На основу анализе можемо да закључимо да је граматикализација конструкције *хотѣти* (у презенту) + инфинитив у значењу футура у језику СА достигла висок степен. На семантичком плану значење предвиђања генерализовало се за сва лица. Семантичко-категоријалну промену глагола *хотѣти* од пунозначног ка десемантизованом глаголу у функцији помоћног за творбу перифрастичног футура потврђује и синтаксичко понашање овог глагола: у овој функцији глагол *хотѣти* се појављује само у облику презента, као допуну добија инфинитив глагола оба вида и везује се како са аниматним тако и са инаниматним субјектима.[28] Оно што говори у прилог томе да овај граматикализациони процес у језику СА није доведен до краја јесте фактор облигаторификације: ово значење се у тексту много чешће исказује глаголском перифразом са глаголом *желѣти* него са глаголом *хотѣти*,[29] али и изостанак фонолошке ерозије и клитизације помоћног глагола, забележен у другим текстовима српске писмености тог периода.

У литератури се спомиње да се перифразом *хотѣти* (у имперфекту) + инфинитив у старословенском могла исказати и *будућности у прошлости* (Бунина 1959: 82–85; Иванова-Мирчева 1962: 124–130; Večerka 1993: 171–172). Семантички развој прошле воље, по Т. Кутјевој (Kuteva 2001: 138–145), имао је другачији пут граматикализације од семантичког развоја непрошле воље, и могао је водити ка настанку авертива, лингвистичке категорије којом се исказује значење ‘било је на граници да се догоди, али се није догодило’. У овом граматикализационим процесу она препознаје следеће фазе семантичког развоја: прошла воља/интенција → (футур у прошлости)[30] → контрафактивност/хипотетичност → авертив. Наша истраживања посведочила су употребу синтагме *хотѣти* (у имперфекту) + инфинитив у тексту СА у свим значењима осим у значењу футур у прошлости.[31]

5.5. Конструкције са быти. Међу конструкцијама са глаголом быти, којима се у тексту СА могла исказати будућа радња, издвајамо два структурна типа: а) быти (у презенту) + инфинитив, и б) быти (у презенту) + активни партицип презента.

а) быти + инфинитив. Посебно је интересантан пример употребе глагола быти који у конструкцији са инфинитивом исказује будућу радњу. У забеле-

[28] По Т. Кутјевој (Kuteva 2001: 88, 126) везивање одређеног значења за све типове субјеката представља поодмакли степен граматикализације конструкције у односу на оне са волунтативним *хтети* које се везује само са аниматним субјектима.

[29] Учесталост употребе глагола *хотѣти* у поређењу са глаголом *желѣти* у функцији помоћног за творбу перифрастичног футура у тексту СА може се приближно представити као однос 6,4:1, док се однос ових глагола у истој употреби забележен у Маријином јеванђељу може представити размером 12:1. Ово потврђује да је учесталост његове употребе као футурског маркера у тексту СА знатно порасла у односу на стање забележено у овом старословенском споменику.

[30] Будући да се хипотетичко значење конструкције са глаголом воље у прошлом времену и инфинитива у енглеском језику развило директно из значења ‘прошле воље/намере’, а не из фазе ‘футур у прошлости’, Т. Кутјева (Kuteva 2001: 144–145) сматра да је ова фаза опционална у типолошком смислу.

[31] В. резултате поменутог истраживања у раду Курешевић 2011.

женом примеру он се налазио у облику презента свршеног вида, а у конструкцији са инфинитивом глагола быти показивао је својства десемантизованог глагола у функцији помоћног за творбу сложеног футура. Ову конструкцију забележили смо у оквиру независносложене реченице. Старословенске граматике, углавном, не спомињу да је глагол быти заједно са инфинитивом могао да искаже будуће време. Међутим, неки аутори истичу да је овакав тип сложеног футура карактеристика севернословенских језика, али и неких западних јужнословенских дијалеката (Kravar 1978; Stieber 1989: 242–243; Andersen 2006: 4). Будући да је потврђен и у југоисточној Србији у народном говору и народној епици (Andersen 2006: 13), Х. Андерсен (2006: 16) претпоставља да је овај тип градње футура крајем прасловенске епохе, поред западнословенских дијалеката, био карактеристичан и за северозападне говоре Јужних Словена (словеначки, кајкавски, чакавски и штокавски), те да је током времена, услед језичког контакта, на штокавском терену замењен футуром који се градио помоћу глагола хотѣти, а који је, заједно са футуром који се градио помоћу глагола имѣти, био првобитна карактеристика југоисточних крајева Јужних Словена. Иако забележен у једном примеру, он, могуће је, представља архаизам који је, у текст СА продро из разговорне базе. Уп. следећи пример који је употребљен у контексту прорицања у којем конструкција быти (у презенту) + инфинитив исказује предодређену радњу у будућности:

въ ѕемлю бо ѡ|т| неиежѥ изъшьль есн, пакы вьнїндѣшн. и вь нен бы|т|(н) боудешн. (232г/9–12)

б) быти + активни партицип презента. За разлику од претходног типа, овај тип конструкције са глаголом быти потврђен је веома ретко и у старословенском језику (Večerka 1993: 183–184). Твориле су се од несвршеног и свршеног вида глагола быти. Обема конструкцијама се упућује на радњу у будућности, само се у првом случају истиче њена дуративност. Оне представљају, у ствари, партиципску конструкцију којом се исказивала трајна радња/стање, а које у одређеном синтаксичком контексту добијају и футурску интерпретацију. У нашим примерима ова конструкција једанпут је употребљена у позицији главне, након условне реченице, а у другом примеру у оквиру делиберативног питања, дакле у синтаксичким контекстима у којима се налази глагол чије се остварење радње односи на будућност. Уп. примере:

аще сего ѹбїю то азъ есмь побѣж|д|ае а не вы. (183г/7–9),[32] и кто бѹдѣть паде|т| моюѥ творе по съмрьтїн. (240г/12–14)

6. Закључак. На основу спроведене анализе можемо да закључимо да се у језику СА, са малим одступањима, чувају обрасци исказивања футура наслеђени из старословенског, али да је до промене дошло у погледу фреквенције употребе тих образаца, као и у њиховој семантици. Од забележених форми за исказивање футура у апсолутној употреби у тексту СА старословенским наслеђем се могу сматрати све, осим употребе конструкције быти + инфинитив у којој се, верујемо, крије утицај разговорне базе.

[32] Даљи контекст упућује на то да је и у првом случају означена будућа радња: аще ли онь мене ѹбые|т|, то вы вьсн оумрѣтн имате з|д|ѣ. (183г/9–11).

У погледу фреквенције, највеће одступање у односу на старословенски, као и у односу на друге текстове српске редакције писане вишим стилом српскословенског језика, представља повећање учесталости употребе конструкције *хотѣти* (у презенту)+инфинитив у чистом футурском значењу.[33] Да је то особина која је у језик СА продирала из разговорне базе, и то оне која је била у директном контакту са балканском језичком средином, потврђују и подаци из других споменика писаних српскословенским језиком са много елемената из народног језика са тла југоисточне Србије. Пример једног таквог споменика је Хиландарски медицински кодекс, настао половином 16. века, у којем се у функцији футура 1 појављују искључиво форме презента глагола *хт҃ети* (његових скраћених и нескраћенх облика) и инфинитива (Јовић 2004: 230).

На семантичком плану се такође запажа извесно померање у односу на старословенски период. Док у старословенском језику глаголи имѣти и *хотѣти* унутар синтагми са инфинитивом чувају модално значење, први значење неопходности, неминовности или обавезе, а други значење жеље са којим се преплиће и значење намере, њихова употреба у језику СА показује висок степен граматикализованости, тј. десемантизованости – њима се у свим лицима у комбинацији са инфинитивом главног глагола оба вида исказује предвиђање говорника да ће се радња у будућности десити/дешавати. Значење предвиђања еквивалентно је исказивању будућности и у семантичком развоју форми за исказивање будућности представља крајњи степен развоја. Семантичко-категоријалну промену ових глагола у великој мери потврђују и карактеристике њихове синтаксичке употребе: сужавање парадигме на облике презента, везивање само са инфинитивом глагола оба вида, као и са субјектима из семантичке класе *живо* +/–. Како су у тексту у истом синтаксичко-семантичком контексту, понекад чак и унутар исте реченице, забележена различита средства са истом функцијом, сматрамо да међу њима не постоји семантичка разлика. Даља граматикализиција која би водила у правцу облигаторификације, што би подразумевало одабир једног средства у овој функцији, као и процеси фонолошке ерозије, клитизације или афиксације у језику СА нису потврђени.

Резултати наше анализе наводе на још један важан закључак, а то је да редакцијски језици имају свој развој, нарочито видљив у текстовима писаним нижим функционалним стилом које је карактерисала флексибилнија граматичка норма. Језичке особености попут описаних у овом раду припадају онима које норму српскословенског језика чине редакцијски маркираном.

---

[33] За ситуацију у односу на старословенски уп. фреквенцијске односе дате у фусноти 29. Ситуацију у другим српскословенским текстовима писаним вишим стилом српскословенског илуструју следећи подаци. У језику Псалтира из штампарије Црнојевића није забележена ниједна таква потврда (Грковић-Мејџор 1993: 203), док је, на пример, у језику Теодосијевог *Житија светог Саве*, тј. у његовом препису из 14. века забележена веома ниска фреквенција овог средства у функцији обележавања футура (Драгин 2007: 291, 292).

ИЗВОР

СА – *Српска Александрида. (Свеска друга)* (прир. Радмила Маринковић, Вера Јерковић). Београд: САНУ (Одељење језика и књижевности, Критичка издања српских писаца, II), 1985.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Белић, Александар. *Историја српскохрватског језика. Књ. II св. 2. Речи са конјугацијом*. Београд: Научна књига, 1969.

Бунина, И. К. *Система времен старославянского глагола.* Москва: Издательство Академии наук СССР, 1959.

Граматика – *Граматика на старобългарския език. Фонетика. Морфология. Синтаксис* (ред. Иван Дуриданов). София: Издателство на Българската академия на науките, 1993.

Грковић-Мејџор, Јасмина. *Језик „Псалтира" из штампарије Црнојевића*. Подгорица: ЦАНУ, 1993.

Грковић-Мејџор, Јасмина. *Списи из историјске лингвистике*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2007а.

Грковић-Мејџор, Јасмина. Језик српске средњовековне писмености: достигнућа и задаци. Срето Танасић (ур.). *Шездесет година Института за српски језик САНУ. Зборник радова I.* Београд: Институт за српски језик САНУ, 2007, 249–266.

Грковић-Мејџор, Јасмина. Ка реконструкцији прасловенске синтаксе. *Зборник Матице српске за славистику* 73 (2008): 71–83.

Драгин, Наташа. *Језик Теодосијевог Живота светог Саве у препису монаха Марка из XIV века*. Нови Сад: Тиски цвет, 2007.

Ђорђић, Петар. *Старословенски језик.* Нови Сад: Матица српска, 1975.

Иванова-Мирчева, Дора. *Развой на бъдеще време (futurum) в българския език от X до XVIII век.* София: Издателство на Българската академия на науките, 1962.

Ивић, Павле. *Дијалектологија српскохрватског језика: увод и штокавско наречје.* Друго издање. Нови Сад: Матица српска, 1985.

Ивић, Павле. *Српскохрватски дијалекти. Њихова структура и развој* (прев. Павица Мразовић). Милорад Радовановић (ред.). Павле Ивић. Целокупна дела, III. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1994.

Ивић, Павле. *Српски дијалекти и њихова класификација* (прир. Слободан Реметић). Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2009.

Јерковић, Вера. *Српска Александрида. Академијин рукопис (бр. 352): палеографска, ортографска и језичка истраживања*. Београд: САНУ (Посебна издања, књ. DLIV, Одељење језика и књижевности, књ. 35), 1983.

Јовић, Надежда. *Језик Хиландарског медицинског кодекса n° 517.* Докторска дисертација. Ниш: Филозофски факултет, 2004.

Куљбакин, Стјепан. *Старословенска граматика*. Београд: Државна штампарија Краљевине Југославије, 1930.

Курешевић, Марина. О употреби партикуле/везника да у Српској Александриди. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* XXXV–2 (2010): 243–258.

Курешевић, Марина. Значење конструкције *хотѣти* + инфинитив у Српској Александриди са становишта теорије граматикализације. *Славистика* XV (2011): 156–166.

Маринковић, Радмила. *Српска Александрида: историја основног текста*. Београд: Филолошки факултет Београдског универзитета (Монографије, књ. XXXI), 1969.

Маринковић, Радмила. *Светородна господа српска: истраживања српске књижевности средњег века*. Београд: Књижевност и језик, 2007.

Ремнёва. М. Л. *Старославянский язык*. Москва: Академический проект, 2004.

Хабургаев, Г. А. *Старославянский язык*. Москва: Просвещение, 1974.

*

Andersen, Henning. Periphrastic futures in Slavic. Divergence and convergence. Kerstin Eksell, Thora Vinther (eds.). *Change in Verbal Systems (Issues on Explanation).* Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien: Peter Lang, 2006, 1–32.

Birnbaum, Henrik. *Untersuchungen zu den Zukunftsumschreibungen mit dem Infinitiv im Altkirchenslavischen*. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1958.
Brozović, Dalibor, Pavle Ivić. *Jezik srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža", 1988.
Bybee, Joan, Revere Perkins, William Pagliuca. *The Evolution of Grammar. Tense, Aspect, and Modality in the Languages in the World*. Chicago – London: The University of Chicago Press, 1994.
Fleischman, Suzanne. *The Future in Thought and Language. Diachronic Evidence from Romance*. Cambridge: University Press, 1982.
Gardiner, S. C. *Old Church Slavonic. An Elementary Grammar.* Cambridge – London – New York – New Rochelle – Melbourne – Sydney: Cambridge University Press, 1984.
Hansen, Björn. *Das slavische Modalauxiliar: Semantik und Grammatikalisierung im Russischen, Polnischen, Serbischen/Kroatischen und Altkirchenslavischen*. München: Verlag Otto Sagner, 2001.
Hansen, Björn, Ana Drobnjaković. Grammaticalization Theory as a Basis for the Panchronic Study of the Serbain Language: Setting the Agenda. Јасмина Грковић-Мејџор, Милорад Радовановић (ур.). *Теорија дијахронијске лингвистике и проучавање словенских језика*. Београд: САНУ, 2010, 239–264.
Hopper, Paul, Elizabeth Closs Traugott. *Grammaticalization*. Cambridge: University Press, 2003.
Kravar, Mirolsav. Zur Futurperiphrase budem + Infinitiv im Serbokroatischen. *Slavistische Studien zum VIII. internationalen Slavistenkongress in Zagreb.* Köln – Wien: Böhlau-Verlag, 1978, 255–263.
Kuteva, Tania. *Auxiliation: An Enquiry into the Nature of Grammaticalization*. Oxford: University Press, 2001.
Stieber, Zdzisław. *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1989.
Večerka, Radoslav. *Altkirchenslavische* (*altbulgarische*) *Syntax* I: *Die lineare Satzorganisation*. Freiburg: Weiher Verlag, 1989.
Večerka, Radoslav. *Altkirchenslavische* (*altbulgarische*) *Syntax* II: *Die innere Satzstruktur*. Freiburg: Weiher Verlag, 1993.
Wackernagel, Jacob. *Lectures on Syntax: With Special Reference to Greek, Latin, and Germanic*. David Langslow (ed.). Oxford: Oxford University Press, 2009.

Marina Kurešević

EXPRESSING THE FUTURE IN THE SERBIAN ALEXANDER ROMANCE

Summary

The future tense is a relatively new grammatical category in the Slavic languages, just emerging at the end of the Proto-Slavic period, and its development can be traced through the history of those languages. In Old Church Slavonic there was not a grammaticalized future tense form. Reference to the future could be marked in two ways: by the present of the imperfective/perfective verbs (the so called Simple Future) or by paraphrases consisting of the present tense of *iměti*, *chotěti* and *načęti* + infinitive of the perfective/imperfective verb (the so called Periphrastic Future). The present of perfective verbs and infinitive constructions with *iměti* were the most frequent forms with a future meaning and they were the most independent ones.

The goal of this paper was to examine future tense forms in the Serbian Alexander Romance (SA) and to determine to what degree Old Serbian (vernacular) might have influenced its language in this respect. The 16th century transcript of SA, written in the lower functional style of Serbian Church Slavonic, originated in the Prizren-Timok dialectal zone.

The analysis showed that, in the language of SA, the future was expressed with the patterns inherited from Old Church Slavonic but in a slightly modified form – with a change in their frequency as well as in semantics. The greatest deviation from Old Church Slavonic, as well as from the Serbian Church Slavonic texts written in high functional style, is the increase of the frequency of

chotěti + infinitive with pure future meaning. The frequency relation of periphrastic constructions with the verbs *iměti* and *chotěti* as futures in SA is expressed by the proportion 6.4:1, while in the Codex Marianus the proportion is 12:1. Regarding the semantics, these verbs have a higher degree of desemantization in relation to Old Church Slavonic. In all of the examples, *iměti* + infinitive (used in all persons) expressed the meaning of prediction, while the meaning of obligation is not confirmed. On the other hand, the verb *chotěti* maintained its volitive-intentional meaning. Generally speaking, the situation in SA indicates a state of competition, i.e. all forms can be found in the same context with no difference in meaning. The systematic polysemy, which existed in South Slavic at the time of the creation of Old Church Slavonic, was inherited by Serbian Church Slavonic. It is justified from the typological point of view and testifies to an incomplete process of the grammaticalization of the future tense as a full-fledged category. The only innovation we found in SA is the increase of the periphrastic form with *chotěti*, which can be attributed to the influence of the vernacular.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
kuresevicmk@sbb.rs

UDC 811.163.41'282.3(497.113 Novi Sad)
Изворни научни рад

Дејан Средојевић
Љиљана Суботић

ДУГОУЗЛАЗНИ АКЦЕНАТ У НОВОСАДСКОМ ГОВОРУ: ФОНЕТСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ И ФОНОЛОШКА ИНТЕРПРЕТАЦИЈА*

У раду је представљен фонетски опис за новосадски говор карактеристичног дугоузлазног акцента. Истраживање је засновано на методама експерименталне фонетике. Измерене су вредности фреквенције основног тона, интензитета и трајања акцентованих и неакцентованих вокала 336 примера 42 двосложне и тросложне речи, које је изговорило осам говорница новосадског порекла. Резултати истраживања поређени су са резултатима до којих су дошли други истраживачи, који су, поред тога, анализирали битно другачије корпусе. Установили смо који су сегменти посматраних прозодијских карактеристика фонолошки релевантни за реализацију дугоузлазног акцента у новосадском говору.

Кључне речи: дугоузлазни акценат, фреквенција основног тона, интензитет, трајање, новоштокавско акценатско преношење, новосадски говор.

This paper presents a phonetic description of the long-rising accent characteristic of Novi Sad speech. The research was based on the methods of experimental phonetics. The authors measured the values of the frequency of the basic tone, the intensity and duration of the accented and nonaccented vowels in 336 examples of 42 two-syllable and three-syllable words, which were pronounced by eight female speakers of Novi Sad origins. The results of the research were compared with the results acquired by other researchers who, in addition, analyzed significantly different corpora. The research determined which segments of the observed prosodic characteristics were phonologically relevant for the realization of the long-rising accent in Novi Sad speech.

Key words: long-rising accent, frequency of the basic tone, intensity, duration, Neo-štokavian stress transfer, Novi Sad speech.

1. Увод. Историја испитивања природе новоштокавских акцената дуга је један и по век. Резултати невеликог броја предузетих истраживања често су се међусобно разликовали. На то су утицали различити фактори: обим и састав корпуса, дијалекатско порекло говорника, дијалекатско порекло слушалаца који су учествовали у тестовима перцепције, али и методе и технике коришћене при анализи корпуса. Поред тога, некад се дешавало да су и веома слични резултати различитих истраживања били различито тумачени у зависности од тога да ли је истраживачима српски био матерњи или

* Рад је урађен у оквиру пројекта *Говор Новоī Сада*, који финансира Покрајински секретаријат за науку и технолошки развој.

страни језик. Ипак, управо захваљујући овим методолошким неуједначеностима утврђено је да исте прозодеме фонолошког система српског језика имају различите фонетске реализације у различитим говорима, као и да дијалекатско порекло слушалаца утиче на то које ће фонетске карактеристике они сматрати фонолошки релевантним.

1.1. Новосадски[1] се говор налази на територији дијалекта који је ушао у основицу стандардног језика. Иако је специфична прозодија новосадског говора, као, уосталом, и других говора војвођанског поддијалекта, добро позната говорницима српског језика – она је недовољно испитана у науци (Средојевић 2011). Како бисмо прецизно расветлили питање прозодије новосадског говора и актуелним описом употпунили сазнања савремене србистике о настанку, али и правцу развоја новоштокавских акцената – предузето је истраживање чији ћемо део представити у овом раду.[2] У фокусу нашег излагања биће дугоузлазни акценат, који у новосадском говору има особену реализацију лако препознатљиву чак и лаицима.[3]

1.2. Узлазни су акценти настали као резултат процеса новоштокавског акценатског преношења, које се одиграло у XV веку на југозападу централне штокавске области (Subotić 2005: 135), а каснијим миграцијама становништва пренесени су и у остале области источнохерцеговачког дијалекта, као и на територију шумадијско-војвођанског дијалекта. Староштокавски систем чинила су два акцента (који су се међусобно разликовали по квантитету), неакцентована дужина и неакцентована краткоћа.[4] Изузев неакцентоване дужине, која се могла јавити само на слогу који непосредно претходи акцентованом или на било ком постакценатском слогу, остале прозодеме имале

[1] Нови Сад је главни град Аутономне Покрајине Војводине, северне покрајине Републике Србије. Нови Сад се налази у Бачкој, једној од три географске регије које чине Војводину (преостале две су Срем и Банат). Смештен је између 45. и 46. степена северне географске ширине и 19. и 20. степена источне географске дужине. Град Нови Сад, према попису из 2002. године, има 299 294 становника (Становништво 2005: 68).

[2] Корпус за испитивање прозодијских карактеристика новосадског говора чинило је 6 496 примера 408 речи, које је изговорило 11 новосадских говорника и 8 говорница из додатне групе. Сви су примери више пута пажљиво послушани, прегледани су спектрограми, а за 5 160 примера спектрограми су и очитани. Прецизним мерењима и накнадним прорачунима добијена је база са више од 140 000 података, који су систематизовани како би што прецизније биле описане прозодијске карактеристике новоштокавских акцената у различитим фонетским окружењима. Корпус за испитивање реченичне интонације чинило је 4 708 примера 428 реченица. Поред тога, у корпус су ушли и бројни примери из разговора вођених у различитим ситуацијама током снимања. Сви спектрограми су прегледани и примери су пажљиво послушани. За одабране примере спектрограми су очитани.

[3] Описујући изговор акцената у банатским говорима, Павле Ивић каже да управо прозодијске особине стварају особен утисак којим се банатски, али и други војвођански говори, разликују од других српско-хрватских дијалеката, те додаје: „Разлике у том правцу познате су и лаицима и упадљиве су до подсмевке. Истовремено оне спадају у ред оних црта које се могу појавити само дугим развојем кроз столећа. Њихов је лингвистички значај толики да оне чине једну од најизразитијих одлика ових говора.” (Ивић и др. 1994: 49).

[4] У староштокавском акценатском систему наглашени су се слогови разликовали по квантитету. Иако у систему нису постојале квалитативне дистинкције, гледано по фонетским карактеристикама, староштокавски су акценти исти као и новоштокавски силазни акценти.

су слободну дистрибуцију (Ивић 1998: 393–406). Новоштокавским преношењем акценти су из свих позиција, изузев из иницијалне, померени за један слог ближе почетку речи. Када је један од акцената староштокавског система пренесен на дуги слог који му је претходио, настао је дугоузлазни акценат (пр. 1 и 3), а када је пренесен на кратки слог испред себе – јавио се краткоузлазни акценат (пр. 2 и 4) (Ивић 2001: 77). Некада акцентовани вокали након преношења су задржали своје квантитетске карактеристике (тј. и даље су дуги (пр. 3 и 4), односно, кратки (пр. 1 и 2)), али више нису наглашени:

(1) рȳкȁ̄ (Nsg) → ру́ка;
(2) женȁ̄ (Nsg) → жѐна;
(3) рȳкê (Gsg) → ру́кē;
(4) женê (Gsg) → жѐнē.

1.3. Објашњење процеса новоштокавског акценатског преношења делом лежи у самој физиономији узлазних акцената, односно у облику који ови акценти имају у говорима у којима је читав процес и отпочео. Наиме, према традиционалном тумачењу (Белић 1999: 141), претпоставља се да је пре акценатског преношења акцентовани вокал карактерисало силазно тонско кретање. За разлику од других вокала, акцентовани је вокал почињао на већој висини, а истовремено је био и интензитетски и темпорално најпроминентнији вокал у речи. Током времена, на вокалу који је непосредно претходио акцентованом вокалу тонско кретање постајало је изразитије узлазно, односно тон је растао до нивоа на ком је почињао акцентовани вокал. Поред тога, предакценатски је вокал постајао дужи, а повећавао му се и интензитет. Процес је окончан када је овај, некада предакценатски, сада новоакцентовани вокал добио узлазно тонско кретање и постао квантитативно најпроминентнији вокал у речи.

2. Корпус. Све речи анализиране у овом истраживању ексцерпиране су из *Речника срȋскохрвāтскоḡа књижевноḡ језика*. Биране су двосложне и тросложне речи[5] одређеног прозодијског лика. Утицај сугласника у окружењу акцентованог вокала на прозодијске карактеристике на том вокалу познат је на основу испитивања која су вршена на материјалу енглеског, као и неких других језика (House – Fairbanks 1953; Chen 1970). У сличним испитивањима на материјалу српског, односно хрватског језика (Sovilj-Nikić 2007: 44; Bakran 1996: 270) – посматране су само неке прозодијске карактеристике. Због тога смо желели да при испитивању новосадског говора прецизније утврдимо колики је утицај сугласника у окружењу акцентованог вокала на све прозодијске карактеристике на том вокалу.[6] Приликом састављања корпуса вођено је рачуна о томе да се акцентовани вокал нађе између сугласника једнаких по звучности и начину творбе. Према томе, акцентовани су се вокали могли наћи у окружењу: сонаната, звучних плозива, звучних фри-

[5] Под појмом *реч* подразумева се заправо *фонолошка реч* (Суботић 2006: 97–99).

[6] У досад предузетим испитивањима новоштокавских акцената утицај сугласничког окружења на прозодијске карактеристике акцентованог вокала није циљано испитиван. Ипак, поједини истраживачи уочили су извесне тенденције и та су запажања, у основним цртама, изнели у својим радовима (Ивић – Лехисте 1996: 86, 107; Јокановић-Михајлов 1983: 334).

катива, звучних африката, безвучних плозива, безвучних фрикатива и безвучних африката.[7] Наравно, избегавали смо стилски маркиране и необичне речи, као и акценатске дублете. Одабране речи инкорпориране су у краће, углавном, изјавне реченице, које, у највећем броју случајева, нису садржале афективну лексику.[8] У овом раду биће представљени резултати анализе 336 примера 42 двосложне и тросложне речи са дугоузлазним акцентом на прими. Анализирани акценатски типови, разврстани по реченичним позицијама, представљени су у таб. 1, а списак свих анализираних речи и реченица у оквиру којих су изговорене дат је у прилогу на крају рада.

Табела 1: Број посматраних речи и примера, класификованих према акценатском типу и реченичној позицији

	Иницијална п.		Медијална п.		Финална п.	
Акц. тип.	Речи	Примера	Речи	Примера	Речи	Примера
/◡	7	56	6	48	7	56
/—	1	8	2	16	3	24
/◡◡	4	32	7	56	5	40
Укупно	12	96	15	120	15	120

3. Говорнице. У раду ће бити представљени резултати анализе примера које је изговорило осам говорница (Г1... Г8), старих од 19 до 28 година, рођених у Новом Саду, у ком су и провеле читав живот. У време снимања корпуса шест говорница су биле студенткиње Филозофског факултета, а две су већ дипломирале на истом факултету. Највећем броју говорница родитељи су рођени у Новом Саду и нису га напуштали у дужем периоду. Према нашој оцени, све одабране говорнице имају новосадски изговор[9] типичан за млађе генерације образованих Новосађана. У упитнику који су попуњавале све говорнице су означиле да сматрају да су музикалне, три су похађале музичку школу, а једна балетску. Занимљиво је да су говорнице свој говор доста високо оцениле: седам говорница сложило се са тврдњом из упитника „мој говор је ‘коректан’; кад се трудим, он не садржи никакве дијалекатске примесе”, а једна са тврдњом „мој говор представља узор стандардног српског језика и не садржи никакве дијалекатске примесе”.

4. Методе и технике истраживања. У раду су коришћене методе и технике експерименталне фонетике. Снимање материјала извршено је уз стручну

[7] С обзиром на Ципфово [Zipf] правило према коме је фреквенција фонема у обрнутој сразмери са тежином изговора, африкате – као сливени гласови настали комбинацијом артикулационих покрета карактеристичних за плозиве и фрикативе – најтеже се изговарају и, самим тим, најређе појављују у језику – заступљени су са свега 2,71% (Jovičić 1999: 80–83). Због тога, приликом састављања узорка, одлучено је да у групи *африкаｔ̄а + вокал + африкаｔ̄а* једна африката може бити замењена плозивом који је по звучности и начину артикулације једнак африкати, односно њеном почетку, те су у корпус уврштене и речи *до̂ђе̄м* и *до́ђи*.

[8] Вођено је рачуна да двосложна/тросложна реч у медијалној реченичној позицији од почетка реченице буде удаљена за два/три слога, док су двосложне/тросложне речи у финалној реченичној позицији од почетка реченице, углавном, биле удаљене за четири, односно шест слогова.

[9] Ово се очитује и на сегментном и на супрасегментном нивоу.

помоћ професионалних сниматеља, у периоду од новембра до марта школске 2007/2008. године, у Фонетском студију Филозофског факултета у Новом Саду.[10]

Приликом очитавања спектрограма мерене су вредности F_0 на почетку вокала (F_0^p), на крају вокала (F_0^k), као и максимална F_0 посматраног вокала (F_0^m). Све вредности изражене су у херцима (Hz). За сваки вокал посматране речи очитани су и средњи интензитет $\overline{I}$, изражен у децибелима (dB), и трајање t, изражено у милисекундама (ms).[11]

5. Фреквенција основног тона

5.1. Резултати истраживања новосадског говора

Табела 2: Фреквенција основног тона

	Двосложне речи	$\overline{F}_0^{1p}$ [Hz]	$\overline{F}_0^{1m}$ [Hz]	$\overline{F}_0^{1k}$ [Hz]	$\overline{F}_0^{2p}$ [Hz]	$\overline{F}_0^{2m}$ [Hz]	$\overline{F}_0^{2k}$ [Hz]
иницијална позиција	*жи́жак*	201	212	198	238	277	272
	Не́мац	204	208	202	237	268	266
	бе́ба	206	208	192	232	254	252
	до́ђи	213	214	199	249	276	271
	су́сед	218	221	199	264	272	257
	Ча́чак	228	228	196	267	282	275
	ку́ћи	230	231	193	274	281	266
	чу́чӣм	232	234	205	267	278	273
медијална позиција	*жи́жак*	197	204	188	217	247	244
	бе́би	200	202	185	226	247	235
	це́цӣм	205	207	186	214	229	227
	Не́мац	209	210	190	220	248	247
	Со́са	217	217	190	251	253	244
	чи́чак	219	219	187	231	231	220
	чу́чӣм	222	222	194	246	247	236
	ку́ћи	224	226	182	252	256	240

[10] Време реверберације у студију износи 0,3 s, што омогућава верност сниманог говора. Материјал је дигитално снимљен, са фреквенцијом семпловања од 44,1 kHz и резолуцијом од 16 бита, а приликом снимања коришћен је софтвер Sound Forge 8,0. Коришћен је микрофон Neumann U-67. За аудиограме коришћен је софтвер Audiopingvin. Снимљени материјал обрађен је уз помоћ софтвера PRAAT верзија 4,6,06 (Paul Boersma and David Weenink, 2007). Анализирани су спектрограми направљени уз помоћ широког филтра (300 Hz), а у посебним ситуацијама коришћен је уски филтар, опсега 45 Hz. Интензитетски опсег подешен је за сваку говорницу, а вршене су и одређене накнадне корекције у складу са специфичним потребама. Слике приказане у наставку рада садрже осцилограм (у горњем делу) и спектрограм (приказан у доњем делу). На средишњем делу слике представљено је кретање интензитета.

[11] Ознака слога на ком су измерене наведене акустичке карактеристике дата је у експоненту – за фреквенцију основног тона: F_0^{1p}, F_0^{1k}, F_0^{1m}...; за интензитет: $\overline{I}^1$, $\overline{I}^2$ и $\overline{I}^3$; за трајање: t^1, t^2 и t^3.

финална позиција	*Не́мац*	186	186	159	163	165	161
	до́ђи	187	187	154	165	167	166
	це́цӣш	188	188	157	168	170	163
	ду́ду	189	189	156	166	168	165
	жи́жак	193	196	166	171	174	166
	ми́лӣ	198	198	167	172	173	167
	су́сед	200	200	164	178	179	156
	ку́ши	212	212	159	188	188	164
	чи́чак	212	212	161	186	186	166
	чу́чӣм	215	215	166	188	188	167

Табела 3: Фреквенција основног тона

	Тросложне речи	$\overline{F}_0^{1p}$ [Hz]	$\overline{F}_0^{1m}$ [Hz]	$\overline{F}_0^{1k}$ [Hz]	$\overline{F}_0^{2p}$ [Hz]	$\overline{F}_0^{2m}$ [Hz]	$\overline{F}_0^{2k}$ [Hz]	$\overline{F}_0^{3p}$ [Hz]	$\overline{F}_0^{3m}$ [Hz]	$\overline{F}_0^{3k}$ [Hz]
иниц. п.	*Ла́лама*	195	198	191	221	263	262	253	253	148
	бе́бина	205	206	191	221	259	257	255	255	210
	ки́шӣови	225	226	203	251	268	260	254	257	213
	су́шница	227	229	205	274	298	277	259	259	211
мед. п.	*це́цала*	200	203	188	210	200	218	217	218	198
	кла́ница	203	203	190	210	235	233	238	238	204
	за́зором	208	210	182	221	245	242	240	242	215
	бе́бина	212	213	188	209	218	212	206	206	177
	ки́шӣови	219	219	197	247	256	248	238	241	204
	чу́чала	220	220	189	232	232	219	221	221	205
	су́шница	237	238	193	237	255	242	240	240	194
фин. п.	*бо́дљама*	187	187	163	172	173	155	150	150	130
	це́цала	190	192	163	177	178	160	150	151	145
	за́зора	192	194	160	175	177	157	114	115	102
	кла́ница	199	199	169	173	176	171	152	157	141
	ки́шӣове	211	211	172	186	186	163	114	127	116

Када поредимо реализације исте речи изговорене у различитим реченичним позицијама, уочавамо да F_0 на почетку и на крају вокала, као и максимална F_0 вокала, највеће вредности имају у иницијалној реченичној позицији, мање у медијалној, а најмање у финалној. Ово је сасвим разумљиво, будући да обавештајни искази у српском језику, као и у већини језика, имају силазну или узлазно-силазну интонацију.

У неутралном положају[12] акцентовани вокал карактерише доследно силазно или узлазно-силазно тонско кретање са доминантнијим силазним

[12] У медијалној позицији просте изјавне реченице реч је мање изложена утицају реченичне интонације него у иницијалној и финалној позицији. Због тога се медијална позиција назива и неутралним положајем. У даљем излагању, посматране прозодијске карактеристике прво ћемо описати у неутралном положају, а затим и у осталим позицијама.

интервалом (сл. 1 и 2).[13] Силазни интервал на акцентованом вокалу може бити веома велик.[14] Тонски врхунац акцентованог вокала налази се у првој петини, односно четвртини трајања вокала. Између акцентованог и вокала који га следи налази се узлазни интервал који је у знатном броју примера нарочито велик. Први постакценатски вокал има или доследно узлазно или узлазно-силазно кретање F_0. Вокал на ултими тросложних речи увек има силазно кретање F_0. У речи је најистакнутија максимална F_0 другог вокала – у двосложним речима доследно, а у тросложним најчешће, иако, знатно ређе, то може бити и максимална F_0 трећег вокала.[15] У двосложним је речима F_0 на почетку иницијалног вокала скоро увек мања од F_0 на крају финалног вокала, док је у тросложним речима најчешће обрнуто.

У иницијалној реченичној позицији типична реализација речи са дугоузлазним акцентом донекле је измењена. То се пре свега односи на чињеницу да акцентовани вокал поред најчешће забележеног силазног или узлазно-силазног кретања са преовлађујућом силазношћу (тонски врхунац је у тим случајевима у другој половини вокала) може имати и узлазно-силазно кретање са доминантнијим узлазним интервалом, али и доследно узлазно кретање F_0 (узлазни интервали су мали). За разлику од медијалне позиције, у иницијалној је позицији знатно већи узлазни интервал између акцентованог и следећег вокала, који, најчешће, има или доследно узлазно кретање F_0 или узлазно-силазно кретање са преовлађујућом узлазношћу (сл. 3 и 4).[16]

---

[13] Целокупно истраживање прозодије новосадског говора показало је да је кретање F_0 на акцентованом вокалу, у речима са силазним акцентима, али нарочито у речима са узлазним акцентима – често супротно класичном поимању акценатског квалитета сугерисаном и у самим називима акцената. Дакле, независно од квантитета, вокал под узлазним акцентом углавном има доследно силазно или опште силазно тонско кретање, док вокал под силазним акцентом некад има опште узлазно или пак доследно узлазно тонско кретање. Други истраживачи су у својим корпусима још раније запазили да је тонско кретање на кратким акцентованим вокалима заправо редундантно (Ивић – Лехисте 2002: 154; Петровић – Гудурић 2010: 118). Важно је напоменути да кретање F_0 над одређеним структурама речи умногоме зависи од сугласничког окружења око посматраног вокала. Овим испитивањем утврђено је да акцентовани вокал у звучном сугласничком окружењу има нижу почетну F_0 од акцентованог вокала у безвучном сугласничком окружењу – што, у принципу, важи за било које две речи које имају исти акценат на истом вокалу, подједнак број слогова и истоветан положај у реченици. Овакве промене F_0 познате су под називом *микропрозодија* (Ladefoged 2005: 87). Наши су резултати сагласни с резултатима до којих су дошли Артур Хаус [Arthur House] и Грент Фербенкс [Grant Fairbanks] (1953: 132). Поред тога, анализа наших новосадских примера показала је да – у поређењу са безвучним сугласничким окружењем акцентованог вокала – у звучном сугласничком окружењу силазна кретања F_0 обухватају мање интервале, а узлазна – веће.

[14] Подаци о фреквенцији основног тона представљени су у табелама 2 и 3.

[15] Управо због тонске проминентности постакценатског вокала многи истраживачи којима српски није био матерњи језик сматрали су да је у стандардном језику тонски најистакнутији вокал – уједно и носилац акцента. Тако Браун [Browne] и Маколи [McCawley] узлазне акценте тумаче као реализацију акцента на наредном слогу (Browne – McCawley 1965). Сличног је мишљења и Гард [Garde]: „Може се, дакле, сматрати да у свакој скупини двају високих слогова, који се нужно сусрећу у случају узлазнога нагласка, други носи нагласак, а први само нагласну јеку, а не обратно, како се то претпоставља традиционалним рјешењем" (Garde 1993: 113). Зринка Јеласка наводи примере страних лингвиста и студената који су у речима са узлазним акцентима – акценат чули на постакценатском слогу. Овакав образац ауторка је приметила и код једне групе Американаца који су учили хрватски језик (Jelaska 2004: 212–213).

[16] Напоменули бисмо да је целокупно истраживање прозодијских карактеристика новосадског говора показало да је тонско кретање над структуром медијалног и финалног во-

Поред тога, у иницијалној се позицији изразитије разликују максималне F_0 акцентованог и наредног вокала.

Физиономија речи са дугоузлазним акцентом највише је измењена у финалној реченичној позицији. Под утицајем реченичне интонације сви вокали имају скоро доследно силазно кретање F_0 (сл. 5 и 6). Типична црта речи са дугоузлазним акцентом – узлазни интервал између акцентованог и вокала следећег слога – јавља се и у финалној позицији, с тим да је узлазни интервал знатно мањи него у иницијалној и медијалној реченичној позицији. Финални слог/вокал тросложних речи често није реализован или пак његову реализацију карактеришу неправилни глотални импулси. У речи је најистакнутија максимална F_0 иницијалног вокала, затим медијалног, па финалног. F_0 на почетку иницијалног вокала увек је већа од F_0 на крају финалног вокала, а силазни је интервал већи од силазног интервала у иницијалној и медијалној реченичној позицији.

5.2. Резултати других истраживача. Павле Ивић и Илсе Лехисте [Ilse Lehiste] током више од двадесет година систематски су испитивали реализацију и перцепцију акцената у српско-хрватском језику, као и реченичну интонацију и њен утицај на реализацију акцента речи.[17] Ивићеве[18] реализације речи с дугоузлазним акцентом битно се разликују од оних нађених код наших новосадских говорница. У неутралном положају најочигледнија је разлика у изгледу акцентованог вокала, који је код Ивића заиста узлазан, са врхунцем близу краја вокала. Кратки вокал у првом послеакценатском слогу има нижи врхунац од акцентованог вокала и изразито је силазан у

кала у речима са узлазним акцентима веома слично тонском кретању над структуром акцентованог и наредног вокала у речима са силазним акцентима. Ово се јасно оцртава у великом броју примера, пре свега, у иницијалној, али и у медијалној реченичној позицији.

[17] Резултати истраживања Ивића и Лехисте, објављивани од 1963. год. до 1984. год. у појединачним радовима у домаћим и страним научним часописима, сублимирани су у *Прозодији речи и реченице у српскохрватском језику* (1996), односно, објављени су у интегралном облику у књизи *О српскохрватским акцентима* (2002). У циљу испитивања акцента речи у неутралном реченичном положају, Павле Ивић је изговорио 458 речи, једном или двапут, тј. укупно 877 примера речи изговорених у реченичним оквирима. Такође, аутор је изговорио и 277 реченица намењених испитивању утицаја реченичне интонације на акценат речи, као и додатне 134 реченице, које су послужиле при давању одговора на нека накнадно постављена питања. Како би испитали прозодијске карактеристике речи у неутралном положају, Ивић је све одабране речи изговорио у реченичном оквиру *Форма... дата је као пример* и у једном од девет додатних реченичних оквира. Ипак, у овом основном реченичном оквиру речи су изговаране с извесним истицањем, на шта пажњу скрећу и сами аутори. Наиме, приликом тумачења података о трајању вокала у иницијалној и медијалној реченичној позицији, дуже трајање у медијалној реч. позицији објашњавају на следећи начин: „Међутим, ова разлика проистиче искључиво из различитог темпа изговора при снимању једног и другог материјала (речи у реченицама-оквирима изговарају се с извесним истицањем, што повлачи собом и веће трајање вокала)" (Ивић – Лехисте 2002: 415). Аутори закључују да су меродавнији подаци добијени анализом речи изговорених у склопу целих, простих изјавних реченица, а не у реченичним оквирима.

[18] Павле Ивић је рођен у Београду (отац му је родом из Срема, мајка из Баната). Првих седамнаест година живео је у Суботици, затим четрнаест у Београду и након тога у Новом Саду. Описујући свој говор, каже: „У основици његовог изговора налази се српскохрватски књижевни језик какав употребљавају интелектуалци из Војводине, али са битно ублаженим регионалним карактеристикама. На тај начин тај изговор налази се око средокраће између просечног изговора Београђана (с елементима југоисточног утицаја) и изговора Срба из западних крајева." (Ивић – Лехисте 2002: 11).

свом највећем делу или целини (Ивић – Лехисте 2002: 38–39). Ивићеве реализације и у иницијалној позицији на акцентованом вокалу имају узлазно кретање F_0, а узлазни је интервал знатно мањи од узлазних интервала забележених код наших новосадских говорница. Вокал другог слога почиње више него што се завршио акцентовани вокал, а сам узлазни међувокалски интервал знатно је мањи од оног забележеног код новосадских говорница. За разлику од новосадских говорница, код Ивића вокал који следи акцентовани вокал има силазно кретање F_0. Опште узлазно кретање речи код Ивића обухвата далеко мањи интервал него код наших новосадских говорница (Ивић – Лехисте 2002: 398–400). Када је финална позиција у питању, Ивићеве реализације веома су сличне реализацијама новосадских говорница. Једина разлика тиче се узлазног интервала између акцентованог и следећег вокала, који код Ивића није увек присутан, а када јесте – мањи је него код новосадских говорница (Ивић – Лехисте 2002: 330–340).

Ивићеве су реализације у неутралном положају донекле сличне реализацијама дванаесторо информатора из додатне групе, коју су Ивић и Лехисте такође анализирали.[19] Код двоје информатора акцентовани је вокал силазан (интервал силазности је мањи него код новосадских говорница), код шесторо информатора акцентовани је вокал незнатно узлазан, док је код четворо – изразито узлазан. Ипак, за разлику од новосадских говорница, код дванаесторо информатора максимална F_0 акцентованог вокала налази се у његовом другом делу, најчешће близу самог краја. Слично новосадским говорницама, деветоро информатора има узлазан однос врхунца акцентованог вокала и вокала у наредном слогу (Ивић – Лехисте 2002: 110–112). Реализације у иницијалној позицији разликују се од оних нађених код новосадских говорница, а карактерише их благо узлазно кретање F_0 на акцентованом вокалу, као и мала узлазност између акцентованог и постакценатског вокала, који је силазно интониран (Ивић – Лехисте 2002: 200–205). У финалној позицији дванаесторо је информатора реч са дугоузлазним акцентом реализовало веома слично нашим новосадским говорницама, с том разликом да је узлазни интервал између акцентованог и наредног вокала код њих мањи него у новосадској групи (Ивић – Лехисте 2002: 200–202, 205–210).

Јелица Јокановић-Михајлов испитивала је природу узлазних акцената у прогресивнијим штокавским говорима.[20] Црте типичне за говорнике по-

[19] У групи од дванаесторо информатора само је један информатор читав живот провео у Новом Саду. Остали су се доселили у Нови Сад када су кренули у средњу школу или на факултет, односно, када су се запослили, а пореклом су из: Београда, Кикинде, Ражњева код Брчког, Горњег Милановца, Шајкаша, Сремских Карловаца, Старе Пазове, Богатића и Шапца, Суботице, Степановићева и са Плитвичких језера. Дванаесторо информатора изговорило је две листе исказа у којима су се примери делимично понављали (једна листа садржала је 51 реч, а друга 65). Све су речи биле изговорене у реченичном оквиру *Форма... дата је као пример* (Ивић – Лехисте 2002: 85–88). В. фусноту 17.

[20] Резултати истраживања представљени су у раду *Природа узлазних акцената у прогресивнијим штокавским говорима* (1983: 295–338). Само истраживање вршено је школске 1972/1973. године. Двадесеторо студената прочитало је двадесет краћих реченица које су се састојале од речи са узлазним акцентима, а затим су четрдесет унапред припремљених речи изговорили изоловано, односно у склопу реченичних оквира (*Реч ... је у номинативу*; *Реч ... је глагол*). У овако конструисаним реченичним оквирима, због присуства енклитике, жељена реч је, заправо, посматрана у склопу веће фонетске речи, о чему морамо водити рачуна приликом тумачења података.

реклом из Војводине ауторка представља примерима Кикинђанке Ј. Б. у чијем је изговору вокал под дугоузлазним акцентом заиста узлазан, иако, како ауторка наводи, узлазни интервал није велик. Између акцентованог и следећег вокала постоји узлазни интервал, а сам постакценатски вокал има узлазно кретање, које је доследно и јасно изражено (Јокановић-Михајлов 1983: 322).[21] Испитујући акценат и интонацију говора на радију и телевизији[22], ауторка је код професионалних говорника војвођанског порекла констатовала „ублажавање регионалних (дијалекатских) црта и велики степен сличности акценатских ликова с београдским" (Јокановић-Михајлов 2007: 94). Код професионалних говорника београдског порекла вокал под дугоузлазним акцентом ретко је заиста узлазан, најчешће је раван или узлазно-силазан (некад се акцентовани вокал завршава на истој висини на којој је почео). Између акцентованог и следећег вокала постоји узлазни интервал, а сам постакценатски вокал често је доследно силазан, иако постоје и друкчије реализације. Јокановић-Михајлов наводи да је „одсуство праве узлазности, одсуство поступног раста фреквенције акцентованог вокала, уз постојање карактеристичног скока са нижег на виши тонски ниво, основна карактеристика узлазних акцената код великог броја субјеката београдског порекла" (Јокановић-Михајлов 2007: 75).[23]

Асим Пецо и Петар Правица такође су се бавили проучавањем акцената.[24] Њихово експериментално истраживање имало је за циљ да опише природу новоштокавских акцената у српско-хрватском језику. Аутори налазе да вокал под узлазним акцентом има перманентни успон F_0, а врхунац се налази или на самом крају вокала или на почетку постакценатског слога, при чему је „редовно вокал у постакценатском слогу тонски инериорнији од акцентованог вокала" (Пецо – Правица 1991: 217). Констатацију о тонској инериорности постакценатског слога, нажалост, не доказују ни сами резултати Пеце и Правице, будући да је F_0 на крају акцентованог слога скоро увек једнака F_0 на почетку постакценатског слога.[25]

---

[21] Према подацима које ауторка наводи у табели, међутим, постакценатски вокал има силазно тонско кретање у десет примера, узлазно кретање у четири примера, док су у три примера почетна и завршна F_0 постакценатског вокала једнаке.

[22] Резултати истраживања представљени су у књизи *Акценат и интонација говора на радију и телевизији* (2007). Изложени су резултати испитивања говора на радију и телевизији, спроведеног за потребе израде ауторкине докторске дисертације, у периоду 1983–1985, који су касније употпуњени снимцима радио и телевизијских емисија снимљених у периоду 1994–1996. и 2004–2006.

[23] Ауторка бележи и реализације које се битније разликују од оних забележених код наших новосадских говорница (Јокановић-Михајлов 2007: 78).

[24] Резултати истраживања двојице аутора објављени су у раду *О природи акцената српскохрватског језика на основу експерименталних истраживања* (1991). Снимање материјала вршено је током три школске године, почевши од 1969. Анализиран је изговор тридесет и два субјекта из двадесет и једне различите области. База је садржала седамсто шездесет примера педесет и девет различитих реченица, док је за акустичко-фонетску анализу одабрано двеста седамдесет реченица.

[25] Тумачење неуједначено и несистематски изложених резултата истраживања додатно отежавају табеле дате у прилогу, будући да су у њима поједини подаци погрешно унесени. Подаци у табелама носе и информацију о тонском врхунцу, који се, према ауторима, некад налази на безвучном опструенту /т/, /к/ или /с/!

6. Интензитет

6.1. Резултати истраживања новосадског говора

Табела 4: Интензитет и трајање

	Двосложне речи	$\overline{I}^1$ [dB]	$\overline{I}^2$ [dB]	$\overline{t}^1$ [ms]	$\overline{t}^2$ [ms]
иницијална позиција	*жи́жак*	77,78	80	170	84
	Не́мац	78,47	78,62	142	74
	бе́ба	79,05	80,49	156	89
	до́ђи	80,8	77	153	50
	су́сед	76,68	80,01	124	74
	Ча́чак	81,47	78,29	159	61
	ку́ћи	77,79	78,89	128	75
	чу́ћим	77,24	77,67	130	65
медијална позиција	*жи́жак*	77,05	78,04	154	83
	бе́би	79,39	77	170	90
	це́ћим	79,61	78,25	164	59
	Не́мац	76,88	77,77	147	70
	Со́са	77,83	77,26	155	68
	чи́чак	75,82	77,39	110	58
	чу́ћим	76,58	77,73	119	48
	ку́ћи	76,46	77,5	119	75
финална позиција	*Не́мац*	73,38	70,62	161	77
	до́ђи	75,47	69,54	185	79
	це́ћиш	76,53	71,5	170	73
	ду́ду	73,35	70,18	170	98
	жи́жак	74,87	73,97	165	93
	ми́лћ	75,68	71,1	195	95
	су́сед	71,54	72,5	109	77
	ку́ћи	75,34	71,69	133	117
	чи́чак	73,44	71,61	120	73
	чу́ћим	74,23	71,81	138	67

Табела 5: Интензитет и трајање

	Тросложне речи	$\overline{I}^1$ [dB]	$\overline{I}^2$ [dB]	$\overline{I}^3$ [dB]	$\overline{t}^1$ [ms]	$\overline{t}^2$ [ms]	$\overline{t}^3$ [ms]
иниц. п.	*Ла́лама*	81,38	80,71	78,48	173	83	100
	бе́бина	80,15	77,41	77,37	145	84	81
	ки́п̄ови	75,8	80,08	75,28	89	90	78
	су́ш̱ница	77,4	78,77	77,91	129	78	58
мед. п.	*ц̏е̏цала*	79,39	80,14	78,48	151	92	69
	кла́ница	80,34	77,67	77,61	136	63	69
	за́зором	80,8	79,73	78,71	224	92	82
	бе́бина	81,05	78,07	75,42	139	72	79
	ки́п̄ови	75,93	80,54	77,03	96	92	87
	чу́чала	75,64	79,35	78,51	113	69	70
	су́ш̱ница	76,54	77,92	77,45	119	65	65
фин. п.	*бо́дљама*	77,19	74,43	67,44	154	93	68
	ц̏е̏цала	77,17	75,42	66,83	155	99	87
	за́зора	77,64	74,25	67,45	202	103	74
	кла́ница	77,62	72,38	62,46	151	75	58
	ки́п̄ове	73,83	76,23	68,39	95	90	61

Анализа снимљеног материјала показала је да сличним кретањима F_0 често одговарају потпуно различите промене интензитета.[26]

У неутралном реченичном положају, у секвенци акцентованог и наредног вокала други је вокал интензитетски доминантнији код 41% примера двосложних и 48% примера тросложних речи, а разлика интензитета двају вокала већа је од 1 dB. Код 29% примера двосложних и 16% примера тросложних речи разлика интензитета ових двају вокала није већа од 1 dB.[27] Тек код трећине примера интензитетски је доминантнији акцентовани вокал и ту промену гласноће можемо и опазити.

У иницијалној реченичној позицији између акцентованог и наредног вокала постоји узлазан однос интензитета. Узлазност је изразитија него у неутралном положају.[28] Тако је први постакценатски вокал интензитетски

[26] Подаци о интензитету представљени су у табелама 4 и 5.

[27] Интензитет је „физички параметар који одговара субјективној перцепцији гласноће" и мери се у децибелима (dB), при чему 1 dB представља „најмању разлику гласноће коју ухо човека може да уочи" (Mumović 2004: 33). Према томе, када је разлика интензитета двају вокала мања од 1 dB ти се вокали перципирају као интензитетски једнаки, односно, прецизније, између тих вокала не перципира се никаква промена гласноће.

[28] У интонационим структурама (фразама) којима се у основи налазе обавештајни искази вредности интензитета вокала налазе се у силазном или у узлазно-силазном распореду. Иако силазно кретање интензитета није тако изразито као код F_0 – можемо рећи да је општа тенденција да интензитет опада ка крају фразе. Наиме, вокали исте речи најчешће имају већи интензитет у иницијалној него у медијалној позицији. Разлика интензитета вокала на истом слогу у медијалној и иницијалној реченичној позицији знатно је мања од разлике интензитета вокала на истом слогу у медијалној и финалној реченичној позицији. Уколико је ултима тросложне речи у финалној позицији уопште реализована, вокал у овом слогу има изузетно ниске вредности интензитета. До истих су закључака дошли и Ивић и Лехисте (2002: 203, 207, 365, 412–413).

доминантнији од акцентованог код 43% примера двосложних и 53% примера тросложних речи и у тим је примерима могуће перципирати промену гласноће. Разлика интензитета ових двају вокала мања је од 1 dB код 21% примера двосложних речи, док у групи тросложних речи нису забележене такве реализације. У преосталим примерима интензитетски је доминантнији акцентовани вокал, а разлика интензитета увек је већа од 1 dB.

Интензитетска доминантност акцентованог вокала најизраженија је у финалној реченичној позицији – код 85% примера двосложних и 65% примера тросложних речи, при чему је разлика интензитета увек већа од 1 dB. Ипак, и у овој су реченичној позицији забележени примери у којима је постакценатски вокал интензивнији од акцентованог (код 11% примера двосложних и 20% примера тросложних речи), а та промена гласноће је перцептибилна.

Истраживање је показало да вокали углавном имају већи интензитет у звучном него у безвучном сугласничком окружењу. Такође, вокали средњег реда, као и ниски вокал /a/, најчешће имају већи интензитет од високих вокала. До сличних закључака дошли су и други истраживачи (Ивић – Лехисте 2002: 207–208; Škarić 1991: 210, 217; House – Fairbanks 1953: 134). У највећем броју примера у којима је први постакценатски вокал већег интензитета од акцентованог – акцентован је један од високих вокала, а следи га један од вокала средњег реда или ниски вокал /a/ (*су́сед*, *жи́жак*, *чи́чак*, *чу́чала* и *ки́пови*). Значајно је и то да се реализације у којима је постакценатски вокал интензивнији од акцентованог вокала код појединих говорница често срећу, док су код других сасвим ретке.

6.2. Резултати других истраживача. У примерима које је Ивић изговорио у неутралном реченичном положају најинтензивнији је акцентовани вокал. Ипак, код двосложних речи промена гласноће између двају вокала није слухом уочљива, док је код тросложних речи та промена на прагу перцепције (Ивић – Лехисте 2002: 42). У Ивићевим примерима у иницијалној реченичној позицији између акцентованог и наредног вокала интензитетски је однос узлазан код двосложне речи, односно силазан код тросложне речи. Ипак, разлика интензитета никад није већа од 1 dB. У финалној реченичној позицији Ивићеве примере карактерише силазан интензитетски однос између акцентованог и вокала у следећем слогу.

У Ивићевој и Лехистиној додатној групи, у неутралном положају, први постакценатски вокал доминантнији је од акцентованог код једанаесторо информатора, а код њих десеторо та разлика је већа од 1 dB. У иницијалној и финалној реченичној позицији акцентовани је вокал интензивнији од наредног, а та је разлика увек већа од 1 dB (Ивић – Лехисте 2002: 116, 201–208).

Приликом испитивања природе узлазних акцената у прогресивнијим штокавским говорима, Јокановић-Михајлов је код војвођанских говорника забележила примере са иктусом на акцентованом слогу, али и оне са непренесеним иктусом, што је регистровала и код професионалних говорника војвођанског порекла (Јокановић-Михајлов 1983: 334; 2007: 94).

7. Трајање

7.1. Резултати истраживања новосадског говора. Приликом анализе снимљеног материјала установили смо да је вокал под дугоузлазним акцентом – квантитетски најпроминентнији вокал у речи.[29] Неакцентовани квантитет на крајњем слогу двосложних речи није реализован ни у једном примеру.[30]

Ради једноставнијег приказа просечна трајања постакценатских вокала ($\overline{t^2}$ и $\overline{t^3}$) изразићемо као проценат просечног трајања акцентованог вокала (% $\overline{t^1}$). У неутралном реченичном положају трајања постакценатских вокала износе: у двосложним речима $\overline{t^2}$ = 50% $\overline{t^1}$, док је у тросложним речима $\overline{t^2}$ = 60% $\overline{t^1}$, а $\overline{t^3}$ = 57% $\overline{t^1}$.[31] Донекле су слична трајања постакценатских вокала у иницијалној реченичној позицији: у двосложним речима $\overline{t^2}$ = 50% $\overline{t^1}$, а у тросложним $\overline{t^2}$ = 63% $\overline{t^1}$ док је $\overline{t^3}$ = 62% $\overline{t^1}$. У финалној реченичној позицији трајања постакценатских вокала имају вредности: у двосложним речима $\overline{t^2}$ = 57% $\overline{t^1}$, односно у тросложним: $\overline{t^2}$ = 64% $\overline{t^1}$ и $\overline{t^3}$ = 48% $\overline{t^1}$.[32]

На први поглед, могло би нам се учинити да се средња трајања вокала, презентована у табелама, налазе у великом распону. Међутим, трајање посматраног вокала у великој мери зависи од његове наглашености и квантитета, његовог инхерентног трајања, природе сугласника који се налазе у његовом непосредном окружењу, броја слогова речи унутар које се налази посматрани вокал и њеног положаја у реченици.[33] Тек кад све те параметре узмемо у обзир – међу подацима о трајању можемо уочити извесне обрасце.

Тако запажамо да су код истих речи изговорених у различитим реченичним позицијама варијације у трајању вокала мање изразите него у целокупном корпусу. Делимично од тога одступају примери речи у финалној реченичној позицији, будући да вокали тад обично имају дуже трајање:

– акцентовани вокали: *ку́ӣи*[34] (128 : 119 : 133); *Не́мац* (142 : 147 : 161); *чу́чӣм* (130 : 119 : 138); *ки́ӣови/ки́ӣове* (89 : 96 : 95);

– постакценатски вокали: *жи́жак* (84 : 83 : 93); *ку́ӣи* (75 : 75 : 117); *Не́мац* (74 : 70 : 77); *чу́чӣм* (65 : 68 : 67).

Када посматрамо акцентоване вокале, у целокупном анализираном материјалу јасно се уочава да високи вокали трају краће од вокала средњег

---

[29] Подаци о трајању дати су у табелама 4 и 5.

[30] Целокупно истраживање прозодије новосадског говора показало је да је неакцентовани квантитет очуван на унутрашњем слогу или на затвореном крајњем слогу непосредно иза краткоузлазног акцента. Ипак, код неких говорница и у овим положајима неакцентовани се квантитет јавља факултативно или је само делимично реализован, што упућује на закључак да је у току поступак његовог скраћивања. У свим другим фонетским положајима неакцентовани је квантитет редукован, независно од тога да ли припада флексивном наставку или основи речи. Исти или слични закључци потврђени су у бројним истраживањима (Средојевић 2009a: 230; Petrović – Subotić 1982; Subotić – Turčan 1985; Суботић 1995; Subotić 2005: 135–141; Бошњаковић – Регодић 2007: 267–273).

[31] Трајања појединачних вокала некада знатно одступају од наведених вредности. В. у наставку.

[32] Ови су подаци добијени анализом нешто мањег скупа примера будући да је ултима тросложница у финалној реченичној позицији често редукована или реализована уз неправилне глоталне импулсе.

[33] Све ове чиниоце који утичу на трајање вокала наводи и Шкарић (1991: 214).

[34] Примере наводимо редоследом: иницијална – медијална – финална реченична позиција.

реда, као и од ниског вокала /а/. Тиме су наши закључци сагласни са закључцима до којих су дошли други истраживачи на материјалу српског и хрватског језика.[35] Такође, у нашем је корпусу уочљиво да акцентовани вокали дуже трају у звучном него у безвучном сугласничком окружењу. На ово је већ указано у истраживањима која су углавном вршена на материјалу страних језика, али и у неким испитивањима српског језика.[36] Запазили смо да звучни фрикативи имају тенденцију да изузетно продуже трајање суседног вокала. У целокупном материјалу новосадских говорника најдужа трајања акцентованих вокала забележена су код ниског вокала /а/ или код вокала средњег реда у окружењу звучних гласова (нарочито у окружењу звучних фрикатива).[37] Најкраћа трајања акцентованих вокала забележена су код високих вокала у окружењу безвучних гласова (најизразитије у окружењу безвучних плозива).[38] У овде презентованим резултатима ове обрасце потврђују примери:

– у иницијалној реченичној позицији: *бе́ба* (156 ms) : *ку́пи* (128 ms);

– у медијалној реченичној позицији: *бе́би* и *це́пим* (170 ms и 164 ms) : *чи́чак* и *чу́чим* (110 ms и 119 ms); *це́цала* (151 ms) : *чу́чала* (113 ms);

– у финалној реченичној позицији: *до́ђи* и *це́пиш* (185 ms и 170 ms) : *чи́чак* и *чу́чим* (120 ms и 138 ms).

Ипак, поједине примере није могуће објаснити у складу с уоченим обрасцима, будући да вокали имају знатно дуже, односно знатно краће трајање од „очекиваног", нпр.: акцентовани вокали у примерима *су́сед* и. (124 ms) и *су́сед* ф. (109 ms) или постакценатски вокал у примеру *ку́пи* ф. (117 ms).[39]

---

[35] На ово су указали Ивић и Лехисте (2002: 17–37). Ипак, у њиховом материјалу налазимо да је под дугоузлазним акцентом дуже трајање /у/ од /е/. Чини се да је на такве резултате утицао састав корпуса. Анализом Ивићевих и Лехистиних података уочавамо да је /у/ заступљено са више примера од /е/, при чему се /у/ најчешће налази у звучном сугласничком окружењу или пак у окружењу фрикатива. Акцентовано /е/ заступљено је с мање примера и за овим вокалом најчешће следи безвучни плозив (2002: 52). Приликом анализе корпуса новосадског говора и Марковић и Бјелаковић констатовале су да ниски вокали имају дуже трајање од високих вокала (2009: 153–154), а то је у свом корпусу запазила и Совиљ-Никић (2007: 44). Приликом анализе корпуса хрватског језика, до истих су закључака дошли и Бакран (1996: 258) и Шкарић (1991: 214–215).

[36] На материјалу енглеског језика Хаус и Фербенкс су утврдили да вокали имају дуже трајање у звучном него у безвучном сугласничком окружењу (нађено је да се трајања вокала у звучном и одговарајућем безвучном окружењу статистички значајно разликују). Вокали се статистички значајно разликују по трајању у зависности од начина творбе сугласника који их окружују (1953: 134). Приликом анализе материјала из енглеског, француског, немачког, руског, корејског и кинеског језика – Метју Чен [Matthew Chen] долази до истих закључака. Аутор сматра да је вероватно универзална језичка појава да трајање вокала зависи од наредног консонанта, док је степен у коме наредни звучни или безвучни консонант утиче на трајање претходног вокала одређен специфичном фонолошком структуром сваког језика (1970: 139). Овоме су сагласни и закључци Совиљ-Никић, добијени на основу анализе материјала из српског језика (2007). Ауторка је нашла да вокали под дугим акцентом, у безвучном окружењу, у просеку трају 90,45% трајања вокала у звучном окружењу, а вокали под кратким акцентом, у безвучном окружењу, трају 91,61% трајања вокала у звучном окружењу (2007: 44).

[37] Када говоримо о дугоузлазном акценту, ради се о акцентованим вокалима у речима: *за́зором* (224 ms) и *за́зора* (202 ms).

[38] Што се дугоузлазног акцента тиче, у питању су акцентовани вокали у речима: *ку́пи* и. (128 ms), *ки́пови* и. (89 ms), *ки́пови* м. (96 ms) и *ки́пове* (95 ms).

[39] Изразите варијације у трајању вокала под дугоузлазним акцентом, као и постакценатских вокала, забележили су и други истраживачи. Према истраживању Јокановић-Михајлов,

7.2. Резултати других истраживача. Вокал под дугоузлазним акцентом најдужи је вокал у речи и у Ивићевим примерима и у примерима дванаесторо информатора из додатне групе, а разлика трајања акцентованих и постакценатских вокала изразитија је него у новосадској групи (Ивић – Лехисте 2002: 36, 119–120, 331–334, 399–400).

Јокановић-Михајлов такође је забележила да је у речима са дугоузлазним акцентом акцентовани вокал најдужи у речи, а однос трајања акцентованог и наредног вокала приближно је једнак оном забележеном код наших новосадских говорница (Јокановић-Михајлов 1983: 320). Квантитетску проминентност вокала под дугоузлазним акцентом ауторка је регистровала и у примерима професионалних говорника војвођанског и београдског порекла (Јокановић-Михајлов 2007: 72–73, 96).

8. Дискусија и закључак

8.1. О другим истраживањима. Пре него што пређемо на тумачење добијених података, морамо констатовати да се реализације дугоузлазног акцента описане у нашем истраживању разликују од реализација које су описали други аутори.

Бројни су разлози због којих постоје разлике у реализацијама дугоузлазног акцента у нашем истраживању и у истраживањима Ивића и Лехисте. Као прво, испитивање Ивића и Лехисте имало је за циљ да опише фонетско-фонолошку природу акцената у српско-хрватском језику. Аутори нису претендовали на то да дају опис одређеног урбаног говора, попут овог чије резултате презентујемо.[40] Затим, главнину корпуса представљеног у студији Ивића и Лехисте чине примери које је изговорио сам Ивић, који, гледано по пореклу, образовању, али и по евалуацији сопственог говора, није типични представник новосадског говора (в. фусноту 18). Важан је и податак да је у групи од дванаесторо додатних информатора само један пореклом из Новог Сада.[41] Ситуацију усложњава и то што су неки информатори спикери на Радио Новом Саду, што за последицу има донекле измењен изговор акцената, до чега долази, једним делом, несвесно – услед карактеристичног „спикерског начина читања вести", а другим делом због хиперкорекције којој је циљ да се избегне регионално обележен изговор. Важно је напоменути да су закључци о реализацији дугоузлазног акцента у иницијалној и финалној позицији код Ивића и Лехисте донесени на основу веома малог броја анализираних речи (најчешће је то само једна или две

трајање вокала под дугоузлазним акцентом код говорнице Д. Г. креће се у распону од 15 cs до 30 cs, док кратки вокал у наредном слогу у изговору З. Ш. траје од 3 cs до 20 cs (1983: 310, 325). Према истраживању Марковић и Бјелаковић, средње трајање вокала под дугоузлазним акцентом код различитих говорника варира од 14,75 cs до 26,5 cs (2009: 151–152).

[40] Опште је познато да различито дијалекатско порекло говорника, као и неке индивидуалне говорне навике, директно утичу на различите фонетске реализације фонолошки идентичних акцената (ИВИЋ – ЛЕХИСТЕ 2002: 109). Управо из тих разлога не треба ни очекивати потпуно подударање резултата истраживања Ивића и Лехисте и истраживања које овде представљамо.

[41] Међутим, како Ивић и Лехисте наводе, ни његов говор није типично новосадски, већ „добар умерен североисточни изговор постигнут напором да се избегну дијалекатске особености" (2002: 86).

речи). Ипак, чини се да је најважнија чињеница коју морамо узети у обзир – време које је протекло између истраживања Ивића и Лехисте и испитивања које овде презентујемо, а то је период од скоро пола века. Због тога, поређење наших резултата са резултатима Ивића и Лехисте захтева известан дијахронијски приступ. Подаци представљени у студији Ивића и Лехисте могу послужити као опис система блиског систему из кога се развио говор млађе генерације Новосађана који овде представљамо.

Наши резултати показују извесну сличност са резултатима до којих је дошла Јокановић-Михајлов. Ауторкина истраживања нису била усмерена ка опису новосадског говора, па самим тим новосадски говорници нису били значајно заступљени. Могуће је да су сегменти који се поклапају у нашем и ауторкином истраживању заједнички свим војвођанским говорима, док су „неподударности" у ствари специфичности везане за новосадски говор.

Ни Пецо ни Правица нису се бавили реализацијом акцената у новосадском говору, нити у војвођанском поддијалекту, па, самим тим, ни не треба очекивати већу подударност између наших и њихових резултата. Информатори чији је говор анализиран били су са територије ијекавских и екавских говора, а троје је информатора са подручја једноакценатског система (Пирот). Њихови војвођански информатори били су пореклом из Сомбора, Врбаса, Сутјеске у Банату, Јаше Томића, Кикинде и Новог Сада. Из презентованих резултата не види се да ли су у говору војвођанских информатора примећене особине карактеристичне за неке друге дијалекте, што не би било неочекивано с обзиром на то да је у појединим местима из којих долазе велик број колонизованог становништва. Аутори нису изнели податке о кретању F_0 на вокалу који следи силазни акценат, као ни податке о интензитетској и темпоралној компоненти. При томе, презентовани су подаци само за говорнике из одређених области. Иако не изражавамо сумњу у тачност резултата мерења двојице аутора, њихова запажања прихватамо с извесном дозом резерве. Врло је вероватно да је описана фонетска реализација фонолошка реалност у областима из којих потичу неки од испитаника, али не у свим.

8.2. Фонолошка интерпретација. Остало нам је да одговоримо на најважније питање – који је фонолошки значај описаних фонетских карактеристика новосадског говора? Другим речима, који су сегменти тонског кретања, али и који су квантитетски и интензитетски односи унутар речи – фонолошки релевантни за реализацију дугоузлазног акцента у новосадском говору? Јасно је да то могу бити само они сегменти наведених прозодијских феномена који су присутни у све три испитиване реченичне позиције – како би различите фонетске реализације увек биле препознате као позиционе варијанте дугоузлазног акцента. Анализираћемо све наведене прозодијске карактеристике.

Целокупно наше истраживање новосадског говора показало је да се акценат остварује у двосложној секвенци вокала који осећамо као акцентовани и на ком традиционално бележимо акценат и вокала који га следи. Акценти различитог квалитета јасно се разликују узлазним односно силазним односом тонских висина акцентованог и следећег вокала. Међутим, нису сви сегменти тонског кретања над структуром ова два вокала подједнако значајни за реализацију дугоузлазног акцента. Како на вокалу под ду-

гоузлазним акцентом у различитим реченичним позицијама не срећемо увек иста кретања F_0 – јасно је да само тонско кретање на акцентованом вокалу не може бити фонолошки релевантно за реализацију дугоузлазног акцента у новосадском говору. И тонско кретање на вокалу који следи акцентовани вокал разликује се у различитим реченичним позицијама. Када је тон у питању, најдоследнија карактеристика свих речи са дугоузлазним акцентом у новосадском говору јесте велик узлазни интервал између акцентованог и наредног вокала. Делимично се изузимају примери у финалној реченичној позицији. Наиме, између акцентованог и наредног вокала и у тој позицији постоји узлазни интервал, али је он знатно мањи него у медијалној и иницијалној реченичној позицији.

Што се трајања тиче, квантитетска проминентност акцентованог вокала најдоследнија је од свих испитиваних прозодијских карактеристика и јавља се у свим реченичним позицијама, у свим примерима.

Подаци о интензитету, с друге стране, не показују такву доследност. У речима са дугоузлазним акцентом интензитетска проминентност најчешће се везује за слог који је био наглашен пре новоштокавског акценатског преношења и који је још увек тонски најистакнутији у речи. Ипак, подсећамо да је забележен и велик број супротних примера.

Описане реализације тешко је сагледати у светлу класичног тумачења процеса новоштокавског акценатског преношења – чији је резултат узлазно тонско кретање на новоакцентованом вокалу.[42] Наше је мишљење да је дугоузлазни акценат какав се среће у новосадском говору настао као резултат нешто другачије изведеног процеса новоштокавског акценатског преношења, којим је знатно измењен однос трајања вокала у речи, а мање тонско кретање.[43] Наравно да би ове промене на фонетском нивоу имале фонолошки значај, морало је доћи до промене значаја трајања у фонолошком систему језика.[44]

Изнесене ставове јасно илуструју два примера из снимљеног корпуса. Ради се о изговору речи са краткоузлазним акцентом и неакцентованом дужином и о изговору са неакцентованом краткоћом и дугосилазним акцентом. Ови нас примери ипак неће удаљити од дугоузлазног акцента, основне теме нашег излагања. Наиме, како је истраживање прозодије новосадског

---

[42] Овакве реализације, одавно описане у науци (Белић 1999: 136–137), и данас су реалност у одређеним штокавским крајевима. Наиме, целокупан корпус на основу ког су анализиране прозодијске карактеристике новосадског говора изговориле су и говорнице из различитих крајева српско-хрватске језичке територије. У примерима говорнице пореклом из западних области источнохерцеговачког дијалекта – вокал под дугоузлазним акцентом увек има изразито узлазно кретање F_0, између акцентованог и наредног вокала налази се мали узлазни интервал, а сам постакценатски вокал силазно је интониран (Sredojević – Subotić 2011).

[43] О великом значају трајања за одређивање места нагласка у речи, говоре и подаци добијени на основу анализе изговора речи у енглеском језику. Приликом испитивања интензитета и трајања као корелата наглашености, Денис Фрај [Dennis Fry] анализирао је пет двосложних речи чије је значење зависило од тога да ли је акценат на првом или на другом слогу. Аутор налази: „(1) duration and intensity are both cues for judgments of stress, (2) tho vowel segments show the major differences in duration and intensity with a shift of stress, and (3) duration ratio is more effective cue than intensity ratio" (Fry 1955: 158).

[44] Ивић и Лехисте, на основу анализе сопственог материјала, долазе до истог закључка. Важно је напоменути да су аутори запазили и да је осим промене трајања новоштокавским акценатским преношењем промењен и вокалски квалитет (Ивић – Лехисте 2002: 159).

говора показало – речи са узлазним акцентима које имају једнак број слогова, у истоветним реченичним позицијама, карактеришу веома слична кретања F_0, независно од квантитета акцентованог вокала (Средојевић 2009б). Тонске и квантитетске измене које су претрпеле речи које данас носе дугоузлазни акценат – сличне су изменама које бележимо у примерима које ћемо навести. Приликом снимања корпуса једна од говорница, Г6, реч *багаж* изговорила је са непренесеним дугосилазним акцентом на другом слогу (сл. 7). У другом примеру Г6 је реч изговорила у прозодијски исправном лику, тј. са краткоузлазним акцентом и неакцентованом дужином (сл. 8). Прво што привлачи нашу пажњу јесте чињеница да је кретање F_0 веома слично у оба примера речи *багаж*. Узлазни и силазни интервали F_0 на другом вокалу готово су идентични у овим реализацијама (*багâж*: $F_0^{2p} – F_0^{2m} =$ 97,82 Hz; $F_0^{2m} – F_0^{2k} =$ 33,22 Hz : *бàгāж*: $F_0^{2p} – F_0^{2m} =$ 90,43 Hz; $F_0^{2m} – F_0^{2k} =$ 28,82 Hz). Врхунац F_0 другог вокала у обе је речи подједнако удаљен од почетка вокала. Када процентуално изразимо трајање другог вокала од почетка до тонског врхунца – добијене су вредности приближно једнаке у обе реализације (*багâж*: 66% t^2 : *бàгāж*: 71% t^2). Реализације се, међутим, разликују по величини узлазног међувокалског интервала, који је, у примеру са краткоузлазним акцентом и неакцентованом дужином, већи него у примеру са непренесеним дугосилазним акцентом. Такође, реализације се разликују и у погледу интензитетских односа (*багâж*: $\overline{I}^1 =$ 76,98 dB; $\overline{I}^2 =$ 79,52 dB : *бàгāж*: $\overline{I}^1 =$ 80,61 dB; $\overline{I}^2 =$ 79,05 dB)[45], али далеко изразитије – у квантитетским односима (*багâж*: $t^1 =$ 108 ms, $t^2 =$ 210 ms : *бàгāж*: $t^1 =$ 138 ms, $t^2 =$ 135 ms).

8.3. Закључак. За реализацију дугоузлазног акцента у новосадском говору фонолошки су релевантни трајање и узлазни међувокалски интервал између квантитетски најистакнутијег вокала у речи и наредног вокала[46]. Трајање је одређујуће за место акцента.[47] Квантитативне дистинкције међу

[45] Промена интензитетских односа у овим примерима највероватније је само пратилачки феномен „промене акцента" и условљена је изразитом променом трајања вокала. Погрешно би било тумачење да је промена интензитетских односа условила „промену акцента".

[46] С обзиром на то да је целокупно истраживање новосадског говора показало да се узлазни међувокалски интервал некад може јавити и између акцентованог и следећег вокала речи са силазним акцентом, у медијалној и иницијалној реченичној позицији, претходна би констатација била прецизнија када бисмо рекли – у речима са узлазним акцентима јавља се већи узлазни међувокалски интервал. Оваква дефиниција ипак није општа, будући да се изузима значајан број примера у финалној реченичној позицији, у којима се између акцентованог и вокала у следећем слогу налази мали узлазни интервал.

[47] Целокупно истраживање прозодијских карактеристика новосадског говора показало је да вокал који осећамо као акцентовани и на коме традиционално бележимо акценат јесте најдужи вокал у речима са оба силазна акцента, у речима са дугоузлазним акцентом, као и у већини речи са краткоузлазним акцентом. Ипак, у једном броју примера речи са краткоузлазним акцентом и неакцентованом дужином – у речи је квантитетски најпроминентнији дуги неакцентовани вокал. И поред тога, у свим тим примерима вокал који означавамо као акцентовани и даље перципирамо као наглашени. Поставља се питање зашто је то тако. С обзиром на то да се у овом истраживању нисмо бавили перцепцијом прозодијских феномена, ставови у вези са перцепцијом пре представљају основ и усмерење за будуће експерименте, а не коначне закључке. Ивић и Лехисте нуде могуће објашњење зашто се вокал под краткоузлазним у секвенци `¯ осећа као наглашен чак и када се трајања обају вокала мало разликују. Аутори закључују: „на везу `¯ преноси се квалификација вокала под (`) као наглашеног из везе `˘ где

акцентима истог квалитета омогућава различито апсолутно трајање вокала, али и различит однос трајања акцентованог вокала и неакцентованих вокала у саставу речи.[48] Интензитетске карактеристике нису фонолошки релевантне за реализацију дугоузлазног акцента у новосадском говору.

Дугоузлазни акценат карактеристичан за новосадски говор резултат је специфично оствареног процеса новоштокавског акценатског преношења, којим нису толико значајно промењени тонско кретање и интензитетски односи, колико трајање вокала у саставу речи.

Илустрација 1

Слика 1: Спектрограм речи *чу̏чӣм* (*Ево ја чучим у ӣрикрајку*) (Г1)[49]

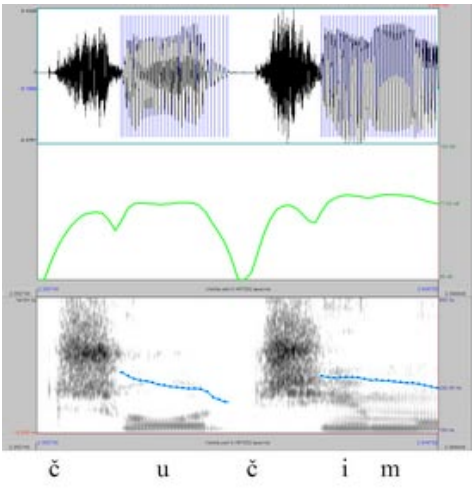

Слика 2: Спектрограм речи *ки̏ӣови* (*Фидијини киӣови нису сачувани*) (Г7)[50]

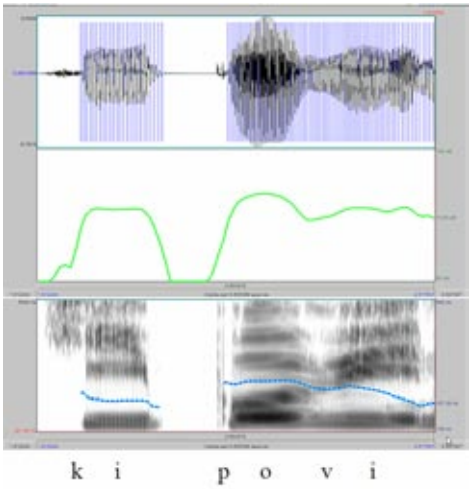

је овакав вокал, као знатно дужи од следећег, очигледно проминентнији" (2002: 47). Наше је мишљење, међутим, да је квантитетска проминентност одређујућа за место акцента једино ако је подржана одговарајућим тонским кретањем. Вокал ћемо перципирати као акцентовани докле год је он квантитетски најпроминентнији и докле се над двосложном секвенцом тог и следећег вокала реализује кретање F_0 специфично за одређени акценат. Први вокал у овој секвенци перципираћемо као акцентовани чак и када је његово трајање нешто краће од трајања вокала који га следи – само под условом да се над овом двосложном структуром и даље простире кретање F_0 специфично за одређени акценат. Међутим, уколико је однос трајања вокала у овој секвенци битније измењен у корист потоњег, тај, потоњи вокал ћемо перципирати као акцентовани независно од тога да ли су се тонски односи битније променили. Наравно, прецизније одговоре на ова питања могу дати тек истраживања перцепције прозодијских феномена.

[48] Како су у финалној реченичној позицији честе редукције финалног слога – разликовање акцената по квантитету тада омогућава искључиво апсолутно трајање вокала.

[49] Опис: F_0^{1p} = 270,85 Hz; F_0^{1m} = 270,85 Hz; F_0^{1k} = 225,45 Hz; F_0^{2p} = 270,06 Hz; F_0^{2m} = 270,06 Hz; F_0^{2k} = 257,84 Hz; $\overline{I^1}$ = 77,77 dB; $\overline{I^2}$ = 80,28 dB; t^1 = 100 ms; t^2 = 53 ms.

[50] Опис: F_0^{1p} = 204,93 Hz; F_0^{1m} = 204,93 Hz; F_0^{1k} = 194,4 Hz; F_0^{2p} = 243,86 Hz; F_0^{2m} = 255,22 Hz; F_0^{2k} = 245,38 Hz; F_0^{3p} = 237,24 Hz; F_0^{3m} = 237,24 Hz; F_0^{3k} = 182,74 Hz; $\overline{I^1}$ = 76,96 dB; $\overline{I^2}$ = 81,36 dB; $\overline{I^3}$ = 77,04 dB; t^1 = 92 ms; t^2 = 106 ms; t^3 = 111 ms.

Слика 3: Спектрограм речи *чу́чӣм* (*Чучим у овом ћошку*) (Г1)[51]

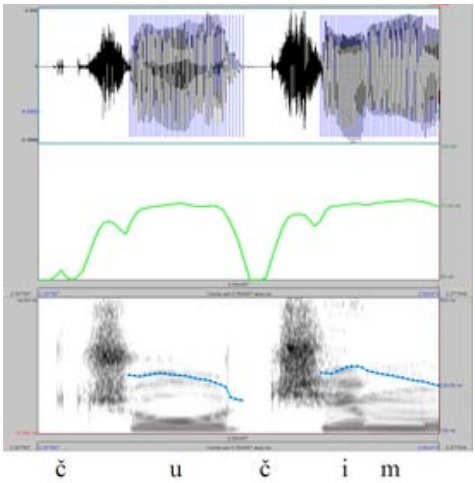

Слика 4: Спектрограм речи *ки́пови* (*Кипови стоје на постољу*) (Г7)[52]

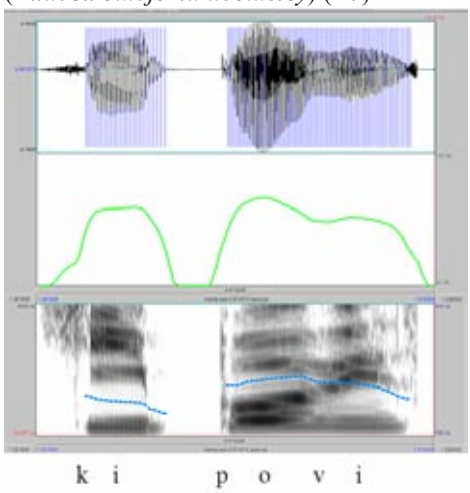

Илустрација 2

Слика 5: Спектрограм речи *чу́чӣм* (*Лакше ми је кад чучим*) (Г1)[53]

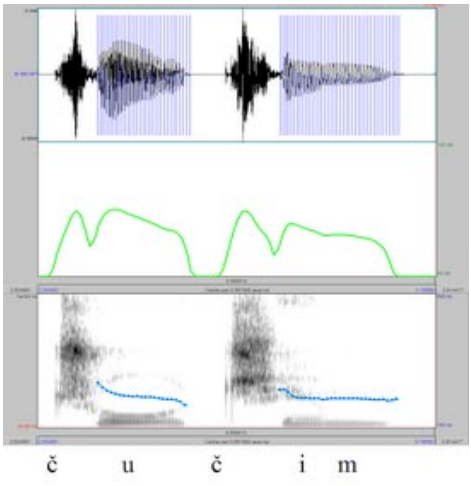

Слика 6: Спектрограм речи *ки́пове* (*Пазите на све кипове*) (Г7)[54]

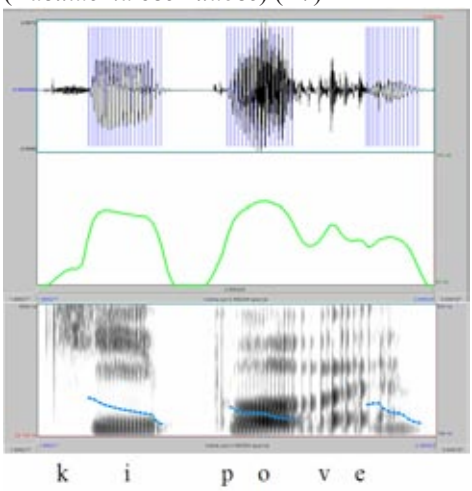

[51] Опис: F_0^{1p} = 268,34 Hz; F_0^{1m} = 276,94 Hz; F_0^{1k} = 232,36 Hz; F_0^{2p} = 277,09 Hz; F_0^{2m} = 297,61 Hz; F_0^{2k} = 294,22 Hz; $\overline{I^1}$ = 76,89 dB; $\overline{I^2}$ = 77,34 dB; t^1 = 141 ms; t^2 = 59 ms.

[52] Опис: F_0^{1p} = 214,77 Hz; F_0^{1m} = 214,77 Hz; F_0^{1k} = 191,54 Hz; F_0^{2p} = 250,41 Hz; F_0^{2m} = 278,47 Hz; F_0^{2k} = 272,81 Hz; F_0^{3p} = 258,91 Hz; F_0^{3m} = 258,91 Hz; F_0^{3k} = 225,58 Hz; $\overline{I^1}$ = 78,83 dB; $\overline{I^2}$ = 80,98 dB; $\overline{I^3}$ = 74,77 dB; t^1 = 90 ms; t^2 = 120 ms; t^3 = 103 ms.

[53] Опис: F_0^{1p} = 229,2 Hz; F_0^{1m} = 229,2 Hz; F_0^{1k} = 175,92 Hz; F_0^{2p} = 208,82 Hz; F_0^{2m} = 208,82 Hz; F_0^{2k} = 184,42 Hz; $\overline{I^1}$ = 71,61 dB; $\overline{I^2}$ = 68,03 dB; t^1 = 144 ms; t^2 = 63 ms.

[54] Опис: F_0^{1p} = 207,43 Hz; F_0^{1m} = 207,43 Hz; F_0^{1k} = 163,46 Hz; F_0^{2p} = 175,62 Hz; F_0^{2m} = 175,62 Hz; F_0^{2k} = 149,81 Hz; $\overline{I^1}$ = 77,1 dB; $\overline{I^2}$ = 79,76 dB; t^1 = 83 ms; t^2 = 87 ms. Вокал у финалном слогу није реализован уз правилне глоталне импулсе.

Слика 7: Спектрограм речи *баг̄а̂ж* (*Баг̄аж на француском значи ӣрӣљаг̄*) (Г6)[55]

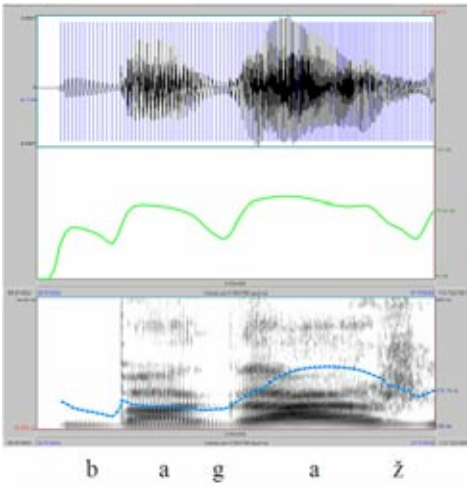

Слика 8: Спектрограм речи *ба̀г̄а̀ж* (*Баг̄аж на француском значи ӣрӣљаг̄*) (Г6)[56]

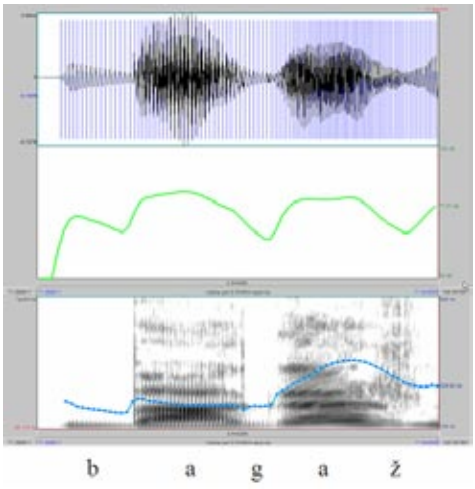

Прилог 1. Списак анализираних речи и реченица у оквиру којих су изговорене

Реченица	Анализиране речи	Реченица	Анализиране речи
1. Немац обично живи у Немачкој.	*Не́мац*	22. Увек ћећим по хладноћи.	*ће́ћӣм*
2. Сваки Немац воли Немачку.	*Не́мац*	23. Немој тамо да ћећиш.	*ће́ћӣш*
3. Он је прави Немац.	*Не́мац*	24. Чучим у овом ћошку.	*чу́чӣм*
4. Нашој беби дај дуду.	*бе́би, ду́ду*	25. Лакше ми је кад чучим.	*чу́чӣм*
5. Беба мирно спава.	*бе́ба*	26. Ево ја чучим у прикрајку.	*чу́чӣм*
6. Купи неки пекмез!	*ку́ӣи*	27. Сеоска кланица не ради.	*кла́ница*
7. Тамо купи нешто за јело!	*ку́ӣи*	28. Лалама увек нешто фали.	*Ла́лама*
8. Увече нешто купи!	*ку́ӣи*	29. У селу је једна кланица.	*кла́ница*
9. Жижак живи у пшеници.	*жи́жак*	30. Ово је бебина соба.	*бе́бина*
10. Мали жижак из пшенице.	*жи́жак*	31. Бебина соба је мала.	*бе́бина*
11. У пшеници је жижак.	*жи́жак*	32. Не волим цвеће са бодљама.	*бо́дљама*
12. Наша Соса туче Лалу.	*Со́са*	33. Фидијини кипови нису сачувани.	*ки́ӣови*
13. Сусед није код куће.	*су́сед*	34. Кипови стоје на постољу.	*ки́ӣови*
14. Он је грозан сусед.	*су́сед*	35. Пазите на све кипове!	*ки́ӣове*
15. Дођи код мене вечерас!	*до́ђи*	36. Са тим зазором она живи.	*за́зором*

[55] Опис: F_0^{1p} = 177,03 Hz; F_0^{1m} = 177,03 Hz; F_0^{1k} = 156,45 Hz; F_0^{2p} = 189,79 Hz; F_0^{2m} = 286,79 Hz; F_0^{2k} = 254,39 Hz; $\overline{I^1}$ = 76,98 dB; $\overline{I^2}$ = 79,52 dB; t^1 = 108 ms; t^2 = 210 ms.

[56] Опис: F_0^{1p} = 191 Hz; F_0^{1m} = 191 Hz; F_0^{1k} = 158,87 Hz; F_0^{2p} = 217,23Hz; F_0^{2m} = 307,23 Hz; F_0^{2k} = 278,74 Hz; $\overline{I^1}$ = 80,61 dB; $\overline{I^2}$ = 79,05 dB; t^1 = 138 ms; t^2 = 135 ms.

		37. Она нема никаквог зазора.	*за́зора*
17. Обавезно ми дођи!	*до́ђи*	38. Сушница тренутно није у функцији.	*су́шница*
18. Чачак није велики град.	*Ча́чак*	39. Градска сушница више не ради.	*су́шница*
19. Прави је чичак од човека.	*чи́чак*	40. Стално је ћућала у ћошку.	*ћу́ћала*
20. Он се лепи к'о чичак.	*чи́чак*	41. У ћошку је увек ћућала.	*ћу́ћала*
21. Планинар као да мили.	*ми́лӣ*	42. Стално је чучала на улици.	*чу́чала*

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Белић, Александар. *Историја српског језика: фонетика, речи са деклинацијом, речи са коњугацијом*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999.

Бошњаковић, Жарко, Небојша Регодић. О неким прозодијским карактеристикама језика новосадских медија. *Прилози проучавању језика* 38 (2007): 263–315.

Ивић, Павле, Жарко Бошњаковић, Гордана Драгин. Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Књ. 1, Увод и фонетизам. *Српски дијалектолошки зборник* XL (1994): 1–419.

Ивић, Павле, Илсе Лехисте. *Прозодија речи и реченице у српскохрватском језику* (прев. Љиљана Суботић). Милорад Радовановић (ред.). Павле Ивић. Целокупна дела, VII/2. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1996.

Ивић, Павле. *Расправе, студије, чланци. 1. О фонологији* (прир. Драгољуб Петровић). Милорад Радовановић (ред.). Павле Ивић. Целокупна дела, X/1. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1998.

Ивић, Павле. *Дијалектологија српскохрватског језика: увод и штокавско наречје* (прир. Драгољуб Петровић). Милорад Радовановић (ред.). Павле Ивић. Целокупна дела, II. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2001.

Ивић, Павле, Илсе Лехисте. *О српскохрватским акцентима* (прир. Драгољуб Петровић). Милорад Радовановић (ред.). Павле Ивић. Целокупна дела VII/1. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2002.

Јокановић-Михајлов, Јелица. Природа узлазних акцената у прогресивнијим штокавским говорима. *Српски дијалектолошки зборник* XXIX (1983): 295–338.

Јокановић-Михајлов, Јелица. *Акценат и интонација говора на радију и телевизији*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2007.

Марковић, Маја, Исидора Бјелаковић. Квантитет наглашених вокала у говору Новог Сада. Жарко Бошњаковић (ур.). *Говор Новог Сада. Св. 1, Фонетске особине*. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2009, 148–158.

Петровић, Драгољуб, Снежана Гудурић. *Фонологија српског језика*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2010.

Пецо, Асим, П. Правица. О природи акцената српскохрватског језика на основу експерименталних истраживања. *Јужнословенски филолог* XXIX/1–2 (1991): 195–242.

Средојевић, Дејан. Акценат именица у језику водитеља-спикера новосадских телевизијских станица. Жарко Бошњаковић (ур.). *Говор Новог Сада. Св. 1, Фонетске особине*. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2009а, 215–234.

Средојевић, Дејан. Експериментално-фонетско испитивање краткоузлазног акцента у новосадском говору – тонска компонента. Жарко Бошњаковић (ур.). *Говор Новог Сада. Св. 1, Фонетске особине*. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2009а, 159–191.

Средојевић, Дејан. Препознавање новосадског изговора и ставови према њему. Вера Васић, Гордана Штрбац (ур.). *Говор Новог Сада. Св. 2, Морфосинтаксичке, лексичке и прагматичке особине*. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2011, 378–398.

Становништво. *19, Укупно и пољопривредно становништво: подаци по општинама*. Београд: Републички завод за статистику Србије, 2005.

Суботић, Љиљана. Ортоепска норма – данас. *Научни састанак слависта у Вукове дане* 24/1 (1995): 311–317.
Суботић, Љиљана. Реч – морфолошки, синтаксички, семантички и формални аспекти у српском језику. *Научни састанак слависта у Вукове дане* 35/1 (2006): 91–102.
Wayles Browne, E., James D. McCawley. Српскохрватски акценат. *Зборник за филологију и лингвистику* VIII (1965): 147–153.

*

Bakran, Juraj. *Zvučna slika hrvatskoga govora*. Zagreb: Ibis grafika, 1996.
Chen, Matthew. Vowel Length as a Function of the Voicing of the Consonant environment. *Phonetica* 22 (1970): 129–159.
Fry, Dennis Butler. Duration and Intensity as Physical Correlates of Linguistic Stress. Ilse Lehiste (ed.). *Readings in Acoustic Phonetics*. Cambridge: The M. I. T. Press, 1955, 155–159.
Garde, Paul. *Naglasak*. Zagreb: Školska knjiga, 1993.
House, Arthur S., Grant Fairbanks. The Influence of Consonant Environment upon the Secondary Acoustical Characteristics of Vowels. Ilse Lehiste (ed.). *Readings in Acoustic Phonetics*. Cambridge: The M. I. T. Press, 1953, 128–137.
Jelaska, Zrinka. *Fonološki opisi hrvatskoga jezika: glasovi, slogovi, naglasci*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2004.
Jovičić, T. Slobodan. *Govorna komunikacija. Fiziologija, psihoakustika i percepcija.* Beograd: Nauka, 1999.
Ladefoged, Peter. *Phonetic Data Analysis*. 3rd edition. Oxford: Blackwell Publishing, 2005.
Mumović, M. Gordana. *Konzervativni tretman disfonija*. Novi Sad: Medicinski fakultet, 2004.
Petrović, Dragoljub, Ljiljana Subotić. Fonetske karakteristike. *Komunikacijske i govorno-jezičke karakteristike TV Dnevnika Televizije Novi Sad na srpskohrvatskom jeziku*. Novi Sad: Odeljenje za istraživanje programa i auditorijuma Radio-televizije Novi Sad, 1982: 69–93.
Sovilj-Nikić, Sandra. Trajanje vokala kao jedan od prozodijskih elemenata u sintezi govora na srpskom jeziku. Magistarska teza. Fakultet tehničkih nauka, Univerzitet u Novom Sadu, 2007.
Sredojević, Dejan, Ljiljana Subotić. The Neo-štokavian accent shift and the phonological significance of suprasegmental features in different Štokavian dialects. Acoustic and phonetic analysis. *Baltistica* VII (2011): 227–242.
Subotić, Ljiljana, Jaroslav Turčan. *O projektu Govor i jezik u emisijama Radio Novog Sada na srpskohrvatskom jeziku. Fonetske karakteristike*. Izveštaji i studije. Novi Sad: Služba za istraživanje programa i auditorijuma Radio-Televizije Novi Sad, 11 (1985): 6–20.
Subotić, Ljiljana. *Ortoepska i ortografska norma standardnog srpskog jezika*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za medijske studije; Beograd: WUS Austria, 2005.
Škarić, Ivo. Fonetika hrvatskoga književnog jezika. Stjepan Babić i dr. *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika: nacrti za gramatiku*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 1991.

Dejan Sredojević
Ljiljana Subotić

THE LONG-RISING ACCENT IN NOVI SAD SPEECH: PHONETIC CHARACTERISTICS AND PHONOLOGICAL INTERPRETATION

S u m m a r y

This paper presents a phonetic description of Novi Sad speech with its characteristic long-rising accent, which is well known to the speakers of the Serbian language but not sufficiently studied in scholarship. The research was based on the methods of experimental phonetics. Eight female speakers from Novi Sad pronounced a corpus made of 336 examples of 42 two-syllable and three-syllable words, which were incorporated in shorter, usually declarative sentences. For all the vowels of the studied words, the values of the frequency of the basic tone, intensity and duration were measured within spectrograph recordings. The noted phonetic realizations in the medial, initial and final sentential position are described in detail, the data is presented in tables, and the typical

examples are represented in spectrographs with which the measured values are specified. The results of the research were compared with the results acquired by other researchers. It was established that duration and the rising intervowel interval between the quantitatively most prominent vowel in the word and the following vowel are phonologically relevant for the realization of the long-rising accent in Novi Sad speech. This characteristic realization of the long-rising accent is a result of a specifically realized process of the Neo-štokavian stress transfer which did not primarily lead to the change in the tone and intensity relations, but to the change in the duration of the newly stressed vowel and the vowel which used to be stressed.

Дејан Средојевић
Универзитет у Новом Саду
Академија уметности
Департман драмских уметности
Ђуре Јакшића 7, 21000 Нови Сад, Србија
dsredojevic@EUnet.rs

Љиљана Суботић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000, Нови Сад, Србија
ljiljans@EUnet.rs

UDC 811.163.41'342:811.111'342
Изворни научни рад

Maja Marković

PROZODIJSKI TRANSFER U UČENJU STRANOG JEZIKA: TEMPORALNE KARAKTERISTIKE*

Rad se bavi proučavanjem razlika između prozodijskih karakteristika engleskog jezika u produkciji izvornih govornika engleskog jezika i studenata engleskog jezika čiji je maternji jezik srpski. U radu se proučavaju temporalne prozodijske karakteristike u okviru empirijskog fonetskog akustičkog istraživanja produkcije kontrolne izvorne govornice engleskog jezika i 15 studenata engleskog. Analizirani su govorni tempo, trajanje rečenica, trajanje naglašenih i nenaglašenih slogova i odnos između trajanja naglašenih i nenaglašenih slogova. Rezultati ukazuju na to da se temporalne karakteristike govora ispitanika razlikuju od karakteristika izvornog govornika, kako u pogledu apsolutnih vrednosti, tako i u pogledu odnosa naglašenih i nenaglašenih slogova.
Ključne reči: akustička analiza, prozodija, ritam, temporalne karakteristike, trajanje, transfer, srpski jezik, engleski jezik, fonetika, fonologija.

The paper investigates the differences between the prosodic characteristics of English in the production of native speakers of English and learners whose native language is Serbian. The author studies temporal prosodic features within an empirical phonetic research of the speech samples recorded by a control female native speaker of English and 15 students of English. The analysis includes speech tempo, sentence duration, the duration of stressed and unstressed syllables and the ratio between stressed and unstressed syllable duration. The results indicate that the temporal characteristics of speech of the subjects differ from the native speaker's both in absolute values and in the relation between stressed and unstressed syllables.
Key words: acoustic analysis, prosody, rhythm, temporal characteristics, duration, transfer, Serbian language, English language, phonetics, phonology.

1. Uvod. Prozodijska, odnosno suprasegmentalna svojstva govora obuhvataju nekoliko aspekata govora koji su, takoreći, pozicionirani iznad nivoa fonetskih segmenata (fonema). Ova svojstva obuhvataju slogove, reči, fraze i rečenice (Kent – Read 1992; Ladefoged 2001). Ilse Lehiste (1970: 2) naglašava da su suprasegmentalna obeležja suštinski drugačije prirode od samih segmenata, pošto se ona uspostavljaju poređenjem jedinica u odnosu na druge srodne jedinice u nizu. Prozodijska obeležja obuhvataju čitav niz perceptivnih karakteristika, poput naglaska, visine tona i dužine, a ove direktno odražavaju svoje akustičke korelate (intenzitet, osnovni ton i trajanje). Svaka od pomenutih akustičkih karakteristika govora

* Rad je nastao u okviru projekta, *Jezici i kulture u vremenu i prostoru* (178002), koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije.
NAPOMENA: Preliminarni rezultati ovog istraživanja (pilot istraživanja) saopšteni su na Trećem međunarodnom kongresu primenjene lingvistike, održanom u Novom Sadu 31.10–1.11. 2009.

predstavlja objektivnu fizičku vrednost, te se može na precizan način kvantifikovati: intenzitet, ili prisustvo akustičke energije, izražava se u decibelima, osnovni ton, odnosno, učestalost kojom vibriraju glasne žice, izražava se u hercima, dok se trajanje izražava u sekundama.

Ipak, ove objektivne vrednosti veoma teško mogu da ukažu na tipološke razlike u suprasegmentalnim kategorijama među različitim jezicima. Jedna od tipoloških karakteristika jezika koja već dugo predstavlja teško uhvatljiv problem lingvistima jeste ritam, odnosno temporalna organizacija jezika. U ovom radu pokušaćemo da ukažemo na neke od razlika u temporalnim karakteristikama srpskog i engleskog jezika, na osnovu akustičkih svojstava engleskog jezika u produkciji izvornih govornika i ispitanika čiji je maternji jezik srpski, kao i da ustanovimo prisustvo transfera temporalnih karakteristika iz srpskog jezika u engleski.

2. Transfer prozodijskih karakteristika u strani jezik

2.1. Akcenat i melodija. Proučavanja koja se bave usvajanjem stranog jezika ukazuju na to da veoma često upravo prozodijske karakteristike stranih govornika doprinose postojanju tzv. stranog naglaska.[11] Pomenućemo samo neka od istraživanja: Derving i Manro (Derwing – Munro 1997) pokazuju da prozodijska karakteristika akcenta reči doprinosi prisustvu stranog naglaska. Flegi (Flege 1984) ukazuje na značaj trajanja vokala u percepciji stranog naglaska. Istraživanja Arčibalda (Archibald 1998), Dejvisa i Kelija (Davis – Kelly 1997), Flegija i Bona (Flege – Bohn 1989) ukazuju na uticaj transfera akcenatskog obrasca na percepciju stranog akcenta kod govornika različitih jezika. Flegi i Bon (1989) ukazuju na još jednu značajnu činjenicu – da je odnos razlike u trajanju između naglašenih i nenaglašenih slogova izraženiji kod izvornih govornika engleskog jezika nego kod učenika čiji je maternji jezik španski. Pored uticaja akcenta, određen broj studija bavi se razlikama u melodiji, odnosno intonaciji, i prenošenjem melodijskih prozodijskih karakteristika iz maternjeg u strani jezik. Ovde valja pomenuti istraživanja Klajna i Perdjua, Menena i dr. (Klein – Perdue 1997; Mennen et al. 2007; 2008), u kojima se proučava konkretna fonetska razlika u osnovnom tonu u stranom jeziku, ali i teorijske komparativne studije u okviru autosegmentalnog metričkog modela intonacije (npr. u Ladd 1996; Jun 2006 i navedene reference).

Za razliku od segmenatskih svojstava, koja je relativno lako uočiti i opisati, pa i korigovati, suprasegmentalna obeležja daleko je teže precizno odrediti, upravo zbog njihovog relacionog karaktera.

2.2. Temporalne prozodijske karakteristike. Temporalna organizacija govora podrazumeva čitav niz osobina koje su specifične u svakom jeziku. Ona se odnosi i na fonološko trajanje segmenata, odnosno opoziciju dugih i kratkih fonema, ali i na način na koji se trajanje segmenata modifikuje u zavisnosti od fo-

[1] U ranijoj literaturi insistiralo se na razlici između „usvajanja" i „učenja" jezika – smatralo se da se samo maternji jezik usvaja, dok se strani uči. Danas se, međutim, i učenje stranog jezika posmatra kao svojevrsni proces usvajanja, pri čemu učenik stvara sopstveni sistem, koji se naziva *međujezik*. Stoga u radu koristimo izraz *usvajanje* stranog jezika, budući da se međujezik učenika postepeno prilagođava i sve više poprima karakteristike stranog jezika, ne nužno svesnim „učenjem", već podsvesnom internalizacijom osobina stranog jezika (v. Krashen 1981).

nemskog okruženja, broja slogova u jednoj celini, govornog tempa, itd. Prilikom učenja stranog jezika, temporalne karakteristike govora predstavljaju poseban problem, tako da učenici veoma često prenose temporalna obeležja maternjeg jezika u strani.

Jedna od razlika u govoru učenika i izvornih govornika ciljnog jezika može biti jednostavno u govornom tempu. Rezultati brojnih istraživanja pokazuju da je govorni tempo stranih govornika generalno sporiji od govora izvornih govornika, kao i da upravo sporiji govorni tempo doprinosi perceptivnom utisku stranog naglaska. (Guion – Flege – Liu – Yeni-Komshian 2000; Munro – Derwing 1995; 1997). Sporiji govorni tempo odražava se na trajanje govornih celina, koje su, po pravilu, kraće u govoru izvornih govornika nego u govoru učenika.

Pored toga, temporalne razlike mogu se ogledati u relativnoj dužini segmenata. Na primer, engleski jezik ispoljava izrazito skraćenje trajanja vokala sa povećanjem broja slogova u jednoj akcenatskoj celini, prevashodno usled svojstva tzv. akcenatske izohronije. Akcenatska izohronija, takođe, podrazumeva daleko veće razlike u trajanju naglašenih i nenaglašenih slogova, pre svega vokala. Učenici čiji maternji jezik nije engleski, stoga, mogu imati strani naglasak upravo zato što ne postižu ovakve temporalne odnose između segmenata. Na primer, u istraživanju Li, Gion i Harade (Lee et al. 2004), pokazuje se da korejski govornici, posebno oni koji su na kasnijem uzrastu počeli da uče engleski jezik (odnosno doselili se na englesko govorno područje), izgovaraju naglašene i nenaglašene slogove sa manjom varijacijom u intenzitetu i trajanju nego izvorni govornici. U istraživanju koje su sproveli Aojama i Gion (Aoyama – Guion 2007), rezultati potvrđuju da učenici, izvorni govornici japanskog, ne pokazuju toliki kontrast u trajanju naglašenih i nenaglašenih slogova, ali posebno da ne redukuju gramatičke (funkcionalne) reči u tolikoj meri koliko to čine izvorni govornici.

3. Istraživanje

3.1. Ciljevi istraživanja. Motivacija za sprovođenje istraživanja temporalnih karakteristika kod učenika engleskog jezika čiji je maternji jezik srpski bila je višestruka. Pre svega, želeli smo da ispitamo u kojoj je meri preciznost u produkciji prozodijskih karakteristika stranog jezika odgovorna za perceptivni utisak stranog naglaska. S obzirom na to da su brojne studije pokazale da neadekvatne prozodijske karakteristike u velikoj meri negativno utiču na razumevanje govora stranih govornika,[2] empirijska studija ovakve vrste predstavlja prve korake ka savladavanju ove teškoće u učenju engleskog jezika među izvornim govornicima srpskog jezika.

Drugi, opštiji cilj, jeste opis sistematskih razlika u temporalnim karakteristikama engleskog i srpskog jezika, gde je ovo istraživanje pionirsko nastojanje da se ustanovi koje su potencijalne oblasti sličnosti i razlika između dva jezika.

Tu smo, pre svega, odredili za cilj da ustanovimo da li postoje tipološke razlike u ritmu, odnosno pravilnom smenjivanju naglašenih i nenaglašenih slogova u dimenziji vremena. Naime, prema tradicionalnoj podeli, jezici se tipološki dele

[2] Mnogi autori ukazuju na to da nedovoljno usvojene prozodijske karakteristike mogu imati više uticaja od neadekvatno usvojenih segmenata (Anderson-Hsieh et. al. 1992; Moyer 1999; Munro – Derwing 1997; Pennington – Richards 1986).

na one čiji ritam sledi akcenatsku izohroniju i one sa slogovnom izohronijom. Ova klasifikacija, koju je prvobitno predložio Pajk (Pike 1947), veoma se dugo smatrala značajnom tipološkom razlikom među jezicima. Sa razvojem eksperimentalne fonetske analize pokazalo se da je veoma teško utvrditi na koji se objektivan način ova svojstva mogu izmeriti i precizno kvantifikovati, iako postoje određeni objektivni pokazatelji koji upućuju na tipološke razlike. U engleskom, koji je jezik sa izrazitom akcenatskom izohronijom, veoma su izražene razlike između takozvanih jakih vokala, koji se nalaze u naglašenim slogovima, i redukovanih vokala, koji po kvalitetu nalikuju vokalu *šva* [ə], i imaju znatno kraće trajanje. Ovakva razlika doprinosi percepciji ritma u kom su naglašeni slogovi daleko istaknutiji od nenaglašenih.

Prozodijske karakteristike srpskog jezika nisu sistematski proučavane, tako da o temporalnoj organizaciji srpskog jezika postoji srazmerno mali broj studija. Neki podaci o trajanju u istraživanjima Ivića i Lehiste (1963) i u novijim istraživanjima Marković i Milićev (2008; 2011) ukazuju na to da je ritam srpskog jezika organizovan prema sličnim pravilima kao i engleski jezik, posebno u pogledu razlika u trajanju naglašenih i nenaglašenih slogova. Istraživanja vokala Ivića i Lehiste (1967), Marković i Bjelaković (2008) i Sovilj-Nikić (2007), pokazuju da su nenaglašeni vokali u srpskom jeziku redukovani kako u pogledu kvantiteta, tako i u pogledu kvaliteta, iako ne dolazi do potpune neutralizacije kao što je to slučaj u engleskom jeziku.

Konkretni zadaci koje smo zadali u ovoj studiji bili su da ispitamo da li, i u kojoj meri, naši ispitanici produkuju čitani tekst sporijim govornim tempom u odnosu na izvorne govornike; da precizno ustanovimo odnose u trajanju naglašenih i nenaglašenih slogova i razlike u ovim odnosima između izvornih govornika engleskog jezika i učenika čiji je maternji jezik srpski.

3.2. Hipoteze. Imajući u vidu ranija istraživanja temporalnih prozodijskih karakteristika (pre svega, Munro – Derwing 1995; Guion et al. 2000; Aoyama – Guion 2007), očekivali smo da opšti govorni tempo naših ispitanika bude sporiji nego kod izvornih govornika engleskog jezika, uprkos činjenici da ispitanici u istraživanju poseduju veoma visok nivo znanja engleskog jezika.

S obzirom na to da su razlike u trajanju naglašenih i nenaglašenih vokala svojstvene fonologiji određenog jezika, u istraživanju smo pošli od pretpostavke da će se ove temporalne prozodijske karakteristike u stranom jeziku ispoljiti uz primetan transfer iz maternjeg jezika. Budući da vokali srpskog jezika takođe podležu redukciji u nenaglašenim slogovima, očekivali smo da su učenici, u manjoj ili većoj meri, ovladali temporalnim kontrastima između naglašenih i nenaglašenih slogova. Ipak, usled nedovoljne količine preciznih podataka o ovim odnosima u srpskom jeziku, očekivali smo da će ovo istraživanje na nov način rasvetliti problem temporalne organizacije u srpskom jeziku.

Još jedna hipoteza bila je ta da gramatičke reči, koje u produkciji izvornih govornika engleskog jezika podležu znatnoj redukciji, neće biti jednako redukovane u produkciji naših ispitanika.

3.3. Materijal, ispitanici i procedura. Materijal snimljen za potrebe istraživanja prozodijskih karakteristika predstavlja narativni tekst koji sadrži 11

izjavnih rečenica.[3] Ove rečenice dalje su segmentirane u 17 intonacijskih celina.[4]

Za ovo istraživanje koristili smo audio snimke 15 studentkinja prve godine engleskog jezika na Odseku za anglistiku Filozofskog fakulteta u Novom Sadu. U vreme kada su snimci načinjeni, sve ispitanice imale su 18 ili 19 godina, a u proseku su engleski jezik učile 11 godina.[5] Većina ispitanica pohađala je, pored nastave u redovnoj školi, još neki vid nastave engleskog jezika, ali nijedna nije živela u zemlji engleskog govornog područja.

Kao kontrolni uzorak, koristili smo snimke jedne izvorne govornice standardnog britanskog varijeteta (RP),[6] u vreme snimanja stare 25 godina, koja ne govori srpski jezik.

Ispitanice i izvorna govornica snimljene su u studiju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu. Snimci su načinjeni u vidu digitalnih datoteka (format *.wav*), semplovanih na frekvenciji od 44,1 kHz. Ispitanicama i izvornoj govornici date su identične instrukcije, a imale su prilike da se upoznaju sa tekstom i tek potom ga pročitaju u studijskim uslovima.

Snimljeni materijal potom je segmentiran i akustički analiziran u softveru *Praat* za analizu govora (verzija 5.1.23).

3.4. Analiza. Među 17 intonacijskih jedinica, sedam je sadržalo kontraste značajne za ovo istraživanje, tako da smo ove intonacijske jedinice izdvojili za analizu. Ove intonacijske celine sadrže različite brojeve naglašenih i nenaglašenih slogova, a prikazane su u tabeli 1.

	Intonacijska jedinica	Br. slogova	Br. naglašenih slogova	Br. nenaglašenih neredukovanih slogova	Br. nenaglašenih redukovanih slogova
1	It seemed to take an age to get there	9	3	2	4
2	We were somewhere in the commercial district	11	3	1	7
3	I ought to have asked someone	7	3	2	2
4	but it was too late.	5	2	0	3
5	The street was empty	5	2	0	3
6	Even the bus driver had gone	8	3	1	4
7	and started to walk	5	2	0	3

Tabela 1: Intonacijske celine koje su korišćene za istraživanje temporalnih odnosa

[3] Rezultati saopšteni u ovom radu deo su opsežnijih istraživanja transfera u govoru u stranom jeziku, koja su obuhvatala i prozodijske karakteristike osnovnog tona (F_0) i fonetsko-fonološke procese na segmenatskom nivou u vezanom govoru.

[4] Podela na intonacijske celine delimično se poklapa sa podelom na sintaksičke celine, posebno u slučaju složenih rečenica, gde svaka klauza čini zasebnu intonacijsku celinu i ima jasne prozodijske granice koje je omeđuju od susednih intonacijskih celina.

[5] U rasponu od osam godina, što kod većine podrazumeva samo redovno školovanje, do 16 godina. Nijedna ispitanica, međutim, nije provela u zemlji engleskog govornog područja period duži od mesec dana.

[6] Standardni britanski izgovor (eng. Received Pronunciation, skr. *RP*) danas ima šire značenje od tradicionalnog, tako da uključuje i varijetete sa određenim regionalnim karakteristikama (cf. Gimson 1994: 80). Varijetet kontrolne govornice može se okarakterisati kao standardni govor sa regionalnim karakteristikama jugositočne Engleske (londonske regije).

Jedinica čije smo trajanje merili bila je slog, a podela na slogove izvršena je u skladu sa fonotaktičkim pravilima engleskog jezika, ukoliko ispitanici nisu očigledno posegli za drugačijom strategijom podele, načinivši očiglednu pauzu na nekom drugom mestu od očekivanog.

Dužina rečenica i slogova merena je na osnovu oscilograma i spektrograma široke trake. Prilikom određivanja granica analiziranih jedinica, primenjivali smo procedure koje se preporučuju u literaturi (Kent – Read 1992; Peterson – Lehiste 1960). Svi dobijeni podaci potom su statistički analizirani u programu Microsoft Excel. Vrednosti koje smo analizirali bile su apsolutne vrednosti trajanja (intonacijskih celina i slogova), izražene u sekundama (centisekundama), govorni tempo, koji se izračunava kao odnos između trajanja intonacijske celine i broja slogova i odnosi između trajanja naglašenih i nenaglašenih slogova.

4. Rezultati

4.1. Govorni tempo. Da bismo izračunali govorni tempo, najpre smo merili trajanje intonacijskih celina kod kontrolne govornice i kod svake od ispitanica. U tabeli 2 date su ove vrednosti za svaku od sedam analiziranih intonacijskih celina; u drugoj koloni prikazane su dobijene vrednosti u produkciji izvorne govornice, dok su u trećoj date prosečne vrednosti u produkciji ispitanica. U narednoj koloni date su vrednosti standardne devijacije u odnosu na prosek trajanja kod ispitanica za svaku intonacijsku celinu.

INTONACIJSKA CELINA	IZVORNA GOVORNICA	ISPITANICE	STANDARDNA DEVIJACIJA
1.	172,5	212,3	8,3
2.	184,3	232,5	13,8
3.	121,0	160,6	13,3
4.	96,0	118,0	10,7
5.	96,5	110,4	7,1
6.	135,0	167,5	11,6
7.	111,4	117,9	5,8

Tabela 2: Trajanje ispitivanih intonacijskih celina kod izvorne govornice i ispitanica izraženo u centisekundama (cs)

Podaci u tabeli 2 pokazuju da ispitanice izgovaraju sve intonacijske celine sa dužim trajanjem nego što to čini izvorna govornica. Jedini slučaj u kom ove vrednosti nisu znatno veće jeste u poslednjoj intonacijskoj celini, gde su vrednosti podjednake. Razlog tome jeste činjenica da je ova intonacijska celina poslednja u čitavom tekstu, a usporavanje tempa prilikom završavanja duže govorne celine, paratone, predstavlja jezičku univerzaliju, tako da je prisutno i u engleskom jeziku.

Na osnovu dobijenih vrednosti trajanja (*t*), izračunali smo govorni tempo, jednostavnim deljenjem sa brojem slogova svake intonacijske celine (procedura opisana kod Bakrana 1996: 254).

INTONACIJSKA CELINA	TEMPO IZV. GOVORNICE	PROSEČNI TEMPO ISPITANICA	STANDARDNA DEVIJACIJA
1.	5,2	4,2	0,2
2.	6,0	4,7	0,3
3.	5,8	4,4	0,4
4.	5,2	4,3	0,3
5.	5,2	4,5	0,3
6.	5,9	4,8	0,3
7.	4,5	4,3	0,2

Tabela 3: Tempo (*t*/br. slogova) ispitivanih intonacijskih celina kod izvorne govornice i ispitanica

Na osnovu tabele 3 jasno se vidi da izvorna govornica dosledno čita većom brzinom, sve do poslednje rečenice, gde i sama usporava tempo. Ovakvi rezultati bili su očekivani, a činjenica da je tempo jedna od značajnih karakteristika stranog jezika u govoru učenika pokazana je u istraživanjima na slučajevima drugih jezika (npr. Guion et al. 2000; Munro – Derwing 1995; Aoyama – Guion 2007).

Treba imati na umu dve činjenice koje su bitne za naše istraživanje. Pre svega, naši ispitanici poseduju izrazito visok nivo kompetencije u stranom jeziku, a njihova govorna produkcija može se okarakterisati kao veoma fluentna. Druga specifičnost našeg istraživanja jeste u tome što je ono rađeno na čitanom tekstu, što takođe utiče na dobijene vrednosti. Iz literature je poznata činjenica da je tempo sporiji, ne samo u čitanom, već i u spontanom govoru stranih govornika, posebno s obzirom na to da spontani govor često obiluje zastajkivanjima, oklevanjima i zamuckivanjem. Spor govorni tempo, prema tome, veoma je snažan pokazatelj stranog naglaska, i u velikoj meri otežava komunikaciju i predstavlja napor za slušaoca.

4.2. Trajanje naglašenih i nenaglašenih slogova. S obzirom na to da engleski jezik pokazuje izrazitu akcenatsku izohroniju (cf. odeljak 3.1), slogovi u iskazu podležu pravilu kompresije, odnosno redukcije dužine, koja će biti utoliko izrazitija ukoliko je broj slogova u jednoj ritmičkoj celini veći.[7] Posledica toga jeste veoma velika razlika u trajanju između naglašenih i nenaglašenih slogova. Srpski jezik, kako pokazuju novija istraživanja, ispoljava slične tendencije, ali u srpskom redukcija nije toliko izražena kao u engleskom, odnosno, slogovi se skraćuju u manjem procentu (cf. Marković – Milićev 2008).

Prilikom ove analize, ipak, nismo uzeli u obzir sve slogove, već smo zanemarili one koji ispoljavaju izrazito duženje pred prozodijskom granicom (eng. *pre-boundary lengthening*), odnosno kod nenaglašenih slogova koji čuvaju jak vokal (kao što je, na primer, slučaj sa drugim slogom reči *someone*).

Rezultati merenja trajanja naglašenih i nenaglašenih slogova pokazuju da izvorna govornica dosledno ima duže trajanje naglašenih slogova od ispitanica, kao i to da su nenaglašeni slogovi u produkciji kontrolne izvorne govornice dosledno kraći nego u produkciji ispitanica. Ova merenja sumirana su u tabeli 4, u kojoj je ponovljen tekst intonacijskih celina, zatim su date izmerene vrednosti u

[7] Pod ritmičkom jedinicom ovde se podrazumeva celina koja može da obuhvata jednu ili više reči, a koja ima jedan akcentovan slog.

produkciji izvorne govornice (leva kolona naglašeni slogovi, desna nenaglašeni), a potom prosečne vrednosti naglašenih i nenaglašenih slogova u produkciji ispitanica.

	IZVORNA GOVORNICA		ISPITANICE	
Intonacijska celina	Naglašeni slogovi	Nenaglašeni slogovi	Naglašeni slogovi	Nenaglašeni slogovi
1. It seemed to take an age to get there	0,15	0,06	0.12	0.07
	0,20	0,03	0.19	0.06
	0,16	0,07	0.16	0.09
		0,08		0.06
PROSEK	0,17	0,06	0.16	0.07
2.We were somewhere in the commercial district	0,14	0,04	0.14	0.05
	0,11	0,05	0.10	0.08
	0,14	0,07	0.12	0.07
		0,03		0.06
		0,07		0.06
		0,09		0.10
PROSEK	0,13	0,06	0.12	0.07
3. I ought to have asked someone,	0,12	0,08	0.09	0.07
	0,20	0,08	0.24	0.09
	0,20	0,10	0.19	0.14
PROSEK	0,18	0,09	0.17	0.10
4. but it was too late.	0,22	0,08	0.20	0.15
	0,47	0,06	0.33	0.11
		0,14		0.19
PROSEK	0,34	0,09	0.27	0.15
5. The street was empty.	0,31	0,06	0.33	0.08
	0,25	0,11	0.23	0.17
		0,26		0.18
PROSEK	0,28	0,14	0.28	0.15
6. Even the bus driver had gone.	0,09	0,07	0.05	0.09
	0,20	0,05	0.19	0.08
	0,29	0,06	0.22	0.10
		0,09		0.13
PROSEK	0,19	0,07	0.16	0.10
7. and started to walk.	0,24	0,11	0.26	0.12
	0,40	0,13	0.38	0.14
		0,12		0.10
PROSEK	0,32	0,12	0.32	0.12

Tabela 4: Apsolutne vrednosti trajanja naglašenih i nenaglašenih slogova u produkciji izvorne govornice i ispitanica

Iako je ovakva tendencija vidljiva i kada se posmatraju samo apsolutne vrednosti trajanja, ona je još očiglednija ako se izračuna odnos između trajanja naglašenih i nenaglašenih slogova (*t*1/*t*2). Tokom istraživanja izračunat je ovaj odnos za svaku rečenicu u produkciji izvorne govornice i svakog ispitanika. Ovde prikazujemo odnose trajanja naglašenih i nenaglašenih slogova kod kontrolne izvorne govornice i prosečnu vrednost ovog odnosa kod ispitanica (tabela 5).

	IZVORNA GOVORNICA	ISPITANICE
1.	2,83	2,29
2.	2,25	1,71
3.	1,99	1,73
4.	3,86	1,86
5.	3,36	2,22
6.	2,95	1,65
7.	2,70	2,69
PROSEK	2,81	2,02

Tabela 5: Odnos trajanja naglašenih i nenaglašenih slogova kod izvorne govornice i ispitanica

Na osnovu tabele 5 uočava se da izvorna govornica ima daleko veće varijacije u trajanju između naglašenih i nenaglašenih slogova u poređenju sa stranim govornicima. Razlika je najizrazitija u četvrtoj intonacijskoj celini, gde naglašeni slogovi čine čitave reči (*too* i *late*), a nenaglašene reči pripadaju grupi tzv. gramatičkih, ili funkcionalnih reči, koje u engleskom jeziku podležu izrazitom slabljenju, odnosno redukciji dužine. Jedina intonacijska celina u kojoj praktično nema razlike u analiziranom odnosu u produkciji izvorne govornice i ispitanica (u proseku), jeste poslednja klauza, koju je, kao što je uočeno, i govornica izgovorila usporenim govornim tempom, s obzirom na to da je ona poslednja u čitanom tekstu.

4.2.1. Redukcija funkcionalnih reči. Još jedna značajna fonološka karakteristika engleskog jezika jeste slabljenje, odnosno redukcija funkcionalnih reči (zamenica, pomoćnih i modalnih glagola, predloga, veznika), usled toga što su one u govoru najčešće neakcentovane. Ovo slabljenje ogleda se i u izmenjenoj segmenatskoj strukturi, gde (najčešće) centralni vokal tipa *šva* [ə] zamenjuje ostale (tzv. jake) vokale, potom u gubljenju segmenata, pa i čitavih slogova, a katkada i u potpunom sažimanju sa susednom rečju.[8]

Redukcija funkcionalnih reči veoma je često problem učenicima engleskog jezika, kako u percepciji, tako i u produkciji. Rezultati našeg istraživanja pokazuju da ispitanice u većini analiziranih slučajeva imaju veće vrednosti trajanja funkcionalnih reči od izvorne govornice.[9] U ovom istraživanju nije sistematski proučavano koje vrste funkcionalnih reči predstavljaju veći problem, ali se može pretpostaviti

[8] Rezultat ovih promena jesu tzv. kontrahovani oblici, poput *he is* > *he's*; *he has* > *he's*, *will not* > *won't*, itd.

[9] Što nije dosledno slučaj sa naglašenim slogovima leksičkih reči, koje često imaju kraće trajanje kod ispitanica nego kod kontrolne govornice. Ovo se jasno vidi na osnovu vrednosti datih u tabeli 4.

da su slabije usvojene one reči kod kojih se prilikom slabljenja, pored redukcije trajanja vokala, ispoljavaju i druge segmenatske promene.[10]

Intonacijska celina		IZVORNA GOVORNICA	ISPITANICE
1. It seemed to take an age to get there	it	0,06	0,07
	to	0,03	0,06
	an	0,07	0,09
	to	0,08	0,06
2.We were somewhere in the commercial district	we	0,04	0,05
	were	0,05	0,08
	in	0,07	0,07
	the	0,03	0,06
3. I ought to have asked someone,	I	0,08	0,07
	to	0,08	0,09
	have	0,10	0,14
4. but it was too late.	but	0,08	0,15
	it	0,06	0,11
	was	0,14	0,19
5. The street was empty.	the	0,06	0,08
	was	0,11	0,17
6. Even the bus driver had gone.	the	0,05	0,08
	had	0,09	0,13
7. and started to walk.	and	0,11	0,12
	to	0,12	0,10

Tabela 6: Trajanje funkcionalnih (gramatičkih) reči u produkciji izvorne govornice i ispitanica

5. Diskusija i zaključci. Rezultati analize pokazuju da se temporalne karakteristike govora učenika stranog jezika razlikuju od karakteristika produkcije izvornih govornika, iako ispitanici ovog istraživanja imaju veoma visok nivo kompetencije u stranom jeziku.

Razlike u temporalnim karakteristikama svakako su očekivane, ne samo zbog nižeg nivoa kompetencije stranih govornika, već prevashodno zbog tipoloških karakteristika koje se iz maternjeg jezika prenose u strani. Dok je razlika u govornom tempu relativno lako objašnjiva, i može se tumačiti kao nesigurnost stranih govornika, odnosno kao nedovoljna kompetencija, razlike u trajanju slogova i u odnosima između trajanja naglašenih i nenaglašenih slogova posledica su sistemskih razlika između engleskog i srpskog jezika, kao maternjeg jezika ispitanika našeg istraživanja.

U pogledu govornog ritma, i engleski i srpski jesu jezici sa akcenatskom izohronijom, odnosno naglašeni slogovi imaju duže trajanje, a nenaglašeni se redukuju. Ova razlika je, međutim, izrazitija u engleskom, gde se redukcija dešava u većem stepenu nego u srpskom, što za posledicu ima drugačije odnose u trajanju između naglašenih i nenaglašenih slogova.

[10] Poput konsonantske elizije, vokalskog ili konsonantskog sažimanja.

Posebna karakteristika engleskog jezika jeste redukcija funkcionalnih reči (pomoćnih i modalnih glagola, predloga, veznika i zamenica). Ovo je još jedna fonološki bitna karakteristika koja predstavlja teškoću stranim govornicima.

Prethodna istraživanja ukazuju na to da prozodijski faktori, među kojima su temporalni veoma bitni, mogu biti veća prepreka u razumevanju stranih govornika od segmenata (Anderson-Hsieh, et al. 1992; Moyer 1999; Munro – Derwing 1997). Ova činjenica bitna je, kako s teorijskog, tako i s praktičnog stanovišta. S obzirom na to da savremene metode fonetsko-fonološke analize pružaju mogućnost egzaktnog i objektivnog proučavanja ovih fenomena, u budućim istraživanjima svakako treba težiti detaljnom opisu tipoloških temporalnih karakteristika srpskog jezika. S praktične strane, proučavanja temporalnih karakteristika, posebno u kontrastivnim fonetsko-fonološkim istraživanjima, svakako će doprineti rešavanju raznovrsnih problema usvajanja stranog jezika, kao i konkretnih pitanja nastave stranog jezika na svim nivoima znanja.

CITIRANA LITERATURA

Anderson-Hsieh, Janet, Ruth Johnson, Kenneth Koehler. The relationship between native speaker judgments of nonnative pronunciation and deviance in segmentals, prosody, and syllable structure. *Language Learning* 42 (1992): 529–555.

Aoyama, Katsura, Susan Guion. Prosody in second language acquisition. O. Bohn, M. Munro (eds.). *Language Experience in Second Language Speech Learning.* Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2007, 281–297.

Archibald, John. *Second Language Phonology*. Amsterdam: John Benjamins, 1998.

Bakran, Juraj. *Zvučna slika hrvatskoga govora*. Zagreb: Ibis grafika, 1996.

Bertrán, Antonio Pamies. Prosodic typology: on the dichotomy between stress-timed and syllable-timed languages, *Language Design* (1999): 103–130.

Boersma, Paul, David Weenink. 2006. Praat (Version 5.1.23). <http://www.praat.org>

Davis, Sally M, Michael H. Kelly. Knowledge of the English noun-verb stress difference by native and nonnative speakers. *Journal of Memory and Language* 36 (1997): 445–460.

Derwing, Tracy M, Murray J. Munro. Accent, intelligibility, and cemprehensibility: Evidence from four L1's. *Studies in Second Language Acquistion* 19 (1997): 1–16.

Flege, James Emil. Detection of French accent by American listeners. *Journal of the Acoustical Society of America* 76 (1984): 692–707.

Flege, James Emil, Ocke-Schwen Bohn. An instrumental study of vowel reduction and stress placement in Spanish-accented English. *Studies in Second Language Acquistion* 11 (1989): 35–62.

Gimson, Alfred Charles. *Pronunciation of English*. 5th edition, u redakciji A. Cruttendena, London: Edward Arnold Ltd, 1994 (1962).

Guion, Susan G, James Emil Flege, Serena H. Liu, Grace H. Yeni-Komshian. Age of learning effects on the duration of sentences produced in a second language. *Applied Psycholinguistics* 21 (2000): 205–228.

Ivić, Pavle, Ilse Lehiste. Prilozi ispitivanju fonetske i fonološke prirode akcenta u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku. *Зборник за филологију и лингвистику* VI (1963): 31–73.

Ivić Pavle, Ilse Lehiste. Prilozi ispitivanju fonetske i fonološke prirode akcenta u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku. *Зборник за филологију и лингвистику* X (1967): 55–95.

Jun, Sun-Ah (Ed). *Prosodic Typology: The Phonology of Intonation and Phrasing*. Oxford Linguistics: Oxford, 2006.

Kent, Ray. D, Charles. Read. *The Acoustic Analysis of Speech*. San Diego, CA: Singular Publisher Group, 1992.

Klein Wolfgang, Clive Perdue. The basic variety (or: Couldn't natural languages be much simpler?). *Second Language Research* 13/4 (1997): 301–347.

Krashen, Stephen D. *Second Language Acquisition and Second Language Learning*. Oxford: Pregamon, 1981.

Ladd, D. Robert. *Intonational Phonology.* Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
Ladefoged, Peter. *A Course in Phonetics* (4th edition). Boston: Heinle and Heinle. 2001 (1975).
Lee, Borim, Susan G. Guion, Tetsuo Harada. Acoustic analysis of the production of stressed, unstressed and reduced English vowels by early and late Korean and Japanese learners. *Proceedings of the 2004 English Phonology Workshop*, 2004, 72–87.
Lehiste, Ilse. *Suprasegmentals*. Cambridge MA: MIT Press, 1970.
Marković, Maja, Isidora Bjelaković. Kvantitativno-kvalitativni odnosi akcentovanih vokala u govoru Novog Sada. Zbornik radova *Digitalna obrada govora i slike, Kelebija 2008*, 2008, 25–29.
Marković, Maja, Tatjana Milićev. The effect of rhythm unit length on the duration of vowels in Serbian. In Kitis, E., Lavidas, N., Topintzi N., Tsangalidis T. (Ed.) *Selected Papers from the 19th International Symposium of Theoretical and Applied Linguistics*. Aristotle University of Thessaloniki, 2011, 305-313.
Marković, Maja, Tatjana Milićev. Uticaj veličine stope na trajanje vokala. Zbornik radova *Digitalna obrada govora i slike, Kelebija 2008*, 79–81.
Mennen, Ineke, Felix Schaeffler, Gerry J. Docherty. A methodological study into the linguistic dimensions of pitch range differences between German and English. *Proceedings of the 4th Conference on Speech Prosody*, University of Campinas, 2008, 527–530.
Mennen, Ineke, Felix Schaeffler, Gerry J. Docherty. Pitching It Differently: a Comparison of the Pitch Ranges of German and English Speakers. *Proceedings of the 16th International Congress of Phonetic Sciences.* Saarbrücken, Germany, 2007, 1769–1772.
Moyer, Alene. Ultimate attainment in L2 phonology: The critical factors of age, motivation and instruction. S1999. *Studies in Second Language Acquistion* 21 (1999): 81–108.
Munro, Murray. J, Tracy. M. Derwing. Foreign accent, comprehensibility and intelligibility in the speech of second language learners. *Language Learning* 45 (1995b): 73–97.
Munro, Murray. J, Tracy. M. Derwing. Processing time, accent and comprehensibility in the perception of native and foreign accented speech. *Language and Speech* 38 (1995a): 289–306.
Peterson, Gordon E, Ilse Lehiste. Duration of syllabic nuclei in English. *Journal of the Acoustical Society of America* 32 (1960): 693–703.
Pike, Kenneth. *The Intonation of American English*. Ann-Arbor: University of Mitchigan Press, 1945.
Sovilj-Nikić, Sandra. Trajanje vokala kao jedan od prozodijskih elemenata u sintezi govora na srpskom jeziku. Magistarska teza. Fakultet tehničkih nauka, Univerzitet u Novom Sadu, 2007.

Maja Marković

PROSODIC TRANSFER IN FOREIGN LANGUAGE LEARNING: TEMPORAL CHARACTERISTICS

S u m m a r y

The paper investigates the differences between some prosodic characteristics of speech by native speakers of English and those of foreign learners of English whose native language is Serbian. The features studied are the temporal characteristics of the subjects' production of English sentences. These include the duration of whole utterances, the duration of syllables, the ratio of stressed and unstressed syllables and the calculation of speech tempo. On the basis of the results, we investigated whether and to what extent the foreign speakers have acquired the distinctions between stressed, unstressed and reduced syllables. The study was carried out on the recorded material of 15 first year university students of English and a control native speaker of British English. The results indicate that the temporal characteristics of these proficient learners differ from the native speaker's both in absolute and in relative values.

Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
Odsek za anglistiku
Dr Zorana Đinđića 2, 21000 Novi Sad, Srbija
majamarkovic@ff.uns.ac.rs

UDC 811.163.41'367.625
Изворни научни рад

Стана Ристић

ГЛАГОЛИ СА ЗНАЧЕЊЕМ ПОСТЕПЕНОСТИ*

У раду су, на примерима шестотомног Речника Матице српске, показане опште семантичко-граматичке карактеристике глагола са значењем постепености, као и најосновније разлике између ове групе и учесталих глагола.
Кључне речи: глаголи са значењем постепености, семантичке карактаристике, граматичке карактеристике, српски језик.

With examples from the six-volume *Dictionary of the Matica srpska*, this paper presents the general semantic-grammatical characteristics of verbs with the meaning of gradualness, as well as the most basic differences between this group and iterative verbs.
Key words: verbs with the meaning of gradualness, semantic characteristics, grammatical characteristics, Serbian language.

1. У раду ће бити представљени глаголи у чијем се значењу реализује смисао постепености, било у виду компонента као инхерентно својство њихове семантичке структуре, било у виду потенцијалних компонената чију реализацију у употреби сигнализирају друге језичке јединице, најчешће глаголске одредбе, затим глаголски вид, глаголско време и множина актаната у позицији субјекта или објекта.

1.1. У досадашњој сербокроатистичкој граматичкој литератури у класификацији глагола само се у Приручној граматици издваја семантичка група глагола са значењем / смислом постепености, и то према начину вршења и количини глаголске радње. У разликовању глагола према начину радње у овој граматици узимају се у обзир односи према објекту, субјекту и према радњама других глагола сродног значења (Приручна граматика 1979: 146–147).

1.2. Глаголи са значењем постепености издвојени су у групу пантивних глагола, који „изричу радњу која се врши постепено, а резултат радње види се у свакој њеној фази: гради кућу – *саградио је трећину, половину, сву кућу*" (Приручна граматика 1979: 146). Они су као подгрупа глагола, у групи глагола, супротстављени тзв. тотивним глаголима који означавају

* Рад је настао у оквиру пројекта Института за српски језик САНУ *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика* (178009), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

радњу која обухвата предмет у целини, тако да нису видљиви резултати појединих фаза: „*кухати* млијеко – *скухао* је млијеко” (а као такви наводе се и *викнути*, *излечити*, *пожутети*, *ишибати* и др.). У исту групу глагола сврстани су и инкоативни и финитни глаголи који чине опозицију на основу критеријума почетка / завршетка радње, типа: *поћи*, *полазити*, *полетети*, *полетати*, *почети*, *почињати* односно: *доградити*, *дограђивати*, *дописати*, *дописивати*, *допунити*, *допуњавати* (Приручна граматика 1979: 146).

1.3. У издвајању подгрупа глагола у оквиру ове групе узимају се у обзир различити критеријуми и елементи глаголске радње, при чему се препознаје заједничка компонента времена у смислу: фазности, нефазности (целовитости) односно почетка и завршетка радње. Исти временски семантички критеријуми имају значајног удела и у класификација глагола на групе и подгрупе у оквиру глаголског вида, при чему се преплићу са граматичким / морфолошким критеријумима према којима се, иначе, издвајају и опонирају групе и подгрупе глагола свршеног (перфективног) и несвршеног (имперфективног) вида.

1.4. Осим временске компоненте фазности, као начина остваривања радње, процеса, до других типова компоненти, карактеристичних за значење постепености код глагола, дошло се преко творбе речи. Тако је И. Клајн, разматрајући поједине типове префиксације глагола односно значења одређених префикса, у случајевима који не спадају у чисту перфективизацију, истакао и значења сукцесивности, дистрибутивности, кумулативности, као и друга значења условљена множином објекта односно субјеката (Клајн 2002: 265–267).

1.5. Истраживање глагола са значењем постепености има за циљ следеће: 1) да се утврде семантичко-граматичке карактеристике глагола са значењем постепености и 2) да се утврди могућност разграничења ове семантичке групе глагола од глагола који се на основу истих временских критеријума издвајају у оквиру глаголског вида, а пре свега од учесталих глагола, са којима се у многим случајевима преклапају.[1]

2. Примери за истраживање узети су из шестотомног Речника МС, из кога је издвојено око 40 глагола различитог нормативног статуса, у чијој дефиницији је употребљен прилог *постепено*. Од оних који припадају стандарду, то су несвр. глаголи, са значењем процеса: *догоревати*, *понестајати*, *поискупљати (се)*, *таложити (се)*, *крзати се*, *купити (се)*, *мируцати*, *копнети*, *капати* (9) и са значењем радње: *сипати*, *глодати* (2); затим свршени глаголи, са значењем процеса: *одумрети*, *попримати*, *стиснути (се)*, *ископнети*, *испарити (се)*, *исхлапити*, *оцедити (се)*, *исцедити (се)*, *прегорети* (9) и са значењем радње: *погубити*, *положити*, *попљачкати (се)*, *поскидати*, *пробити (се)*, *разићи се*, *сабрати (се)*, *скупити (се)*, *исисати* (9). Као што се види, то су углавном глаголи процеса, а затим радње, код којих преовлађује свршени над несвршеним видом. Тако да је од укупног броја 18

[1] Преклапање се најчешће дешава код тзв. „дистрибутивних глагола” чији се садржај реализује са више објеката односно субјеката (Приручна граматика 1979: 147).

глагола са свршеним видом, само 11 глагола са несвршеним видом и два двовидска глагола.

2.1. Овај списак глагола са значењем постепености може се допунити списком који је добијен у истраживању прилога *постепено* (Ристић 2009: 69–84). То су следећи глаголи: несвршени, са значењем процеса: *смањивати се*, *решавати*, *губити*, *престати*, *стишавати се*, *претварати (се)*, *топити се*, *палити (се)*, *распламсавати се*, *смањивати се*, *настајати*, *опорављати се*, *губити*, *навикавати се*, *опуштати се*, *отварати се*, *издвајати се*, *стварати се*, *рађати се*, *постајати*, *повлачити се*, *одвајати* (23); са значењем радње: *преузимати*, *улазити*, *радити*, *јести*, *вршити (нешто)*, *освајати*, *гребуцкати* (6); са значењем збивања: *тећи*, *бивати* (2) и стања: *досадити*; затим свршени, са значењем процеса: *постати*, *престати*, *раставити се*, *укинути*, *повећати* (5); са значењем радње: *повући*, *украсти*, *стићи*, *доћи* (4) и са значењем збивања: *десити се*.

Бројчани показатељи односа глаголе уз које је употребљен прилог *постепено* према виду су другачији. Код ових глагола, добијених из корпуса нових речи, бројчано су знатно доминантнији несвршени глаголи (укупно 32), тако да је мање од 1/3 глагола свршеног вида (укупно 10). По значењу, у наведеном истраживању прилога *постепено*, најбројнији су, такође, били глаголи процеса, малобројнији су били глаголи радње, а само појединачни примери глагола збивања, и стања.[2]

2.2. Без обзира на неслагање бројчаних података, на основу прегледа грађе, запажено је да је значење постепености карактеристично за глаголе несвршеног вида са значењем процеса, ређе радње и да код глагола процеса преовлађују несвршени глаголи, а код глагола радње свршени.

3. Значење постепености, како је показало истраживање прилога *постепено* (Ристић 2009: 69–84), садржи смисао успореног темпа са компонентом континуираности и са компонентама дистрибутивности, партитивности и сукцесивности у реализацији процеса, радње, стања. Тако се значење постепености, са свим наведеним компонентама, јавља као својство инхерентно глаголској радњи, на основу чега је супротстављено значењу убрзаног темпа (исказано нпр. прилогом *нагло*), па се у значењу постепености, као потенцијалне, могу јављати и компоненте количине и интензитета, и то као „неодређене, узуелне количине партитивно-дистрибутивног типа" (исп. Пипер 2005: 840–842, 873).

3.1. Семантичку валентност глагола са значењем постепености попуњава „сложена ситуација". По Ј. Апресјану (Апресян 2006), сложена ситуација се схвата по томе што у њој суделује више од једног (множина) учесника (делова) или по томе што се описани догађај не дешава истовремено него рашчлањено на низ фаза. У оба случаја, сложена ситуација се рашчлањује на више простих ситуација, при чему се реализују две могућности: 1) рашчлањивање на равномерне или неједнаке одреске времена одвијања процеса,

[2] Истакнуте бројчане разлике могу бити пре последица некритеријално узорковане грађе у оба случаја, или лексикографске непрецизности, кад су у питању подаци из Речника МС.

радње у смислу сукцесивног поретка[3] и 2) дистрибутивно рашчлањавање множине на поједине учеснике ситуације или целине на поједине делове обухваћене ситуацијом. Уколико ситуацију није могуће рашчланити на више простих у било ком наведеном смислу, значење постепености се не може реализовати, што се може проверити тестом употребе прилога *постепено* уз дати глагол: *Дете је постепено вриснуло, *Петар постепено скочи са столице (исп. Апресян 2006: 120–121).

3.2. Квантификаторско значење постепености, како је већ утврђено (Ристић: 2009: 72–73), заснива се на категоријалном смислу квалитета и количине који, према Н. Шведовој (Шведова 1998), представљају полазне, изворне смислове („исходные смыслы"), реализоване само у заменичком систему заменицама *како*, *колико*. Значење постепености код глагола, као и значење учесталости, реализује се у оба смисаона поља, што их приближава језичкој смисаоној категорији градуелности,[4] што ће се показати у коментарима примера из грађе. У значењу градуелних речи, смисао количине реализује се у виду четири категорије: 1) количине *кога*; 2) количине *чега* (предмета, ствари); 3) количине *чега* (радње, стања, ситуације) и 4) количине *чега* (процеса који протиче у времену) (исп. Шведова 1998, 7–36; Кречмер 2002, 29–39),[5] док се смисао постепености реализује у виду категорија 1, 2 и 4, а смисао учесталости у виду категорија 1, 2 и 3.

3.3. Тако је, осим множине учесника ситуације, за глаголску постепеност карактеристична множина (вишефазност) процеса, радње а за учесталост множина (вишекратност) радње, процеса. За разлику од глагола постепености, чије је значење вишефазности засновано на континуираној сукцесивности, што се може интерпретирати прилозима *постепено* и *поступно*, значење вишекратности код учесталих глагола засновано је на испрекиданости и поновљености (више пута, неодређен број пута) радње, процеса, што се може интерпретирати прилозима и прилошким одредбама *често*, *повремено*, *више / неколико пута*.[6] Временске компоненте фазности у значењу постепености условљавају локализацију по хоризонтали, „испред", „иза", „од", „до", као код категорија темпоралности и аспектуалности, а квантитативне компоненте локализацију по вертикали, типа „изнад", „испод", као код градуелности,[7] што ово значење с једне стране повезује са глаголским видом и временом, а са друге са категоријом градуелности, а што ће се показати у коментарима уз поједине примере.

---

[3] Утврђено је да говорник оцењује те одреске као мање или више значајне за реализацију ситуације (Апресян 2006: 120).

[4] Појам градуелности овде се узима у ужем смислу, као апстрактна језичка смисаона категорија. О језичком степеновању у светлу теорије семантичких локализација у граматици и у речнику, и о ситуативном оквиру семантике степеновања в. Пипер 2002а: 59–78, а о принципу градуелности у лексикографском опису, заснованом на Апресјановом принципу пропорционалног фокусирања у речнику, в. Пипер 2002: 133–139.

[5] О повезаности категорије квалификације и квантификације на различите начине, а највише преко категорије градуелности, в. Пипер 2005: 830.

[6] Опште карактеристике учесталих глагола наведене су према Стевановић 1974: 534–535 и Приручна граматика: 177.

[7] Истакнуте карактеристике наведених категорија дао је П. Пипер (2005: 848).

3.4. Својство рашчлањивости, дистрибутивности и сукцесивности представља инхерентно својство сложене ситуације, која се, зависно од комуникативног циља, може реализовати у виду предикатског садржаја и/или у виду садржаја предикатових аргумената.

4. Бројни граматичко-семантички услови реализације значења постепености код глагола могу бити представљени као варијанте основних типова условљених општим граматичким глаголским и именским категоријама: несвршености и свршености односно множине и једнине, као и категоријалним глаголским значењима процеса и радње.

За издвајање основних типова узети су семантички критеријуми, у оквиру којих је показано варирање по наведеним граматичким категоријама.

4.1. Глаголи процеса

+ несвршеност + вишефазност процеса + резултативност + једнина / множина субјеката + појава (+ хумано + апстрактно)
(РМС 1) догоревати ... *несврш. и уч. према догорети*; фиг. *постепено се гасити, умирати.*

(1) [Грофица] *је догоријевала* и угаснула је *попут лучи. Нех.*
(2) Турска царевина *је догоревала у тихој грозници. Андр. И.*

У првом случају значење постепености преклапа се са значењем учесталости, што се може илустровати примером: *Ватра је догоревала* односно *Ватре су догоревале*. У другом случају, фигуративног, метафоричног значења, сложена ситуација, која је у основи значења постепености, а исказана основним глаголом несвршеног вида у перфекту, реализује се у виду појединачних, вишефазних секвенци процеса које се одвијају континуирано, узрокујући промене на субјектима исказаним номинативом једнине са обележјем + хумано, + апстрактно. Интензификаторске одредбе *попут лучи* и *у тихој грозници*, иако факултативне, на синтаксичком плану сигнализирају значење успореног темпа.

А) *+ свршеност + једнократност процеса + једнина субјекта (+ аорист + одредба)*
(РМС 4) одумрети ... сврш. 1. а. *обамрети, одузети се.*

(3) Кад чу оно „онај твој карабин", сељаку *само одумрије* ноге као да су пред њим усташе главом. *Ћоп.*

Б) *+ свршеност + вишефазност процеса + једнина / множина субјеката*; б. фиг. *изгубити свој значај, своје функције, постепено ишчезнути.*

(4) Она [музика] народна, импровизована... ће *временом* почети... да одумире, као што су *одумрле* гусле као забавни инструмент. *Б 1958.*
(5) Учи друге да *ће* држава *одумрети. Пол. 1950.*

2. а. *изумрети, помрети.*

Значење процеса, без обзира на глаголски вид, у основи има сложену ситуацију која омогућава реализацију значења постепености, чије се компоненте множине могу укинути употребом одговарајућег модификатора и глаголског времена. У примеру 3, којим се потврђује основно једнократно значење, употребљен је модификатор *само* као сигнал пунктуалности (у значењу 'одједном') и глагол у облику аориста, као сигнал једнократности процеса. У примерима 4 и 5, којима се илуструје деривирано значење, нису

реализована ограничења наведеног типа, па примери показују да се сложена ситуација реализује као вишефазност процеса са актантом једнине у позицији субјекта. У првом случају значење постепености може да сигнализира и неки факултативни модификатор, као у пр. 4 одредба *временом*. Значење 2а, које у Речнику није потврђено адекватним примером, реализује значење постепености дистрибутивно-кумулативног типа ‘изумрети, помрети (један по један)’: *Многе краљевске лозе до данас су одумрле*.

Множина учесника ситуације код глагола са значењем процеса чини пресупозитивни део тог значења, чије компоненте, како је показано на примеру овог глагола, на синтаксичком нивоу односно у употреби, могу бити укинуте одговарајућим лексичким и граматичким средствима. У том случају глагол не реализујуе значење постепености него значење пунктуалности и једнократности.

А) + *свршеност* + *множина субјеката* + *дистрибутивност*
(РМС 4) ПОНЕСТАЈАТИ ... сврш. и несврш. а. (сврш.) *нестати један по један.*
(6) *Сви* [су] негдашњи трговци *понестајали*. *Андр. И.*
Б) + *несвршеност* + *вишефазност процеса* + *партитивност субјекта*
б. (несврш.) *мало-помало, постепено нестајати.*
(7) Већ ми *понестаје* новаца, а нигде не могох добити службе. *М 1867.*

Код овог глагола префикс *по-* појачава значење постепености исказано основним егзистенцијалним глаголом, уносећи компоненте множине, дистрибутивности, партитивности, сукцесивности и кумулативности.[8] У првом случају, префиксом *по-* извршена перфективизација реализује се и као теличност[9] исказана перфектом, а значење постепености се реализује употребом дистрибутивне множине и кумулативности, сигнализиране у примеру 6 општим квантификатором *сав*. У другом случају теличност се укида употребом презента, што је могуће у одређеним граматичко-семантичко условима: употребом актанта у позицији субјекта са обележјем + неживо, + небројиво и увођење компоненте партитивности. Конструкција се актантом + - живо, + бројиво не би се могла реализовти: *Већ ми понестају пријатељи / новци.

+ *свршеност и несвршеност* + *вишефазност процеса* + *једнина / множина субјеката (+ дистрибутивност* + *сукцесивност)*
(РМС 4) ПОПРИМАТИ ... сврш. и несврш. *примити*, *примати*, *узети*, *узимати мало-помало, постепено, једно по једно.*
(8) Класна борба . . . *попримала је* све оштрији вид. *Ант. 1.*
(9) Многи [руски племићи] *беху* већ *попримали* пољске обичаје. *Глиш.*

Префикс *по-* уноси компоненте дистрибутивности и сукцесивности у значење основног имперфективизованог глагола *примати* и условљава процес перфективизације, активирајући његове потенцијалне теличне компо-

[8] Наведене компоненте, уведене префиксом *по-*, показују да се значење постепености код глагола, како је већ и истакнуто (в. т. 1.4), реализује и као творбено-семантичка категорија у префиксацији, а типичан префикс са дистрибутивним значењем управо је префикс *по-*. О семантичком потенцијалу овог префикса в. Клајн 2002: 265–267, а његово значење дистрибутивности запажено је и у Стевановић 1975: 440.

[9] О граматичкој функцији префикса у процесу перфективизације и увођењу значења теличности в. Ашић – Станојевић 2008: 218.

ненте, само у случајевима употребе глаголских облика са значењем теличности (аориста и перфекта).[10] И овај случај показује да теличност сама по себи није у нескладу са изражавањем несвршености, и да употреба несвршених глагола овог типа са свршеном интерпретацијом исказује две једнако релевантне информације: а) да се одиграо догађај описан глаголом и б) да његов резултат није актуелан (исп. Ашић – Станојевић 2008: 215, нап. 10). У случајевима употребе других облика, префигирани глагол реализује несвршени вид, а префикс *по-* се јавља као сигнал значења вишефазности и постепености. Спојивост овог глагола са актантом у семантичкој улози пацијенса и функцији субјекта није семантички ограничена.

+ свршеност + вишефазност процеса, стања + прелазност + једнина / множина објеката
(РМС 4) ПРЕГОРЕТИ а. *постепено, с временом смирити се у подношењу каквог тешког губитка, какве несреће, жалости, увреде и сл., прежалити, преболети.*

(10) Новце *ћу прегорјети*. *Тур.*

(11) Повреду части *није могла прегорјети*. *Бен.*

(12) Пошло је то у рат, *прегорјело* и кућу, и породицу. *Ћоп.*

Префикс *пре-*, осим перфективизације и транзитивности, у значење основног глагола уноси и компоненте дистрибутивности и кумулативности,[11] па глагол *прегорети* и у свом метафоричном значењу реализује значење постепености. Он исказује сложену ситуацију која се реализује у виду множине временских фаза стања, процеса, без обзира на број актаната у позицији објекта.

+ несвршеност и учесталост + вишефазност процеса
(РМС 6) УВЕРАВАТИ СЕ 1. *несврш. и уч. према уверити се.* 2. *постепено, све више постајати уверен у што, осведочавати се; увиђати што.*

(13) Представљајући себи њену слику, *уверавао сам се* да она и није тако лепа. *Петр. В.*

Афиксална имперфективизација основног глагола *уверити*, осим промене вида, унела је и значење учесталости које се преклапа са значењем постепености. Постепеност се реализује и у виду дистрибутивне градуелности процеса, са актантом у семантичкој улози доживљавача и позицији субјекта, са обележјем + хумано.

несвршеност + вишефазност процеса + партитивност субјекта
(РМС 3) КРЗАТИ СЕ 2. *постепено нестајати од трења и од дуге употребе, троштити се.*

(14) *С временом* и она [бујна коса] *поче да се крза* на крајевима. *Андр. И.*

(15) фиг. У борби . . . *све се више крзао*, све ниже падао. *Петр. В.*

Значење постепености се реализује у виду вишефазности, множине временских секвенци процеса, која може бити организована или линеарно

[10] О задржавању теличних компоненти код имперфективизованих несвршених глагола, типа: *долазити*, *удавати се*, *рађати*, којима припада и глагол *примати*, добијених од свршених парњака, и о немогућности инфикса да поништавају, укидају теличну компоненту, као лексички енкодирану информацију инхерентно присутну код глагола свршеног вида, в. Ашић – Станојевић 2008: 211, 218.

[11] О дистрибутивно-кумулативном значењу префикса *пре-* в. Клајн 2002: 270.

или градуелно, што је сигнализирано одговарајућом одредбом (линеарном *с временом* у пр. 14 и градуелном *све више и више* у пр. 15). Актанти у позицији субјекта имају семантичко обележје + небројиво.

4.2. Глаголи радње

А) + *свршеност* + *једнократност радње* + *једнина* + *прелазност (+ резултативност)*
(РМС 4) погубити ... сврш. 1. *лишити живота*, *убити*, *смакнути*, *усмртити*.
(16) Турски [*је*] цар Мехмед на вјери *погубио* босанскога краља. *Том.*
(17) У једном бој *погубио [је]* једног турског војника. *Вес.*
Б) + *свршеност* + *вишефазност радње* + *множина објеката (субјеката)* + *прелазност* + *сукцесивност*
2. а. *изгубити једно за другим, постепено.*
(18) Има родитеља који *су погубили* децу далеко од села. *Нуш.*
(19) *Толики* наши људи доље [у вароши] главе *погубише. Ћоп.*

Свршени глаголи са значењем радње, као што је глагол *погубити*, рашчлањиву, сложену ситуацију, па и значење постепености, могу реализовати само под одређеним семантичко-синтаксичким условима, и то ако им семантичку валентност попуњава множина актаната у позицији објекта и/или субјекта. Код глагола *погубити* валентност попуњава множина објеката. Сложена ситуација се рашчлањује уз истовремену реализацију вишефазности радње и дистрибутивности објеката, при чему је могућа, иако није показана, реализација дистрибутивне кумулативности и сукцесивности, ‘лишити живота, усмртити све, једно по једно’: *Непријатељ је погубио све мушкарце у селу.* Множина актаната може бити истакнута интензификаторском одредбом, као у пр. 19 одредбом *толики*.

А) + *свршеност* + *вишефазност радње* + *множина објеката* + *прелазност*
(РМС 4) положити ... сврш. 2. а. *наложити, запалити многе ватре.*
(20) *Одмах положисмо* ватре, те узавре вода, па кувај. *Нуш.*
Б) + *свршеност* + *вишекратност радње* + *партитивност објекта* + *прелазност*
б. *спалити, погорети постепено све.*
(21) Кад је оно нападао . . . велик снијег, *положили смо сву* ограду од баште. *Ћоп.*

Код перфективизованих глагола изведених дистрибутивним префиксом *по-*, као што је гл. *положити*, значење постепености је обавезни пратилац перфектизације, уз истовремену вишефазност радње и множину актаната у позицији објекта, било да је у питању дистрибутивна (пр. 20) или партитивна множина (пр. 21). Пр. 20 показује могућност укидања значења постепености употребом одговарајућег пунктуалног модификатора, у нашем случају прилога *одмах*, и значења вишефазности радње употребом облика аориста, а пр. 21 показује и значење кумулативне партитивности, употребом општег квантификатора *сав*.

+ *свршеност* + *вишефазност радње* + *множина објеката* + *прелазност* + *дистрибутивност (+ кумулативност)*
(РМС 4) попљачкати ... сврш. *покрасти*, *опљачкати постепено све*, попљачкати се уз. повр. *међусобно се опљачкати.*
(22) Исклала се међу собом војска, исклала се и *попљачкала се. Њег.*

Префикс *по-*, уз перфективизовање основног глагола са значењем радње и семантичком улогом агенса са обележјем + хумано, уноси значење дистрибутивности и множине објеката / субјеката (*Разбојници су пољачкали све што су нашли у кући*), што представља основне семантичко-граматичке услове за реализацију значења постепености.

+ свршеност + вишефазност радње + множина субјеката + дистрибутивност
(РМС 5) ПРОБИТИ СЕ ... ђ. *допрети до чега продирући, ширећи се постепено.*

(23) Пуцњи *су се пробили* до ћелије ... мукли и нејасни. *Вуј.*

Значење постепености овог свршеног глагола реализује се у виду вишефазности временских секвенци радње и дистрибутивне множине субјеката, и то само у ограниченим семантичко-синтаксичким условима: употребом множине актаната у позицији субјекта.

4.3. Глаголи са значењем одвајања, разилажења

А) *+ свршеност + вишефазност радње + симултаност + бројиво + множина субјеката / праваца + дистрибутивност*
(РМС 5) РАЗИЋИ СЕ ... сврш. 1. а. *отићи на разне стране* (*о већем броју лица*).

(24) *После вечере разиђе се* народ. *Вес.*

(25) *Одмах се разиђемо* за својим послом. *Пав.*

Б) *свршеност + вишефазност радње + симултаност + небројиво + партитивна множина субјекта / праваца + просторна локализација*
б. *раширити се*, *распрострети се* (*о каквој вести*, *о каквом гласу и сл.*).

(26) Глас се *по граду разиђе брзо. М-И.*

(27) Приче о њему *разиђоше се по цијелој Боци. Мат.*

в. *постепено се расплинути*, *изгубити*, *ишчезнути* (*о диму, мирису и сл.*).

(28) Пери *се сад разиђе* тама *испред очију. Ранк.*

(29) Вјеровао је, особито док *се* још *није разишао* пушчани дим *на бојном пољу*, да су Французи побијеђени. *Крањч. Стј.*

Префикс *раз-*, осим перфективизације, уноси значење дистрибутивности и партитивности у смислу множине учесника ситуације, уз обавезне одредбе просторне или временске локализације.[12] Занимљиво је да се радња одвија симултано а не сукцесивно, како је типично за глаголе са значењем постепености, што омогућава употребу временских одредби пунктуалног типа уз облике презента: *брзо*, *сад*, *одмах*, као у пр. 25, 26, 29, или употребу аориста са значењем једнократности радње. Примери показују да би се на местима употребе ових прилога могао употребити и прилог *постепено*, као што потврђују и употребу презента и др. глаголских облика осим аориста. Реализацију значења постепености у случају овог глагола обезбеђује јака позиција компоненти множине учесника ситуације, која не подлеже укидању без обзира на синтаксичко-семантичку спојивост овог глагола.

+ свршеност + вишекратност радње, процеса (+ партитивна множина објекта + небројиво; + дистрибутивна множина субјеката + бројиво)
(РМС 4) ОЦЕДИТИ (СЕ) *постепено*, *цеђењем или отицањем ослободити се течности* (*обично воде*).

---

[12] И. Клајн за префикс *раз-* истиче значење дељења, разбијања неког скупа, у глаголима типа: *раставити*, *разбацати* и значење кретања у разним правцима: *разграбити*, *разићи се*, *разбежати се* (Клајн 2002: 278).

(30) Наши сокаци *[се] оцедише* и просушише. *Пол. 1957.*
(31) фиг. Изгледа да се од живота само . . . *оциједи* старинска мудрост. *Божић.*

Префикс *о-* уводи теличност и перфективизацију основног глагола, али не укида компоненте партитивности првовалентног предикатовог актанта, које се реализују у основном глаголу и на којима се заснива значење постепености. Ово значење се реализује у условима семантичке ограничености: актанти у семантичкој улози објекта имају семантичко обележје + небројиво, + течно, и у типичним случајевима се не реализују у синтаксичкој структури него у виду метонимијске замене остају за кадром: *Оцедио сам кошуљу / лимун* и сл., а ређе *Оцедио сам воду из кошуље / сок из лимуна* и сл. У синтаксичким условима, показаним у фигуративној употреби, у пр. 31, могућа је реализација овог актанта у позицији субјекта: *Вода се оцедила ...*; *Сок се оцедио...* и сл., при чему се такође реализује значење постепености типа сукцесивне партитивности.

4.4. Глаголи са значењем сакупљања

+ несвршеност + вишефазност радње, процеса + бројиво / небројиво + множиа објеката / субјеката + кумулативност (+ просторна локализација)
(РМС 3) купити (се) 2. *постепено се скупљати, нагомилавати се.*
(32) *Дуго* мора да *се је купило у срцу* њезину то што сада врије и излијева се. *Рад. А.*
(33) *По долини ... купила се* тешка испарења и лебдела над водама. *Ћос. Б.*

Значење постепености заснива се на множини објеката / субјеката са семантичким обележјем актаната + бројиво, или на партитивности ако актанти имају обележје + небројиво и/или у метафоричном значењу + апстрактно. Уобичајене су одредбе места, а интензификаторска одредба типа *дуго* у пр. 33 сигнализира квантитативну компоненту у значењу постепености.

+ свршеност + вишефазност радње + бројиво + множина објеката / субјеката + кумулативност (+ ограниченост просторне локализације)
(РМС 4) поискупљати (се) *искупити све редом, поискупити; скупити се постепено на једном месту.*
(34) *Ту се поискупљасмо* и чувамо да не би Турци у планину у робље ударили. *Нен. М.*

Двоструком префиксацијом у значење основног глагола, осим перфективизације, префиксом *по-* уводе се компоненте дистрибутивности а префиксом *из-/ис-* компоненте кумулативности, што појачава значење постепености, иначе реализовано у основном глаголу *скупљати (се)*, које подразумева множину објеката / субјеката.[13] И овде, као и код глагола одвајања, разилажења, обавезна је одредба места са компонентом кумулативности.

+ свршеност + вишефазност радње, процеса + бројиво / небројиво + множина објеката / субјеката + кумулативност (+ ограниченост просторне локализације)
(РМС 5) скупити (се) 2. а. *сабрати набављајући, стичући мало-помало, постепено.*

[13] О префиксацији глагола са два или више префикса, типа: *поиспадати, испозаборављати* и о дистрибутивном и дистрибутивно-кумулативном значењу комбинације префикса *из-/ис-* и *по-* в. Клајн 2002: 286–290.

(35) *Скупио је* стари *импозантан* иметак. *Крл.*

Значење постепености може да се реализује и као партитивна множина са компонентом градуелности коју сигнализира интензификатор *импозантан* у пр. 35, када семантичку улогу објекта попуњава актант са обележјем + небројиво.

(РМС 5) САБРАТИ СЕ ... 2. *постепено се скупити у каквој количини* (*о води*).

(36) *Сабрала се* [вода] усред села у велико . . . језеро. *Бен.*

Значење постепености заснива се на значењу дистрибутивности, партитивности и множине објеката / субјеката: *Сабрали смо све добровољце*; *Сабрали смо се да се договоримо* и сл., која уводи префикс *са-*, перфективизујући основни глагол.[14] И сам основни глагол реализује значење постепености, јер се ситуација њим исказана може разложити на множину објеката: *брати јабуке*.

+ несвршеност + вишефазност процеса + небројиво + партитивна множина субјекта / објекта + кумулативност (+ просторна локализације)

(РМС 6) ТАЛОЖИТИ ... несврш. 1. *излучивати*, *одлагати*, *гомилати као талог*: таложити муљ (о води). 2. фиг. а. *постепено скупљати*, *гомилати*, *стварати.*

(37) Ипак су гневни братовљеви говори *таложили у Јакову* страх. *Ђил.*

таложити се ... 2. фиг. а. *постепено се накупљати*, *гомилати.*

(38) Споро су протицали дани, и после сваког *таложила се у Аксињиној души* опора горчина. *Моск.*

(39) Од злобе туђих језичина *таложио се у мени годинама* талог засићења, гађења. *Крл.*

Значење постепености заснива се на множини временских фаза процеса, које се одвијају сукцесивно и на партитивној множини објекта / субјекта са обележјем + небројиво. У метафоричном значењу актанти у овој позицији имају обележје + осећање, расположење. И у једном и у другом случају, као обавезна, јавља се одредба места са кумулативним компонентама. Значење постепености градуелног типа сигнализира употреба одговарајуће одредбе, као у пр. 39 одредба *годинама*.

5. ЗАКЉУЧАК. На основу ранијег истраживања значења постепености и истраживања спроведеног у овом раду, утврђене су опште семантичко-граматичке карактеристике глагола са значењем постепености, као и најосновније разлике између њих и учесталих глагола.

5.1. Показано је да типично значење постепености реализују глаголи са значењем процеса уз граматичке услове несвршености глаголског вида и множине учесника ситуације. Семантичку валентност ове групе глагола попуњава „сложена ситуација", која се може реализовати или као рашчлањивост процеса, радње на низ континуираних, сукцесивних фаза или као множина учесника ситуације. Уколико ситуацију није могуће рашчланити на више простих, у било ком наведеном смислу, значење постепености се

[14] За префикс *са-* Клајн истиче социјативно значење (*саставити*, *сакупити*) и дистрибутивно аблативно значење (*скинути*, *свалити*) (КЛАЈН 2002: 280–281).

не може реализовати, што се може проверити тестом употребе прилога *постепено* уз дати глагол.

5.2. Значење постепености садржи смисао успореног темпа процеса, радње, са компонентама континуираности, дистрибутивности, партитивности и сукцесивности. Квантификаторско значење постепености, као и значење учесталости, засновано је на категоријалном смислу квалитета и количине, што обе групе глагола приближава категорији градуелности. Од четири категорије, карактеристичне за градуелне речи, смисао једне и друге групе глагола реализује се у виду две исте категорије: количине *кога*; количине *чега* (предмета, ствари), а по трећој категорији количине ове две групе глагола се међусобно разликују. Глаголи са значењем постепености реализују количину процеса који протиче у времену, док учестали глаголи реализује количину понављања радње, процеса, стања. Тако је за глаголску постепеност карактеристична множина типа вишефазности процеса, радње, а за учесталост множина типа вишекратности радње, процеса. Вишефазност процеса, радње код глагола постепености одвија се континуирано и сукцесивно, што се може интерпретирати прилозима *постепено* и *поступно*, док се значење вишекратности код учесталих глагола одвија испрекидано и са понављањем (више пута, неодређен број пута) радње, процеса, што се може интерпретирати прилозима и прилошким одредбама *често*, *повремено, више / неколико пута*. Компоненте фазности у значењу постепености код глагола условљавају локализацију по хоризонтали, „испред", „иза", „од", „до", што ово значење повезује са глаголским категоријама темпоралности и аспектуалности.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Апресян, Ю. Д. *Правила взаимодействия значений. Языковая картина мира и системная лексикография.* Москва: Языки славянских культур, 2006, 110–143.

Ашић, Тијана, Веран Станојевић. Могу ли несвршене форме означавати свршеност? Случај српског несвршеног перфекта и француског имперфекта. Милош Ковачевић (ур.). *Српски језик у (кон)тексту.* Књига 1 (Српски језик, књижевност, уметност: зборник радова са научног скупа). Крагујевац: ФИЛУМ, 2008, 207–219.

Кречмер, Ана. О категориалном статусе градуальности. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLV/1–2 (2002): 29–39.

Клајн, Иван. *Творба речи у савременом српском језику.* Део 1. *Слагање и префиксација.* Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска, 2002.

Пипер, Предраг. О принципу градуелности у лексикографском опису. *Дескриптивна лексикографија стандардног српског језика и њене теоријске основе* (Међународни научни скуп о лексикографији и лексикологији). Београд – Нови Сад: САНУ – Институт за српски језик САНУ – Матица српска, 2002, 133–139.

Пипер, Предраг. Степеновање у граматици и речнику. *Зборник Матице српске за славистику* 61 (2002a): 59–78.

Пипер, Предраг и др., *Синтакса савременога српскога језика. Проста реченица* (ред. Милка Ивић). Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005.

Приручна граматика – *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika.* Eugenija Barić i dr. (ur. Zvonimir Diklić). Zagreb: Zavod za jezik Instituta za filologiju i folkloristsku – Školska knjiga, 1979.

Стевановић, Михаило. *Савремени српскохрватски језик*. II *Синтакса* (Друго издање). Београд: Научна књига, 1974.
Стевановић, Михаило. *Савремени српскохрватски језик*. I *Фонетика. Морфологија*. Треће издање. Београд: Научна књига, 1975.
Шведова, Н. Ю. *Местоимение и смысл. Класс русских местоимений и открываемые ими смысловые пространства*. Москва: Азбуковник, 1998.
РМС – *Речник српскохрватскога књижевнога језика*. I–III. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969. IV–VI. Нови Сад: Матица српска, 1971–1976.

Stana Ristić

VERBS WITH THE MEANING OF GRADUALNESS

S u m m a r y

With examples from the six-volume *Dictionary of the Matica srpska*, this paper presents the general semantic-grammatical characteristics of Serbian verbs with the meaning of gradualness, as well as the most basic differences between them and iterative verbs.

It was established that the typical meaning of gradualness is realized by verbs with the meaning of process, with the grammatical conditions of imperfectivity of aspect and the plural of the participants in the situation. The meaning of gradualness includes the sense of a slowed-down tempo of a process or activity, with the components of continuation, distribution, partitiveness and successiveness. The quantification meaning of gradualness, as well as the meaning of iterativity, is based on the categorial notion of quality and quantity, which makes both groups of verbs similar to the notional category of graduality. Out of four categories characteristic for gradual words, the sense of one and the other group of verbs is realized in the form of the same two categories: the quantity of *who* and the quantity of *what* (objects, things), and in the third category the quantities are mutually different. For the meaning of gradualness, it is the quantity of process which flows in time, and for the meaning of iterativity the quantity of repetition of an activity, process, state. Thus the verb graduality is characterized by the plural of the type of the multi-phase process, activity, and the iterativity by the plural of the type of the repeated activity, process. With the components of phasality, which influence the localization on the horizontal plane, ‘in front of’, ‘behind’, ‘from’, ‘to’, the meaning of graduality is related to the verb categories of temporality and aspectuality.

Институт за српски језик САНУ
Кнез Михаилова 36, 11000 Београд, Србија
stana.ristic@isj.sanu.ac.rs

UDC 811.163.41'367
811.163.41'37
Изворни научни рад

Ивана Антонић

СИНТАКСА И СЕМАНТИКА ПРЕДЛОГА *ПРЕМА*[*]

У раду се разматрају морфолошке, синтаксичке, синтаксичко-семантичке и семантичке одлике предлога ПРЕМА као структурног елемента предлошке падежне форме морфолошки синкретизованог облика датив / локатив у савременом стандардном српском језику. У центру пажње је семантичко обележје директивности као доминантно у структури семантичког поља овога предлога / падежних форми с овим предлогом. На темељу спроведене семантичко-когнитивне анализе, образлаже се нужност реинтерпретације оних падежних структура с предлогом ПРЕМА које су, у граматичкој и лексикографској литератури од друге половине 20. века, сматране локативом.

Кључне речи: лингвистика, српски језик, синтакса, семантика, синтаксичка семантика, датив, локатив, предлог ПРЕМА.

This paper discusses the morphological, syntactic, syntactic-semantic and semantic features of the preposition ПРЕМА (TOWARD) as a structural element of the prepositional case form of the morphologically syncretized dative/locative form in standard contemporary Serbian. The focus of the author's attention is the semantic feature of directivity as the dominant one in the semantic structure of this preposition i.e. in case forms with this preposition. On the basis of the semantic-cognitive analysis, the paper explains the necessity of a reinterpretation of these case structures with the preposition ПРЕМА which have been included into the locative in grammatical and lexicographic literature since the second half of the 20th century.

Key words: linguistics, Serbian language, syntax, semantics, syntactic semantics, dative, locative, preposition ПРЕМА.

1. МОРФОЛОГИЈА ПРЕДЛОГА *ПРЕМА*. Предлог ПРЕМА [< старосрпски ПРѢМА *adv.* и *prep.* спорадично од 13. века; старословенски ПРѢМО *prep.* с дативом] припада групи тзв. секундарних предлога, јер је у старијем језику, како бележи Rječnik JAZU, ПРЕМА првобитно био прилог са апроксимативним значењем 'од прилике', али синхроно посматрано, у стандардном српском језику, прилошка функција овога предлога потпуно је ишчезла. Исто тако, у савременом језику, предлог ПРЕМА појављује се само у том фонолошко-морфолошком лику, за разлику од старијег језика у којем се појављивало неколико различитих ликова: ПРАМ, ПРАМА, ПРЕМ, ПРЕМА.[1] На основу морфолошке структуре, предлог ПРЕМА припада групи простих, једночланих предлошких јединица.

---

[*] Овај рад представља део резултата истраживања на пројекту *Синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања стандардног српског језика* (178004), који финансира Министарство за просвету и науку Републике Србије.

[1] Уп. Rječnik JAZU, али и СТЕВАНОВИЋ 1969[1]/1979[3]: ПРЕМА (ПРАМА) – овај други облик наводи се само код локатива, а не и код датива.

У старијем језику појављивале су се и двочлане предлошке јединице с предлогом ПРЕМА и препозиционим предлогом С: СПРАМ, СПРАМА, СПРЕМ, СПРЕМА, или препозиционим предлогом НА: НАПРАМА, НАПРЕМА, па и трочлане с препозиционим предлозима НА и С: НАСПРЕМА. У савременом стандардном српском језику задржао се само предлог СПРАМ, али у синтаксичко-семантичкој колокацији пре свега са денотатом *свето̄ло*, *свето̄лост*, те понеким метонимијским денотатом у вези са светлом: *сунце*, *свећа* у ситуацијама са семантичким обележјем директивности (нпр. Окрени се *СПРАМ свето̄ла*; Читао је [окренут] *СПРАМ свеће*), или у структурама у којима се у релацијски поредбени однос постављају два референта (нпр. Шта је он *СПРАМ то̄бе*). Двочлани предлог НАПРЕМА, НАПРАМА и раније је чешће био бележен на западу српскохрватске језичке територије, па је и данас остао везан првенствено за хрватски језик (посебно облик НАПРАМА, док се облик НАПРЕМА данас у српском језику ређе користи, али се наводи у *Речнику српско̄г језика* 2007). Формант ПРЕМ са постпонованим везником ДА, у савременом стандардном српком језику задржан је у концесивном везнику ПРЕМДА.

2. Синтакса предлога *ПРЕМА*. И синхроно и дијахроно посматрано предлог ПРЕМА елемент је предлошког структурног лика морфолошки (парадигматски) потпуно (у сва три граматичка рода и оба граматичка броја) синкретизованог облика датив – локатив, што је чињеница која је у ранијој граматичкој литератури изазивала недоумице и доводила до тога да је овај предлог везиван само за локатив (чешће, поготово у старијој граматичкој и лексикографској литератури сагласно Даничићу и Маретићу),[2] те за локатив и датив.[3] И у начелу, прозодијска разлика између облика датива и локатива постојала је у случају свега неколико именица (како се бележи, опет, у претежно старијој граматичкој литератури, нпр. номинатив *го̄ра̂д*, *ма̂сто*, *ко̂сто* (са дугосилазним акцентом): датив *го̄ра̂ду*, *ма̂сто*и (са дугосилазним), и *косто*и (са краткосилазним акцентом), а локатив *О го̄ра̀ду*, *О ма̀сто*и, *О ко̀сто*и (са краткоузлазним акцентом), али је она, у савременом српском језику, и када су у питању те именице, по правилу, неутрализована. Познато је да је током дијахроног језичког развоја синтаксичко и семантичко поље српског датива и локатива претрпело знатне измене, с једне стране је знатно сужено (нарочито поље датива), а с друге стране је свако понаособ синтаксички и семантички спецификовано. При том, у случају датива испољава се јасна тенденција ка слободном структурном лику, а инвентар примарних предлога који се у савременом српском језику комбинују с дативом сведен је на минималан број: К(А) – са несумњивом тенденцијом смањивања фреквенције и дијахроно и синхроно, ПРЕМА – са тенденцијом повећавања фреквенције, нарочито у синтаксичко-семантичком пољу у којем је синоним предлогу К(А),[4] и УПРКОС (уз још понеки прилог у предлошкој функцији), при чему се предлози К(А) и УПРКОС везују

[2] Одличан преглед старије хрватско-српске граматичке литературе о овом питању изложен је у: Raguž 1984.

[3] Сагласно: Стевановић 1934, и Стевановић 1961–1962; 1969[1]/1979[3]; Batistić 1972; Радовановић 1978; Милинковић 1988.

[4] И новија дијахрона истраживања лепо показују постепену смену предлога К(А) предлогом ПРЕМА, нарочито уз глаголе кретања. Уп. Павловић 2006; Стојановић 2007.

само са дативом. С друге стране, локатив је искључиво предлошки падеж с предлозима У, НА, О, ПО, и спорадично ПРИ, и ПРЕМА [?]. Из овога произилази да једино предлог ПРЕМА може бити комбинован и с дативом и с локативом. У старијем језику као елемент датива појављивао се и предлог ПО, али је на основу семантичке спецификације локатива као локационе семантичке категорије јасно да се овај предлог током језичког развоја приклонио локативу и повукао се из семантичког поља датива (М. Ивић 1951–1952). Што се тиче падежног облика уз предлог ПРЕМА, у српској синтакси преовладало је мишљење, сагласно својевремено изнетом тумачењу М. Стевановића (1934; 1961–1962; 1969[1]/ 1979[3]) да се предлог ПРЕМА појављује као елеменат предлошког датива ако је присутна семантичка компонента кретања и окретања у правцу некога / нечега и предлошког локатива ако је присутна семантичка компонента мировања, тј. заузетог положаја.[5] У *Синтакси савременога српскога језика* (Пипер, Антонић и др. 2005) у делу *Синтакса и семантика падежа* (Антонић 2005), без детаљнијег улажења у проблем падежног облика уз предлог ПРЕМА и подробнијег образлагања могућих критерија за њихово разграничење, углавном сагласно поменутом мишљењу у српској синтаксичкој литератури, предлог ПРЕМА наводи се и као елеменат предлошког датива у синтаксичко-семантичким моделима са недвосмислено присутним обележјем директивности, и то динамичке (уз глаголе кретања и глаголе окретања, нагињања), али и статичке директивности уз глаголе заузетог положаја окренутости, нагнутости (Антонић 2004: 77–85, 88–90; Антонић 2005: 182–188, 190–192 – што Стевановић сматра локативом будући да нема глагола кретања[6])[7] и као елеменат предлошког локатива

---

[5] Насупрот томе, већина старијих хрватских граматичара сврставала је овај предлог међу предлоге који иду само с локативом (не одступајући од Даничићевог и Маретићевог тумачења – у Речнику МСМХ предлог ПРЕМА обрађен је као предлог који иде само с локативом те је по свему судећи био обрађен у хрватској редакцији, по сведочењу и Raguža (1984), иако је тај део речника објављен у време када је Матица српска остала као једини издавач тога речника), а неки су и експлицитно оспоравали валидност семантичког критерија у овом случају, али нису нудили одговор на ово питање. Тако Raguž 1984, коментаришући ставове српских синтаксичара о овом питању, пре свега Стевановића, али и М. Ивић 1957–1958 и Batistić 1972, дословце каже. „Govoriti na osnovu značenja o dativu ili lokativu nimalo nije opravdano" (str. 101). Рагуж, међутим, није понудио, по њему, поузданији критериј, а на крају чланка закључује: „Na kraju, jasnoga odgovora na postavljeno pitanje u naslovu ne nudimo, iako je to za književni jezik, a to u našim prilikama po prilici najčešće znači: za jezičnu normu, veoma potrebno. Zašto ga ne nudimo već smo rekli: treba tražiti podatke koji to najbolje svjedoče, a tek ako tih podataka ne bude, onda se na temelju konstatacija koje smo iznjeli može reći kada je to dativ, a kada lokativ. Uz sve to jezični propis o spomenutim prijedlozima trebalo bi malko izmijeniti. Jedino što je očito, to je da to nikako nije samo lokativ, što je već davno naslutio i M. Stevanović. Jedino što se sa Stevanovićem ne možemo složiti u polaznim kriterijima za klasifikaciju, pa čak ni u slučaju kad posve zanemarimo naglaske" (str. 107). У новијим хрватским граматикама, предлог ПРЕМА се двојако третира: у Barić – Lončarić i dr. 2003[3]: 279 овај предлог се, сагласно хрватској граматичкој традицији, наводи само међу предлозима који иду с локативом, а у Silić – Pranjković 2005: 243 само међу предлозима који иду с дативом без посебног образложења, уз напомену да се ове граматике не баве детаљније падежном семантиком, па дакле њихови аутори нису ни улазили у могућа семантичка разграничења.

[6] У потпуности сагласно са Стевановићевим тумачењем обрађен је предлог ПРЕМА у *Речнику српскога језика* 2007, дакле и облици са значењем статичке директивности сврстани су у локатив.

[7] На сличан начин (и терминолошки – статичка / динамичка директивност према Антонић 2004) обрађен је датив с предлогом ПРЕМА у скоро објављеној студији о дативу у бо-

у моделима са значењем основа / критерија и условно-ситуационог поређења (Антонић 2005: 296–297, 298). Овом приликом биће разрађена дескрипција и експланација синтаксичко-семантичких модела с предлогом ПРЕМА,[8] а у светлу лексичке семантике предлога ПРЕМА и његове синтаксичко-семантичке комутабилности с другим предлошким јединицама у метајезичком тесту, те когнитивне концептуализације односа директивности и његове системске транспозиције из поља конкретних у поље апстрактних односа, биће, још једном, размотрено питање падежног облика уз овај предлог.

Поред синтаксичке везе с именицом (/ заменицом) у дативном / локативним [?] падежном облику, предлог ПРЕМА припада и предлозима који могу остварити синтаксичко-семантичку везу и с прилозима као индеклинабилним речима. Предлог ПРЕМА комбинује се са спацијалним заменичким прилозима за просторну директивну проксималност: *овамо*, медијалност: *тамо*, и дисталност: *онамо* (нпр. Повуци мало *ПРЕМА овамо* / *ПРЕМА тамо* / *ПРЕМА онамо*), спацијалним прилозима за оријентациону просторну локализацију по вертикалној, висинској оси: *ПРЕМА горе*, *ПРЕМА доле*, за оријентациону просторну локализацију по хоризонталној дужинској оси – у дводимензионалној / хоризонталној дубинској оси – у тродимензионалној просторној концепцији: *ПРЕМА напред*, *ПРЕМА назад*, и за оријентациону просторну локализацију по хоризонталној ширинској оси – латерално: *ПРЕМА лево*, *ПРЕМА десно,* те спацијалним прилозима за просторну локализацију са обележјем унутрашњост / спољашност локализатора: *ПРЕМА унутра*, *ПРЕМА споља.*

Предлог ПРЕМА у споју са одговарајућим падежним обликом просентенцијалног ТО, на текстуалном нивоу, има улогу конклузива – закључног везника (ПРЕМА ТОМЕ).

3. Синтаксичка семантика предлога *ПРЕМА*. Најпре се разматрају синтаксичко-семантички модели у којима се остварује падежни облик с предлогом ПРЕМА са полазним критеријем који поштује колико год је то могуће основну хијерархију елемената у устројству синтаксичко-семантичких јединица, и пажња се усмерава на синтаксичко-семантичке услове нужне за конституисање тих модела. На основу увида стечених посматрањем из такве визуре, изводи се структура и хијерархијско усрођење семантичког поља предлога ПРЕМА. Тек на основу сагледавања и семантичког поља овога предлога, разматра се питање падежног облика који иде уз овај предлог.

3.1. Синтаксичка семантика предлога *ПРЕМА* као структурног елемента датива. У структури синтаксичко-семантичких јединица дативу с предлогом ПРЕМА доступне су следеће функције: синтаксичка функција индиректног објекта са семантичком улогом адресата, иначе централна синтаксичко-семантичка функција у пољу датива, с напоменом да предлошки индиректни

шњачком језику, с тим што су као дативске укључене и „konstrukcije upoređivanja i odmjeravanja" (Palić 2010: 308–234).

[8] Овај рад темељи се на мојим досадашњим истраживањима с једне стране падежног система / падежних система, а с друге стране предлога у савременом стандардном српском језику. Овде упућујем само на радове који су у најнепосредној вези са овом приликом изнетим резултатима: Антонић 2004; Антонић 2005.

објекат у дативу подразумева одговарајућу лексичку рестрикцију и припада више периферији центра синтаксичко-семантичке мреже коју покрива датив; и функција индиректног објекатског комплемента са семантичком улогом експлицирања значења основног глагола или придева у копулативној предикацији уз, исти тако, одговарајућу лексичку рестрикцију и присуство обавезног квалификативног детерминатора у реченичној структури; функција околносног спацијалног детерминатора са семантичком улогом локализатора у правцу којег се објекат локализације креће или усмерава.

3.1.1. Предлог *према* као елемент објекатског директивног датива.

(1) Датива индиректног објекта.[9]

Модел V_{Tranz} + Ø N_{Ak} + према N_{Dat} – датив с предлогом према уз транзитивне глаголе комплексне рекције и комплексне транзитивности с обележјем директивност (усмереност) типа *осећати*, *показати*, *испољити*, *изразити* и сл. које овде подразумева поседовање, исказивање или упућивање различитих осећања и расположења: *дивљење*, *интересовање*, *љубав*, *мржња*, *поштовање*, *(не)поверење*, *сажаљење*, *усхићење* и сл. која се именују слободним акузативом у синтаксичкој функцији директног објекта. Датив је овде у синтаксичкој функцији индиректног објекта и семантичкој улози адресата коме су упућена осећања. Нпр.

Осећала је љубав *према њему*.

Показивао је поштовање *према родитељима*.

Изразио је неповерење *према свима*.

Напомена. Именица у акузативу по правилу је девербативна именица изведена од транзитивног или интранзитивног глагола с допуном у неком другом падежном облику. Уп. нпр. поштовати *некога* : показати поштовање *према некоме*, интересовати се *за некога* : показати интересовање *за некога* / *ЗА нешто* / *према нечему* (нпр. С обзиром на то да је од малена показивала интересовање *према инструментима* и *музици* већ неко време иде у музичку школу), дивити се *некоме* : показати дивљење *према некоме*. Разлика у рекцији између глагола и одговарајуће девербативне именице произилази из рекцијских карактеристика глагола у структури с девербативном именицом.

(2) Комплементни експликативни датив.

Модел а) $Vce_{InTranz}$ / N_{DeV} [< $Vce_{InTranz}$] + према N_{Dat} + Det_{Qual} – датив с предлогом према уз глаголе типа *односити се*, *понашати се*, и уз одговарајуће девербативне именице, уз обавезно присуство квалификативног детерминатора. Ово су минималне синтаксичко-семантичке структуре и прису-

[9] Симболи: Adj – придев; Det_{Qual} – детерминатор квалификативни; Lex – семантичко језгро уз копулу; N – именица независно од порекла; N_{DeAdj} – именица деадјективна; N_{DeV} – именица девербативна; N_{Nom} – именица у номинативу; Ø N_{Ak} – именица у акузативу без предлога; N_{Dat} – именица у дативу; N_{Instr} – именица у инструменталу; N_{Lok} – именица у локативу; V – предикација / глагол; V_{Cop} – копула; V_{Tranz} – глагол транзитивни; $V_{InTranz}$ – глагол интранзитивни; $Vce_{InTranz}$ – глагол интранзитивни с формантом CE; { } – скуп нужних елемената који изграђују један унутарреченични сегмент; [→] – парафразира се, синтаксичко-семантичка еквивалентност; [<] – пореклом од / изведено од; ⇒ – имплицира; + – повезује се; = – једнакост формалних структура; ≡ – еквивалентност семантичких структура; / – или, алтернација.

ство квалификативног детерминатора је обавезно јер је глаголска радња ‘понашати се’ инхерентна особина сваког живог, људског створа, па приписивати му радњу саму по себи није комуникативно релевантно све док та радња није и квалификативно вреднована од стране говорника. Нпр.

Односио се *ПРЕМА њој* веома ЛЕПО.

Понаша се *ПРЕМА родитељима* С ЉУБАВЉУ И ПОШТОВАЊЕМ.

Његов однос *ПРЕМА њој* био је веома ЛЕП.

Њено понашање *ПРЕМА родитељима* било је ЗА СВАКУ ПОХВАЛУ.

Модел б) V_{Cop} + Adj / N_{DeAdj} + ПРЕМА N_{Dat} – датив с предлогом ПРЕМА као допуна придеву, у функцији семантичког језгра копулативног предиката, којим се именује особина, осећање, расположење или однос усмерен према појму који је именован дативом. Нпр. уз придеве типа *бесповшедан*, *благ*, *дарежљив*, *добар*, *гневан*, *љубазан*, *немаран*, *немилосрдан*, *неправедан*, *одбојан*, *одвратан*, *пажљив*, *праведан*, *равнодушан*, *слаб*, *строг*, *сумњичав*, *суров*, *толерантан*, *учтив.* Нпр.

Јован је ДОБАР и ПАЖЉИВ *ПРЕМА свима.*

Био је НЕМИЛОСРДАН *ПРЕМА свакоме* ко му се супротстави.

Строг је, али ПРАВЕДАН *ПРЕМА ђацима.*

Био је УЧТИВ и ТОЛЕРАНТАН *ПРЕМА свакоме* ко му се обратио за помоћ.

Били смо толико РАВНОДУШНИ једно *ПРЕМА другом* да се никада нисмо посвађали. (АСП: В. Стевановић)

Истоветно значење и функцију датив с предлогом ПРЕМА задржава и у структурном моделу у којем долази до номинализације придева у одговарајућу деадјективну именицу типа *дарежљивост*, *гнев*, *љубомора*, *милосрђе*, *наклоност*, *немарност*, *неправда*, *одбојност*, *одвратност*, *ошврина*, *пажња*, *презир*, *равнодушност*, *самилост*, *слабост*, *страст*, *толерантност*, *захвалност*, *завист*, као и уз семантички истоветне именице страног порекла типа *симпатија*, *антипатија* и сл. са одговарајућим предикацијама. Нпр.

НАКЛОНОСТ *ПРЕМА природи* одвела га је на студије биологије.

ТОЛЕРАНТНОСТ *ПРЕМА људима* учинила га је вољеним и поштованим чланом колектива.

СТРАСТ *ПРЕМА путовањима* одвела га у најудаљеније крајеве света.

НАПОМЕНА 1. У савременом српском језику, придев *склон* комбинује се са слободним дативом, а деадјективна именица *склоност* с дативом с предлогом КА / ПРЕМА. Уп. пр. Био је *склон алкохолу.* Одувек је показивао СКЛОНОСТ *КА / ПРЕМА умеиности.*

НАПОМЕНА 2. Изузетно, комплементни датив с предлогом ПРЕМА може се појавити и у синтаксичко-семантичком моделу N_{Nom} + V_{Cop} ≡ $V_{SemiCop}$ + ПРЕМА N_{Dat} са семантичком улогом носиоца једнакости, подударности, сагласности као семантички субјекат у конверзној структури, нпр. Добра ракија (...) али је и суд *ПРЕМА њој.* [→ Добра ракија (...) али *јој и суд одговара*.], Јело / декорација / хаљина је *ПРЕМА прилици.* [→ Јело / декорација / хаљина *одговара прилици*.].

3.1.2. Предлог *према* као елеменат спацијалног директивног датива (датив правца).

(1) Динамичка директивност: транслокативност (+). Ово значење подразумева да се објекат локализације креће у простору и кретањем мења место у односу на почетни претпостављени локализатор приближавајући се локализатору-циљу без податка о извесности досезања локализатора-циља.

(1.1) Директивни датив с предлогом према уз глаголе кретања, глаголе усмереног кретања, и почетно-фазне глаголе кретања, глаголе пружања, простирања, али и уз глаголе визиелне перцепције којима се исказује визуелна усмереност у правцу локализатора-циља.

Модел N + V + према N_{Dat} – датив с предлогом према

• уз глаголе кретања типа *ићи*, *возити*, *пливати*, глаголе усмереног кретања типа *силазити*, *спуштати се*, *пењати се* и почетно-фазне глаголе кретања *поћи*, *кренути*, *појурити*, *потрчати* и сл., нпр.

Ишли су заједно *према излазу*.

Пливао је *према супротној обали*.

Опет заспах и пробудих се кад се Сунце лагано спуштало *ПРЕМА Сави*. (АСП: М. Булатовић)

Пењали су се *према врху* планине.

Опрезно је пошао *према својим колима*.

Панично су појурили *према вратима*.

Потрчим *према салашу*, пчеле за мном. (АСП: М. Ј. Вишњић)

• уз глаголе пружања, простирања типа *пружати се*, *простирати се*, *ширити се*, *уздизати се*, нпр.

Он пружи *према мени* велику набрану шаку. (АСП: М. Булатовић)

Виноград се пружао низ падину *према Дунаву*.

Област богата четинарима простирала се *према мору*.

Ватра се ширила *према насељу*.

Врхови планина уздижу се *према небу*.

• уз глаголе визуелне перцепције, пре свега уз централни глагол ове групе *гледати*, нпр.

Гледала је *према улазу* не били га приметила чим наиђе.

Величанство је свако јутро стајало на прозору и гледало *према врту*. (АСП: М. Црњански)

Ех, рече Рубен Рубеновић, и нагло забаци главу усмеривши очи *према таванници*, негде високо. (АСП: Д. Албахари)

Напомена. Предлог према овде је синтаксичко-семантички комутабилан с предлогом к(а).

(2) Динамичка директивност: транслокативност (–). Ово значење подразумева да објекат локализације не мења место у простору, тј. не напушта почетни претпостављени локализатор, већ се креће најчешће у односу на своју вертикалну осу, заузимајући при таквом кретању другачији положај у

односу на почетни и окрећући се или нагињући се при том у правцу идентификованог локализатора-циља.

(2.1) Директивни датив с предлогом ПРЕМА уз глаголе окренутости, управљености или нагнутости према локализатору–циљу.

Модел N + V + ПРЕМА N_{Dat} – датив с предлогом ПРЕМА уз глаголе типа *окренути се*, *нагнути се*. Нпр.

Окренуо је главу *ПРЕМА публици* и гласно рекао (...)

Нагнуо се *ПРЕМА њој* и нешто јој шапнуо.

(...) положио руку на срце, окренуо оно бело у оку *ПРЕМА небесима* и моли се Богу. (АСП: В. Петровић)

Па окренем снимак *ПРЕМА светлости* и гледам. (АСП: М. Ј. Вишњић)

НАПОМЕНА. Предлог ПРЕМА овде је, у начелу, заменљив предлогом К(А). Уз глагол типа *окренути се* предлошки датив алтернира и са слободним дативом (уп. Окренуо се *прозору* и уђутао).

(3) Статичка директивност: транслокативност (–). Ово значење подразумева да објекат локализације не мења место у простору, тј. не напушта почетни претпостављени локализатор, већ је у фокусу резултат заузимања положаја оствареног одговарајућим кретањем (најчешће у односу на своју вертикалну осу) и успостављени положај усмерености у правцу идентификованог локализатора-циља.

(3.1) Директивни датив с предлогом ПРЕМА уз предикације заузетог положаја у правцу локализатора-циља.

Модел N + V + ПРЕМА N_{Dat} – датив с предлогом ПРЕМА уз предикације типа *бити окренут*, *бити нагнут*, *бити усмерен*, али и *бити отворен / бити затворен*. Нпр.

Прозори су били окренути *ПРЕМА дворишту.*

Олтар је окренут *ПРЕМА истоку.*

Противградне ракете су усмерене *ПРЕМА градоносним облацима* и чека се наредба за испаљивање.

Наврх брежуљка била је равница (...) отворена *ПРЕМА западу* (АСП: И. Андрић)

Обојица су настојала да сједну лицем [окренути] *ПРЕМА улици и вратима* (АСП: И. Андрић)

(...) седе после [окренут] *ПРЕМА капетану* (...) и погледа по столу (АСП: Л. Лазаревић)

(...) јер је баш ту оно место на којем, на целој падини [окренутој] *ПРЕМА Дунаву*, има највише неба. (АСП: С. Велмар Јанковић)

НАПОМЕНА. Датив с предлогом ПРЕМА у овом моделу може стајати и уз статичне глаголе типа *налазити се*, као и друге статичне глаголе чија семантика укључује сему локализованости у простору, нпр. Главни прозори се налазе *ПРЕМА улици,* Радна соба је *ПРЕМА дворишту*, Куће су им једна *ПРЕМА другој.* У таквим случајевима, имплициран је глагол окренутости, односно успостављени положај окренутости, уп. Главни прозори се налазе *на страни куће која је ОКРЕНУТА ПРЕМА улици*, Радна соба се налази *у делу куће који је ОКРЕНУТ ПРЕМА дворишту*, Куће им се налазе *ОКРЕНУТЕ једна ПРЕМА другој.*

(3.2) Директивни датив с предлогом ПРЕМА уз други номинални референт у односу на који се поставља у одговарајући положај у простору.

Модел N_{Nom} + ПРЕМА N_{Dat} + V / {V_{Cop} + Lex} – датив с предлогом ПРЕМА уз формално различите предикације, нпр.

Хоризонтална раван *ПРЕМА вертикалној равни* формира угао од 45°. [→ Хоризонтална раван *У ОДНОСУ НА* вертикалну раван формира угао од 45°.]

Попречне улице *ПРЕМА главној улици* излазе под правим углом. [→ Попречне улице *У ОДНОСУ НА главну улицу* излазе под правим углом.]

Плац је *ПРЕМА путу* мало искошен. [→ Плац је *У ОДНОСУ НА пут* мало искошен.]

НАПОМЕНА. Или се може радити о апстрактним номиналним референтима који се постављају у одговарајући однос заснован на просторној директивној статичкој локализацији, нпр. 3. члан је *ПРЕМА 7. члану* у контрадикцији. [→ 3. члан је *У ОДНОСУ НА 7. члан* у контрадикцији.]

На просторној директивној статичкој локализацији заснован је и директивни датив с предлогом ПРЕМА уз други номинални референт у односу на који се поставља у условно-ситуациони поредбени однос с циљем квалификовања.

Модел N_{Nom} + ПРЕМА N_{Dat} + {V_{Cop} + Lex} – датив с предлогом ПРЕМА као синтаксичко-семантички еквивалент локативно-инструменталне структуре *У поређењу СА* N_{Instr} и експонент условно-ситуационе клаузе *АКО / УКОЛИКО / У СИТУАЦИЈИ КАД се пореди са* N_{Instr}. Нпр.

Наше знање *ПРЕМА његовом* је ништавно. [→ Наше знање, *у поређењу с његовим*, ништавно је. → Наше знање, *АКО / У СИТУАЦИЈИ КАД се пореди с његовим*, ништавно је.]

То је, *ПРЕМА нашим потребама,* сасвим безначајно. [→ То је, *у поређењу с нашим потребама*, сасвим безначајно. → То је, *АКО / У СИТУАЦИЈИ КАД се пореди с нашим потребама*, сасвим безначајно.]

Твоја другарица је *ПРЕМА њој* права лепотица. [→ Твоја другарица је, *у поређењу с њом*, права лепотица. → Твоја другарица је, *АКО / У СИТУАЦИЈИ КАД се пореди с њом*, права лепотица.]

(...) осећала су се чудно, као да су обојица неупућени и много млађи *ПРЕМА њему* (В. Петровић) [→ осећала су се чудно, као да су обојица неупућени и много млађи *у поређењу с њим*. → осећала су се чудно, као да су обојица неупућени и много млађи *АКО / У СИТУАЦИЈИ КАД се пореде с њим*.]

На просторној директивној статичкој локализацији засноване су и структуре с предлогом ПРЕМА и значењем успостављања односа размере две нумеричке величине, нпр.

Модел N_{Nom} И N_{Nom} + {V_{Cop} + У РАЗМЕРИ Num (N_{Nom}) ПРЕМА Num (N_{Dat})} / N_{Nom} и N_{Nom} + V_{Tranz} + Ø N_{Ak} И Ø N_{Ak} + У РАЗМЕРИ Num (N_{Nom}) ПРЕМА Num (N_{Dat}) – двочлана копулативна номинална синтагма у номинативу (уз копулу) или у акузативу (уз транзитивни глагол) и трочлана номинална локативно-номинативно-дативна синтагма с предлогом ПРЕМА, нпр.

У шприцеру вино и сода-вода су *У РАЗМЕРИ 1 ПРЕМА 1*. [→ У шприцеру вино и вода су у размери један део вина *ПРЕМА једном делу* сода-воде.]

Направити смесу од воде и сирћета у размери *3 према 1.* [→ Направити смесу у размери три дела воде *према једном делу* сирћета.]

Помешати шећер и воће у размери *1 према 2.* [→ Помешати шећер и воће у размери један део шећера *према два дела* воћа.].

или у језику спорта у случају исказивања резултата, нпр.

Војводина води *2 према 1.*

3.2. Синтаксичка семантика предлога *према* као структурног елемента локатива / датива [?]. У структури синтаксичко-семантичких јединица локативу / дативу [?] с предлогом према доступна је функција експликативног детерминатора основа / критерија.

3.2.1. Предлог *према* као елемент локатива / датива [?] основа / критерија.

Модел V + према $N_{N\ /\ DeV\ /DeAdj\ Lok/Dat\ [?]}$ – локатив / датив [?] с предлогом према

• примарне именице као експонент клаузе с везником на основу тога *који*, којим се упућује на идентификовање предикације / ситуације у својству основа / критерија, нпр.

Ређала је папире *према деловодном броју.* [→ Ређала је папире *на основу тога који деловодни број носе.*]

Класификовала је примере *према значењу.* [→ Класификовала је примере *на основу тога којем значењу припадају.*]

Срећивао је књиге *према областима.* [→ Срећивао је књиге *на основу тога којој области припадају.*]

Бркам та два времена, мада постоје ознаке *према којима* могу да их разликујем. (АСП: В. Стевановић) [→ Бркам та два времена, мада постоје ознаке *на основу којих* могу да их разликујем.]

Дисциплинске мере су предузете *према Закону о раду.* [→ Дисциплинске мере су преузете *на основу тога које мере предвиђа Закон о раду.*]

• девербативне именице (чешће) или деадјективне (ређе) као кондензатор клаузе

◦ с везником на основу тога *шта*, којим се упућује на садржај или објекат предикације у својству основа / критерија, при том је девербативна именица изведена од транзитивног глагола интелектуалних и комуникативних радњи, нпр.

Према казивању професора Јовановића, често су се састајали и разговарали. [→ *на основу тога шта казује* професор Јовановић, често су се састајали и разговарали.]

Према његовом мишљењу одговор треба да буде потврдан. [→ *на основу тога шта он мисли,* одговор треба да буде потврдан.]

Према писању листа званични кругови задовољни су потписаним споразумом. [→ *на основу тога шта пише лист,* званични кругови задовољни су потписаним споразумом.]

◦ с везником на основу тога *како*, којим се упућује на квалификацију предикације у својству основа / критерија, нпр.

Према извешшају комисије није било финансијских малверзација. [→ *на основу тога како извешшава* комисија, није било финансијских малверзација.]

Према оцени владе разговори су били успешни. [→ *на основу тога како оцењује влада,* разговори су били успешни.]

Према његовој процени прилике на тржишту ће се, у наредном периоду, побољшати. [→ *на основу тога како* он процењује, прилике на тржишту ће се, у наредном периоду, побољшати.]

◦ с везником НА ОСНОВУ ТОГА *КАКАВ, -А, -О,* којим се упућује на квалификацију именичког појма уз копулативну предикацију у својству основа / критерија, нпр.

Најбоље је облачити се *према временским приликама.* [→ Најбоље је облачити се *на основу тога какве су временске прилике / у складу са временским приликама.*]

(...) и др Михаиловић је видео његове очи које су као огледала мењале боју *према очима* сабеседника. (АСП: М. Павић) [→ (...) и др Михаиловић је видео његове очи које су као огледала мењале боју *на основу тога какве су очи* сабеседника / *у складу са очима* сабеседника.]

◦ с везником НА ОСНОВУ ТОГА *КОЛИКО*, којим се упућује на квантификацију предикације у својству основа / критерија, нпр.

Раднике треба платити *према раду.* [→ Раднике треба платити *на основу тога колико раде.*]

Свакога наградите *према залагању.* [→ Свакога наградите *на основу тога колико се залаже.*]

◦ с везником НА ОСНОВУ ТОГА *КОЛИКИ, -А, -О*, којим се упућује на квантификацију именичког појма уз копулативну предикацију у својству основа / критерија, нпр.

Порез се одређује *према висини* дохотка. [→ Порез се одређује *на основу тога колики је доходак.*]

Висину кредита банке одређују *према кредитној способности* клијента. [→ Висину кредита банке одређују *на основу тога колика је кредитна способност клијента.*]

Свако ће учинити *према својој снази.* [→ Свако ће учинити *на основу тога колика му је снага / у складу са својом снагом.*]

(...) живели смо *према својим могућностима* (...) (АСП: В. Стевановић) [→ (...) живели смо *на основу тога колике су нам могућности* (...)]

Ја сам *према свом знању* на добра места бивао запослен. (АСП: А. Исаковић) [→ Ја сам *на основу тога колико сам знао* на добра места бивао запослен.]

4. Семантика предлога *према*. Предлог према на основу инхерентне лексичке семантике, као и на основу понашања падежне структуре с овим предлогом у представљеним синтаксичко-семантичким моделима, у савременом стандардном српском језику, доминантно се остварује са семантичким обележјем директивности (= усмерености, упућености). Ово је обележје, иначе присутно у различитим синтаксичко-семантичким структурама, било као једино било комбиновано с још неким другим обележјем (нпр. циљ [+] / циљ [+/–]), а у укупном падежном систему и једно је од круцијалних

диференцијалних обележја које се везује за акузатив из групе централних и датив из група периферних падежа. Управо чињеница да је, с једне стране предлог ПРЕМА један од типичних лексичких експонената обележја директивности, а с друге да је датив у српском језику у укупној својој функционално-семантичкој мрежи један од типичних синтаксичко-семантичких носилаца овога обележја, може се показати као главни путоказ у дефинисању и напокон коначној реинтерпретацији падежног облика који се слаже с овим предлогом.

Предлог ПРЕМА с дативом има обележје ДИРЕКТИВНОСТИ = усмерености у правцу локализатора-циља (при том без податка о досезању тога циља) примарно у пољу СПАЦИЈАЛНИХ односа, и то у субпољу за које се везује обележје ТРАНСЛОКАТИВНОСТ (+) = објекат локализације мења место у простору у односу на локализатор, те се може рећи да је у питању динамичка директивност. Такав је случај у синтаксичко-семантичким моделима у којима предлог ПРЕМА с дативом стоји уз глаголе кретања (Пливао је *ПРЕМА супротној обали*), глаголе усмереног кретања (Пењали су се *ПРЕМА врху* планине), и почетно-фазне глаголе кретања (Панично су појурили *ПРЕМА вратима*), а потом и уз глаголе пружања и простирања код којих се, у зависности од природе објекта локализације мање или више метафорично, обележје транслокативност (+) манифестује посредством ‘унутрашњег’ ширења / раста објекта локализације у правцу локализатора-циља (Ватра се ширила *ПРЕМА насељу*, Област богата четинарима простирала се *ПРЕМА мору*, Врхови планина уздишу се *ПРЕМА небу*). Поред тога динамичка директивност може бити исказана овом формалном структуром и у, на први поглед парадоксално, спацијалном субпољу са обележјем ТРАНСЛОКАТИВНОСТ (–), што значи да објекат локализације не мења место у простору, али се ипак креће, најчешће у односу на своју вертикалну осу, заузимајући при таквом кретању другачији положај у односу на почетни, окрећући се или нагињући се при том у правцу идентификованог локализатора-циља. Такав случај је у структури са глаголима окренутости, управљености, нагнутости (Окренуо се *ПРЕМА њој* и нешто прошапутао). Из овога се већ да наслутити да обележје директивности, које је, дакле и ван везе са предлогом ПРЕМА, општа, системска карактеристика датива, није нужно повезано са кретањем објекта локализације у простору у односу на локализатор, дакле не имплицира обавезно присуство обележја транслокативност (+). То потврђују и синтаксичко-семантички модели с предлогом ПРЕМА којима се исказује СТАТИЧКА ДИРЕКТИВНОСТ која се по дефиницији везује за спацијално субпоље с обележјем ТРАНСЛОКАТИВНОСТ (–), а која се остварује у случајевима када се фокусира резултат заузимања положаја оствареног одговарајућим кретањем (опет најчешће у односу на вертикалну осу) и успостављени положај усмерености у правцу идентификованог локализатора-циља – то се остварује примарно уз предикације заузетог положаја у правцу локализатора-циља (*бити окренут*, *бити нагнут*, нпр. Кућа је окренута *ПРЕМА истоку*), а секундарно и у случајевима када се констатује просторна смештеност објекта локализације која укључује и одговарајући (усмерени) положај у простору у односу на локализатор (Радна соба је *ПРЕМА дворишту*, а дневна је *ПРЕМА улици*). Иако се у овом случају објекат локализације не налази у кретању, чак ни у односу на своју верти-

калну осу, већ је у стању потпуног мировања, овде је фокусиран положај субјекта у својству објекта локализације који је такав да упућује на његову окренутост и усмереност у правцу локализатора-циља, па нема никаквог разлога овде морфолошки облик уз предлог ПРЕМА сматрати локативом, а не директивним дативом. И метајезички синтаксичко-семантички тест парафразе показује да у свим наведеним случајевима и динамичке и статичке директивности структуре с предлогом ПРЕМА дозвољавају замену типичним дативским директивним предлогом К(А) (независно од његове стварне прагматичке остварености), или, пак, у случају неких глагола, пре свега оних код којих је обележје директивности присутно и у самој инхеретној лексичкој семантици, чак директивним слободним дативом (Олтар је окренут *Ø исшоку*), што недвосмислено потврђује да се овде може радити само о дативу, а не о локативу, будићи да је локатив увек везан предлогом.

Транспозиција обележја директивности, како динамичке тако и статичке, из спацијалног семантичког поља остварује се, у случају предлога ПРЕМА с дативом, пре свега у објекатско синтаксичко-семантичко поље, и то најпре у субпоље ИНДИРЕКТНОГ ОБЈЕКТА са семантичком улогом АДРЕСАТА уз транзитивне глаголе са беспредлошким акузативом директног објекта у лексичко-семантичком окружењу поседовања, исказивања и упућивања различитих осећања и расположења субјекта, прототипски с обележјем људско (+), која су усмерена у правцу опет прототипски живих, људских, али и нељудских, те неживих или апстрактних референата; а потом и у субпоље ЕКСПЛИКАТИВНОГ КОМПЛЕМЕНТА уз семантички непотпуне интранзитивне глаголе, и одговарајуће девербативне именице, те придеве, и одговарајуће деадјективне именице, у истоветном лексичко-семантичком окружењу, те уз обавезно присуство квалификативног детерминатора. Овде се, у оба случаја, суштински ради о истом типу семантичког односа који је синтаксички различито формализован (обавезни квалификативни детерминатор у комплементној структури заправо семантички кореспондира са акузативним објектом у структури с транзитивним глаголом). Будући да се овде пре свега ради о индиректном објекту уз транзитивне глаголе и индиректном предлошком објекту-циљу, што је субпоље које, у савременом стандардном српском језику, доминантно припада управо (беспредлошком) дативу, статус датива уз предлог ПРЕМА овде никада није довођен у питање, али није наодмет напоменути да метајезички синтаксичко-семантички тест парафразе и овде показује комутабилност предлога ПРЕМА типичним директивним дативским предлогом К(А).

Транспозиција обележја директивности, и то оне основне, дакле динамичког типа са обележјем транслокативност (+), осварује се у лексичко-семантичком пољу које припада ГЛАГОЛИМА ВИЗУЕЛНЕ ПЕРЦЕПЦИЈЕ, и то пре свега основном глаголу из ове групе, глаголу *гледаши*. Овим глаголима с дативом и предлогом ПРЕМА исказује се визуелна усмереност у правцу локализатора-циља – иако у случају ових глагола језичка формализација не сугерише фокусирану релевантност кретања или мировања агенса самог глагола, ваља напоменути да овде заправо агенс глагола и није објекат локализације, већ је денотат *поглед,* садржан у глаголској семантици, метафорични објекат локализације (= када човек гледа његов поглед се креће у правцу локализа-

тора-циља, нпр. Гледао је *ПРЕМА врашима* – датив, или се креће доспевајући на циљ, нпр. Гледао је *У излог* – акузатив). Датив уз глаголе овога типа, раније, по правилу није довођен у питање, а комутабилност предлога ПРЕМА предлогом К(А) већ у прагматичкој реализацији (па, јасно, и у метајезичком тесту) очигледна је.

Из субпоља спацијалне статичке директивности, ово обележје преноси се и у нека удаљенија синтаксичко-семантичка и лексичко-семантичка поља. Најпре, тзв. УСЛОВНО-СИТУАЦИОНИ ПОРЕДБЕНИ ОДНОС који се успоставља између два номинална референта с циљем квалификовања заснован је на обележју статичке директивности. Наиме, један номинални референт поставља се тако да се перцептивно умерава у правцу другог номиналног референта, најпре да би се са њим поредио, а у крајњем да би се афирмисало његово позитивно квалификовања (Шта је он *ПРЕМА теби*! → Шта је он *У ОДНОСУ НА тебе*! → Шта је он *у поређењу с тобом / ако се пореди с тобом / у ситуацији када се пореди с тобом*! ⇒ Ти си неупоредиво бољи!). Потом, ситуације у којима се два номинална референта постављају један у правцу другог да би се између њих успоставио ОДНОС ЈЕДНАКОСТИ, ПОДУДАРНОСТИ, САГЛАСНОСТИ (у синтаксички копулативно-предикатским структурама) исто тако су засниване на семантичком обележју статичке директивности (Добра ракија [...] али је и суд *ПРЕМА њој*, Хаљина је баш *ПРЕМА прилици*), а сличан је случај и у ситуацији успостављања ОДНОСА РАЗМЕРЕ две нумеричке величине у којима се испољавају два номинална референта која се доводе у однос размере (Направити смесу од воде и сирћета У РАЗМЕРИ *3 ПРЕМА 1*. [→ Направити смесу у размери три дела воде *ПРЕМА једном делу* сирћета.]) Будући да је, у начелу, падежни облик уз предлог ПРЕМА у примерима спацијалне статичке директивности код српских граматичара раније био идентификован као локатив због присутне компоненте мировања, и у наведеним структурама он је логично сматран такође локативом (уп. и *Речник српског језика* 2007).[10] Но, с обзиром на то да се семантика и ових структура заснива на обележју директивности, нема, чини ми се, озбиљног разлога, ни овде оспоравати морфолошком облику уз предлог ПРЕМА статус датива. У начелу, немогућност појаве директивног дативног предлога К(А) место ПРЕМА, овде чак ни у метајезичком тесту, у случају ових структура пре говори о њиховој изразитој идиоматизованости него о изостанку обележја директивности.

На крају остаје још питање с једне стране присуства обележја директивности, а с друге стране, у зависности од одговора на то питање, и питање морфолошког облика с предлогом ПРЕМА у синтаксичко-семантичком пољу ОСНОВА / КРИТЕРИЈА. Најпре, рекла бих да не постоји јединствен став о категоријалној аутономности овог синтаксичко-семантичког поља. Будући да за основ / критериј једне глаголске радње могу да послуже различити елементи ванјезичке стварности, не чуди што се ово значење најчешће подводи под начинско (квалификативно), или под узрочно (каузално), тим пре

[10] Како сам у уводном делу већ напоменула у ПИПЕР, АНТОНИЋ, И ДР. 2005, у одељку *Синтакса и семантика падежа* (АНТОНИЋ 2005) примери спацијалне статичке директивности обрађену су код датива. Остали овде помињани случајеви тамо нису посебно обрађени (због објективног недостатка простора) будући да су периферни, осим примера са значењем условно-ситуационог поредбеног односа који је тада, сагласно литератури, наведен код локатива.

што нису ретки ни примери који сведоче о високом степену интерференције, у савременом стандардном српском језику, нарочито у структурама са девербативном именицом као експонентом друге предикације. Не улазећи сада у образлагање става да ли треба или не треба ово семантичко поље сматрати аутономним, али ни у питање нпр. да ли значење основа треба раздвојити од критерија, подсетићу само да у систему предлошких јединица, и различитих вишечланих лексикализованих структура с предлошком или везничком функцијом, постоје оне које јасно упућују на значење основа / критерија. У падежном систему ово значење се до сада везивало првенствено за датив и локатив. Од предлошких јединица, примарних или функционалних, које иду с дативом (САГЛАСНО, СХОДНО, СЛЕДСТВЕНО, ПРОТИВНО) и локативом (ПО), а могу, у одговарајућем синтаксичко-семантичком окружењу, исказати ово значење, споран је управо једино предлог ПРЕМА. Сва граматичка и лексикографска литература последњих више од пола века (сагласно у уводу поменутом Стевановићевом ставу, укључујући и *Синтаксу просте реченице* 2005 и *Речник српског језика* 2007) морфолошки облик уз предлог ПРЕМА са значењем основа / критерија сматрала је локативом. И сама сам се, дакле, у АНТОНИЋ 2005 била приклонила таквом тумачењу. Сада ми се из перспективе лексичко-семантичких и синтаксичко-семантичких особености предлога ПРЕМА, сагледаних на овде предочени начин, чини да такав став захтева реинтерпретацију. Наиме, мислим да је за утврђивање морфолошког облика уз предлог ПРЕМА у пољу основа / критерија од кључне важности на којем се примарном семантичком обележју заснива значење основа / критерија у савременом стандардном српском језику. Једно је свакако обележје СПАЦИЈАЛНЕ ЛОКАТИВНОСТИ, које се у поље основа / критерија транспонује перцепцијом основа / темеља као апстрактног локализатора на којем / по којем се глаголска радња остварује – предлог ПО са локативом или локативна предлошко-падежна структура НА ОСНОВУ / НА ТЕМЕЉУ с генитивом (Поступили су *по закону / на основу закона*), а друго је спацијално обележје ПЕРЛАТИВНОСТИ, које се транспонује перцепцијом основа / темеља као апстрактног локализатора који се пресеца остваривањем глаголске радње, нарочито када се ради о правним документима, или сличним референтима – локатив с предлогом по, нпр. Поступили су *по закону* [→ Поступили су *поштујући све одредбе закона* → Поступили су *идући по свим одредбама закона / кроз све одредбе закона*]. Основ / критериј, међутим, може перцептивно бити концептуализован и као ЛОКАЛИЗАТОР-ЦИЉ у чијем правцу се усмерава агенс приликом вршења глаголске радње. У таквом случају значење основа / критерија заснива се на спацијалном обележју динамичке (ређе) или статичке (чешће) ДИРЕКТИВНОСТИ. На то недвосмилено упућује падежна форма с предлогом ПРЕМА, прецизније управо сâм предлог ПРЕМА, у семантичком пољу основа / критерија, и то посебно када се у својству основа / критерија појављује примарна именица, тј. предметни референт, нпр. Ређала је папире *ПРЕМА деловодном броју* [→ Ређала је папире *и при том била усмерена на деловодни број*], али и у случају девербативне именице (*ПРЕМА казивању* професора Јовановића, често су се састајали и разговарали [→ *Када се / Ако се усмеримо на оно што каже професор Јовановић* (и то узмемо као веродостојно), често су се састајали и разговарали]). Ако се сагласимо

с овим, онда одговор на друго питање који морфолошки облик стоји уз предлог ПРЕМА у семантичком пољу основа / критерија може бити само један: то је, опет, ДАТИВ.[11] Метајезичким синтаксичко-семантичким тестом парафразе у којем се значење основа / критерија падежне форме с предлогом ПРЕМА тестира заменом предлога ПРЕМА предлогом ПО, допринело је, чини ми се, уверењу да и уз предлог ПРЕМА иде локатив, а не датив. Очигледно је да парафраза с предлогом ПО није потпуни семантички еквивалент будући да се таквом парафразом само потврђује значење основа / критерија, али се губи обележје директивности, а исказује се обележје локативности као семантичка база основа / критерија. Синтаксичко-семантичка улога падежне форме с предлогом ПРЕМА у овом случају најадекватније би била парафразирана прилошким формама у предлошкој функцији СХОДНО, САГЛАСНО, СЛЕДСТВЕНО које иду с дативом.

Свему изнетом треба додати и следеће. У падежном систему савременог стандардног српског језика датив и локатив у подсистему тзв. периферних падежа супротстављају се управо на основу два обележја која се искључују: обележје директивности, које се везује за датив, и које, по дефиницији, искључује локативно-локациону компоненту, и обележје обухватности, које се везује за локатив, и које, по дефиницији, подразумева локативно-локациону компоненту. При том ни обележје директивности ни обележје обухватности нису нужно повезани са кретањем / мировањем у смислу да се остварују само у случају глагола кретања / глагола мировања. Пошто је локатив локативно-локациона категорија, он увек подразумева обележје транслокативност (–), што само значи да не долази у обзир кретање = транслокација објекта локализације у односу на локализатор, а да ли се објекат локализације, смештен у границе локализатора, креће = помера или се налази у стању мировања није релевентно. С друге стране, датив је директивна категорија и подразумева усмеравање у правцу локализатора-циља, а да ли ће се усмеравање остваривати кретањем којим објекат локализације мења место у простору, дакле с обележјем транслокативност (+), заузимањем положаја окретањем, или већ заузетим положајем окренутости, при чему у оба случаја објекат локализације не мења место у простору, дакле с обележјем транслокативност (–), није релевантно. Стога семантички критериј директивност + кретање / директивност + мировање (место насупрот нечему) као критериј за разграничење датива и локатива с предлогом ПРЕМА није одговарајући критериј. Тим пре што је јасно да у случају статичке директивности (и у свим осталим значењима која се заснивају на статичкој директивности) нема смештености објекта локализације у границе локализатора који је именован падежном формом с предлогом ПРЕМА – што би једино било могуће исказати локативом, него има само његове усмерености из постојеће претпостављене позиције у правцу локализатора који је именован падежном формом с предлогом ПРЕМА – што је једино могуће исказати дативом). У крајњем случају, изразито

[11] Досадашња дијахрона истраживања старосрпског језика не пружају довољно поузданих потврда о некадашњој употреби предлога ПРЕМА с дативом у значењу основа / критерија. Ипак, ваља уп. Павловић 2006: 239, напомена 308 и Павловић 2008: 414, напомена 22, коментар и пример који се наводи са упутом на Kopečný 1973 да је ова конструкција у сфери критерија својствена првенствено српском језику.

лексикализовано обележје директивности садржано у предлогу ПРЕМА било би у контрадикцији са изразито локативно-локационим обележјем чији је типични носилац у савременом српском језику локатив, а управо је у комплементацији са дативом који је типични носилац истога обележја на синтаксичко-семантичком нивоу.

ИЗВОРИ

АСП – Мирослав Јосић Вишњић. *Антологија српских приповедача XIX и XX.* Београд: „Филип Вишњић", 1999.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Антониħ, Ивана. *Синтакса и семантика падежа* [2005: 119–300]. У: Предраг Пипер, Антонић Ивана, Ружић Владислава, Танасић Срето, Поповић Људмила, Тошовић Бранко 2005.

Антониħ, Ивана. Синтакса и семантика датива. *Јужнословенски филолог* LX (2004): 67–97.

Ивиħ, Милка. О предлогу *по* у српскохрватском језику. *Јужнословенски филолог* XIX/1–4 (1951–1952): 173–212.

Ивиħ, Милка. Систем предлошких конструкција у српскохрватском језику. *Јужнословенски филолог* XXII (1957–58): 141–166.

Милинковиħ, Љубо. *Дативу савременом руском и српскохрватском језику (конфронтативна анализа).* Београд: Научна књига, 1988.

Павловиħ, Слободан. *Детерминативни падежи у старосрпској пословноправној писмености.* Нови Сад: Матица српска, 2006.

Павловиħ, Слободан. Просторне метафоре у старосрпском квалификативном падежном систему. *Зборник Института за српски језик САНУ*, I [Посвећено др Драгу Ћупићу поводом 75-годишњице живота]. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2008: 403–418.

Пипер, Предраг, Ивана Антониħ, Владислава Ружиħ, Срето Танасиħ, Људмила Поповиħ, Бранко Тошовиħ. *Синтакса савременога српскога језика. Проста реченица.* У редакцији академика Милке Ивић. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига –Матица српска, 2005.

Речник МСМХ – *Речник српскохрватскога књижевнога језика*, I–III. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969. IV–VI. Нови Сад: Матица српска, 1971–1976.

Речник српкога језика. Нови Сад: Матица српска, 2007.

Стевановиħ, Михаило. Употреба предлога *ПРЕМА*. *Наш језик*, год. II, св. 9 и 10 (1934): 273–276.

Стевановиħ, Михаило. Дативске синтагме с предлозима *ПРЕМА* и *КА*. *Зборник за филологију и лингвистику* [Нови Сад: Матица српска] IV–V (1961–1962): 319–322.

Стевановиħ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик (Граматички системи и књижевнојезичка норма), II Синтакса*. Београд: Научна књига [Одељак *Падежне синтагме*: 159–527], 1969[1]/1979[3].

Стојановиħ, Јелица. Мјесто предлога *ПРЕМА* у предлошкопадежном систему српског језика (у дијахронији и синхронији). *Зборник Матице српске за славистику* 71–72 (2007): 405–415.

*

Barić, Eugenija, Mijo Lončarić, Dragica Malić, Slavko Pavešić, Mirko Peti, Vesna Zečević, Marija Znika. *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga, 2003[3].

Batistić, Tatjana. *Lokativ u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku*. Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik (Biblioteka Južnoslovenskog filologa, Nova serija, knj. 3), 1972.

Kopečný, František. Etimologický slovník slovanských jazyků. Slova gramatická a zájmena. Svezek 1. Předložky, koncové partikule. Praha: Československá akademie věd, 1973.

Palić, Ismail. *Dativ u bosanskome jeziku.* Sarajevo: Bookline, 2010.

Raguž, Dragutin. S kojim se padežom slaže prijedlog ПРЕМА? *Jezik* 31/4 (1984), Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 97–107.

Radovanović, Milorad. *Imenica u funkciji kondenzatora*. Novi Sad: Matica srpska, 1978.
Rječnik JAZU – *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880–1976.
Silić, Josip, Ivo Pranjković. *Gramatika hrvatskog jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga, 2005.

Ivana Antonić

SYNTAX AND SEMANTICS OF THE PREPOSITION *PREMA*

S u m m a r y

This paper discusses the morphological, syntactic, syntactic-semantic and semantic features of the preposition према (toward) as a structural element of the prepositional case form of the morphologically syncretized dative/locative form in standard contemporary Serbian. The morphology and syntax of the preposition према are presented first because this preposition, viewed in the diachronic perspective, appeared in several phonological-morphological variants, and also because, in addition to the noun in the corresponding case, it is likewise combined with the corresponding spatial adverbs as indeclinable words in the Serbian language. Then the paper presents an overview of the syntactic-semantic models in which the case form with the preposition према is realized with the starting criterion which obeys, as much as possible, the basic hierarchy of elements in the construction of the syntactic-semantic units, and the main attention is directed to the syntactic-semantic conditions necessary for the constitution of these models. On that basis, the author derives the structure of the semantic field covered by the case structures with this preposition, analyzes the semantic feature of directivity as the central one in the semantic structure of this preposition, first in the field of spatiality, and then in other semantic fields to which it is transferred, both in the domain of concrete and in the domain of abstract relations. On the basis of the analysis conducted in this way, the paper explains the necessity of a reinterpretation of these case structures with the preposition према which have been included in the locative in the grammatical and lexicographic literature since the second half of the 20th century. In other words, the paper offers arguments to explain that the semantic criterion (moving/being still), which has so far been used for the delimitation of the dative and locative with the preposition према is not adequate, so the semantic feature of directivity, precisely lexicalized in the preposition према itself, could be taken as the only relevant criterion in structures of this type. In accordance to that, the case form appearing with the preposition према in contemporary standard Serbian in all instances, therefore not only when it comes to dynamic directivity but also when it comes to stative directivity, both in the semantic field of spatiality and in other functionalsemantic fields to which the feature of directivity is transferred, could only be dative, not locative.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
iantonic@ff.uns.ac.rs

UDC 811.163.41'36
Изворни научни рад

Гордана Штрбац

РЕКЦИЈА ИМЕНИЦА КОМУНИКАТИВНОГ ЗНАЧЕЊА*

У раду се испитују рекцијске особености именица којима је у основи глагол са значењем комуникативне активности (*говорење*, *причање*, *замерка* и сл.), а њима се најчешће обележава сама радња или њен резултат. Због семантичко-творбених обележја, која их повезују с мотивним глаголима, оне испољавају извесне рекцијске особености. Нелексикализоване глаголске именице чувају рекцијска обележја мотивног глагола, осим у случају када је његова допуна беспредлошки акузатив, који је замењен беспредлошким генитивом истог значења. Код осталих именица регирани облици мање или више одступају од оних уз еквивалентне глаголе, на шта у знатној мери утиче именичка семантика.

Кључне речи: рекција, именица, комуникативни глагол.

This paper investigates complementation features of nouns with communication verbs in their base (*govorenje*, *pričanje*, *zamerka* etc.), which most frequently denote the activity itself or its result. Due to semantic and word formation features, which relate them to the motivating verbs, they exhibit some specific complementation features. Nonlexicalized deverbal nouns keep the complementation features of the motivating verb, except in the case when its complement is an accusative without a preposition, which is replaced with a genitive without a preposition of the same meaning. In other nouns, the complemented forms more or less differ from the forms occurring with the equivalent verbs, which is to a great degree conditioned by nominal semantics.

Key words: complementation, nouns, communication verb.

1. Уводне напомене. Способност управљања речима у зависној синтагми, осим глагола, испољава и одређен број именица, нарочито оне које су у творбеној и семантичкој вези с глаголима јер су настале према одговарајућим творбеним обрасцима, тј. додавањем суфикса на глаголску основу. Због специфичних творбено-семантичких карактеристика ова образовања испољавају особености и на граматичком плану. Још је, наиме, А. Белић успоставио разлику између тзв. правих именица, као што су нпр. *нога* или *рука*, којима се обележава „један предмет, индивидуализован и самосвојан" (Белић 1998: 44), при чему представљају немотивисане и непродуктивне речи, и тзв. неправих именица, попут *копач*, *чистач*, *пушач*, *боровина* итд., које су носиоци „једне придевске или глаголске особине", а не збира особина (Белић 1998: 46).

Рекција[1] као специфичан вид граматичко-семантичке везе у синтагмама у којима се као доминантна реч јавља именица условљена је читавим низом

* Истраживање је рађено у оквиру пројекта *Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања* (178004), који финансира Министарство за просвету и науку Републике Србије.

[1] Рекција се обично дефинише као врста „синтактичке везе у којој једна реч (или класа речи) захтева конкретан морфолошки облик неке друге речи (или класе)" (Kristal 1998: 318).

карактеристика управног члана. Уколико се паралелно посматрају облици рекцијских допуна именица и њима еквивалентних глагола, могу се уочити извесне подударности, али и разлике. Доследна неподударност остварује се када се глагол одликује категоријалним обележјем транзитивности јер је, наиме, познато да именица за себе никако не може везати беспредлошки акузатив (Ружић 2005). Позицију допуне уз именице које су пореклом од прелазних глагола у највећем броју случајева попуњава беспредлошки генитив, а осим њега могу се појавити и остали типови допуна: предлошки генитив, беспредлошки и предлошки датив, предлошки акузатив, беспредлошки и предлошки инструментал и локатив. Према облику именичке допуне, Р. Симић и Ј. Јовановић издвајају два основна типа именичке рекције: „Један је онај који је уобличен објекатским и субјекатским генитивом [...] Други тип чине остали случајеви именичке рекције, са обличком дисперзијом по законима употребе облика у српском језику" (Симић – Јовановић 2002: 196).

У овом раду испитани су рекцијски модели у којима је управни члан именица у чијој је основи глагол из групе комуникативних,[2] а изведене су суфиксима: *-ње*, *-а/-ја*, *-ај*, *-ак*, *-ка*, *-ба*, *-ња*, *-ст* и *нултим суфиксом.* То су именице *говорење*, *говор*, *обраћање*, *супротстављање*, *ласкање*, *подсмевање*, *дозвољавање*, *дозвола*, *договарање*, *договор*, *захтевање*, *захтев*, *жалба*, *увреда*, *наговарање*, *наговор*, *пристајање*, *пристанак*, *разговарање*, *разговор*, *замерање*, *замерка*, *претња*, *преговор*, *позив* итд. Анализа рекцијских особености око 170 именица заснива се на компаративном принципу и принципу корелације између глаголске и именичке конструкције како би се утврдиле сличности и разлике које се успостављају на плану управљања између именичке и њој еквивалентне глаголске речи.

2. О корпусу. Међу испитиваним именицама најбројнију скупину чине образовања на -ње, за која се иначе у литератури веже и читав низ проблема, нарочито у вези с њиховом творбеном основом[3] и видом мотивног гла-

Ову појаву Д. Гортан Премк означила је као „компоненту опште глаголске вредности која условљава могуће директне, непосредне семантичко-синтаксичке односе зависних именичких речи према глаголу као главној, управној речи у синтагми" (1977: 237). За В. Ружић рекција је „посебан, граматикализован, облик зависног односа који се првенствено сагледава на синтагматском нивоу, између две пунозначне (аутосемантичне) речи", при чему је у том споју једна реч, по правилу, доминантна, а друга је регирана (2005: 536). У зависности од тога који се аспект рекцијске везе сагледава, говори се о јакој и слабој рекцији (Симић – Јовановић 2002; Silić – Pranjković 2005), предлошкој и беспредлошкој, посредној и непосредној (Симић – Јовановић 2002) итд., а зависном члану синтагме, такође, припадају и различите синтаксичко-семантичке улоге (Ружић 2005).

[2] Под комуникативним глаголима у овом истраживању подразумевају се глаголске лексеме којима се именује комуникациони чин заснован на одашиљању и примању, тј. размени информација природним људским језиком (*говорити*, *рећи*, *причати*, *разговарати*, *лагати*, *објаснити*, *приговорити* итд.).

[3] Ова образовања су првенствено добијена додавањем суфикса -је на готов облик трпног придева, што заиста потврђују примери: *мењање*, *мучење*, *ношење* итд., али код глаголских именица насталих од непрелазних глагола трпни придев није могао бити посредник, већ су оне настајале угледањем на прву групу, а веза с инфинитивом је могла бити непосреднија него веза с трпним придевом (Стевановић 1970). Испитујући структурно-семантичке одлике овог творбеног обрасца у српском језику и његове еквиваленте у руском, А. Терзић (1969) констатује да је веза с трпним партиципом била прелазна фаза у творби ових именица те да оне

гола.[4] Што се тиче њихових семантичких обележја, може се рећи да су ове именице најрепрезентативнији чланови класе nomina actionis, што значи да представљају имена чисте радње. У том значењу њихова употреба веома је широка јер се њима обележавају најразличитије активности, а многе су развиле и своја предметна значења (Клајн 2003).[5] Осим тога, А. Терзић (1969) примећује да је могућност великог броја глаголских именица да управљају објектом у генитиву управо особина која их чини блиским глаголима.

С. Бабић (1986) наводи да код именица са суфиксом -а и глаголском основом постоји дилема да ли је именица добијена од глагола или обрнуто, али при том напомиње да су именице које су у вези с префиксираним глаголом обавезно изведене од њега (нпр. *доставити* → *достава*).[6] Ове именице с једне стране, могу имати апстрактно значење и у том случају најчешће означавају глаголску радњу и назив радње или појаве (нпр. *клевета*, *објава*, *забрана*), док с друге стране, њихово значење може бити конкретно и тада се њима именује ствар, особа или место (нпр. *брана*, *дознака*, *дозвола*, *остава*, *превлака*, *увала*) (Вабић 1986: 56). Суфиксу -ја, палаталној верзији суфикса -а, ни С. Бабић (1986) ни И. Клајн (2003) не посвећују много простора, већ се за именице с овим творбеним формантом само начелно констатује да могу бити добијене од глаголске основе.

Додавањем суфикса -ај, -ак, -ка, -ба, -ња, -ст на глаголску основу добијају се номинална образовања која претежно именују радњу или процес вршења радње односно последицу или резултат, који често може бити предмет или комуникациони чин (*подстицај*, *наговештај*; *препирка*, *замерка*; *молба*, *жалба*, *наредба*; *грдња*). Оне, такође, могу указивати и на неки конкретан предмет, животињу или биће. Именице са суфиксом -ња добијене од глагола често указују на емоционална стања или начин понашања (Стевановић 1970; Вабић 1986; Клајн 2003).

Именице добијене нултом суфиксацијом или изведене нул-суфиксом, према терминологији И. Грицкат, представљају део „општесловенског наслеђа у нашем језику" (1981: 101). Изводе се од префиксираних и непрефиксираних глагола (Вабић 1986), а према мишљењу И. Грицкат, не чувају вид-

данас корелирају искључиво с инфинитивом, мада се ни веза с партиципом не може занемарити. И. Клајн (2003) сматра да је овде немогуће раздвојити синхронију и дијахронију. Овај творбени образац С. Бабић (1986) тумачи искључиво са синхронијског аспекта.

[4] Готово сви аутори који су се бавили творбеним, семантичким и другим особеностима глаголских именица на -ње и -ће (Белић 1933; Вуковић 1950; Терзић 1969; Стевановић 1970; Вабић 1986 и др.) констатују да мању флексибилност у погледу образовања глаголских именица испољавају перфективни глаголи, а неки од њих (нпр. Клајн 1998) сматрају да знатна ограничења постоје и кад је реч о глаголима имперфективног вида.

[5] А. Белић наводи да образовања на -ње и -ће од глагола свршеног вида одликује резултативно значење, тј. „морају значити или предмет као резултат радње, или какав чин или уопште именицу извесне врсте" (1933: 265). И. Клајн (2003: 173) напомиње да се за сада могу јасно раздвојити две групе именица: оне које означавају свршену радњу (*проглашење*, *одслужење*, *разоружање*) и оне које значе стање (*запаљење*, *узнемирење*, *разочарање*).

[6] Код именица које су у творбеној вези с непрефиксираним глаголом (нпр. *дрека*, *вика*, *цика*), начелно су могућа оба смера, а ову дилему С. Бабић (1986) решава уводећи одређене критерије, које, међутим, И. Клајн не сматра у потпуности прихватљивим, нарочито када су у питању позајмљенице јер не постоји „никакав језички механизам који би српском допуштао да из другог језика позајмљује именице а истовремено блокира глаголе, или обрнуто" (2003: 17).

ска обележја па се „често не може са сигурношћу тврдити од ког је глагола, да ли од свршеног или несвршеног, изведена именица, те изгледа као да је она у томе неутрална, тј. да није недвосмислено везана ни за један од два глагола, већ је у сродству са оба" (1981: 106). Међутим, именице с нултим суфиксом могу одражавати прелазност, али оне у већој мери „теже да кореспондирају са непрелазним и медијалним значењима својих исходишних глагола" па се управо у тој тенденцији уочава разлика између именица с нултим суфиксом и именца на -ње и -ће (Грицкат 1981: 110). Што се тиче семантичких обележја поменутог образовања, И. Грицкат (1981: 106) наводи да су се ове именице првобитно остваривале као nomina actionis, те да су се из ове категорије касније издвајале блиске семантичке поткласе, као што су nomina acti, nomina resultativa, nomina loci, nomina instrumenti, а врло су ретки примери за nomina agentis.

3. Анализа. При анализи рекцијских особености именица веома је важно праћење њихове семантике односно семантичке дисперзије. Када се именице с комуникативним глаголом у основи сагледају у целини, на једној страни могу се јасно издвојити глаголске именице[7] на -ње добијене претежно од глагола несвршеног вида (нелексикализоване глаголске именице), а на другој страни сва остала образовања: глаголске именице са суфиксом -ње деривиране од глагола свршеног вида, као и оне настале додавањем преосталих творбених форманата (лексикализоване). При обради прве групе лексема у нашим дескриптивним речницима примењује се посебан лексикографски принцип који се састоји у давању само граматичке дефиниције без навођења примера или описивања њихове употребне вредности. Такав лексикографски опис веома отежава њихову семантичку анализу јер се у том случају не може утврдити да ли су у њихову семантичку структуру укључена сва значења глагола од којих су изведене или само нека. На пример, на основу лексикографског описа именица *го̄ворење* – 'гл. им. од говорити', не може се знати да ли су у њега интегрисана сва значења која чине полисемантичку структуру глагола *го̄ворити*.[8] У исто време, будући да оваква лексикографска обрада искључује навођење примера, изостаје податак о употребној вредности дате лексеме односно о граматичким особеностима које испољава при реализацијама у одређеном контексту. На другој страни, тзв. лексикализоване глаголске именице исцрпно су обрађене у речницима и стога их је много лакше подвргнути семантичкој анализи.

---

[7] Термин глаголска именица у литератури се углавном користи за деривате изведене суфиксима -ње и -ће (Белић 1933; Вуковић 1949, 1950; Trezner 1970; Радић 1988). И. Клајн (1998), међутим, сматра да треба разграничити глаголске именице од девербалних јер се глаголске именице изводе мање-више систематски суфиксима -ње и -ће и оне у граматичком и лексикографском погледу имају посебан статус, док се девербалне именице изводе несистематски различитим суфиксима.

[8] То су, на пример, значења: 'служити се, моћи се служити говором за исказивање мисли и осећања, изговарати речи, обраћати се некоме речима; причати, приповедати'; 'износити какво мишљење, тврдити, изјављивати (усмено или писмено); расправљати о нечем, излагати (усмено или писмено)'; 'разговарати, расправљати с неким'; 'општити (говором), одржавати нормалне односе (обично одрично: бити у свађи, не ословљавати се услед свађе)'; 'служити се, моћи се служити у говору каквим језиком, дијалектом и сл.' [РСАНУ] итд.).

3.1. Због специфичног лексикографског описа значења нелексикализованих именица полази се од става да образовања на -ње деривирана од комуникативног глагола несвршеног вида могу корелирати са свим сегментима његове семантичке структуре, а нарочито с оним који се тичу комуникативне активности. Рекција ових именица не разликује се од одговарајуће глаголске рекције, осим у случају транзитивности глагола. Тада је беспредлошки акузатив замењен еквивалентним обликом, тј. беспредлошким генитивом објекатског типа.

Корелација између именице и мотивног глагола представљена је табелом 1.

Табела 1.

од + Г	захтевати → захтевање[9]
против + Г	протестовати → протестовање
Д	говорити → говорење[10]
за + А	јављати → јављање[11]
на +А	викати → викање[12]
у + А	убеђивати → убеђивање
И	врећати → врећање[13]
с(а) + И	разговарати → разговарање[14]
о + Л	причати → причање[15]
на + Л	замерати → замерање[16]

Објекатски акузатив уз комуникативни глагол замењује се беспредлошким генитивом истог значења уз њему еквивалентну именицу, што је забележено у примерима: *обавештавање*, *извештавање*, *испитивање*, *лагање*, *опомињање*, *саветовање*, *мољење*, *наговарање*, *подговарање*, *грђење*, *кућење*, *прекоравање*, *вређање*, *бодрење*, *подстицање*, *подржавање*, *позивање*, *ословљавање*, *уверавање*, *поздрављање* итд., затим *забрањивање*, *одобравање*,

[9] Овакав однос успоставља се још између глагола *тражити*, *одговарати* и именице *тражење*, *одговарање*.

[10] Овакву корелацију с мотивним глаголом у погледу рекције успостављају још именице: *обраћање*, *супротстављање*, *ласкање*, *опрашташтање*, *дозвољавање*, *подсмевање*, *причање*, *шапутање*, *јављање*, *објављивање*, *објашњавање*, *наговештавање*, *лагање*, *поручивање*, *заповедање*, *наређивање*, *предлагање*, *налагање*, *саветовање*, *препоручивање*, *сугерисање*, *ругање*, *подругивање*, *замерање*, *приговарање*, *пребацивање*, *одговарање*, *поверавање*, *опрашташтање*, *допуштање*, *захваљивање*, *извињавање*, *честитање*, *противљење* итд.

[11] Овако се још понашају именице *договарање*, *грђење*, *захваљивање*, *извињавање*, *осуђивање*, *прекоревање*, *оптуживање* итд.

[12] У овој групи су још именице *апеловање*, *жаљење*, *јадање*, *одговарање*, *пристајање*, *наговарање*, *подговарање, позивање.*

[13] Овде прикључујемо и именице: *образлагање*, *објашњавање*, *тумачење*, *грђење*, *бодрење*, *тешење*, *обраћање* и сл.

[14] У ову групу спадају и: *консултовање*, *комуницирање*, *ћаскање*, *расправљање*, *дебатовање*, *дискутовање*, *полемисање*, *препирање*, *договарање*, *свађање*, *преговарање* итд.

[15] Овде долазе и именице: *говорење*, *приповедање*, *обавештавање*, *извештавање*, *рапортирање*, *реферисање*, *распитивање*, *договарање*, *дебатовање*, *преговарање.*

[16] Ту су и: *захваљивање*, *честитање.*

оправдавање, *потврђивање*, *уговарање*, *оговарање*, *критиковање*, *коментарисање*, *осуђивање*, *псовање*, *причање*, *говорење*, *зборење*, *препричавање*, *саопштавање*, *објашњавање*, *понављање*, *тумачење*, *обећавање*, *предвиђање*, *наређивање*, *опрашташе*, *честитање* итд., као и *брбљање*, *гунђање.*

3.1.1. Конструкције у чијем се управном делу налази глаголска именица, а у позицији зависног члана именска реч у неком од косих падежа или предлошко-падежна конструкција разматране су у нашој лингвистичкој литератури у оквиру кондензационих и, уже, номинализационих процеса. Ако се кондензација посматра као „појављивање нереченичних језичких средстава (тј. средстава без предикације у финитном глаголском облику) у функцији саопштавања реченичног садржаја" (Radovanović 1990: 13), номинализација, као ужи појам, односи се на процесе који „воде појављивању номиналних средстава уместо вербалних у исказима природних језика" (Radovanović 1990: 28). Девербативну именицу, која у језику функционише као кондензатор реченичног значења par excellence,[17] као номиналну реч карактерише немогућност пружања података у вези с темпорално-модалним оквиром исказа тако да њено појављивање уместо одговарајућег финитног глаголског облика нарочито погодује специјалним функционалним стиловима језика као што су публицистички, правни, политички, научни, административни које одликују интелектуализованост, уопштеност и апстрактност тематике (Radovanović 1990).

3.2. При обради лексикализованих глаголских именица у речницима примењује се уобичајен лексикографски поступак па је могуће јасно сагледати њихову семантичку структуру. Оне су добијене према следећим творбеним моделима: 1. основа (претежно) од глагола свршеног вида + суфикс -ње; 2. основа од глагола свршеног / несвршеног вида + суфикси: -а / -ја, -ај, -ак, -ка, -ба, -ња и нулти суфикс. Начелно гледано, могуће је запазити рачвање њихових појединачних значења у два основна правца: тако се, с једне стране, овим лексемама именује комуникативна активност (тј. радња мотивног глагола) односно оно што је настало као резултат обављања те радње; на другој страни, поједина значења излазе изван оквира комуникативне активности те упућују и на неки конкретан појам. То практично подразумева да наведене лексеме имају значења која корелирају с одговарајућим глаголским, али и она која нису с њима у непосредној вези. Тако, на пример, лексема *савет* у свом примарном значењу упућује на појам који је настао као резултат радње 'саветовања', о чему сведочи следећи лексикографски опис из РМС: 'мишљење, препорука шта и како треба радити или како поступити у одређеном случају'. При даљој својој семантичкој дисперзији иста лексема почиње означавати неки конкретан појам: 'скуп особа истог звања, веће, колегијум' односно 'саветодавни одбор при некој установи' (РМС).

[17] Осим девербативне именице у улози реченичног кондензатора јављају се и: вербиди, инфинитив, партиципи, девербативни прилози, девербативни придеви и деадјективне именице (Radovanović 1990: 14). Такође, постоје и они случајеви када се предикација може подразумевати у неком контексту. Реч је о апозитивним образовањима, просентенцијализаторима, реченичним еквивалентима итд.

3.2.1. Образовања са значењем радње или резултата радње могу се даље разврстати према томе у којој се мери остварује подударност с одговарајућим глаголом у погледу рекције.

3.2.1.1. Именице као што су *одговор*, *пристанак*, *протест*, *приговор*, *извињење*, *жалба*, *претња*, *приговор*, *разговор*, *преговор*, *договор*, *споразум*, *препирка*, *дебата*, *расправа*, *свађа*, *спор*, *полемика* имају исту рекцију као одговарајући мотивни глаголи, што је представљено табелом 2.

Табела 2.

против + Г	протестовати → протест
Д	одговорити → одговор[18]
на + А	пристати → пристанак[19]
за + А	извинити се → извињење
на + А	жалити се → жалба
И	претити → претња
с(а) + И	разговарати → разговор[20]
о + Л	преговарати → преговор[21]

3.2.1.2. Код одређене групе именица подударност у погледу рекције с еквивалентним глаголима само је делимична или у потпуности изостаје.

У првој именичкој скупини не подударају се допуне које се односе на саговорника. Формалне промене структура које на семантичком плану преузимају улогу саговорника, тј. онога коме је намењен садржај пренесене поруке, а у неким случајевима и онога ко је обухваћен глаголском радњом, усмерене су у два правца – номинална реч с наведеном улогом мења свој падежни лик прелазећи из једног облика у други, односно њена појава је неуобичајена с аспекта говорника савременог српског језика. Тако од једне групе транзитивних глагола уз које се као први тип допуне јавља беспредлошки акузатив у улози саговорника, али и онога ко је обухваћен глаголском радњом, добијене су именичке речи уз које се исти семантички тип допуне јавља у дативу: *поздравити* НЕКОГ → *поздрав* НЕКОМЕ, *упозорити* НЕКОГ → *упозорење* НЕКОМЕ, *молити* НЕКОГ → *молба* НЕКОМЕ, *опоменути* НЕКОГ → *опомена* НЕКОМЕ, *саветовати*[22] НЕКОГ → *савет* НЕКОМЕ, *подржати* НЕКОГ → *подршка* НЕКОМЕ, *питати* НЕКОГ → *питање* НЕКОМЕ, *похвалити* НЕКОГ → *похвала* НЕКОМЕ. У овој је скупини и именица *апел* уз коју се исти семантички тип допуне јавља у дативу (*апел* НЕКОМЕ), за разлику од глагола уз који стоји предлошки акузатив (*апеловати* НА НЕКОГ). Уз именице *извештај*, *псовка*, *лаж*, *грдња*, *кудња*, *укор*, *прекор*, *наговор*, *подговор, подстицај* неуобичајена је појава допуна које се односе на другог учесника у комуникационом

[18] По овом моделу понашају се именице: *одговор*, *извињење*, *жалба*, *претња*, *приговор*.
[19] И овде је, такође, *одговор*.
[20] Ту је и *договор*.
[21] Истом моделу припадају и именице: *разговор*, *договор*.
[22] Уз глагол *саветовати* може се наћи и дативска и акузативска допуна са истом улогом, али уз извесно семантичко нијансирање.

догађају, иако су у њиховој основи глаголи уз које семантичку улогу саговорника преузима беспредлошки акузатив или датив с обележјем персоналност /+/. Остали облици допуна које се јављају уз наведене именице одговарају мотивним глаголима, нпр.: *упозорити* ДРУГА НА ОПАСНОСТ – *упозорење* ДРУГУ НА ОПАСНОСТ; *молити* ПРИЈАТЕЉА ЗА УСЛУГУ – *молба* ПРИЈАТЕЉУ ЗА УСЛУГУ; *подржати* КОЛЕГУ У РАДУ – *подршка* КОЛЕГИ У РАДУ, *наговорити* НА УЧЕШЋЕ → *наговор* НА УЧЕШЋЕ.

У другој скупини налазе се именице које се с од мотивног глагола разликују у погледу допуна које се тичу предмета радње, што је представљено у табели 3.

Табела 3.

А → ø	клеветати → клевета
А → Г	коментарисати → коментар[23]
А → за + А	наредити → наредба[24]
А → на + А	замерити → замерка
А → о + Л	предложити → предлог[25]

Између именица и њима еквивалентних глагола могу се успоставити разлике како у погледу допуна које се односе на саговорника тако и у погледу допуна које се тичу поруке или пак околносног оквира у којем се остварује комуникативна активност. И ова одступања приказана су табеларно.

Табела 4.

Д + А → Ø + Г	поменути → помен[26]
А + И → Д + Ø	утешити → утеха БРАТУ[27]
А + на // у + А → Д + на // у // за + А	позивати → позив НЕКОМЕ
од + Г + А → Д + за + А	захтевати → захтев

3.2.2. Једна група именичких лексема целокупном семантичком структуром или неким значењским сегментима у извесној мери удаљава се од значења које подразумева чин говорења у функцији произвођења и преношења одређеног садржаја другом учеснику у комуникационом догађају. Стога ове именице имају и специфично морфосинтаксичко окружење.

Тако се овој скупини прикључују лексеме као што су *реч* (‘најмања језичка јединица која има одређено значење, одређен смисао, језички знак за одређени појам’), *израз* (‘реч, фраза, скуп речи којима се што изриче’; ‘језик једног народа’; ‘дијалекат, наречје’), *назив* (‘реч којом се именује, назива не-

[23] Овакав вид трансформације рекцијског облика имају и именице: *наговештај*, *објава*, *обелодањење*, *објашњење*, *обећање*, *критика*, *забрана*.

[24] Исту промену бележимо и код именица: *наређење*, *оправдање*, *налог*, *заповест*, *дозвола*, *допуштење*, *одобрење*.

[25] Овакву рекцију имају и именице: *напомена*, *објава*, *саопштење*.

[26] Овде прикључујемо и именице: *најава*, *признање*, *наговештај*, *наговештење*, *предсказање*.

[27] Исти је однос *увредити* : *увреда*.

што’), *изрека* (‘сажето и кратко исказано опште искуство, морална поука и сл., пословица’), *шала* (‘досетка, духовита реч; духовита, кратка прича’), *говор* (‘средство споразумевања међу људима помоћу артикулисаних гласова сложених у речи и реченице; способност изражавања, исказивања мисли и осећања’; ‘језик једног народа’; ‘језик неке професије, друштвеног слоја итд.’; ‘дијалекат, наречје; жаргон’), *изговор* (‘тип, варијанта говора, језичког израза, наречје; дијалекат’). Због своје лексикализованости наведене именице ретко добијају граматичке допуне, нпр.:[28]

> [Писац] кује нове речи (Милис., РМС). Десанка Максимовић ... тридесет година богати српску поезију ... свежим песничким изразима (Пол. 1951, 13751/8, РСАНУ). Не будите мачку кад спава ... коме је позната ова народна изрека (Спас. В. 1, 89, РСАНУ). Није мађеха узалуд ушла у причу, у пословице, у изреке (Живад. 5, 103, РСАНУ). Сипао је увијек шале и пословице (Андр. И., РМС). Способности тесно везане јављају се паралелно: нпр. говор и мишљење (Пед., РМС). Ко си ти? ... Како је твој пољски говор мутан и нежан! (Црњ., РМС). Тако су остала само два изговора: јекавски ... и екавски (Белић 13, 28, РСАНУ).[29]

Без допуна, такође, остају именице *збор*, *савет* и *саветовање* именујући ‘скуп више лица која о нечему већају’, затим именица *спор*, као термин из области права, *испит* када се указује на ‘званичну ситуацију провере знања’, и *питање* у значењу ‘предмет о којем се говори, расправља и сл.’, нпр.: *Покушава да подмићивањем ... реши спор у своју корист* (Милис., РМС); *Ученици који су свршили осам разреда полажу ... виши течајни испит* (Зб. зак. 13, 23, РСАНУ); *И код нас су се многи писци позабавили овим питањем* (Мј 1936, РМС).

Лексеме као што су *одобрење*, *дозвола*, *потврда*, *позив*, *молба*, *објава*, *наредба*, *обавест*, *извештај*, *саопштење* могу остварити значење које је у непосредној вези с комуникативном активношћу, о чему је било речи раније, али исто тако у неким реализацијама могу упућивати и на конкретне појмове, тј. на званичне документе којим се преноси одговарајућа порука: обавештење, молба, наредба и сл. Због изразито блиске везе међу поменутим значењским сегментима побројане именице у оба случаја удружују се са истим типовима допуна: предлошким акузативом и локативом односно објекатским генитивом, нпр.: *О издатом одобрењу за отварање дрогеријске радње ... Комора извести Министарство Народног Здравља* (Зб. зак. 25, 114, РСАНУ); *Има пушку, а нема за њу дозволу* (Ћоп. 3, 50, РСАНУ); *Остави ли дијете једну школу, па пређе у другу, треба да предстојник прве школе пошаље управитељу друге школе извјештај о том дјетету* (Нап. 1901, 114, РСАНУ).

Значење које подразумева уобличавање одређеног садржаја у писану форму својствено је и именицама *прича*, *приповед*, *приповест*, *приповетка* и *поговор*, при чему све осим последње могу указивати једним значењским сегментом и на усмено саопштавање. Именујући одређену књижевну форму, односно једно поглавље, сегмент углавном књижевног дела, побројане

---

[28] Изузетак су именице *шала* (О НЕКОМЕ) и *назив* (ЗА НЕШТО).

[29] Примери су преузети из *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* САНУ (РСАНУ) и *Речника српскохрватског књижевног језика* Матице српске (РМС).

номиналне речи јављају се претежно без допуна, нпр.: *Обичај је да божићни број [листа] има и причу* (Дом., РМС). *Издавачка предузећа не воде увек довољно рачуна о важности предговора и поговора* (Б 1957, РМС). Везивање за предлошки локатив може се очекивати када се у семантичком садржају ових лексема инсистира на предметној компоненти, нпр.: *Често слушамо приче о њеној прошлости.*

Правној терминологији припадају лексеме *притужба*, *жалба*, *пријава*, *приговор*, *осуда*, *уговор*, које се углавном срећу у устаљеним контекстима те не морају обавезно захтевати допуну, нпр.: *смртна осуда*, *условна осуда*; *судски закључци* и сл. У том контексту сасвим је уобичајена појава генитива с предлогом против уз именице *притужба*, *жалба* и *пријава*, нпр.: *Жалбе против пресуда предају се оној власти која је пресуду изрекла* (Н. Скуп. 1, 508, РСАНУ), док се уз именицу *уговор* среће локатив (нпр. *уговор о закупу*).

4. Закључак. Именице којима је у основи глагол са значењем комуникативне активности показују велику разноврсност у погледу рекције, а она је посматрана у односу на иста обележја еквивалентног глагола као њихове мотивне речи. Анализа, спроведена према семантичко-творбеним критеријима, показује да се с обзиром на рекцијска својства у оквиру ове класе именица јасно могу разграничити образовања на -ње добијена од глагола несвршеног вида, тзв. нелексикализоване глаголске именице, од свих осталих образовања која одликује лексикализованост. Нелексикализованост глаголских именица, која је у речницима представљена специфичном граматичком дефиницијом и без навођења примера, у знатној мери утиче на њихова рекцијска обележја: ове речи чувају рекцију мотивног глагола, осим у случајевима када се уз њега јави беспредлошки акузатив, који је тада замењен беспредлошким генитивом истог значења (*оговарати* другарицу → *оговарање* другарице). Сасвим су другачије природе образовања настала прикључивањем осталих суфикса, тзв. лексикализоване глаголске именице, које махом одликује полисемичност тако да различитим сегментима своје полисемантичке структуре упућују на различите појмове. Уколико се њима именује комуникативна активност, тј. радња мотивног глагола или резултат те радње, наведене именице понашају се двојако: 1. њихове рекцијске допуне подударају се у потпуности с допунама мотивног глагола (*одговорити* детету на питање → *одговор* детету на питање); 2. долази до одступања од мотивног глагола у погледу допуна којима је репрезентован саговорник (*упозорити* неког → *упозорење* некоме) или порука (*наредити* повлачење → *наредба* за повлачење) односно долази до потпуне неподударности (*увредити* друга лошим поступком → *увреда* другу). Именице чије се значење удаљава од комуникативне активности (*реч, израз, савет, спор*) испољавају сасвим особену природу у погледу рекцијских способности, а врло често допуне уз њих изостају.

ИЗВОРИ

РМС – *Речник српскохрватскога књижевнога језика*, I–III. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969. IV–VI. Нови Сад: Матица српска, 1971–1976.

РСАНУ – *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–. Београд: САНУ, Институт за српски језик САНУ, 1959–.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Белић, Александар. О грађењу глаголских именица на -ње и -ће. *Наш језик* 1 (1933): 262–268.

Белић, Александар. *Изабрана дела 1. Општа лингвистика (О језичкој природи и језичком развитку 1, 2).* Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Будућност, 1998.

Вуковић, Јован. Глаголске именице на -ње и -ће. *Питања савременог књижевног језика* 1 (1949): 40–53.

Вуковић, Јован. Глаголске именице на -ње и -ће. *Питања савременог књижевног језика* 2 (1950): 149–171.

Гортан Премк, Даринка. О неким питањима двојаке глаголске рекције. *Јужнословенски филолог* 33/1–2 (1977): 237–246.

Грицкат, Ирена. О именицама типа налет у српскохрватском језику. *Зборник за филологију и лингвистику* XXIV/1 (1981): 101–134.

Клајн, Иван. Граматички и лексикографски статус глаголских именица од несвршених глагола. *Научни састанак слависта у Вукове дане* 27/2 (1998): 149–157.

Клајн, Иван. *Творба речи у савременом српском језику 2: суфиксација и конверзија.* Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска, 2003.

Радић, Првослав. Глаголске именице на -ње и -ће. (Образовања од свршених глагола) II. *Књижевност и језик* 2 (1988): 128–136.

Ружић, Владислава. Проста реченица као синтаксичка целина. Предраг Пипер и др. *Синтакса савременога српскога језика. Проста реченица* (ред. Милка Ивић). Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига –Матица српска, 2005, 477–571.

Симић, Радоје, Јелена Јовановић. *Српска синтакса* I–II. Београд – Никшић – Подгорица: Филолошки факултет – Научно друштво за неговање и проучавање српског језика – Филозофски факултет – Црногорски универзитет – Јасен, 2002.

Стевановић, Михаило. *Савремени српскохрватски језик I. Увод. Фонетика. Морфологија*. Београд: Научна књига, 1970.

Терзић, Александар. Структурно-семантичке одлике глаголских именица творбеног типа -ние, -ение, -тие у руском и -ње, -ење, -ће у српскохрватском језику. *Анали Филолошког факултета* 9 (1969): 27–93.

*

Babić, Stjepan. *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku. Nacrt za gramatiku*. Zagreb: JAZU – Globus, 1986.

Kristal, Dejvid. *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*. Beograd: Nolit, 1998.

Radovanović, Milorad. *Spisi iz sintakse i semantike*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića – Dobra vest, 1990.

Silić, Josip, Ivo Pranjković. *Gramatika hrvatskoga jezika (za gimnazije i visoka učilišta)*. Zagreb: Školska knjiga, 2005.

Trezner, Tomislav. Glagolske imenice na -nje. *Jezik* 18/2 (1970): 50–54.

Gordana Štrbac

THE COMPLEMENTATION OF NOUNS WITH A COMMUNICATIVE MEANING

S u m m a r y

This paper deals with the complementation of nouns which have a verb with the meaning of communicative activity in their base. These nouns are derived according to a specific derivational model: the addition of the suffixes *-nje*, *-a/-ja*, *-ka* etc. to the verb base. Due to their specific semantic-derivational link with the corresponding verb, these derivations express quite particular complementation features. The nouns in *-nje*, derived mostly from verbs of imperfective aspect, are very close to the motivating word, which is also demonstrated in the fact that in their lexicographic processing only the grammatical definition is given with reference to the corresponding verb. The complemented forms of these words coincide with the forms of the equivalent verb, except in the case of the accusative without a preposition, which is replaced by the genitive without a preposition. In terms of complementation, other nouns having their own meanings, and many of them also with a highly developed polysemantic structure, express smaller or greater deviations, which are directly conditioned by their meaning.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
strbacsn@eunet.rs

UDC 811.163.4(497.16)’282.2
Изворни научни рад

Снежана Петровић

ТУРЦИЗМИ У ЦРНОГОРСКИМ НАРОДНИМ ГОВОРИМА (1)*

У раду се са фонетског, семантичког, творбеног и етимолошког аспекта анализирају следећи турцизми из црногорских народних говора: *јанглуш* ‘забуном’, *мирићеп* ‘мастило’, *џиздан* ‘новчаник’, *ћепча* ‘кутлача’, *тептер* ‘пакетић папира за цигарете’, *сератлија* ‘угледан главар, господин’, *топрак* ‘кућа, дом, огњиште, порекло’, *отопрачити (се)* ‘засести, одомаћитит се’.

Кључне речи: српски језик, турцизми, дијалекатска лексика, етимологија, *топрак*, *отопрачити*.

This paper analyzes the following Turkish loanwords from the Montenegrin vernaculars from a phonetic, semantic, word formation and etymological aspects: *jangluš* ‘by mistake’, *mirićep* ‘ink’, *džizdan* ‘purse’, *ćerpča* ‘ladle’, *tepter* ‘a small package of cigarette paper’, *seratlija* ‘a respectable leader, gentleman’, *toprak* ‘house, home, hearth, origin’, *otopračiti (se)* ‘sit for some time, become domesticized’.

Key words: Serbian language, Turkish loanwords, dialect lexicon, etymology, *toprak*, *otopračiti*.

Дијалекти су одавно препознати као ризница речи драгоцених за проучавања у области многих лингвистичких дисциплина. За етимолошка истраживања посебно су значајни они ретки, наизглед чак и необични облици и значења лексема које доносе дијалекатски речници. У нашој средини написано је низ етимолошких радова у којима се на основу архаичних и специфичних особина аутохтоне лексике из српских народних говора употпуњују постојећа тумачења њиховог порекла на општесловенском и/ли прасловенском нивоу. Често су управо те домаће дијалекатске потврде биле повод да се на другачији начин осветли порекло читаве породице сродних речи, па и предложи ново етимолошко решење на широј, словенској, и дубљој, прасловенској и индоевропској равни (уп. Loma 2010; Влајић-Поповић 2011; Бјелетић 2010).

У народним говорима се, такође, чувају бројне позајмљенице као сведочанство о међујезичким контактима из прошлости. Као што је то случај са домаћом лексиком, и дијалекатске речи преузете из других језика карактеришу архаичне и особене фонетске, морфолошке и семантичке црте. Специфична вредност ових речи лежи и у томе што неретко управо позајмљени

* Овај рад је резултат рада на пројекту *Интердисциплинарно истраживање језичког и културног наслеђа Србије. Израда мултимедијалног интернет портала „Појмовник српске културе”* (47016), који у целини финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

облик чува у себи извесне лингвистичке особине које су у изворном језику ишчезле, понекад не оставивши писаног трага. Проучавање тих особина посебно је значајно за турцизме јер се из српских, као и из оних у другим балканским језицима, може пратити историјски развој самог турског језика на Балкану, о чему су писани подаци веома оскудни.[1]

Дијалекатски речници доносе и потврде нових турцизама, до њиховог појављивања у записаном облику или значењу непосведочених у најзначајнијим приручницима као што су Шкаљићев (Škaljić 1979) и Скоков речник (Skok). Многе од њих не бележи ни наш најобимнији речник – тезаурус РСА.[2] Анализа и комплетирање корпуса управо таквих дијалекатских турцизама једно је од најзанимљивијих поља за истраживање ових позајмљеница. Међутим, да би се појединачне речи, на првом месту оне етимолошки непрозирније, исправно протумачиле неопходно је сагледати их најпре у контексту локалних и ареално блиских говора. У студијама таквог типа најбоље се могу видети релације међу сродним и несродним лексемама и поједине особене семантичке и творбене законитости које се не могу лако уочити када се речи посматрају као изоловане јединице и само у оквиру својих етимолошких породица. На страницама овог часописа објављен је рад под насловом *Из црноӣорске дијалекаш̄ске лексике* (Петровић 2007), у коме је приказан методолошки поступак етимологисања наизглед непрозирног дијалектизма, повезивањем са другим етимолошки сродним и фонетски блиским али несродним речима из ареално блиских говора. Подстакнути ишчитавањем речника у недавно објављеној студији о говору Спича (Поповић – Петровић 2010) намера нам је да на сличан начин истражимо најинтересантније турцизме из црногорских дијалеката, будући да су досадашња проучавања показала да они чине донекле засебну целину на српском језичком простору, те да се најпре тако сагледани и протумачени исправније уклапају у целокупан корпус ових позајмљеница.

У речнику говору Спича (Поповић – Петровић 2010: 91–165) посведочен је значајан број речи турског порекла.[3] У овом раду су издвојене и анализиране поједине речи које у наведеном облику и значењу нису забележене у Шкаљићевом речнику.

Турцизми који следе имају извесне фонетске одлике које одражавају специфичне особине турских западно-румелијских говора:[4]

У Спичу је посведочена реч *јанӣлӯш̱* обично у изразу *у јанӣлуш̱* ‘забуном’. У сличном облику овај турцизам забележен је још једино у збирци речи из Призрена: *јанӣльш̱* adj. indecl., adv. ‘нетачан, погрешан; нетачно’ (Чемерикић). На осталом делу српско-хрватске језичке територије, а тако га доноси и Шкаљићев речник, он гласи *ја̀нлиш̱* adj., adv. ‘погрешан; погрешно’, *јанли̏ш̱лук*

[1] О резултатима добијеним анализом утицаја двају дијалеката у вишевековном контакту в. Петровић 2000.

[2] О томе у којој мери је и на који начин лексички материјал и из старијих дијалекатских речника ушао у поменуте изворе в. Петровић 1994.

[3] Речник, као само један део студије, налик је збирци изабраних речи, а не мање-више комплетном лексичком инвентару. Стога није могуће утврдити колики је однос турцизама у односу на осталу, по пореклу разнородну лексику.

[4] О неким од тих особина в. Петровић 2000: 803–805.

m. ‘грешка, нетачност’ (Škaljić 1979: 361). Skok 1: 753, s.v. *јан* има само потврде из Босне: *јàнлиш* и са Косова и Метохије: *јâнльш* ‘погрешан, нетачан’ са напоменом да иде са глаголом *бити* и субјектима као што су *есаи*, *саи*. Оба извора ове речи изводе од тур. *yanlış* ‘id.’.[5] Облик из Спича и Призрена показује да су они непосредно позајмљени од тур. дијал. (и арх.) *yanglış* Призрен (Jusuf 1987: 182). Овај турски облик, као и два турцизма, чувају старији рефлекс тур. *η*, који је у савременом турском језику еволуирао у *n*,[6] док је у појединим периферним дијалектима дао *ng*, *g*, *ğ*, *j*.[7] Управо у овом архаичном облику реч представља балкански турцизам, уп. мак. *јанглаш* (Јашар-Настева 2001: 197), буг. дијал. *йенглъш съм* (БЕР 2: 100), алб. *jangllësh* (Boretzky 1976: 69).

У стандардном српском језику, као и у већини дијалеката, турски вокал *ü* адаптиран је као *у* (уп. нпр. Stachowski 1973: 46–53). У појединим дијалектима, међутим, срећу се другачији, ређи рефлекси овог турског вокала, најчешће *и*, али и *ü*.[8] У речнику говора Спича налазе се две потврде код којих је овај турски глас адаптиран као *и*. Једна је *мирићѐи* m. ‘мастило’, а друга *џиздан* m. ‘новчаник’.

Прва је у српском језику, уз извесне варијације, посведочена најчешће у облицима *мурећеф* и *мурећеи* и тумачи се од тур. *mürrekkep* ‘id.’, арапског порекла (Škaljić 1979: 475; Skok 2: 485). Да облик из Спича није усамљена потврда сведочи пример *мирѐћии* са Косова и Метохије из речника Глише Елезовића (Skok l.c.), а исти рефлекс среће се и у Призрену: *мирећеи* (Чемерикић). Ова реч је такође балкански турцизам, уп. мак. *мураќеи*, *мурекеи* (Јашар-Настева 2001: 74), буг. *мирикеи*, *мурекеи* (БЕР 4: 116), алб. *myreqep*, *mereqep*, *mireqep* (Boretzky 1976: 96).

За разлику од стандардне и дијалекатске домаће варијанте *џу̀здāн* m. ‘новчаник’ од тур. *cüzdan* ‘id.’, персијског порекла (Škaljić 1979: 245; Skok 1: 476), облик *џиздан* ‘id.’ из Спича јединствен је у српском језику по адаптацији тур. *ü* у срп. *и*, али, као и у случају турцизма *мирѝћеи*, има паралеле у другим балканским језицима, уп. буг. *джуздан*, рум. *ghizdan*, поред *ghiozdan* (Skok l.c.) и алб. *xhyzdan* (Dizdari 2005: 1129), од којих су албанска и румунска фонетски одговарајуће.

Још једна особина карактеристична за западнорумелијске турске дијалекте, палатализација тур. *k* пред вокалима предњег реда,[9] одражена је у турцизму *ћеича* f. ‘кутлача’ из Спича. Сличан фонетски лик имају и речи из још два црногорска пункта: *ћѐвчија* ‘кутлача, заватка’, *ћѐвчица* дем. Пива (Гаговић 2004) и *ћевчија/ћеичија* ‘кутлача, заватка за супу, млијеко и др.’ Никшић (Ђоковић 2005). Потврде из Босне и Хрватске посведочене су без извршене палатализације као *кѐвчија*, *кѐичија* ‘кутлача; полукугласт суд са дршком којим се црпала вода из терезија (водених резервоара) и наливала у

[5] За порекло турске речи в. ЭСТЯ 4: 120–121.

[6] Тај развој одиграо се и у познијој фази западно-румелијских говора, па је одатле и у већини домаћих турцизама рефлекс тог гласа *-н-*.

[7] О рефлексу тог гласа у неким другим турцизмима у српском, а и у осталим балканским језицима в. Петрович 2004: 90, 93.

[8] О овоме детаљније Петровић 2000: 802–807.

[9] О тој особини уп. Jusuf 1987: 57–58.

ђугуме и ибрике’ (Škaljić 1979: 407; Skok 2: 75, s.v. *кеӣчија*). У оба приручника ове речи се изводе од тур. *kepçe*, *kevçe* ‘id.’. У засебној одредници Skok 1: 354 s.v. *ćerče* наводи само пример из Елезовићевог речника, не упућујући међусобно на ове сродне лексеме. У другим балканским језицима забележене су такође само непалатализоване варијанте: буг. *кеӣча*, *кеӣче*, *киӣча*, *киӣче*, *киӣчо*, рум. *cherсea*, нгр. *κεπτές* (БЕР 2: 332).

Од три анализиране фонетске варијанте турцизама из говора Спича прве две у том облику представљају балкански турцизам, док се последња може окарактерисати као ограничена на српске и црногорске дијалекте. Само последња реч има посведочене паралеле и у другим народним говорима на територији Црне Горе, а све три лексеме показују изоглосу Косово и Метохија – Црна Гора. Њихов специфичан лик може се протумачити непосредним контактом са турским дијалектима, али се не може сасвим искључити ни утицај фонетских особина самих тих говора.

У говору Спича посведочена реч *ӣеӣӣер* m. занимљива је и са фонетског становишта с обзиром на то да има облик, као и већина домаћих рефлекса од истог турског етимона, који је директан рефлекс тур. дијал. *tefter* (Jusuf 1987: 181), поред стандардног *defter*, грчког порекла, од кога се у већини приручника изводи (Škaljić 1979: 606; Skok 3: 451–452).[10] Оно што ову реч из Спича издваја од осталих сродних турцизама јесте значење ‘пакетић папира за цигарете’. Није довољно јасно да ли у овом говору не постоји неко од бројних стандардих значења ове речи ‘бележница, трговачка књига, папир, протокол, списак, дуг и др.’ или су аутори забележили само ово као интересантно и необично. Али да се не ради о изолованом или чак хапаксном семантичком помаку ‘папир’ → ‘пакет папира за цигарете’ сведочи потврда из говора Бјелопавлића *ӣѐфӣер* ‘биљежница, папир на којему се нешто биљежи, књижи, писмо, порука, ‘калоп’ картица за пушење’ (Ћупић 1977). Како у доступним дијалекатским изворима није пронађен семантички еквивалент ни на терену Црне Горе, а ни шире на српско-хрватском језичком простору, овај помак може се окарактерисати као семантичка иновација локалног карактера.

За разлику од примера локалног семантичког развоја речи *ӣеӣӣер*, турцизам *сераӣлија* m. ‘угледан главар, господин’ посведочен је, поред спичког, у још три дијалекатска речника у истом значењу: *сераӣлија* ‘граничар, стражар, јунак; дика, поносит човјек’ Никшић (Ђоковић 2005), *серàӣлиʲа* ‘леп, угледан, храбар, господствен човек’, f. ‘каткад таква женска особа’, *сераӣлѝʲаӣи се* ‘дичити се, понашати се као *серàӣлиʲа*’ Ускоци (Станић 1991), *сераӣлѝја* ‘добар, отресит, одлучан човек’ Васојевићи (Боричић 2002). У свим осталим лексикографским изворима ова реч и њени деривати јављају се само у значењу ‘крајина, граница; крајишник’ и изводе се од тур. *serhatlı* ‘крајишник, граничар’ од *serhat* ‘крајина, погранични крај, граница’, персијског порекла (Škaljić 1979: 560; Skok 3: 224, s.v. *серхаӣ*). Овај турцизам је, само у основном значењу, потврђен још у румунском *serhat*, *serhatliu* (Skok

[10] Фонетско варирање овог турцизма у свим балканским језицима проблем је који заслужује посебну студију јер наводи на питање који је језик и у ком појединачном случају био непосредни извор позајмљивања, турски или грчки.

l.c.) и албанском *serhat* (Dizdari 2005: 901). Имајући у виду овакву семантичку слику, балканским турцизмом може се сматрати само значење ‘крајишник, граничар’ док помак ка ‘угледан, добар човек, господин’ треба третирати као иновацију ограничену на црногорске народне говоре.

Евидентирање регионалних или чак локалних развоја значења није значајно само за проучавања из области дијалекатске семантике, већ може бити веома драгоцена карика у прецизнијем и исправнијем тумачењу порекла речи. Илустроваћемо то на примеру глагола *отопрачити*, посведоченом само у Црној Гори: *отопра́чити* pf. ‘засести не мислећи на одлазак’: Оно забичило, задељило ... Накофрштило, отопрачило. М. Бећковић, ЦГ (РСА), *отопрачити* ‘задржати се превише, раскомотити се превише, засјести у гостима’ Никшић (Ђоковић 2005), *отодпрачити*, *-им* ‘испружити ноге, опкорачити; одсести негде, настанити се; сести, засести не мислећи на одлазак’, ~ *се* ‘засести’: Отопрачила се у његов дом па неће да мрда, *отодпражити*, *-им (се)* ‘id.’ Ускоци (Станић 1991), *отодпрачити*, *-им* ‘засјести’: Иди кући, шта си ту отопрачила! Отопрачијо у туђој кући ко да му је бабовина. Пива (Гаговић 2004), *отодпрачити* ‘id.’ Отопрачио огњиште, не мисли брзо да иде. Излази више, шта си ту отопрачио. Прошћење (Вујичић 1995).

Формалном анализом лако се да претпоставити да је овај глагол деноминал од турцизма *топрак*, који бележе у својим речницима и Шкаљић и Скок: *тодпрак* ‘земља, тло, територија, земљиште; кућно огњиште, дом, домовина’ (Škaljić 1979: 620), *тодпраг*[11] Босна, Травник, Солин у Далмацији, *топрак* ‘confine; persona confinante; parentado, eredi’ исто што и *тодпрак* ‘земља, територ; земљиште; кућно огњиште; дом, домовина’ Босна, *на топрагу* Солин ‘на обитељском посједу’ (Skok 3: 483). Оба извора исправно тумаче ову реч од тур. *toprak*,[12] али ниједан не наводи значење тог етимона, па се може стећи утисак да је овакав семантички развој код глагола мотивисан изворном турском семантиком. Међутим, и у стандардном турском језику и у дијалектима ова реч има само значења ‘земљиште, њива, земља, држава, домовина’ (BTS) и, премда то није неочекивани семантички развој, ни у једном нама доступном извору није посведочено значење ‘кућа, огњиште, дом, праг’. Увидом у дијалекатске потврде из црногорских народних говора, са терена на коме је једино и забележен глагол, добија се потпуна слика о формалној и семантичкој мотивацији за творбу овог деноминала: *тодпрак* m. ‘кућно огњиште, дом’ Прошћење (Вујичић 1995), Пива (Гаговић 2004), ‘огњиште, праг, кућа дом, станиште, пребивалиште, имање’ Ускоци (Станић 1991), *топрак* / *топраг* ‘станиште, кућа, праг, огњиште’ Никшић (Ђоковић 2005), *тодпрак* ‘кућно огњиште, кућа’: Што увече на топрак, то сутра на праг. Рожаје (Hadžić 2003). Наиме, овај материјал показује да се на тој територији основно значење турске речи сасвим или готово сасвим изгубило, а да је секундарно значење ‘кућа, дом, огњиште’ постало примарно. У том семантичком низу најдаљи помак забележен је у говору Спича, где се ова реч наводи само као *топрак* ‘порекло’ (Поповић – Петровић 2010). На

[11] Скок сматра да је финално *-г* код турцизма измењено под утицајем домаће речи *праг*; од тур. *toprak*, уп. буг. *топрак* (Skok l.c.).

[12] За етимологију тур. *toprak* в. Eren 412.

основу овакве целовите формално-семантичке слике јасно је да је глагол *отопрачити (се)* настао од именице *топрак* ‘кућа, дом’ по домаћем семантичком моделу деноминала *одомаћити (се)* ‘осетити се домаћим, као код своје куће’ од *дом*, *домаћи(н)*.

ИЗВОРИ

Боричић, Тиврански Вук. *Рјечник васојевићког говора*. Београд: Просвета, 2002.

Вуличић, Милош. *Рјечник говора Прошћења (код Мојковца)*. Подгорица: ЦАНУ (Посебна издања ЦАНУ књ. 29, Одјељење умјетности књ. 6), 1995.

Гаговић, Светозар. Из лексике Пиве (село Безује). *Српски дијалектолошки зборник* 51 (2004): 1–313.

Ђоковић, Љубомир. *Говорни драгуљи никшићког краја*. Београд: Интерпрес, 2005.

Јашар-Настева, Оливера. *Турските лексички елементи во македонскиот јазик*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков” (Посебни изданија, кн. 31), 2001.

Поповић, Момчило, Драгољуб Петровић. О говору Спича: Грађа. *Српски дијалектолошки зборник* 56 (2010): 1–275.

РСА – *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. 1–. Београд: САНУ, 1959–.

Станић, Милија. *Ускочки речник*, 1–2. Београд: Научна књига, 1990–1991.

Ћупић, Драго. Говор Бјелопавлића. *Српски дијалектолошки зборник* 23 (1977): 1–226.

Чемерикић, Димитрије. Рукописна збирка речи из Призрена, грађа РСА.

*

Boretzky, Norbert. *Der türkische Einfluss auf das Albanische*, Teil II: *Wörterbuch der albanischen Türzismen*. Wiesbaden: Harrassowitz, 1976.

BTS – *Büyük Türkçe Sözlük*. <http://tdkterim.gov.tr/bts/> 28. 08. 2011.

Dizdari, Tahir. *Fjalor i orientalizmave në gjuhën shqipe*. Tiranë: Instituti Shqiptar i Mendimit dhe i Qytetërimit Islam – Organizata Islame për Arsim Shkencë dhe Kulturë, 2005.

Hadžić, Ibrahim. *Rožajski rječnik (Građa za diferencijalni rječnik narodnog govora rožajskog kraja)*. Rožaje: Kulturni centar Rožaje, 2003.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

БЕР – *Български етимологичен речник*, 1–. София: БАН, 1971–.

Бјелетић, Марта. *Пабрстиње*: праславянский реликт на славянском југе. *Јужнословенски филолог* 66 (2010): 123–134.

Влајић-Поповић, Јасна. Српска етимологија између дијахроније и дијалектологије. *Граматика и лексика у словенским језицима*. Београд, 2011 (у штампи)

Петровић, Снежана. Значај дијалекатског материјала за проучавање турцизама у српском језику. *Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката*. Ниш: Филозофски факултет у Нишу – Институт за српски језик САНУ – Центар за научна истраживања САНУ – Универзитет у Нишу, 1994, 427–431.

Петровић, Снежана. Дијалекти у контакту – порекло и фонетски лик шест турцизама из јужне Србије. *Јужнословенски филолог* 54/3–4 (2000): 803–812.

Петровић, Снежана. Из црногорске дијалекатске лексике. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* L (2007): 669–676.

Петрович, Снежана. За произхода на два турцизма: *бенг* ‘бенка’, *болме* ‘тънка стена, преграда’ и техните паралели в балканските езици. *Български език* 51/4 (2004): 89–94.

ЭСТЯ – *Этимологический словарь тюркских языков*, 1–. Москва: Наука, 1974–.

*

Eren, Hasan. *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara, 1999.

Jusuf, Sureja. *Prizrenski turski govor*. Priština: Jedinstvo, 1987.

Loma, Aleksandar. Proto-Slavic *bystrъ or *brystrъ?, *W stulecie Rocznika slawistycznego* (= *Krakowskie studia slavistyczne I*). Kraków: PAU, 197–206.
Skok, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 1–4. Zagreb: JAZU, 1971–1974.
Stachowski, Stanislaw. *Fonetyka zapożyczeń osmańsko-tureckich w języku serbsko-chorwackim*. Wrocław: Polska Akademia Nauk, Komitet Słowianoznawstwa, Monografie Slawistyczne 23, 1973.
Škaljić, Abdulah. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost, 1979[4].

Snežana Petrović

TURKISH LOANWORDS IN THE DIALECTS OF MONTENEGRO (1)

S u m m a r y

Based on the fact that the Turkish loanwords attested in numerous dialectal dictionaries from Montenegro show considerable peculiarities in comparison with the other Serbo-Croatian lexical material, this paper offers an analysis of some phonetic and semantic features significant for a more accurate etymological explanation of the words analyzed. Phonetic forms of the words *jangluš* 'wrong', *mirićep* 'ink', *džizdan* 'wallet' and *ćepča* 'ladle', showing certain Turkish archaic and dialectal characteristics, are more adequately related to their Turkish etyma and are connected with respective word-forms from Serbian dialects and other Balkan languages. Some specific semantic shifts in words are pointed out (*tepter* 'package of cigarette paper', *seratlija* 'respectable man, gentleman' and *toprak* 'home; origin', *otopračiti (se)* 'acting as if being at home'), which have developed only locally or regionally in Montenegro.

Институт за српски језик САНУ
Етимолошки одсек
Кнез Михаилова 36, 11000 Београд, Србија
snezzanaa@gmail.com

UDC 811.163.41'282.2(497.11 Gornja Pčinja)
Изворни научни рад

Марина Јуришић

ПРОСТОРНА ЗНАЧЕЊА АНАЛИТИЧКИХ КОНСТРУКЦИЈА СА ПРЕДЛОГОМ *ПО* У ГОВОРУ ГОРЊЕ ПЧИЊЕ*

Рад говори о просторним значењима аналитичких конструкција са предлогом *по* у говору Горње Пчиње. Оне могу имати индирективно, перлативно и адлативно значење, а оно што издваја овај говор у односу на стандарни језик и већину српских говора, изузев призренско-тимочких, јесте њихова употреба у значењу *дуж*, *уз*, *поред* и секвентивног *иза*.

Кључне речи: призренско-тимочки дијалекат, Горња Пчиња, синтакса падежа, аналитизам, просторна значења предлога *по*.

This paper deals with the spatial meanings of the analytic constructions with the preposition *po* in Gornja Pčinja speech. They can have indirective, perlative and adlative meaning, and what singles out this speech in relation to the standard language, and most other Serbian dialects (except the Prizren-Timok one), is the use of these constructions with the meaning *duž*, *uz*, *pored* and *iza*.

Key words: Prizren-Timok dialect, Gornja Pčinja, case syntax, analyticism, spatial meanings of the preposition *po*.

1. Увод

1.1. Циљ овога рада јесте да покаже како, у условима узнапредовалог аналитизма, предлог *по* у комбинацији са општим падежом именице и глаголом одговарајуће семантике може исказати одређена просторна значења и без класичног падежа. Наиме, деклинациони систем говора Горње Пчиње (смештеној југоисточно од Врања, која припада призренско-тимочкој дијалекатској области) радикално је упрошћен: подразумева постојање независног падежа (номинатива), општег падежа (на месту косих падежа) и ретке остатке дативних форми (сачуване у неким именским заменицама). Чува се и вокатив. Облик акузатива (као примарног падежа објекта) стекао је статус форме casus obliquus уз коју се семантичке нијансе прецизирају предлогом и семантиком управног глагола.

1.2. Месна значења аналитичке конструкције са предлогом *по* (за која сам нашла потврде у својој дијалекатској грађи прикупљеној на простору

* Овај прилог резултат је рада на пројекту *Дијалекатолошка истраживања српског језичког простора* (178020), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

Горње Пчиње)[1] нису ништа мање разноврсна него у говорима са сачуваном флексијом. У овом раду спацијалност ће бити представљена укрштањем двају критеријума: позиционог или статичког, који подразумева одређивање позиције објекта локализације у датом тренутку (предлог) и динамичког, који се односи на промену позиције објекта локализације (управни глагол). На основу првог критеријума – позиционог, објекат локализације може бити у целини или делимично у простору локализатора или може бити изван простора локализатора (испред, иза, изнад, испод, између или близу). А на основу динамичког критеријума (у испитиваном говору) аналитичка конструкција се удружује са глаголима усмереног кретања (директивним) или глаголима неусмереног кретања (индирективним). Комбиновањем ових параметара просторни односи се могу посматрати кроз четири целине: индирективност (одсуство усмерене динамике у одређивању просторних односа), аблативност (просторни однос у коме се одређује полазна тачка усмереног кретања, дакле, почетна усмереност или удаљавање), перлативност (општа усмереност, која подразумева усмерено кретање независно од његове почетне или завршне тачке) и адлативност (усмерено кретање према одређеној тачки или завршавање таквог кретања у одређеној тачки, дакле, завршна усмереност или приближавање).[2] Аналитичке конструкције са предлогом *по*, које су предмет овога прилога, употребљавају се са значењем дифузне индирективности, перлативности и адлативности.

2. Дифузна индирективност

2.1. Индирективност (локативност) подразумева одсуство усмерене динамике у одређивању просторних односа. То се постиже глаголима одговарајуће семантике. Аналитичком конструкцијом *по* + *ОП* место радње може се одредити непосредно, као и предлозима *у* и *на*, међутим, њоме се истиче контакт са различитим тачкама на локализатору. Другим речима, *по* + *ОП* обележено је дифузношћу, што само по себи значи индирективност (с обзиром на то да се директивност остварује као удаљавање од полазне тачке кретања, приближавање завршној тачки кретања или пак као општа усмереност) и везује се најпре за глаголе мировања.[3] А да би конструкција предлога *по* са ОП имала значење дифузне индирективности, битна је и семантика именице: она мора означавати неки објекат са одређеном површином коју радња управног глагола може да захвати. Потврде:

> *по Глȍг* бе̏ја дира̀ли же̏не (Г), Па утепува̀ли са та̀м, *по Кође̏ру* бе̏ја истепа̀ли све̏! (Г), а *по Црве̏ни Гра̀т* ја̀јца збѝрав (Р), по̀рес је̯ бра̀ја *по село̀* (Л), Нек се бѝје̯в, реко, *по ста̀нэт* сэс њѝма! (П), одва̀ угасѝмо *по ку̏ћу* (ЦГ), *по сла̀мут̂у*

[1] Грађа потиче из следећих пунктова: Голочевце (Г), Кочура (К), Лесница (Л), Пролесје (П), Радовница (Р), Горња Трница (Т), Црвени Град (ЦГ), Шајинце (Ш), Шапранце (Шп) и Трговиште (Тр).

[2] У овом раду спацијалност се посматра на начин који је применио Слободан Павловић у својој књизи *Детерминативни падежи у старосрпској пословноправној писмености* (Павловић 2006).

[3] Овој аналитичкој конструкцији одговара стандардна предлошко-падежна конструкција *по* + *локатив*.

какво̀ ти нѐма (Г), нема̀ овако̀ј *по дȕварат* (Г), покрши̏ло свѐ *по стан* и, шпо̀рети, и ветри̏не, и крѐвети, свѐ покрши̏ло (П), покрши̏ја су̀дови *по Врањe*, на меанци̏ју овдѐ (Г), и та̀м почѐја *по кафа̀ну* да би̏је, по шиши̏ња, по ча̀ше (Г), ја̀ трѐба са̀к сна̀шку да и̏мам да си рабо̀ти како̀ што сам ја̀ работи̏ла, а ја̀ *по кȕћу* овдѐ ко̀лко сам ка̀дар, ту̏ј, то̀ј да урабо̀ту (П), Нађа̀с рабо̀ту *по кȕћу* дана̀с о̀фце па̀су! (Р), у ло̀ф ће и̏дев да фа̀ђав ди̏ује сви̏ње, што на̀ђеф та̀мо *по го̀ру* (Шп), ја̀ не мо̀гу да фа̀ту *по зѐмњу*, о̀н фати̏ја пи̏ле што лѐти! (Шп), па ће наки̏дав от па̀вит, видѐла си па̀вит, што и̏ма *по доли̏ну* (К), Ко̀њи *по пла̀нину* да̀вев, ода̀мна! (К), Па и̏ма ги (вукови) ода̀мно, *по рѐку* ги и̏маше! (К), ма̀сло ја̀ *по њѐга* (ћупче) чу̀вашем (К), ври̏је *по сто̀мак* као ка̀мења кат си јѐја (К), А го̀ре, *по Свети̏ли̏ју*, ко̀зе како̀ и̏деф та̀мо (тј. колико их плаћају)? (К).

Није необично да се егзистенцијални глагол подразумева, односно да изостане:

она̀ па слу̏шкиња *по бо̀лницу* (Р), шарѐне чара̀пе от сва̀какву ма̀њку па ко̀ла *по њи̏* (Р), „Кудѐ ти̏ и они̏, што̀ га зна̀м, *по свѐт*," на њи̏ ги ви̏кам (К).[4]

И у говору Горње Пчиње „према значењу: по разним тачкама исте површине – развило се и значење: по разним местима исте врсте" (Ивић 1951–1952: 178). Потврде:

та̀м се лѐга *по ко̀чине*, *по трле* (Тр), и мѐшам *по ћошѐви* (Г), ради̏ на мло̀го мѐста, тако̀ј *по фи̏рме*, овдѐ, ондѐка (Шп), и *по ба̀ње* бидо̀ (П), па пу̏ца оту̏д наро̀чито, *по ка̀сарне* на̀јвише (Т), па *по пути̏шта* тѐмо се потѐпамо (ЦГ), То̀ј пасѐ *по лива̀дете*, дру̏го нѐма сто̀ка ни̏кэква овдѐ (П), во̀јску да довѐдев, па да пу̏цаф *по тѐј доли̏не* (К).

У следећој врсти примера агенс мора бити у множини, због тога што је предикат нединамични глагол:

И тако̀ј са се растика̀ли, пу̏но са, ти̏ја Вѐлковци ни и̏ма, пу̏но са *по*, *по Врањe* (ЦГ), А и̏ма и ди̏ве ја̀годе. Ди̏ве ги и̏ма *по присо̀е* (П), при̏редбе и̏маше *по шко̀ле* (Тр), И има̀ло тэг[к] вампи̏ри *по свѐт*, они̏ и сэ̀г ви̏кав онэ̀ј се увампири̏ја, овэ̀ј се увампири̏ја (Р).

2.2. У случајевима када конструкција *по* + *ОП* иде уз директивни глагол, али са значењем: кретање објекта локализације у више праваца, тј. по разним тачкама локализатора, директивност бива неутралисана дифузношћу (уп. Павловић 2006: 37), тако да се следеће потврде могу третирати као индирективне:

па трина̀есе дэ̀на *по ку̏куру[с]* се влѐкја (П), то̀ј си ла̀зи *по на̀с* као врца̀ (К), па бо̀са *по онэ̀ј снѐк* ја̀дна, једва̀ дојдо̀ до ку̏ћуту (Т), она̀ си вати̏ О̀маљицу та̀м

[4] Када је у питању литература о призренско-тимочкој дијалекатској области, обично недостају подаци како о овом, тако и о другим питањима везаним за синтаксичку проблематику, па самим тим најчешће се не може доћи до неких озбиљнијих генерализација. Ипак, значење дифузне индирективности аналитичких конструкција са предлогом *по* може се лако уочити у монографијама и речницима о овим говорима (мада, понекад само анализом дате грађе) (Богдановић 1979: 117; 1987: 244; Диниć 2008: 579; Стојановић 2009; Тома 1998: 393; Ћириć 1983: 104; 1999: 159). У текстовима из монографије о суседном кумановском говору такође се примећује аналитичка конструкција са предлогом *по* употребљена у поменутом значењу (Видоески 1962: 274–298).

по Банàт (П), јà не мóгу да ѝду *по Светилѝју*, не мóж да нàђу неко‿јàренце (К), Па *по некóсеното* óди, вѝје (П).

Утисак да је директивност неутралисана дифузношћу стиче се и када је радња директивног глагола у множини, али не значи никакву усмереност према одређеном циљу, већ лутање по његовим разним тачкама:

трчеф *по онój жѝто* (Шп), кэт поглѐднем: *по астàл* милѝ бробѝнци! (ЦГ), óфцете кэд бегàле, бегàле *по трлу* – бý, бý, бý, бý, бý, бý, а óн ги давѝја (Г), ѝма ги тѝја пѝлики тудѐ *по трње* летѐв (П), А *по Врàње* кэт са ишлѝ (ЦГ), *по Кòзји Дòл* кад ѝдешемо (Шп), па ће ѝдеф *по сѐло* тàмо, и тàм куде нѐкога ће спѝјев, кój ни је рóт (ЦГ), кѝтен кондѝр, младожѐнски, па ѝдеф *по селò*, *по мàлу*, свѝреф, чýкаф, кàнеф (К), да се спацѝрате *по рѐку* (Тр).

Тако је и са значењем „код разних људи исте врсте”, које је настало према значењу „по разним местима исте врсте” (Ивић 1951–1952: 179):

Нѐ, óн, вика, ишэ̀ја млóго *по девојчѝња* (ЦГ), Ма, идó, сѝне, и *по лекàри*, не помàга нѝшта (П), пóсле нóси тój *по бојаџѝје*, онѝ га мэ̀стев (К), свекрва се промѐни, àлена фýта, кондѝрче грѐјана ракѝја и *по комшѝје*, штó су бàбе, свѐ збѐре (Шп), (терàше ме) *по врачàри* (Г).[5]

3. Перлативност

3.1. Аналитичка конструкција са предлогом *по* у испитиваном говору јавља се и у значењу *дуж*, *уз*, *поред*. Обична је са динамичним глаголима и показује да се објекат локализације креће у линији локализатора. Такво месно значење овога предлога познато је другим словенским језицима, али не и нашем стандардном језику (Ивић 1951–1952: 180–181). У монографијама о сродним говорима не наводи се посебно, али је регистровано, на пример, у говору Лужнице (Ћирић 1983: 104) и може се наћи међу примерима из *Црнотравског речника* (Стојановић 2009).[6] Потврде:

Заштó тàтко ги бѐга *по крàј*, мóра ги купýје! (К), тàтко тàм се распрàља, а мѝ бѐгамо *по крàј* (Шп), јàганци пýно, рѝпав, рѝпав *по крàј* (Г), *по ѝвицýту* по грѐде нàтура трње (Р), па мѝ ће кóпамо, *по крàј* ће сѐјемо (Г), голѐма шамѝја па ѝма чѝпке *по крàј*, натýрамо (Шп), бѐву и тудѐка такój понападàли *по крàјишта* (Ш).

3.2. Стари инструментал у просекутивном значењу (*ићи ливадом*), са „значењем простора пређеног кретањем, односно простора у границама кога се врши извесна радња” (Ивић 2005: 122), у пчињском говору је замењен аналитичком конструкцијом са предлогом *по* (што је логично, с обзиром на то да је њему најближа значењем била предлошко-падежна конструкција *по* +

[5] Неки од истраживача призренско-тимочких говора посебно издвајају значење „на разним местима исте врсте” и „код разних људи исте врсте” ове аналитичке конструкције (Богдановић 1979: 118; Диниħ 2008: 579; Ћириħ 1983: 104; 1999: 159), а у неким монографијама о овим говорима та се значења не наводе, али се могу уочити међу датим потврдама (Богдановић 1987: 244; Марковић 2000: 228; Тома 1998: 393).

[6] У рукопису поменутог *Црнотравског речника* (Стојановић 2009) наишла сам на ове реченице: Ѝди по крàште, да не гàзиш по бачкóљ; Тѝ кóси по крàјишта а јà ћу кудѐ-е дебѐла травà (подвукла М. Ј.).

локатив; в. Ивић 1951–1952: 177–178). Данас га је лако препознати код именица које представљају појмове са врло израженом површином и дужином:

> па да искочиш нагоре *по планинуту* туде нагоре (П), причаћи, причаја, ишаја, одија *по путу* и си причаја (ЦГ), научила се стока *по путу* да иде (К), кат потераф стоку, *по путу* иде, нигде не скрећа (К), да нађев бабу да доведев, али она фатила *по друк путу* (К), И они фатиф *по друк путу* – баба удавена! (К), Епа, *по туј улицу*, одма туј, надоле, са тај стране, најголема кућа, ете гу туј доле (К), и пројдо онде *по притину* да викам офце (П).

4. Адлативност

4.1. Дифузну адлативност можемо препознати у конструкцијама предлога *по* са ОП именице у значењу „разна места исте врсте", када радња директивног глагола (који је у множини) подразумева усмереност према одређеном циљу, а не лутање по његовим разним тачкама и још, када ту радњу реализују „разни људи исте врсте" (уп. Павловић 2006: 98). Потврде:

> отишли ли нанекуде *по неке_куће* (Р), „Море, рече, море козари, идеф *по куће*, та да се наједев!" (К), натурәф *по остали* (Т), млосина вадише паре *по тај ливаде наше* (Г), а ми *по трње* побегамо, кој куде види (П).

Адлативност, као завршна усмереност, уочава се и „када више јединки завршава своје кретање у различитим тачкама истог оријентира" (уп. Павловић 2006: 37):

> скријемо се *по гору* (Г), па после осташе си *по Извор*, там (ЦГ), та се после отселише, отидоше *по Врање*, там са сәк, у Врање (ЦГ), деца њињи отоше, еднн *по Врање*, еднн *по Македонију* (Тр),

или „када једна или више јединки сукцесивно усмерава своје кретање на разна места исте врсте" (уп. Павловић 2006: 37):

> иде *по куће*, досађа на људи (Л), И он ишаја там *по куће*, *по ковчази*, куде жене, куде невесте, улазија *по дупке*, донеја промену (Р), Пошто је трговац иде *по градови* (Тр), качија се *по тавани* (Ш), Па *по куће*, свуде си идев (лазарице) (К), Идеф си *по куће*, по, идеф си, куде сваку кућу си идеф (К), па бегамо там *по буке*, крије̯емо се (Т), беште *по долине*, *по трње*, крите се (П), *по подруми* се гнетешемо (Т).

4.2. Такође, уз глаголе који значе удар[7] конструкција *по + ОП* добија адлативно значење: „ударити (и сл.) у правцу извесног дела тела са достизањем тога места" (Ивић 1951–1952: 177). У трима последњим забележеним потврдама ове врсте „глагол додира" се подразумева:

> ја му даам, оно неће, ја га удри *по обрас*, он па мене *по обрас* овакој! (К), па кад ме је удрила с кундак туј, *по груди* (Тр), лампа срчана о[д] дувар па њум *по_главу* (П), да има кој да мане з дрво, та њум *по_главу* (П), и татко полак, полак, па лисицу *по главу* – утепа гу (ЦГ).[8]

---

[7] За ове глаголе М. Ивић каже да „носе у себи значење додирнути – или додиривати – извесну површину тела, па се према томе значењу могу назвати глаголима додира" (Ивић 1951–1952: 177).

[8] У истом значењу и уз исту врсту глагола може се, по свему судећи, наћи и аналитичка конструкција са предлогом *преко*: па млатија, вика, *преко ногe*, млатија (П), кад ме она мене

Забележила сам и конструкцију *по + ОП* са именицама које не означавају неки део тела, а употребљене су уз глаголе ударања:

> а оно̏, вика, пу̏ца *по о̏фцете* ка̏мење, ка̏мен преко ка̏мен, каже, врз о̏фце (ЦГ), и та̏м поче̏ја по кафа̏ну да би̏је, *по шишѝња*, *по ча̏ше* (Г).

4.3. Адлативност необележена обавезношћу досезања циља, која подразумева „усмереност објекта локализације ка локализатору-циљу без података о томе да ли се локализатор-циљ и досеже" (Пипер и др. 2005: 190), у истраживаном говору остварује се неколиким предлозима: *куде*, *накуде*, *сприма*, па и предлогом *по* у аналитичкој конструкцији.

Предлог *по*, наиме, може имати и значење секвентивног 'иза', што одговара ситуацији у другим призренско-тимочким и косовско-ресавским говорима, и, такође, у македонском и бугарском језику.[9] Уместо ове аналитичке конструкције у стандардном језику и већини наших дијалеката, затичемо *за + инструментал*. Могуће је, како наводи М. Ивић, да је темпорално значење 'после' предлошко-падежне конструкције *по + локатив* (присутно од најстаријих времена у свим словенским језицима) утицало да се развије поменуто месно значење 'иза' предлога *по* (Ивић 1951–1952: 191–192, 195), или, једноставно, *по + ОП* представља „скраћену" конструкцију *поза + ОП*, са семантичком цртом 'мало иза', како је приметио М. Пижурица.[10] Потврде:

> *по њѝ* поле̏чка и̏де (Г), па си и̏де еда̏н ста̏рəц сə ста̏[п] *по на̏с* (Г), па кəт чу̏јеж да пу̏ца, *по на̏с* нешто да и̏де (Л), ме̏д и ма̏сло да и̏де сəс ва̏с и *по ва̏ши де̏ца* (Л), ни̏е *по њи̏м* и̏демо (Р), па уштр̏кљаф се (говеда), па и̏демо *по њи̏ма*, па не мо̏ж ги сти̏гнемо (ЦГ), о̏н је *по ме̏не* ишə̏ја како во̏да, што̏ му ре̏кну, то̏ј ће је (К), како се̏њка ишло̏, ишло̏ *по коња̏*... (Г), све̏ како се̏њка *по коња̏тога То̏зинога* ишло̏ (Г), испра̏тев га *по ко̏ња* да оти̏де (Шп), и оно̏ кри̏ви 'шепа' ја̏гњето *по о̏фцете* (П), *по њу̏м* ри̏пкəм (К), *по мене* трчѐв Бу̏гари (Т), А кра̏ва, кəт си по̏трча, Ве̏рице, *по ње̏га*... (Г), исповрте̏ па̏ре па *по ње̏га* врљѝ (Р).

Да би конструкција *по + ОП* значила исто што и предлошко-падежна конструкција *за + инструментал* у стандардном језику (а не *по + локатив*: иде *по кући*), битна је семантика именске речи, а и управног глагола. Прво, локализатор мора бити нешто што се и само креће, што није по својој природи статично (као *кућа*, на пример). Друго, важна је и семантика управног глагола. Он је директиван и значи управљено кретање објекта локализаци-

---

с едно_држа̏ље *преко но̏ге*, ја̏ ре̏ко: „О, ту̏го, реко, у̏тепа ме!" (Г). Али је предлог *преко* у овом значењу обележен у односу на предлог *по*, наиме, *преко* се може употребити (поред предлога *по*) уз именицу којом се именује део тела (*прсти*, *лице*), и то обично онај који се појављује у пару (*очи*, *образи*, *уши*, *ноге*, *руке*) или који је очигледно састављен из два дела (*рњка*, *нос*). У складу са овим, може се чути: *удари га преко образ*, *преко груди* или *преко очи*, али не може: *удари га преко главу*.

[9] Предлог *по* у поменутом значењу сасвим сигурно није непознат косовско-ресавским говорима, али на основу досадашње литературе, не може се поуздано утврдити колико је у њима фреквентан (уп. Милорадовић 2003: 274–275), док је обичан у призренско-тимочким говорима (Богдановић 1979: 118; Вукадиновић 1996: 258; Марковић 2000: 229; Михаиловић 1977: 66; Ћирић 1983: 103) и суседном кумановском говору (в. на пример, текст „Царска ќерка" у: Видоески 1962: 282–283).

[10] Ову примедбу изнео је професор Мато Пижурица приликом читања рукописа мог доктората.

је према локализатору који је у покрету (*иде*, *дође*, *оштиде*, *тирчи*, *потирчи*, *рипка*, *криви*). Има и примера где је глагол имплицитно присутан, али и онда је у питању глагол кретања:

> она̀ пред ме̏не, ја̀ *по ње̏м* (Т), И о̀на, ова̀ј самови̏ла чека̀ла, чека̀ла, дрва не̏ма, и *по ње̏га*, *по ње̏га*, па та̀мо оти̏шла: „О, побра̀тиме, а̀јде!” (Шп), она̀ вати̏ла па ис ко̀ла све̏ ги исфрља̀ла, лиси̏ца, а ву̏к *по ње̏ма* и збира̀ја ги (Тр), и̏ди ти̏ напре̏д, уле̏гни па ја̀ ћу *по тре̏бе* (Тр).

Дакле, *по* + *ОП* уз директивни глагол овде значи кретање управљено према циљу, који се, такође, креће, при чему је досезање тога циља ирелевантно. Насупрот овој аналитичкој конструкцији, *поза* + *ОП* у комбинацији са директивним глаголом означава усмерено кретање које се завршава у одређеној тачки.[11]

5. Закључак. У условима радикално упрошћеног деклинационог система говора Горње Пчиње, спацијалним аналитичким конструкцијама са предлогом *по* могуће је исказати значење: а) дифузне индирективности, б) перлативности и в) адлативности.

а) Место радње може се одредити непосредно конструкцијама *по* + *ОП*, које су при том обележене дифузношћу, за разлику од оних са предлозима *у* и *на*, што само по себи значи индирективност и везује се најпре за глаголе мировања (*виде̏ла си па̀вит*, *што ѝма по доли̏ну*), али, исте конструкције уз глаголе усмереног кретања могу се, такође, третирати индирективно у случајевима када је директивност неутралисана дифузношћу (*то̀ј си ла̀зи по на̀с као врца̀*).

б) Аналитичка конструкција са предлогом *по* у испитиваном говору јавља се и у значењу *дуж*, *уз*, *поред*, обично са динамичним глаголима и показује да се објекат локализације креће у линији локализатора (*ја̀ганци пу̏но*, *ри̏пав*, *ри̏пав по кра̀ј*). Поред овог значења, познатог и у другим словенским језицима (мада не и у нашем стандардном језику), перлативност се препознаје још на месту где је некада функционисао стари инструментал у просекутивном значењу (*научи̏ла се сто̀ка по пу̏т да ѝде*).

в) Предлог *по* са ОП именице има адлативно значење у ситуацијама када радња директивног глагола подразумева усмереност према одређеном циљу, а не лутање по његовим разним тачкама (*ѝде по ку̏ће*, *доса̀ђа на љу̏ди*) и уз глаголе који значе удар (*ја̀ га удри̏ по обра̀с*). Међутим, предлог *по* може имати и значење секвентивног ‘иза’ (*ни̏е по њи̏м ѝдемо*), што је слично ситуацији у другим призренско-тимочким и косовско-ресавским говорима, и, такође, у македонском и бугарском језику, али је другачије од стања у већини српских говора.

---

[11] Осим тога, *поза* + *ОП* може се јавити и са значењем индирективности, док *по* + *ОП*, у значењу ‘иза’ не може ићи са глаголима мировања.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Богдановић, Недељко. Говори Бучума и Белог Потока. *Српски дијалектолошки зборник* XXV (1979): 1–178.

Богдановић, Недељко. Говор Алексиначког Поморавља. *Српски дијалектолошки зборник* XXXIII (1987): 7–302.

Видоески, Божо. *Кумановскиот говор.* Скопје: Институт за македонски јазик. Посебни изданија 3, 1962.

Вукадиновић, Вилотије. Говор Црне Траве и Власине. *Српски дијалектолошки зборник* XLII (1996): 1–317.

Диниħ, Јакша. *Тимочки дијалекатски речник*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Монографије 4, 2008.

Ивић, Милка. О предлогу *по* у српскохрватском језику. *Јужнословенски филолог* XIX/1–4 (1951–1952): 173–212.

Ивић, Милка. *Значења српскохрватског инструментала и њихов развој (синтаксичко-семантичка студија)* [Београд, 1954]. Београд: САНУ – Београдска књига – Институт за српски језик САНУ, 2005.

Марковић, Јордана. Говор Заплања. *Српски дијалектолошки зборник* XLVII (2000): 7–307.

Милорадовић, Софија. *Употреба падежних облика у говору Параћинског Поморавља. Балканистички и етномиграциони аспект.* Београд: Етнографски институт САНУ. Посебна издања 50, 2003.

Михајловић, Јован С. *Лесковачки говор.* Лесковац: Библиотека Народног музеја, 1977.

Младеновић, Радивоје. Говор шарпланинске жупе Гора. *Српски дијалектолошки зборник* XLVIII (2001): 1–696.

Павловић, Слободан. *Детерминативни падежи у старосрпској пословној праној писмености.* Нови Сад: Матица српска, 2006.

Пипер, Предраг, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Синтакса савременога српскога језика. Проста реченица*. У редакцији академика Милке Ивић. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005.

Стојановић, Радосав. *Црнотравски речник* (рукопис у припреми за штампу), 2009.

Тома, Пол-Луј. Говори Ниша и околних села. *Српски дијалектолошки зборник* XLV (1998): 1–473.

Ћириħ, Љубисав. Говор Лужнице. *Српски дијалектолошки зборник* XXIX (1983): 1–190.

Ћириħ, Љубисав. Говори Понишавља. *Српски дијалектолошки зборник* XLVI (1999): 7–262.

Marina Jurišić

SPATIAL MEANINGS OF ANALYTIC CONSTRUCTIONS WITH THE PREPOSITION *PO* IN GORNJA PČINJA SPEECH

S u m m a r y

This contribution discusses the spatial meanings of analytic constructions with the preposition *po* in Gornja Pčinja speech, located south-east from Vranje and belonging to the Prizren-Timok dialect area. The declension system of this speech is radically simplified, with the form of the accusative as a *casus obliquus*, while the semantic nuances are expressed by a preposition and the meaning of the governing verb. Spatial constructions of the general case with the preposition *po* here have indirective, perlative and adlative meaning, and what particularly singles out Gornja Pčinja speech in relation to the standard language and most other Serbian dialects except the Prizren-Timok one, is their use with the meanings *duž*, *uz*, *pored* and with the meaning of the sequential *iza*.

Институт за српски језик САНУ
Кнез Михаилова 36, 11000 Београд, Србија
marina.jurisic@isj.sanu.ac.rs

UDC 81'42
Изворни научни рад

Савка Благојевић

„МИ" КАО „МИ" ИЛИ „МИ" КАО „ЈА": ПРВО ЛИЦЕ МНОЖИНЕ КАО ЕКСПОНЕНТ АУТОРОВОГ ПРИСУСТВА У АКАДЕМСКОМ ПИСАНОМ ДИСКУРСУ*

У раду се анализира употреба личне заменице „ми" као експонента ауторовог присуства у тексту. Најпре се даје кратак преглед начина на који се ова појава третира у србистици и славистици и затим се нуде нека од тумачења овакве употребе у академском дискурсу. Разматрају се референцијални потенцијал (Fløttum et al. 2007) и дискурсне функције (Čmejrkova 2007) ове заменице, а затим се помоћу модела Ирене Василеве (Vassileva 1998) утврђују њене функције у академским текстовима српских и енглеских аутора из три академске дисциплине (социологије, филозофије и психологије).

Кључне речи: лична заменица „ми", академски дискурс, референцијални потенцијал, академска дисциплина, преферентност, писана култура.

This paper analyzes the use of the personal pronoun 'we' as an exponent of author's presence in the text. First there is a short review of the ways in which it is treated in the Serbian and Slavic studies, and then some of the interpretations of its use in academic discourse are presented. The paper discusses the referential potential (Fløttum et al. 2007) and discourse functions (Čmejrkova 2007) of this pronoun, then, using Irena Vassileva's model (1998), its functions are determined in academic texts of the Serbian and English authors from three academic disciplines (sociology, philosophy and psychology).

Key words: 'we' perspective, academic discourse, referential potential, academic discipline, preference, written cultures.

1. Увод. Анализа академских чланака аутора са нашег говорног подручја, било да су они написани на матерњем или на страном језику (за потребе међународне дискурсне заједнице – најчешће на енглеском језику) указује на одређени степен недоследности њихових аутора у погледу начина на које они означавају своје присуство у тексту, или, боље речено, на извесну недоумицу у вези са језичким експонентом који треба у ту сврху употребити. Другим речима, чини се да се ови аутори у приличној мери колебају *када* и *да ли* уопште у својим академским текстовима треба да употребе прво лице једнине, односно прво лице множине реферирајући на себе као појединца док, излажући пропозициони садржај, нуде читаоцу и

* Овај рад део је пројекта *Динамика структура српског језика* (178014), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије. Основна идеја рада и његов сажет облик представљени су на Конгресу примењене лингвистике септембра 2009. у Новом Саду, а овај рад представља значајно допуњену и измењену верзију.

своје мишљење, наводе претпоставке, изводе закључке или му се директно обраћају водећи га кроз материју.[1]

Ово питање је, међутим, важно за само креирање академског дискурса, јер сам избор личних заменица помоћу којих аутори испољавају своје присуство у њему, по речима Чи-Хуа Куе (Chih-Hua 1999: 124) „често окрива како аутори текста виде себе, какав је њихов однос према читаоцима, и какав је њихов однос према дискурсној заједници којој припадају". Из тог разлога, нису ретка питања оних који тек отпочињу своју академску писану праксу и размишљају о томе на који начин да представе себе у академском тексту[2] да би били уверљиви у својим исказима, а да притом не звуче наметљиво.

Одговор на ово питање није једноставан, нити се без двоумљења може рећи да су аутори словенског академског дискурса одувек и искључиво користили само прво лице множине као језички израз означавања свог присуства у тексту,[3] мада се то, на први поглед, може тако чинити. Разлог томе лежи, пре свега, у ставу који је деценијама преовладавао у словенском академском дискурсу[4] да аутор академског текста не треба да се издваја из заједнице којој припада, већ да себе увек представља као део те заједнице, односно да субјективни елемент (емфатичко „ја") или потпуно избаци деперсонализовањем својих исказа, или се заклони иза неутралнијег, ауторског „ми" (Васић 2000: 95).

Генерације и генерације истраживача са нашег говорног подручја, кроз наставне предмете као што су *Техника научног рада* и сличне, обучаване су да у својим радовима искључиво користе прво лице множине када говоре о

---

[1] Колебљивост у вези са употребом првог лица једнине, односно првог лица множине као експонента ауторовог присуства у академском тексту, потврдила је и неформална анкета спроведена на Филозофском факултету у Нишу (2009), где већина испитаника (од укупно 36 наставника) није са сигурношћу могла да каже у којим случајевима радије користи прво лице једнине, односно прво лице множине, с тим да су млађи испитаници (за разлику од старијих) тврдили да се пре одлучују за употребу првог лица једнине него првог лица множине, што указује на занимљиву социолингвистичку појаву, чије разматрање, међутим, превазилази оквире овог рада.

[2] Ова недоумица је, чини се, чешћа међу англистима из наше говорне средине, будући да су непрестано изложени двема 'писаним културама' (writing cultures) и њиховим стилским преференцијама.

[3] На ову чињеницу пажњу ми је скренула проф. Весна Половина приликом презентације прве везије овог рада на конгресу примењене лингвистике („Примењена лингвистика данас – између теорије и праксе", Нови Сад, 2009), мада и сама у свом чланку „Вук Караџић у светлу данашње прагматике" (1988: 205–206) признаје да је Вук у својим полемикама стално говорио *ми* „по правилима скромности текстова науке која је владала у Вуково време, а делимично и данас [...] У целини узев, он се држао етикеција научног општења свога и нашег времена".

[4] Сам термин „академски дискурс" у нашој лингвистичкој литератури новијег је датума, и директно потиче из англо-америчке литературе, и мада се термин „научни функционални стил" прашких структуралиста често користи као његова алтернатива (в. Тошовић 2002), он то не може бити: док се код научног функционалног стила у први план анализе стављају његове лексичко-синтаксичке особености, код анализе академског дискурса, у складу са бирмингемском школом анализе дискурса, у први план анализе се стављају његови „корисници", тј. пошиљаоци и примаоци научних информација. Академски дискурс тумачи се као институционално базирани дискурс" (Kaplan 1988: 294). (Више о овоме у: Благојевић 2004).

себи и кад је у питању само један аутор, јер је то начин да се декларишу као чланови академске заједнице и показују своју академску скромност.[5]

2. Досадашња истраживања употребе личних заменице у академском дискурсу. Став, који је деценијама преовладавао у словенском академском дискурсу, да аутор академског текста не треба да се издваја из заједнице којој припада потпуно је у складу са теоријом функционалних стилова, по којој се истицање субјективности сматра нетипичном појавом за научни функционални стил, те и ознаке те субјективности, реализоване кроз употребу првог лица једнине, треба свести на најмању могућу меру. Наиме, анализа научног функционалног стила управо је домен у оквиру кога су се у сербокроатистици, и славистици уопште, вршила истраживања везана за употребу личних заменица првог лица једнине и првог лица множине као експонената ауторовог присуства у њему.

Став према употреби ових заменица у академском, односно научном тексту, недвосмислен је:

> „У научним текстовима аутор настоји да се објективно постави наспрам објекта истраживања, настоји да се дистанцира од онога што говори, да не уноси субјективну ноту [...] Позиција аутора изражава се помоћу 1. лица једнине и множине. Правила кад ће се употријебити једно, а кад друго нису чврста... Ауторским „ми" потенцира се скромност и објективност казивања. У овом стилу 1. лице множине веома често губи конкретно значење и прелази у сферу апстрактности и уопштавања. Обезличавање је доведено до максимума и тиме што се ријетко употребљава 1. лице једнине и што се треће лице врло често даје у неодређено–личном значењу" (Тошовић 2002: 350–351).

Истраживања у вези са употребом личних заменица у овој врсти текстова у сербокроатистици углавном су оскудна, са изузетком неколико краћих разматрања (Тошовић 2002; Васић 1997; 2000; Половина 1988; Шкиљан 1987), док је у русистици референцијалном домену личних заменица, укључујући и личну заменицу „ми", посвећена посебна пажња у функционалном граматичком приступу Лењинградске школе.

Анализирајући подстил научног функционалног стила (научноуџбенички), В. Васић запажа да често тип дискурса у оквиру овог стила може наметнути аутору избор између потпуне деперсоналности исказа и субјективног „ја", и истиче да је „за дискурс дескрипције и констатације примеренија деперсонализација пошиљаоца поруке... док је за дискурс објашњавања, вредновања, а нарочито постављања питања или изрицања претпоставке или недоумице примеренија идентификација пошиљаоца поруке, односно вршиоца радње комуникативног типа" (Васић 2000: 95).

Употреба личне заменице „ми" још један је начин помоћу кога се може избећи идентификација пошиљаоца поруке. Тако Д. Шкиљан истиче да субјективни искази најлакше добијају изглед објективних „ако их прикажемо не као своју властиту тврдњу него као нешто у чему се сви слажу – грама-

[5] Проблематика употребе личних заменица у овом контексту могла би се назвати *„Граматика" академског дискурса* (аналогно наслову поглавља М. Радовановића (1986) *„Граматика" друштвеног статуса*).

тички се то постиже претварањем једнине у множину" (1989: 75). При томе научник не узурпира право да говори у име свих, као што то чине владари и моћници (*pluralis maiestatis*), већ ће се „скроман какав јест, увући у групу и сакрити иза ње и њезина мишљења и послужити ће се 'множином скромност' (*pluralis modestiae*)" (1989: 75).

О преферентности словенских аутора да користе ауторско „ми", тј. о склоности ка „ми" перспективи[6] сведоче и модерна истраживања англиста (Vassileva 1998; Yakhtonova 2002; Čmejrkova 2007; Blagojević 2010), а корени ове појаве налазе се у латинској реторичкој традицији (Čmejrkova 2007), која се, очигледно, наставља до данашњег времена. Из тог разлога, у разматрању које следи, најпре ћемо приказати основне поставке овакве реторичке традиције, а затим ће бити речи о неколико најинтересантнијих интерпретација у модерној примењеној лингвистици које се односе на употребу личне заменице првог лица множине у академском дискурсу када се она користи као експонент ауторовог присуства у њему. У централном делу рада, на корпусу академских чланака српских и енглеских аутора, биће представљени резултати добијени упоређивањем функција које се приписују личној заменици првог лица множине када се она користи у наведеној сврси.

3. Генеза употребе личне заменице „ми" у академском/научном дискурсу. По наводима С. Чмејркове (Čmejrkova 2007: 77), латинска реторичка традиција препоручивала је тзв. *pluralis modestie* или *pluralis auctoris* као одговарајуће језичко средство манифестовања ауторовог присуства у научним текстовима, јер је оно аутору омогућавало да се читоцу обраћа на скроман и ненаметљив начин, што би значило да се инсистирало на тзв. „ми" перспективи.[7] Тиме се сам *садржај* академског текста стављао у први план, што је, у суштини, конвенција чије порекло датира још од аристотелове реторике, која се тумачила као уметност усмерена ка успешном доказивању *истине*, за разлику од реторике софиста, која се развијала као уметност која фаворизује *самог говорника*.

У духу Аристотелове реторике, истина треба да се пренесе читаоцу као врста потпуно објективног извештаја. Да би се избегло све што се може сматрати субјективним, користе се различите форме безличних и пасивних конструкција, генеричких форми (*неко*, *људи*, итд.) или се користе конструкције типа: „на основу чињеница", односно „чињенице указују..." и сл. У ту сврху и онај *ко* преноси истину, аутор текста, треба за себе да користи прво лице множине и на тај начин себе представи као члана, односно припадника шире заједнице, било да је то његова етичка, културна, професионална или дискурсна заједница (*pluralis communis*). Ово последње, „колективно ми", може се, у односу на читаоца и његову позицију, диференцирати на укључујуће и искључујуће „ми" (Vassileva 1998: 173), или се његове функције, као што је

[6] Ово је термин бугарске лингвисткиње И. Василеве (Vassileva 1998:171).

[7] Наравно, овде „ми" перспектива не значи само употребу личне заменице за прво лице множине, већ, будући да је ова појава испитивана и на српском академском дискурсу, она укључује и финитне глаголе, с наставком за прво лице множине, онда када је лична заменица изостављена (као што је познато, то је могуће у српском, али не и у енглеском језику) и присвојне заменице за прво лице множине (*наш*, *наше*, *наша*).

то учинила С. Чмејркова (Čmejrkova 2007: 80) могу разврстати на идеациону, интерактивну и текстуалну, о чему ће бити речи у делу рада који следи.

У сваком случају, интерпретације употребе личне заменице првог лица множине као експонента ауторовог присуства у тексту, јесу вредне пажње не само као врста лингвистичких промишљања већ и као покушај да се код самих креатора академског дискурса развије свест о овој дискурсној појави.

4. Тумачење употребе личне заменице „ми" у академском/научном дискурсу. При анализи академских текстова често није потпуно јасно да ли аутор употребљава заменицу „ми" једноставно као синоним за заменицу „ја", или је ова употреба израз ауторове тенденције да себе представи као део тима, односно одређене заједнице, или је, пак, користи да би се у својим разматрањима (нпр. „Хајде да *размотримо* следеће чиниоце"), „удружио" са својим читаоцем, тј. позвао га на заједничку дискурсну радњу, што се може протумачити као употреба реторичке стратегије којом се читаоцу даје на знање да је он компетентан реципијент разматраног научног садржаја. Често је тешко идентификовати и разлучити правог референта и одредити тачну конотацију заменице „ми" када њу аутор користи реферирајући на себе као појединца. Стога се у литератури налази неколико модела по којима се може интерпретирати референцијални потенцијал[8] личне заменице у првом лицу множине када се она користи као експонент ауторовог присуства у тексту.

4.1. Интерпретација референцијалног потенцијала личне заменице „ми". Једну од интерпретација коришћења „ми" перспективе у академским текстовима нуде норвешки лингвисти К. Флотум и др. (Fløttum et al. 2007: 20) кроз формулацију „неметонимијске" и „метонимијске" употребе првог лица множине, покушавајући да открију које улоге аутори приписују себи када користе заменицу „ми". И неметонимијске и метонимијске употребе ове заменице препознају „искључујуће ми" и „укључујуће ми" у односу на то да ли је (у првом случају) читалац искључен из опсега те заменице, или се, као што је то у другом случају, налази у њеном опсегу.

По наведеном моделу, *неметонимијска* употреба првог лица множине искључујућег типа односи се на следеће случајеве:

1) Више аутора реферира само на себе (*We want* to emphasize again that *we* are not arguing ... '*Желимо* поново да *нагласимо* да се ми не залажемо против...')

2) Аутор или више аутора реферира на себе и на треће лице, или трећа лица[9] (The quality of services that *we have offered*.... 'Квалитет услуга које *ми нудимо*.... (пацијентима)').

---

[8] Под „референцијалним потенцијалом" подразумевамо утврђивање чинилаца које заменица „ми" може укључити (да ли је у питању само аутор, или аутор и читалац, или аутор и његови потенцијални истомишљеници, или аутор који себе види као део друштва, односно заједнице, и сл.). Сама синтагма потиче од истраживачког тима К. Флотум (Fløttum et al. 2007: 20) и употребљена је у поглављу *Cultural Identities and Academic Voices* као одговор на питање на кога се наведена заменица односи.

[9] Овде се под трећим лицем, односно лицима, мисли на стручњаке истог професионалног профила. У примеру који следи аутор текста је лекар који пише извештај о услугама које он и његове колеге лекари пружају пацијентима, те се улоге писца и стручњака спајају у једну.

Неметонимијска употреба првог лица множине укључујућег типа односила би се на следеће случајеве:

1) Аутор или аутори реферирају на себе и свог читаоца (In previous examples, *we had* an argument that expresses ... 'Претходни примери пружили су *нам* аргумент који изражава...').

2) Аутор или аутори реферирају на себе, на свог читаоца и на треће лице, одн. лица (My point is .... to indicate how *we* can use this literature to shed light on... 'Моја намера је ... да назначим како *ми можемо* да користимо литературу којом би се разјаснио...').

Метонимијска употреба првог лица множине искључујућег типа, односила би се на ситуацију која се најчешће назива „ауторско ми", односно када:

1) Аутор (појединац) реферира на самог себе и не укључује читаоца (*We* argue that the results pull in the direction of... '*Ми* сматрамо да резултати иду у правцу...').

Метонимијска употреба првог лица множине укључујућег типа односила би се на ситуацију када:

1) Аутор укључује читаоца у процес излагања проблема и сл., и најчешће има улогу и истраживача и писца узвештаја у исто време (*We* begin with two NPs containing the noun... '*Почињемо* са две именске фразе које садрже именицу...').

2) Аутор се обраћа читаоцу за заједничку дискурсну радњу[10] (*We* may remind ourselves... '*Подсетимо* се...').

Оно што нас опредељује да „ми" тумачимо као „укључујуће" или „искључујуће" готово је увек семантика глагола који прати ову заменицу, а из које недвосмислено можемо видети да ли се одређена дискурсна активност односи само на аутора или и на аутора и на његовог читаоца. Тако је, на пример, неоспорно да се у примеру:

1) As *we* have seen... 'Као што *смо* видели...',

глагол 'видети' односи и на аутора и на његовог читаоца, те се овде „ми" без двоумљења може тумачити као укључујуће, док је у примеру:

2) As *we* have shown... 'Као што *смо* показали...'

очигледно да је само аутор тај који може нешто показати, те је јасно да је овде „ми" искључујућег типа.

Дакле, интерпретација референцијалног потенцијала личне заменице првог лица једнине као начина којим аутор манифестује своје присуство у тексту условљена је највећим делом значењем глагола који га прати, а често је, притом, потребно узети у обзир и цео реченични контекст.

4.2. Функције личне заменице „ми" у академском дискурсу. Код проучавања употребе првог лица множине у академском дискурсу, поред тумачења његовог референцијалног потенцијала, неоходно је анализирати и његове дискурсне функције. У том смислу, оставивши по страни употребу „ми" заменице када је она недвосмислени синоним за заменицу „ја" (*pluralis*

[10] Јасно је да је овде у питању само конвенција, јер је аутор, несумњиво, свестан чињеница које излаже, те њему самом није потребно да се подсети на њих, већ се ово подсећање, уствари, односи само на његовог читаоца.

modestie),[11] С. Чмејркова (Čmejrkova 2007: 80) разматра функције колективног и ауторског „ми" и следећи основне поставке Халидејеве функционалне лингвистике утврђује идеациону, интеракциону и текстуалну функцију коју ова заменица може имати у тексту.

Идеациона функција личној заменици првог лица множине приписује се онда када се из реченичног контекста може утврдити да аутор у датој ситуацији сагледава себе као припадника неке заједнице, са којом дели своје знање, размишљање, навике, норме:

1. When *we mean* a thing as a thing, *we always name* it somehow..., ('Када *мислимо* на ствар као ствар, *ми* је именујемо на неки начин...')
2. While in Czech *we most often answer* with Nevim... ('Када на чешком *ми* најчешће одговарамо са *Nevim*...').

Као што се на основу наведених примера може видети, аутор у оба случаја себе представља као део неке заједнице (у првом – дискурсне, а у другом језичке заједнице).[12]

Интеракциона функција првог лица множине остварује се онда када аутор употребом одређеног глагола упућује позив читаоцу да заједно учествују у процесу читања и резоновања, претпостављања, у навођењу примера и сл.:

1. Let *us* present an example... ('Хајде да *дамо* један пример...')
2. Let *us* suppose... ('Да *претпоставимо*...')
3. What can *we* conclude concerning... ('Оно што *можемо* да закључимо...').

Текстуална функција личне заменице првог лица множине у академском дискурсу односи се на његову употребу при организовању текста, односно служи за коментарисање како се текст развија, како се организују делови који следе, како се формулишу циљеви рада, методе и поступци. Често укључује ауторов позив читаоцу да се подсети на део пропозиционог садржаја који је приказан, односно на део или делове који ће тек бити представљени у тексту. Стога ова функција готово увек интерферира са интеракционом функцијом, јер аутор често са читаоцем дели неку врсту дискурсне праксе, што се може видети на основу следећих примера:

1. Up to now *we* have dealt... ('До сада *смо* се бавили...')
2. Now, *we* shall focus... ('Сада *ћемо* се фокусирати...')
3. *We* shall consider now... ('*Размотрићемо* сада...').

У трећем од наведених примера сусрећемо се са појавом често присутном у словенском академском дискурсу: аутори се не устручавају да уз прво лице множине користе глаголе размишљања, иако је очигледно да је то њихово лично мишљење или став. На српском говорном подручју ова појава је готово конвенционализована, тако да је за аутора академског текста природно да каже:

---

[11] То је очигледно када заменицу првог лица множине прате глаголи типа: *сматрати*, *мислити*, *веровати*, итд., односно глаголи менталних активности.

[12] С. Чмејркова (2007: 82), међутим, упозорава да употреба „колективног ми" понекад може да буде ризична, уколико га аутор користи позивајући се на неспецификовану заједницу чији су чланови заговорници различитих методологија, школа, трендова, итд.

1. *Смашрамо* да овом питању треба посветити пажњу...
2. Овај проблем *шумачићемо* као...

5. Коришћење личне заменице „ми" у академским текстовима енглеских и српских аутора. Истраживање чији ће резултати бити представљени вршено је на корпусу академских чланака енглеских и српских аутора из три академске дисциплине (филозофије, социологије и психологије) и обухватило је укупно тридесет чланака, по петнаест из сваке говорне средине. Циљ истраживања био је да утврди које се функције најчешће приписују првом лицу множине у једној, односно другој групи академских чланака. Три академске дисциплине укључене су у ову анализу с намером да резултати истраживања буду интердисциплинарног карактера и да тиме јасније осликају могуће разлике у односу на културну заједницу којој аутори академских текстова припадају, односно да укажу на прихваћене норме и писане конвенције које владају унутар једне, односно друге заједнице, независно од академске дисциплине.

За потребе овог истраживања коришћен је редуковани модел И. Василеве (Vassileva 1998), која је анализирајући академске текстове аутора из пет језичких заједница (енглеске, немачке, француске, руске и бугарске) утврдила укупно једанаест функција које лична заменица првог лица множине, као начин манифестовања ауторовог присуства, може имати у академском дискурсу. Анализом академских текстова енглеских и српских аутора издвојено је шест функција које лична заменица у првом лицу множине у њима остварује, и то су следеће:[13]

1. Укључивање читаоца у процес аргументације:
   1а. *We* can treat such frameworks as... ('*Можемо* третирати ове оквире...')
   1б. Пре свега *морамо* дефинисати појмове ...
2. Најављивање циља истраживања, методологија и процедура:
   2а. *We* have established two types of... ('Успоставили *смо* два типа...')
   2б. Начин на који *ћемо* третирати овај проблем указује...
3. Изражавање личног гледишта:
   3а. *We* suggest that focusing on... ('*Предлажемо* да фокусирање на...')
   3б. *Ми смо* сигурни да је овај рад отворио више нових питања...
4. Реферирање на сопствене активности:
   4а. *We have concluded* that the findings... ('*Закључили смо* да налази...')
   4б. Добили *смо* податке који сугеришу...
5. Означавање дискурсних радњи:
   5а. Before *we leave* this theme... ('Пре него што *напуштимо* ову тему...')
   5б. Најпре *ћемо* упоредити параметре узорка...
6. Упућивање на текст или на део текста:
   6а. As *we* have said earlier... ('Као што *смо рекли* раније...')
   6б. У другом делу рада *говорићемо*...

За све наведене функције нађени су примери и у енглеском и у српском академском дискурсу, с тим да две групе аутора показују другачије преференције у вези са употребом наведених функција.

[13] Наизменично су навођени примери из анализираних академских чланака енглеских и српских аутора.

6. Поређење коришћења заменице „ми" у енглеском и српском академском дискурсу. У академским чланцима енглеских аутора, „ми" перспектива се најчешће користи када аутор жели да читаоца укључи у процес аргументације (56%), односно да га упути или да му скрене пажњу на нешто што је већ разматрано у тексту или ће се тек разматрати. Много је ређа употреба ове заменице онда када аутор представља циљ свог истраживања (25%), а најређа[14] када аутор износи лично гледиште (11%).[15] У таквим случајевима, енглески аутори ће испред глагола (најчешће глагола менталних делатности, који укључују перцепцију, когницију и емоције), много спремније употребити личну заменице „ја"[16] него што ће то учинити аутори са српског говорног подручја.

У академским чланцима српских аутора, „ми" перспектива се такође најчешће користи када аутор жели да читаоца укључи у процес аргументације (49%), као у примеру: *Можемо* да *очекујемо*..., али исто тако и када аутор анализира податке, наводи методологију рада или процедуру (23%), као у примеру: Утврдили *смо* два начина приступа проблему....

Међутим, за разлику од енглеских аутора, код којих, као што је речено, махом преовладава „ја" перспектива када излажу сопствени став или мишљење, српски аутори много чешће користе заменицу првог лица множине, чак 24% (*Сматрамо* да ће следеће објашњење...).[17] Овакав закључак у сагласности је са закључцима у наведеним истраживањима и С. Чмејркове и И. Василеве, те можемо рећи да је ова конвенција у великој мери подударна са онима које користе аутори из словенских говорних заједница.

Приметна је склоност српских, али и осталих словенских аутора, као што је то запазила И. Василева (2000: 79), да траже сарадњу са читаоцима у вези са апстрактним, теоријским областима знања и истраживања и да у ту сврху користе стереотипске реченице: „Као што *знамо*...", „Као што *нам* је познато...", и сл. У текстовима енглеских аутора еквиваленти оваквог типа су ретки; много чешће се користе пасивне реченичне конструкције са анонимним агенсом као што су: "It is generally known...", "It is widely assumed...".

У анализираним текстовима српских аутора примећена је и честа употреба присвојне заменице „наш, наша, наше" (*наша* земља, *наша* историја, *наш* језик) чиме се потенцира припадност групи, што није случај у енглеском академском дискурсу, где ће се у оваким случајевима употребити или показна заменица (*this country*...'ова земља') или придев (*English language*, *English history*).

Међутим, за разлику од констатације С. Чмејркове (2007) да модерни чешки дискурс показује велику тенденцију ослобађења од „ми" табуа, односно да аутори академских текстова из те говорне средине све више почињу

---

[14] Ово је, по наводима И. Василеве (1998) подударно са функцијама заменице првог лица множине у француским и немачким академским текстовима, али не и у текстовима словенских аутора.

[15] На остале функције, сем три наведене, одлази укупно 8%.

[16] И мада није била намера да се корпус анализира у односу на сваку академску дисциплину понаособ, приметно је да је и код енглеских и код српских аутора далеко фреквентнија употреба заменице „ја" у академским текстовима из области филозофије.

[17] Остале функције, сем наведене три, реализоване су тек са 4%.

да користе „ја” перспективу, то се за српски академски дискурс (бар не у анализираном материјалу из три наведене академске дисциплине) не може рећи;[18] у текстовима из све три академске дисциплине знатно чешће се користи лична заменица у првом лицу множине[19] или безличне реченичне конструкције него заменица у првом лицу једнине. Чини се да српски аутори у својим академским текстовима не користе безличне реченичне конструкције, које јесу иманенто својство научног дискурса, а тиме и академског, само због дискурних конвенција, већ и као врсту реторичке стратегије којом безбедно решавају недоумицу у вези са начином манифестовања свога присуства у тексту.

7. Закључак. Анализа употребе личне заменице првог лица множине у академским чланцима енглеских и српских аутора скренула је пажњу на два аспекта ове дискурсне појаве: најпре, на референцијални потенцијал првог лица множине, односно на могуће интерпретације на кога се *само*, односно, на кога се *све* ова заменица може односити када је употребљена као израз ауторовог присуства у академском дискурсу (метонимијска и неметонимијска, укључујућа и искључујућа употреба заменице „ми”). Затим су разматране дискурсне функције које се овој заменици приписују и утврђено је да су те функције у академском дискурсу енглеских и српских аутора подударне, односно утврђено је шест функција које су идентичне за оба дискурса (1. укључивање читаоца у процес аргументације; 2. најављивање циља истраживања, методологија и процедура; 3. изражавање личног гледишта; 4. реферирање на сопствене активности; 5. означавање дискурсних радњи; 6. упућивање на текст или део текста). Дистрибуција ових дискурсних функција је, међутим, различита, а највећа разлика се уочава код употребе личних заменица уз глаголе који означавају менталне активности и где је лична заменица „ми” очигледна алтернатива за заменицу „ја”. Запажено је да се аутори из српске говорне средине далеко чешће одлучују за „ми” перспективу, што значи да је тзв. *pluralis modestie* прихваћена конвенција у српском академском дискурсу друштвених наука.[20] Такође, утврђено је да у овоме не постоји доследност, што, очигледно, рефлектује стање у области наставе академског писања у нашој средини, која не само да је ретка већ и тамо где постоји не посвећује довољно пажње проблему који је предмет овог рада.

Оно што би могао бити следећи корак у истраживању овог типа јесте утврђивање начина на који аутори у оквиру свог текста варирају употребу личних заменица првог лица једнине и првог лица множине, што би, несумњиво, дало целовитији приступ проблему манифестовања ауторовог присуства у академском дискурсу.

---

[18] О упоређивању употребе првог лица једнине, односно првог лица множине у српском академском дискурсу в. Blagojević 2010.

[19] Постоје и мањи изузеци, а то је код аутора млађих генерација који читају енглеске академске чланке, а и сами објављују своје радове на том језику.

[20] Наравно, овде је реч о писаном академском дискурсу, што не мора да значи да би се исте вредности утврдиле за усмени академски дискурс. Било би занимљиво упоредити управо вредности које можемо добити анализом референцијалног потенцијала и дискурсних функција личне заменице „ми” у писаном и усменом академском дискурсу.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Аристотел. *Реторика*. Београд: Независна издања, 1987.

Благојевић, Савка. Академски дискурс под лупом контрастивне реторике. *Лингвистичке анализе (Зборник у част 25 година Института за стране језике у Подгорици)*. Подгорица: Институт за стране језике, 2004, 97–109.

Благојевић, Савка. *Метадискурс у академском дискурсу*. Ниш: Филозофски факултет, 2008.

Васић, Вера. Ауторизација исказа као израз субјективног става у српској граматици Вука Ст. Караџића. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLIII (2000): 91–97.

Васић, Вера. Аргумент ауторитета у Стевановићевој граматици. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XL/2 (1997): 35–40.

Половина, Весна. Вук Караџић у светлу данашње прагматике. *Научни састанака слависта у Вукове дане* 17/1 (1988): 199–213.

Тошовић, Бранко. *Функционални стилови*. Београд: Београдска књига, 2002.

Шкиљан, Дубравко. *Лингвистика свакодневнице*. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада, 1989.

*

Blagojević, Savka. The Manifestation of Authorial Presence in Academic Discourse as a Sign of Cultural Identity. Vesna Lopičić and Biljana Mišić Ilić (eds.). *Identity Issues: Literary and Linguistic Landscapes*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholar Publishing, 2010, 251–265.

Chih-Hua, Kuo. The Use of Personal Pronouns: Role and Relationships in Scientific Journal Articles. *English for Specific Purposes* 18/2 (1999): 121–138.

Čmejrkova, Svetla. Academic Writing in Czech and English. Eija Ventola, Mauranen Ventola (eds.). *Academic Writing: Intercultural and Textual Issues* (Pragmatics & Beyond: New Series 41). Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 1996, 135–156.

Čmejrkova, Svetla. Intercultural Dialoque and Academic Discourse. Marion Grein, Edda Weigard (eds.). *Dialogue and Culture* () Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 2007, 73–93.

Fløttum, Kjersti et al. Cultural Identities and Academic Voices. Kjersti Fløttum (ed). *Language and Discipline Perspectives on Academic Discourse*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2007, 14–39.

Kaplan, Robert B. Cultural Thought Patterns in Intercultural-Education. *Language Learning* XVI/1–2 (1966): 1–20.

Radovanović, Milorad. *Sociolingvistika*. Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada, 1986.

Vassileva, Irena. Who am I/who are we in academic writing? *International Journal of Applied Linguistics* 8/2 (1998): 163–185.

Vassileva, Irena. *Who is the Author? A contrastive analysis of authorial presence in English, German, French, Russian and Bulgarian academic discourse*. Sankt Augustin: Asgard Verlag, 2000.

Yakhtonova, Tatjana. The Sign of a New Time. Academic Writing in ESP curricula of Ukranian universities. Anna Duszek (ed.). *Intelectual Styles and Cross-Cultural Communication*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 1997, 103–112.

Savka Blagojević

'WE' MEANING 'WE' OR 'WE' MEANING 'I': THE FIRST PERSON PLURAL AS AN EXPONENT OF AUTHORIAL PRESENCE IN ACADEMIC WRITTEN DISCOURSE

S u m m a r y

Authorial presence in academic texts manifested by means of the first person pronoun employment (the 'we' perspective) is an interesting issue both in its theoretical and practical aspects. From the theoretical point of view two issues are especially interesting to investigate. The first one is the referential potential of the 'we' pronoun, which means the interpretation of its scope in terms of the type of its referent – whether it includes only a single author, the author and the potential reader, or the author, the reader and the third person, i.e. some kind of community the author belongs to

(metonymic and non-metonymic uses of the 'we' pronoun). The second issue concerns the discourse functions which can be ascribed to the 'we' pronoun and establishes the functions that it fulfills in academic articles. For the purpose of this paper the discourse functions of the first person plural form have been examined according to the model suggested by I. Vassileva (1998), which, although slightly reduced, proved to be adequate one for examining this phenomenon in academic articles written by English and Serbian writers in three academic disciplines – sociology, philosophy and psychology. The analyses have shown that the same types of discourse functions have been found in two groups of academic papers examined. However, there is varying usage depending on the author. The striking difference in using the 'we' perspective in English and Serbian discourse is for expressing the author's personal opinion and thinking. While most English writers use the 'I' perspective in this case, the Serbian ones prefer the other one. Hence, it can be concluded that the so-called *pluralis modestie* is a widely favored form among Serbian academic writers, and this finding coincides with those established by other researchers of Slavic academic discourse.

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Центар за стране језике
Ћирила и Методија 2, 18000 Ниш, Србија
savkab@ptt.rs

UDC 811.163.41'373:811.511.141'373
Изворни научни рад

Едита Андрић

ЛЕКСИЧКА НЕГАЦИЈА У СРПСКОМ И МАЂАРСКОМ ЈЕЗИКУ*

У раду се истражује негација на нивоу лексике у српском и мађарском језику. Иако два језика типолошки и генетски припадају различитим језичким групама, истраживање је оправдано будући да је негација универзална лингвистичка категорија. Анализирани су најчешћи начини синтетичке негације: у српском језику се то најчешће постиже префиксима *не-*, *без-*, *а-*, *и*, и *дис-*, а у мађарском суфиксом за грађење придева са негативним значењем *-tlan/tlen*, *-talan/telen*, *-atlan/etlen*.
Кључне речи: негација, префикси, суфикси, српски језик, мађарски језик.

This paper investigates negation at the level of the lexicon in Serbian and Hungarian. Although the two languages belong to typologically and genetically different language groups, the research was justified because negation is a universal linguistic category. The analysis included the most frequent ways of synthetic negation: in the Serbian language it is most frequently expressed with the prefixes *ne-*, *bez-*, *a-* and *dis-*, and in Hungarian with the suffix for the formation of adjectives with a negative meaning *-tlan/tlen*, *-talan/telen*, *-atlan/etlen*.
Key words: negation, prefixes, suffixes, Serbian language, Hungarian language.

1. Дефиниција негације. У фокусу анализе негације обично се налази двоструко поимање појма: с једне стране логички, а са друге стране типолошки приступ негацији. Питање негације у ширем смислу је заправо филозофско, тачније логичко питање. Према логичкој дефиницији, негација је унарна логичка операција чија је вредност *истачно* када њен операнд има вредност *нетачно*, и обрнуто. Другим речима, логичка негација претвара *истачно* у *нетачно*, а *нетачно* у *истачно*, односно негација пресликава истину у лаж и лаж у истину. Тако, логичка негација исказа *p* би се писала „~ *p*" и читала „не p". Иначе, логичка негација се назива још и унутрашњом негацијом, која реченичке пресупозиције оставља нетакнутим. Поновним негирањем унутрашње негације добијамо двоструку негацију, у логици је то афирмација. Што значи да је вредност исказа *p* еквивалентна исказу „~ ~ *p*".[1]

Код лингвистичког поимања негације ради се о тзв. спољној негацији, где реченица може бити афирмативна и у случају да денотат на који се негација односи не постоји. За разлику од логичке негације, у језику двострука негација не даје увек афирмацију, већ се ради о природној карактеристици многих језика на основу које уз негирани прилог са заменичким карактери-

* Овај рад је настао у оквиру пројекта *Језици и културе у времену и простору* (178002), који финансира Министарство за просвету и науку Републике Србије.

[1] *Matematikai logika*. <www.inf.u-szeged.hu/oktatas/Tempus/logika.doc> 13.08.2011

стикама обавезно иде и још један маркер за негацију, негирани глагол. Те две негације се не потиру:

Ниг̄де је не видим / Sehol sem látom.
Никад немаш времена / Soha sincs időd.
Ништа се није дог̄одило / Semmi sem történt.

Јесперсен, међутим, скреће пажњу на случајеве када двострука негација може – као у логици – да резултира позитивом. То су случајеви када се испред речи са негативним префиксом налази негатор (Jespersen 1917: 63). Ово важи и за српски (где испред префиксалне речи најчешће стоји негатор са енклитичким облицима помоћног глагола *бити*), а у мађарском налазимо комбинацију одричне речи и изведеног придева са суфиксом: *није немог̄уће / nem lehetetlen*; *не безусловно / nem feltétlenül*.

Оцена шта је позитивно а шта негативно често се не може посматрати лингвистички формално. Шта се сматра позитивним а шта негативним често зависи од контекста, од друштвених околности, па чак и политичких конотација[2] (углавном од екстралингвистичких фактора). У лингвистици негација обухвата језичке елементе чији је циљ да се оспори, негира садржај реченице. *Велики речник страних речи и израза* објашњава овај термин на следећи начин: „Негација 1. порицање, оспоравање, одбијање 2. *лингв.* замена неке тврдње њој супротном тврдњом 3. *лингв.* одрична реч" (Клајн –Шипка 2006).

Оспоравање, супротстављање, порицање, одбијање може се манифестовати на различитим нивоима језика:

1. на нивоу лексике;
2. на нивоу реченичких делова (негирање конституената);
3. на нивоу реченице (одрична реченица);
4. на нивоу текста.

Ми ћемо се у овом раду задржати на првом, лексичком нивоу и бавићемо се контрастивном анализом начина лексичке негације у српском и мађарском језику, са посебним акцентом на префиксалну творбу у српском. Будући да ова два језика типолошки и генетски припадају различитим групама, они имају и другачије језичке инструменте за изражавање идентичних категорија.

2. Језички елементи негирања. Како логичка, тако и језичка негација представља језичку универзалију, јер се негирати може у свим језицима, само што се негација у различитим језицима постиже различитим језичким средствима. Овом приликом ћемо набројати само могућности које се јављају у језицима који су предмет наше анализе. Негација се у српском и мађарском језику постиже:

– помоћу речца за негацију: *не*, *ни* / *nem*, *ne*, *sem*, *se* (ове речи називамо још и негаторима који стоје непосредно испред речи на које се односе);[3]

---

[2] Погледајмо само следеће негиране речи: *монархиста – антимонархиста, револуција – антиреволуција, теист – атеист, сврстан – несврстан, демократа – недемократа, најредњак – ненајредњак, европеизација – неевропеизација.*

[3] У српском језику се негатори *не* и *ни* спајају с енклитичким облицима помоћних глагола *бити* и *хтети*: *нисам, ниси, није, нисмо, ниште, нису; нећу, нећеш неће, нећемо, нећете, неће*, што у мађарском није случај.

– помоћу неодређених заменица са негативним значењем: *нико*, *ништа*, *никакав* / *senki*, *semmi*, *semmiféle*, *semmilyen*;

– помоћу негираних прилога са заменичким карактеристикама: *нигде, никад, никако* / *sehol, semikor, sehogy*;

– помоћу везника, односно конјунктора: *ни – ни*; *ни ти – ни ти* / *se*, *se ... se*, *sem ... sem*;

– помоћу негираног облика глагола: *нема* /*nincs*, *nincsen*, *sincs, sincsen*;

– помоћу предлога:[4] *без*;

– помоћу постпозиција: *nélkül*;

– морфемама са негационим значењем (префиксима: *не-*, *без-*, *а-*, *и-*, односно *im-*, *un-*; суфиксима: *-tlan/tlen*, *-talan/telen*, *-atlan/etlen*);

– помоћу сложеница: *nem* + 2. члан сложенице;

– помоћу глагола са инхерентним супротним значењем: *одбити* / *elutasít*; *одсуствовати* /*hiányzik*;

– афирмативним реченицама са интонацијом и редом речи који изражавају негирање, стварајући тако супротно значење од онога што се у реченицама износи (у литератури је овај начин негирања називан и индиректном негацијом (Jespersen 1917: 22): *Ти се баш разумеш у то! – Értesz is te ehhez!*;

– формалним упитним реченицама: *Кога је брига?* ('никога није брига') / *Kit érdekel?* ('senkit sem érdekel').

Јесперсен објашњава и подударност у облицима негатора у разним језицима. Иако он конкретно говори о енглеском, француском и скандинавским језицима, његову тврдњу можемо довести у везу и са језицима који су предмет наше анализе:

> „The starting point in all three languages is the old negative *ne*, which I take to be (together with the variant *me*) a primitve interjection of disgust, accompanied by the facial gesture of contracting the muscles of the nose... This natural origin will account for the fact that negatives beginning with nasals (*n*, *m*) are found in many languages outside the Indo-Eureopean family" (Jespersen 1917: 6).

Морамо овоме додати да у мађарском осим облика *nem* налазимо и негатор *sem*, који је заправо фузионисани облик речце 'ни' са одричном речју 'не': *se* + *nem*.

Генерално посматрано, можемо констатовати да постоји синтетички и аналитички начин негирања. Лексичка негација спада у прву категорију, пошто се у оквиру једне лексичке јединице изражава негирање исте те лексеме.

3. Префикси. На нивоу лексеме негирање се у српском језику најчешће постиже префиксом *не-*, у тој функцији се јавља и префикс *без-*, док се код речи страног порекла јављају још префикси *а-*, *дис-* и *и-*.

У мађарском не постоје префикси, те овај начин стварања негације није могућ. Код именица се због тога негирање постиже додавањем негатора испред лексеме или помоћу сложеница чији је први члан придев за изражавање негативних карактеристика (*balszerencse*), а лексикализоване негације придева се стварају помоћу суфикса *-tlan/tlen*, *-talan/telen*, *-atlan/etlen*.

[4] У мађарском не постоје предлози.

Мађарски, као аглутинативни језик, поседује широку лепезу суфикса за грађење речи, који имају увек одређену, недвосмислену функцију. Тако поменути суфикс са више варијанти гради придеве који означавају одсуство особине, тј. негирају својство које се добија присуством појма из мотивационе основе:

só – sós – sótlan	/	*со – слан – неслан*
szükség – szükséges – szükségtelen	/	*потреба – потребан – непотребан*
függ – függő – független	/	*висити – зависан – независан*
ismer – ismert – ismeretlen	/	*познавати – познат – непознат.*

Ради се о једном суфиксу са три пара варијанти. Парове чине увек облици са палаталним и веларним самогласником, због принципа хармоније самогласника у мађарском језику. Разлика у паровима је у дистрибуцији самогласника у самом суфиксу, у зависности од тога којој врсти основе се прикључују.

3.1. Префикс не-. На основу радова из ове области који су нам били доступни[5] можемо резимирати да негирање префиксом *не-* у српском језику има четири функције:

а) одрицање неке особине или ствари (што уједно не значи њено укидање, порицање постојања);

б) стварање антонима;

в) придавање неповољног, рђавог значења;[6]

г) стварање парова ‘оствареност’ – ‘неоствареност’.[7]

Корпус за анализу српског језика сачињен је на основу *Речника српскога језика* (2007), а мађарски еквиваленти су дати од стране аутора овог чланка. Мађарски корпус је допуњаван и из једнотомника (*Magyar Értelmező Kéziszótár* 2003).

3.1.1. Придеви. У корпусу су већином нађени придеви, укупно 378 примера са префиксом *не-*. Један део је настао од простих придева, али су већином у питању изведени облици, и то од глагола, помоћу суфикса за означавање особине са потенцијалним подзначењем (морамо овде, међутим, напоменути да су то суфикси првостепених деривата, који не учествују у другостепеној деривацији негираних лексема, што значи да су негиране лексеме настале префиксацијом):

-љив: *недељив* (који се не може делити), *нечитљив* (који се не може читати), *недодирљив* (‘који се не може додирнути’; једино овде можемо говорити о префиксално-суфиксалној творби);

-ив: *неодржив* (који се не може одржати), *недокучив* (који се не може докучити);

-ак: *нечитак* (који се не може читати).

---

[5] Бошков (1981), Гортан-Премк (1987), Грицкат (1961–62), Московљевић (1966), Мразовић, Вукадиновић (1990), Оташевић (1995–96), Пипер (2005), Радовановић (1990), Радовић-Тешић (1987), Ристић (1961–62).

[6] Нпр. *несрећа, незгода, нечовек, невреме, непогода*.

[7] Нпр. *излечив – неизлечив*, *достижан – недостижан*, *проходан – непроходан*, ту се прикључују и они негирани облици који се не користе без негације, као што су: *неизмеран, неизрециви*.

У следећим примерима налазимо префиксацију творбених основа које су добијене помоћу суфикса:

-ан: *небитан*, *небулозан*, *нечастан*, *некарактеран*, *немиран*, *немоћан*;
-ен: *неборбен*, *недруштвен*, *непоштен*, *неслужбен*;
-алан: *неколегијалан*, *некомерцијалан*, *неконвенцијалан*, *нелегалан*;
-ичан: *незваничан*, *нетактичан*, *несебичан*, *непрактичан*.

Придеви са префиксом *не-* означавају негацију својства, тј. негира се значење придева у мотивационој основи, и то:

– немање особине простог придева: *незрео*, *непознат*, *непотпун*;

– потпуно одрицање: *ненаучан*, *нечастан*, *неизражајан*, *неискрен*;

– одрично–потврдно значење, поред одсуства оног што изражава основна реч, указује и на присуство значења супротног из основе (*недобар* означава одсуство доброте али и присуство лошег, злог): *недобар*, *нејак*, *нелеп*, *невелик* итд. Код ових негираних придева постоји и разнокорени синоним: *недобар – лош*; *нејак – слаб,* с тим што је придев са префиксом *не-* стилски еуфемизам, ублажава и ограничава особине из основе: *невелик* није *велик* али није ни *мали*. Низ би гласио овако: *велик – невелик – немали – мали*;

– супротност: *неисправан*, *неправичан*, *непослушан*, *неправилан*;

– значење искључивања, њиме се искључује особина исказана у основи, означава какво нешто није: *несрпски*, *неевропски*, *неалбански*;

– негирани придев приписује некакво негативно значење: *нечовечан*, *несрећан* (‘који има злу срећу’), *непоштен*.

Понекад негиран придев нема сва значења која има мотивациона основа или, пак, негација добија и проширено значење:

згодан пример – незгодан пример
згодна прилика – незгодна прилика (лоша прилика), али:
згодна девојка – незгодна девојка (која изазива сукобе, груба, нељубазна).

Идентични примери се тешко могу пронаћи у другом језику. Док горњи случај нема одговарајуће еквиваленте у мађарском, погледајмо следећи пример:

могуће решење – немогуће решење / *lehetséges megoldás – lehetetlen megoldás*
могуће повећање – немогуће повећање / *lehetséges növelés – lehetetlen növelés*
0 – немогућа деца (неваљала) / *0 – lehetetlen gyerekek*

Већина примера из корпуса у мађарском има еквивалент са суфиксом *-tlan/tlen*, *-talan/telen*, *-atlan/etlen*. Међутим, алтернативно се сви ти примери могу исказати и конструкцијом негатор + придев: *небрушен* – ‘csiszolatlan / nem csiszolt’; *нечастан* – ‘tisztességtelen / nem tisztességes’; *нечитак* – ‘olvashatalan / nehezen olvasható’; *нечовечан* – ‘embertelen / nem emberi’; *недељив* – ‘oszthatatlan / nem osztható’; *недоказив* – ‘(be)bizonyíthatatlan / be nem bizonyítható’; *недокучив* – ‘elérhetetlen / el nem érhető, hozzáférhetetlen / hozzá nem férhető’; *недопустив* – ‘megengedhetlen / meg nem engedhető’; *недорастао* – ‘serdületlen / még nem serdülő, éretlen / még nem érett’; *недоследан* – ‘következetlen / nem következetes’; *недостижан* – ‘elérhetetlen / nem elérhető’. Има случајева када не постоји изведени придев, већ само конструкција са негираним придевом:

неборбен – ‘nem harcias’ (не и ‘harciatlan’); *недраг* – ‘nem kedves, nem kedvelt, nem szeretett’ (‘kedvetlen’ значи нерасположен, а ‘szeretetlen’ се не употребљава); *неискрен* – ‘nem őszinte’ (облик ‘őszintetlen’ не постоји); *неслужбен* – ‘nem hivatalos’ (‘hivatalatlan’ се не може рећи); *непровидан* – ‘nem átlátszó, nem áttetsző’ (‘átlátszótlan’ се не употребљава); *нефункционалан* – ‘nem funkcionális, rendeltetésének meg nem felelő, nem rendeltetésszerű’ (‘funcionálatlan’ може да се изведе, али се ретко користи); *неломљив* – ‘nem törékeny’ (‘töretlen’ се користи само у пренесеном значењу, рецимо дух који се не може сломити); *неприлагодив* – ‘alkalmazkodni nem tudó, nem alkalmazkodó’ (‘alkalmazatlan’ значи да се не може применити, као што видимо има сасвим друго значење); *неуносан* – ‘nem jövedelmező, nem kifizetődő’ (‘jövedelmezőtlen’ не постоји).

Код придева страног порекла се или негира страна реч помоћу негатора (и то тако што се она прилагођава мађарском или се употребљава префикс који се користи у изворном језику) или се проналази одговарајући мађарски придев: *неадекватан* – ‘nem adekvát, nem megfelelő’; *неактиван* – ‘inaktív, nem aktív, tétlen’; *неактуелан* – ‘nem aktuális, időszerűtlen’; *неамбициозан* – ‘nem ambiciózus, nem becsvágyó, nem nagyravágyó, nem törtető’; *нефункционалан* – ‘nem funkcionális, rendeltetésének meg nem felelő, nem rendeltetésszerű’; *недемократски* – ‘antidemokratikus, nem demokratikus’; *непродуктиван* – ‘improduktív, nem produktív, nem vagy keveset termelő, alkotó, nem kifizetődő, nem jövedelemező’; *нереалан* – ‘irreális, nem reális valószerűtlen, megvalósíthatatlan’; *неколегијалан* – ‘nem kollegiális’; *некомфоран* – ‘nem komfortos’.

Неким српским негираним придевима у мађарском одговарају позитивни придеви, они који су антонимни придевима у српским мотивационим основама: *нечист* – ‘piszkos, mocskos’; *нечујан* – ‘halk’; *нејак* – ‘gyenge’; *нејасан* – ‘homályos, ködös, zavaros’; *немоћан* – ‘gyenge, kimerült’; *непотпун* – ‘hiányos’; *недвосмислен* – ‘egyértelmű’; *нееластичан* – ‘merev’; *немаран* – ‘hanyag’; *неисправан* – ‘hibás, rossz’; *неморалан* – ‘romlott, züllött’; *неодлучан* – ‘ingatag, habozó’.

Као еквиваленти српских негираних придева појављују се и сложенице. Други члан сложенице може бити придев изведен од постпозиције *ellen* / ‘против’: *ненародни* – ‘népellenes, nem a nép érdekét képviselő’; *неуставан* – ‘alkotmányellenes’; *незаконит* – ‘törvényellenes’; или придев *mentes* / ‘без’, ‘ослобођен’, или глаголски придев *álló* / ‘отпоран’, односно придев изведен од постпозиције *nélkül*: *нерђајући* – ‘rozsdamentes, rozsdaálló’; *непромочив* – ‘vízálló’; *незапослен* – ‘munkanélküli’.

Иначе, глаголски придеви садашњи и прошли су такође чести у конструкцијама које одговарају српском негираном придеву или трпном придеву у српском: *недраг* – ‘nem kedvelt, nem szeretett’; *нечујан* – ‘nem hallható’; *недоказан* – ‘be nem bizonyított, rá nem bizonyított’; *недокументован* – ‘bizonyítékokkal alá nem támasztott, dokumentumokat nem tartalmazó’; *недоличан* – ‘vkihez nem illő’; *недоречен* – ‘végig el nem mondott, elharapott’; *недостојан* – ‘vkihez nem illő’; *недружствен* – ‘társaságot nem kedvelő, társaságkerülő, emberkerülő’; *непровидан* – ‘nem átlátszó, nem áttetsző’; *неистражен* – ‘nem tanulmányozott, nem kutatott, ki nem derített’; *непредвидив* – ‘előre nem látható’; *непредвиђен* – ‘előre nem látott, nem tervezett’; *неприлагодљив* – ‘nem alkalmazkodó’; *неуносан* – ‘nem jövedelmező, nem kifizetődő’; *неустрашив* – ‘ret-

tenthetetlen, félelmet nem ismerő'; *неваспитан* – 'rosszul nevelt'; *непостојећи* – 'nem létező, hiányzó'; *некажњив* – 'nem büntethető'.

Веома ретко се као еквивалент јавља негатор у улози првог члана сложеница: *непожељан* – 'nemkívánatos'; *недавни* – 'nemrégen, nemrégiben történt, közelmúlt(beli)'; *небрижљив* – 'nemtörődőm'.

Уобичајено је да негирани придев има више синонимичних еквивалената, односно да се може превести на више начина: *ненасељен* – 'lakatlan, néptelen (суфикс), puszta (антонимни придев), be nem népesített (конструкција са негатором)'; *неоштећен* – 'sértetlen (суфикс), ép (придев супротног значења), kárt nem szenvedett (негирање са негатором)'; *непогодан* – 'rossz (антоним), alkalmatlan (суфикс), nem megfelelő (негаторска конструкција)'; *непромишљен* – 'meggondolatlan (суфикс), könnyelmű (антоним)'; *неуморан* – 'fáradhatatlan (суфикс), fáradtságot nem ismerő (негатор)' итд. То, наравно, у већој мери важи за оне придеве који су вишезначни, као нпр.:

непокретан 1. 'mozdulatlan' 2. 'mozgásképtelen' 3. *екон.* 'ingatlan'
непролазан 1. 'járhatatlan' 2. 'el nem múló, nem mulandó, tartós'
непрелазан 1. 'áthághatatlan, megmászhatatlan' 2. *мед.* 'nem fertőző, nem ragályos' 3. 'nem kielégítő, elégtelen' 4. *лингв.* 'tárgyatlan, intranzitív'
неприродан 1. 'nem természetes, természetellenes' 2. 'mesterkélt, erőltetett'

Морфолошки облик префиксално-суфиксалне творбе негираних српских придева у већини случајева је евидентан и у мађарским примерима, а редослед конституената је, наравно, другачији него у српском:

не-о-поз-ив 'vissza-von-hat-atlan', 'vissza nem von-hat-ó'
не-до-дир-љив 'érint-het-etlen'
не-из-држ-љив 'ki-bir-hat-atlan'
не-по-нов-љив 'meg-ismétel-het-etlen'
не-до-ступ-ан 'el-ér-het-etlen', 'hozzá-fér-het-etlen', 'meg-közel-ít-het-etlen'
не-ис-каз-ив 'ki-mond-hat-atlan', 'ki-fej-ez-het-etlen'
не-из-број-ив 'meg-szám-lál-hat-atlan'
не-о-дољ-ив 'ellen-áll-hat-atlan'.

Поменимо још на крају, у вези са негираним придевима, да и у једном и у другом језику – иако формално имају негирани облик – овакви придеви могу да крију и позитивно, или бар неутрално значење: *неборбен* – 'nem harcias'; *недужан* – 'ártatlan, bűntelen'; *неискварен* – 'romlatlan, becsületes'; *неизоставан* – 'feltétlen, okvetlen, elmaradhatatlan, mellőzhetetlen'; *некористољубив* – 'nem haszonleső'; *ненадмашив* – 'felülmúlhatatlan, elérhetetlen'; *неопходан* – 'feltétlenül, okvetlenül szükséges, nélkülözhetetlen'; *ненаметљив* – 'nem tolakodó'; *неоштећен* – 'sértetlen, ép, kárt nem szenvedett'; *непобедив* – 'legyőzhetetlen'; *непогрешив* – 'csalhatatlan, tévedhetetlen'; *непомућен* – 1. 'tiszta, nem zavaros' 2. *фиг.* 'zavartalan, háborítatlan, tiszta'; *неприкосновен* – 'sérthetetlen, érinthetetlen'; *несебичан* – 'önzetlen' итд. То значи да формално негативно обележје не подразумева и негативно значење, а то важи и обрнуто, постоји и неформално негирање у случају разнокоренских антонима: *лош*, *рђав*, *зао*.

3.1.2. Именице. Од 198 именица у корпусу чак 124 су апстрактне именице изведене помоћу суфикса *-ост*. Ови облици, значи, нису настали ис-

искључиво префиксалном творбом, већ су резултат префиксално-суфиксалне творбе од придева. „Формално оне показују могућност двојаког тумачења на плану творбе: 1. према негираном придеву: образован – необразован – необразованост или 2. према апстрактној именици која им је у основи: образован – образованост – необразованост" (Радовић-Тешић 1987: 97). Стана Ристић наводи да се значења оваквих именица са придевом у основи дефинишу типски. Први тип чине именице са значењем „особина/ стање онога који је/што је онакав/онакво (што се исказује основним негираним придевом)" (Ристић 2009: 160); такве су именице *независност*, *неистинитост*, *нелегалност*, *непостојаност* итд. „Други тип чине префиксално-суфиксалне именице чије је значење у смислу 'особина/стање онога који није/што није онакав/онакво' (што се исказује основним негираним придевом)" (Ристић 2009: 160): *немилост*, *неправилност*, *непоквареност* итд.

Од 74 негиране именице 34 су настале од неизведених речи (чиста префиксална творба): *небрига*, *нечовек*, *недисциплина*, *неистина*, *неметали*, *немир*, *неморал*, *неправда*, *непријатељ* итд. Има веома много именица у чијем корену стоји заправо глагол, а основа је девербал, именица настала од глагола. Прво је, значи, дошло до номинализације, такве именице су се лексикализовале, па се затим именице негирају помоћу овог префикса. Понекад је, међутим, веома тешко установити да ли је прво настао глагол или именица, па је дошло до девербализације: *недело*, *немар*, *немоћ*, *недеља*, *недоглед*, *недоношче*, *неизвршење*, *некретнина*, *немаштина*, *непостојање*, *непушач*, *нерад*, *незнање* итд.

Стана Ристић (2009: 161) истиче да функционално-стилско раслојавање негираних именица „условљава и новонастало значење које се реализује у споју префикса не- са основним речима као резултат међусобног утицаја значења творбених елемената.". Најчешћа значења именица са префиксом *не-* су следећа:

а) одсуство, немање ствари, појма који стоји у основи речи: *небрига*, *незнање*, *неистина*, *немилост*, *неслога*, *неред*, *ненасиље* итд. То су апстрактне именице код којих основна и негирана именица стоје у супротности, и оне искључују једна другу. Овакве именице се често користе и за еуфемистичко изражавање, тврди Милица Радовић-Тешић (1987: 97) па уместо *лаж* ми кажемо *неистина*, уместо *ропство – неслобода*, уместо *јаваш̲лук – нерад* итд. Овде се заправо ради о ублажавању негативног садржаја;

б) супротност, опозит ономе што је наведено у основи речи: *невера*, *неуспех*, *несрећа*, *непријатељ* итд. Овде префикс служи као квалификатор, дајући именици негативну конотацију. Ако је реч у мотивационој основи по себи имала неутрално, неодређено значење, она ће аутоматски постати позитивно обојена (Радовић-Тешић 1987: 96), као нпр. *човек – нечовек*, што иначе значи лош, рђав човек;

в) изузимање из скупа који је именован у основи: *неалбанац*, *непливач*, *непушач*, *нечлан*, *неметали*, *непроводник*, *неселица* итд. Функција префикса *не-* овде је класификационог карактера, означава да се неко или нешто изузима, искључује из групе сличних јединки или ствари које су означене у основи речи. Позитивна именица и њен негирани облик чине целину. Како наводи Стана Ристић (2009: 163), „именице овог типа одликују се и

потенцијалним значењем вредносне, негативне оцене.” Она наводи пример именице *несрбин*, која поред основног поседује и значење ‘онај који се не понаша као прави Србин’.

Доста се речи са префиксом *не-* лексикализовало, попримило друго значење, док се основе од којих су настале самостално више не употребљавају, што значи да оне немају ненегирани антонимијски пар: *недаћа*, *недостатак*, *недоумица*, *негодовање*, *неколицина*, *несташица*, *несташлук*, *несвестица*, *неверица*, *нежења* итд. Неке од њих антонимичан однос са основном речју успостављају на основу секундарних значења (*невоља*, *незгода*, *недело* итд.) (Ристић 2009: 160)

Када је реч о мађарским еквивалентима негираних именица у српском, на првом месту треба навести да је највише именица које су изведене од деноминалних (ређе девербалних) придева помоћу суфикса *-tlan/tlen*, *-talan/telen*, *-atlan/etlen*. То практично значи да је основа именица (ређе глагол), којој се првенствено додао поменути суфикс за грађење придева, а затим се тим придевима прикључио наставак за грађење апстрактних именица *-ság* (којем у српском већином одговара наставак *-ост*): *небрига* – ‘gond-atlan-ság’; *недисциплина* – ‘fegyelm-ez-etlen-ség’; *неискуство* – ‘tapasztal-atlan-ság’; *истина* – ‘való-tlan-ság’; *немар* – ‘rend-etlen-ség, gond-atlan-ság’; *немаштина* – ‘nincs-telen-ség’; *немир* – ‘nyug-talan-ság, béké-tlen-ség’; *непажња* – ‘figyelm--etlen-ség, gond-atlan-ság, vigyáz-atlan-ság, udvar-i-atlan-ság’; *немоћ* – ‘kép-telen--ség, tehet-etlen-ség’; *неповерење* – ‘bizalm-atlan-ság’; *неправда* – ‘igazság-talan--ság’; *нерилика* – ‘kellem-etlen-ség’; *нерад* – ‘té-tlen-ség’; *неред* – ‘rend-etlen-ség’; *несаница* – ‘álm-atlan-ság’; *несрећа* – ‘szerencsé-tlen-ség’; *нестрпљење* – ‘türelm--etlen-ség’; *несвест* – ‘eszmél-etlen-ség, öntud-atlan-ság’; *неуспех* – ‘siker-telen-ség’; *незгода* – ‘kellem-etlen-ség’; *недоумица* – ‘bizony-talan-ság’; *несташлук* – ‘csin--talan-ság’; *неверица* – ‘hit-etlen-ked-és’; *неверство* – ‘hű-tlen-ség’; *нечистоћа* – ‘tisztá-talan-ság’; *недоглед* – ‘vég-telen-ség’; *неваспитање* – ‘nevel-etlen-ség’; *незнање* – ‘tud-atlan-ság’; *непоштовање* – ‘tisztel-etlen-ség’; *нерасположење* – ‘kedv-etlen-ség’; *непоштење* – ‘becs-telen-ség, tisztesség-telen-ség’.

Поред деадјективних, сусрећемо се и са простим именицама, које могу имати неутрално значење: *недеља* 1. ‘vasárnap’ 2. ‘hét’; *недођија* – ‘sohaország (Pán Péter országa)’; *непознаница* – ‘talány’; али је много чешћи случај да њихово инхерентно значење носи у себи нешто негативно, неки недостатак: *недаћа* – ‘ínség, nélkülözés’; *немир* – ‘zaj, lárma’; *непогода* – ‘zivatar’; *нерилика* – ‘baj’; *неслога* – ‘viszály’; *недостатак* 1. ‘hiány’ 2. ‘fogyatékosság, hiba’; *несташица* – ‘hiány’; *нечистоћа* – ‘szenny, piszok’; *нечастиви* – ‘a gonosz, a sátán’; *непријатељ* – ‘ellenség’ итд.

Неке од еквивалентних именица изведене су од придева са супротним значењем од онога из мотивационе основе: *немар* – ‘hanyagság’; *немоћ* 1. ‘gyengeség’ 2. ‘kimerültség’; *нејасноћа* – ‘homályosság’; *недвосмисленост* – ‘egyértelműség’; *нееластичност* – ‘merevség’; *неплодност* – ‘meddőség’; *непролазност* – ‘tartósság’; *незаинтересованост* – ‘közömbösség’; *независност* – ‘önállóság’.

Постоји и неколико именица које су изведене од глагола, који такође подразумева радњу са негативним предзнаком: *немир* – ‘zavargás, zendülés’; *нерад* – ‘henyélés’; *негодовање* – ‘ellenkezés, méltatlankodás’; *нестанак* – ‘el-

tűnés, elveszés'; *несвести́ца* – 'szédülés'; *неверица* – 'hitetlenkedés, két(el)kedés'; *недолазак* – 'hiányzás, távolmaradás, elmaradás'; *немашти́на* – 'nincstelenség, szükség, szűkölködés'.

Поред еквивалената у виду изведеница, честе су и сложенице. Ту постоје следеће могућности:

а) први члан сложенице је придев (са негативним значењем), а други је именица: *недаћа* – 'balszerencse'; *несрећа* – 'baleset'; *неуспе́х* – 'balsiker'; *нерасположе́ње* – 'rosszkedv'; *недело* – 'gonosztett, gaztett'; *нежења* – 'agglegény';

б) оба члана сложенице су именице.

Према синтаксичком односу међу члановима, сложенице можемо поделити на:

а) субјекатске сложенице: *неуста́вност* – 'alkotmányellenesség'; *незаконито́ст* – 'törvényellenesség'; *незапосленост* – 'munkanélküliség'; *неслагање* – 'véleménykülönbség';

б) објекатске сложенице: обележена објекатска сложеница: *нерад* – 'semmittevés'; необележена објекатска сложеница: *немилост* – 'kegyvesztettség'; *нерадница* – 'munkakerülő'; *недрушти́вене́ст* – 'társaságkerülés';

в) присвојне сложенице: *неред* – 'rendbontás'; *несугласица* – 'nézeteltérés';

г) адвербијалне сложенице: *неспоразум* – 'félreértés';

д) неорганске сложенице: *невреме* – 'ítéletidő'.

Сложенице са *пет*/*не* су врло ретке у мађарском језику: *немета́ли* – 'nemfém'; *незаборавак* – 'nefelejcs'; *непости́јање* – 'nemlét'; *непушач* – 'nemdohányzó'; *немарност* – 'nemtörődömség'.

Не могу се све лексичке негације у српском језику изразити синтетички у мађарском, стога је веома честа појава да се негирана реч мора исказати аналитички. Најједноставнији начин аналитичког негирања јесте додавањем негатора испред именице: *несту́ручњак* – 'nem szakember'; *несвакидашњица* – 'nem hétköznap'; *неизвршење* – 'nem teljesítés, végre nem hajtás'; *неразумевање* – 'meg nem értés'; *незнање* – 'vminek nem ismerése'; *неадекватност* – 'ami nem megfelő'; *неслога* – 'meg nem értés'.

Честа је појава да се негирана именица у српском преводи придевском синтагмом у којој налазимо придев са негативним значењем (било да се ради о инхерентном значењу или о већ малопре помињаним негираним изведеницама): *нечовек* – 'elvetemült, szívtelen ember, embertelen személy'; *неприлика* – 'kellemetlen helyzet'; *нерадница* – 'lusta nő'; *невреме* 1. 'rossz idő(járás)' 2. 'alkalmatlan idő'; *несугласица* – 'kisebb viszály'; *недогледа* – 'beláthatatlan messzeség'; *недоношчад* – 'koraszülött csecsemők'; *непознаница* – 'ismeretlen dolog'; *нерадник* – 'lusta férfi'; *нерошкиња* – 'meddő asszony'; *незналица* – 'tudatlan, ostoba ember'; *нелагодност* – 'kellemetlen érzés, rossz közérzet'; *непријатељство* – 'ellenséges viszony'; *непријатност* – 'kínos ügy'.

Осим наведених, честе су и експликативне конструкције, као што су: *небојша* – 'félelmet nem ismerő (ember)'; *неједнакост* – 'vminek nem egyforma volta'; *неодмереност* – 'rosszul felmért vmi'; *неопходност* – 'vminek feltétlenül szükséges, nélkülözhetetlen volta'; *непродукти́вност* – 'vmi nem jövedelmező, nem kifizetődő volta'; *нерентабилност* – 'nem kifizetődő gazdálkodás'; *недореченост* – 'végig ki nem mondott vmi'.

Неретко се сусрећемо и са посесивним конструкцијама у којима се изражава:

а) недостатак, одсутност појма из мотивационе основе: *непошшовање* – ‘a tisztelet hiánya’; *неискреносш* – ‘az őszinteség hiánya’; *несигурносш* – ‘a közbiztonság hiánya’; *нешрпељивосш* – ‘tolerancia hiánya’;

б) супротност појму из мотивационе основе: *нефункционалносш* – ‘rendeltetésnek ellentmondó’.

Код именица страног порекла као корелат префиксу *не-* у мађарском налазимо оне које поседују те речи у изворном језику (понекад се оне обликом адаптирају према карактеристикама језика примаоца): *непродукшивносш* – ‘improduktivitás’; *нереалносш* – ‘irrealitás’; *несшабилносш* – ‘instabil állapot, labilitás’.

Сведоци смо и појаве да се једна негирана именица са префиксом *не-* на мађарски може превести на неколико начина, са синонимичним вредностима: *нерад* ‘tétlenség’ (изведена именица од придева помоћу *-tlen*), ‘semmittevés’ (обележана објекатска сложеница), ‘henyélés’ (изведена именица од глагола супротног значења: ‘henyél’); *небрига* ‘nemtörődömség’ (сложеница са негатором, где је други члан девербална именица), ‘gondatlanság’ (изведена именица од деноминалног придева суфиксом *-tlan*), ‘hanyagság’ (изведена именица од придева антонимног значења).

Када пажљиво погледамо примере у српском језику видећемо да се један део именица гради од префиксално-суфиксалних облика,[8] па је деривациона основа заправо била придев (тачније глаголски придев) са префиксом: *не+**до**реченосш, не+**до**следносш*, *не+**ис**квареносш*, *не+**ис**пуњеносш*, *не+**на**плашивосш*, *не+**од**мереносш*, *не+**по**грешивосш*, *не+**по**слушносш*, *не+**про**ценљивосш*, *не+**про**видносш*, *не+**рас**кидивосш*, *не+**у**поредивосш*, *не+**за**посленосш* итд.

Анализирали смо и мађарске еквиваленте ових примера. Можемо закључити да је, иако не код свих, код једног броја именица присутан префикс из мотивационе основе: *не-до-реченосш* – ‘***végig*** ki nem mondott vmi’; *не-досшупносш* – ‘***hozzá***férhetetlenség’; *не-ис-пуњеносш* – ‘***ki***töltetlenség’; *не-наплашивосш* – ‘***meg***fizethetetlenség’; *не-од-мереносш* – ‘***meg***fontolatlanság, rosszul ***fel***mért vmi’; *не-о-шуђивосш* – ‘***el***idegeníthetetlenség, ***el***tulajdoníthatatlanság’; *не-по-бедивосш* – ‘***le***győzhetetlenség’; *не-при-сшупачносш* – ‘***hozzá***férhetetlenség’; *не-про-ценљивосш* – ‘***fel***becsülhetetlenség’; *не-про-ходносш* – ‘***át***hatolhatatlanság’; *не-про-мишљеносш* – ‘***meg***gondolatlanság’; *не-про-видносш* – ‘***át***láthatatlanság’; *не-рас-кидивосш* – ‘***szét***téphetetlenség, ***el***szakíthatatlanság, ***el***választhatatlanság’; *не-у-поредивосш* – ‘***össze***hasonlíthatatlanság’; *не-у-рачунљивосш* – ‘***be***számíthatatlanság’.

На основу анализе можемо закључити да подела негираних именица на основу функција префикса *не-* не утиче у великој мери на начин изражавања еквивалентних облика тих истих именица на мађарском језику. Могли бисмо, ипак, извести неке веома опште, начелне констатације, које би додатним истраживањима требало потврдити:

---

[8] Функција ових префикса је да чини изворни глагол од којих су настале именице или придеви свршеним, односно да радња означава тоталитет.

а) Изведеним именицама од придева са суфиксом *-tlan/tlen*, *-talan/telen*, *-atlan/etlen* (као – сада већ можемо слободно закључити – најчешћим еквивалентима негираних именица у српском језику) најчешће се преводе оне именице које по значењу спадају у прву групу, именице које означавају одсуство, немање ствари, појма који стоји у основи речи.

б) Именицама из друге семантичке групе, које значе супротност, опозит оном што је наведено у основи речи најчешће одговарају сложенице: *неусп̄ех* – ‘balsiker’; *несрећа* – ‘balszerencse’ или синтагме: *нечовек* – ‘elvetemült, szívtelen ember, embertelen személy’ итд.

в) Трећа група, у коју спадају именице које означавају изузимање из скупа који је именован у основи, преводи се на најразличитије начине, помоћу негатора, конструкцијама, али и сложеницама, неретко и антонимима: *неалбанац* – ‘nem albán’; *неп̄ливач* – ‘úszni nem tudó’; *неп̄ушач* – ‘nem dohányzó’; *нечлан* – ‘vminek nem tagja’; *немет̄ал* – ‘nemfém’; *неп̄роводник* – ‘szigetelő’; *неселица* – ‘honos’ итд.

3.1.3. Прилози. Од 121 прилога у корпусу са префиксом *не-* 104 означава начин, а већином је реч о модално-модификативним прилозима, изведеним од придева.

У мађарском корпусу налазимо највише (94) деадјективних прилога (насталих од придева који у проширеној основи имају суфикс *-tlan/tlen*) са суфиксом *-ul/ül*: *нечасно* – ‘tisztességtelenül, becstelenül, aljas módon’; *нечовечно* – ‘embertelenül, kegyetlenül’; *нечујно* – ‘nesztelenül’; *недисцип̄линовано* – ‘fegyelmezetlenül’; *недокумент̄овано* – ‘dokumentálatlanul’; *недост̄ојно* 1. ‘méltatlanul’ 2. ‘illetlenül’; *нехот̄ице* – ‘akaratlanul, nem szándékosan, önkéntelenül, véletlenül’; *неисп̄равно* – ‘szabálytalanul, helytelenül’; *неист̄инит̄о* – ‘valótlanul’; *некулт̄урно* – ‘modortalanul, faragatlanul, neveletlenül’; *нелаг̄одно* – ‘kényelmetlenül, kellemetlenül’; *неосновано* – ‘alaptalanul’.

Осим наведеног суфикса за грађење прилога у корпусу се на другом месту налазе прилози са наставком *–n/an/en*, који се додаје простом или придеву изведеном помоћу девербалних односно деноминалних суфикса и користи се câм: *нечујно* – ‘halkan’; *нејасно* – ‘homályosan, zavarosan’; *нељубазно* – ‘hidegen, ridegen’; *ненормално* 1. ‘rendellenesen, különösen’ 2. ‘abnormálisan’; *необично* – ‘különlegesen, furcsán’; *неозбиљно* – ‘könnyelműen’; *неп̄осредно* – ‘személyesen’; *неп̄от̄ребно* – ‘fölöslegesen’; *неп̄оверљиво* – ‘gyanakvóan, kétkedően’; *неп̄равилно* – ‘hibásan, tévesen’; *неп̄рест̄ано* – ‘folyton, állandóan’; *неп̄ирродно* – ‘mesterkélten, erőltetetten’; *неуст̄раживо* – ‘bátran’; *нездраво* – ‘károsan’; или се тако изведен налази у конструкцијама са негатором: *неадекват̄но* – ‘nem megfelelően’; *неформално* – ‘nem hivatalosan’; *неискрено* – ‘nem őszintén’; *неједнако* – ‘nem egyformán’; *нелог̄ично* – ‘nem logikusan’; *нелојално* – ‘nem lojálisan’; *ненамет̄љиво* – ‘nem tolakodóan’; *неп̄ирродно* – ‘nem természetesen’; *неп̄роп̄исно* – ‘nem szabályosan’; *нерадо* – ‘nem szívesen’; *нерент̄абилно* – ‘nem kifizetődően, nem rentábilisan’; *неуверљиво* – ‘nem meggyőzően’.

Поред деривације, налазимо и неколико примера са постпозиционом конструкцијом *nélkül*/‘без’: *недокумент̄овано* – ‘bizonyítékok nélkül’; *неосновано* – ‘ok nélkül’; *нет̄ремице* – ‘szemrebbenés nélkül’; као и са синтагмамама

придев + *módon*, и то уз придеве са негативним значењем без негатора, а уз позитивне придеве налазимо и речцу *нет*: *нечасно* – ‘aljas módon’; *недолично* – ‘nem méltó módon’; *недопустиво* – ‘meg nem engedhető módon’; *неједнако* – ‘eltérő módon’; *непријатељски* – ‘ellenséges módon’.

Глаголски прилог се врло ретко јавља, забележили смо га само у два случаја: *неодлучно* – ‘habozva’; *неустрашиво* – ‘félelmet nem ismerve’.

Има и неколико негираних ситуативних и модалних прилога, међу којима и оних са заменичким карактеристикама, и то:

– ситуативно-локални прилози: *негде* – ‘valahol, néhol’; *недалеко* – ‘nem messze, nem távol, közel’;

– директивни, за изражавање правца: *некамо* – ‘valahová, valamerre’; *некуда* – ‘valahová, valamerre’;

– ситуативно-темпорални, за изражавање времена: *недавно* – ‘nemrégiben, a közelmúltban’; *недуго* – ‘nemsokára, nem sok időre rá’; *некад* 1. ‘valamikor, egyszer, egykor’ 2. ‘néha, olykor’; *негде* – ‘valamikor’.

Они се у мађарском изражавају стварним негираним прилозима (*nem messze*, *nem távol*, *nem közel*, *nemrég*, *nemsokára*, *néha*, *olykor*) или неодређеним заменицама (*valahol*, *néhol*, *valahová*, *valamerre*, *valamikor*).

Има и модално-квантификативних прилога, који означавају неодређену количину нечега: *неколико* – ‘néhány’; *нешто* – ‘egy kicsi(t), egy kevés, egy keveset, kevéske, valamicske’; *неизмерно* – ‘nagyon’; и модално-модификативних прилога: *некако* 1. ‘valahogy(an), valamiképp(en)’.

3.1.4. Глаголи. У корпусу је нађено осам глагола који почињу са не-. Међутим, ови глаголи нису сви негирани, јер “...не- иначе није глаголски префикс, осим у *недостајати* и у немотивисаном *нестати*” (Клајн 2003: 290). Као разлог томе се може навести чињеница да се глаголи у готово свим језицима негирају помоћу негатора. Ми ћемо овде ипак набројати глаголе из корпуса, не упуштајући се у разматрање њиховог начина творбе, јер они сви у свом значењу садрже неку негативну семантику:

– један је повратни: *нећкати се* – ‘szabad**kozik**, habozik, vona**kodik**’,

– четири су непрелазна: *недостајати* – ‘hiányzik, nincs elég’; *негодовати* – ‘ellen**kezik**, ellenáll, méltatlan**kodik**’; *нестајати* 1. ‘eltűnik, elvész’ 2. ‘fogytán van’; *нестати* 1. ‘elveszik eltűnik’ 3. ‘elfogy, kifogy’ 4. ‘elpusztul, elveszik’,

– а два прелазна: *негирати* – ‘tagad’; *немати* – ‘nem birtokol, nincs, hiányzik’.

Интересантно је да у готово свим мађарским еквивалентима налазимо глаголе који у свом инхерентном значењу крију нијансу негирања, као што су *fogy*, *hiányzik*, *tűnik*, *vesz(ik)*, *tagad*, *nincs*, *pusztul*, *ellenkezik*, *ellenáll*, чије негативно значење додатно потенцирају глаголски префикси. Једино се као синонимни облици на два места јављају конструкције са негатором: *nincs elég* (немати довољно), *nem birtokol* (не поседовати).

3.2. Остали префикси за негацију

3.2.1. Префикс без-. Префикс *без-* означава негацију речи којој се припаја, наглашава одсуство особине или својства које се очекује у датом контексту, без обзира на то да ли је то својство позитивно или негативно. Нај-

више је придева, али има и доста деадјективних именица са суфиксом *-ост* или се префикс „комбинује са суфиксом *-је* у именицама које значе стање: *безнађе*, *бесћуће*, *безумље*, *безакоње*, *безвлашће*, *бесцење*“ (Клајн 2002: 204). Као еквивалент се у мађарском поново најчешће јавља суфикс *-tlan/tlen*, *-talan/telen*, *-atlan/etlen*: *бесмисао* – ‘értelmetlenség’; *безбожан* – ‘istentelen’; *безалкохолно* – ‘alkoholmentes’; *безболан* – ‘fájdalmatlan’; *безвредан* – ‘értéktelen’; *безвремен* – ‘időtlen’; *безглавље* – ‘fejetlenség’; *безгласан* – ‘hangtalan’; *безгрешан* – ‘bűntelen’; *бездан* – ‘szakadék’; *бездушан* – ‘lelketlen’; *безизражајан* – ‘nem kifejező’; *безосећајан* – ‘érzelmetlen’; *безвољан* – ‘kedvetlen, lehangolt, rosszkedvű’; *безбрижан* – ‘gondtalan’; *безизлазан* – ‘kilátástalan’; *безграничан* – ‘határtalan’; *безличан* – ‘személytelen’; *безукусан* – ‘ízetlen’.

Дана Бошков у чланку *Придевска негација префиксима* (1981) наводи међутим, да придев са префиксом *без-* не негира само придев из основе, већ му често додељује и друго значење: *вољан* (бити спреман) – *безвољан* (бити мрзовољан, лењ); *брижан* (забринут) – *безбрижан* (ведар, расположен). Додајмо још и примере: *бедан* (јадан, несрећан) – *безбедан* (сигуран); *образан* (са образом) – *безобразан* (дрзак, без срама). Интересантно је да се особина којом се изражава да неко нема стида, који се не стиди својих поступака, а уједно је и дрзак, у српском изводи од именице *образ*, а у мађарском од именице ‘око’ (*szem – szemtelen*). У српском такође постоји синоним *безочан* за непристојну, дрску особу, али се ређе користи јер има интензивније значење, какво има придев *arcátlan* (од именице *arc* ‘образ’, дословно безобразан) у мађарском језику.

3.2.2. Префикси а-, дис-, и-. Префикси *а-*, *дис-*, *и-* маркирани су у односу на придеве истог корена са префиксом *не-*. Готово искључиво иду уз стране речи и изражавају однос комлементарне супротности, када „поништавање једне лексичке јединице имплицира потврђивање друге и обрнуто: потврђивање једне имплицира поништавање друге јединице” (Бошков 1981: 65). Неки лингвисти сматрају да ови префикси изражавају апсолутно одрицање, које је наглашеније од негације префиксом *не-*, тј. да се јавља тенденција семантичке диференцијације (Драгићевић 1996: 34); према томе, *алогичан* означава потпуно одсуство логике и није исто што и *нелогичан*, који је у мањој мери логичан:

алогичан – нелогичан – логичан / logikátlan – nem logikus – logikus
аморалан – неморалан – моралан / amorális – erkölcstelen – morális

И у мађарском постоји реч *alogikus* са значењем ‘супротан логици, алогичан’, али се ретко користи. Уместо њега користи се *logikátlan* за одсуство логике, док се за средњи ступањ користи придев са негатором *nem logikus* (‘није логичан’). За потпуно одсуство моралних вредности у мађарском језику паралелно постоје облици *amorális* и *immorális*. Интересанто је и то да у оба језика постоје облици са префиксима *а-* односно *аб-* (*анормалан / абнорамалан – anormális /abnormális*).

И префикс *дис-* негира значење из основе речи. И овде је присутна градација између позитива, антонима (са префиксом *дис- / disz-*) и негираног придева:

хармоничан – нехармоничан – дисхармоничан
harmonikus – nem harmonikus – diszharmonikus
пропорционалан – непропорционалан – диспропорционалан
proporciós – nem proporciós – diszproporciós

У српском се користи префикс *и(н)-* испред неких страних речи, а у мађарском су то префикси *im-* или *in-*. То је префикс коју страна реч приликом преузимања већ поседује: *имобилан* – 'immobil'; *имобилизација* – 'immobilizáció'; *импотентан* – 'impotens'; *индискретан* – 'indiszkrét'.

Понекад као еквивалент мађарском облику са *im-* у српском налазимо придев са префиксом *не-*: *непопуларан* – 'impopuláris'; *непарламентаран* – 'imparlamentáris'; *немогућ* – 'imposszíbilis'; *непрактичан* – 'impraktikus'; *непродуктиван* – 'improduktív'; *неадекватан* – 'inadekvát'; *неартикулисан* – 'inartikulált'; *неактиван* / *инактиван* – 'inaktív'.[9]

Мађарски је сачувао и префикс *un-* у неким позајмљеницама: *unfair* (nem tisztességes) – нефер; *unformatted* (nem formázott) – неформатиран; *unintelligens* (nem értelmes) – неинтелигентан; *unpraktikus* (gyakorlatiasságot nélkülöző, célszerűtlen) – непрактичан; *unszimpatikus* (ellenszenves) – несимпатичан. Као што видимо, у српском се као еквивалент јавља префикс *не-*. Префикс *un-* је изворно енглески облик, док *in-* потиче из латинског, мада су оба, из праиндоевропске перспективе посматрано, истога порекла (Jespersen 1917: 139).

4. Мађарске сложенице. Већ смо поменули да је веома мало сложеница са негатором *nem* као првим чланом. У мађарском једнотомнику има укупно 23 овакве речи, од којих је седам придева. Оне се углавном на српски преводе помоћу придева са префиксом *не-*, или придевом са негативним значењем: *nembánom* – индиферентан, нехајан; *nemkívánatos* – непожељан; *nemleges* – негативан, негиран, одричан; *nemszeretem* – избирљив; *nemtelen* – простачки, прост; *nemdohányzó* – непушачки; *nemtörődöm* – нехајан, индолентан.

Именица има пет, и осим једне, све су изведене од глагола: *nemdohányzó* – непушач; *nemlét* – непостојање; *nemtetszés* – негодовање, несвиђање; *nemulass* – казна; *nemtörődöm* – немар, немарност. Остале речи спадају у категорју прилога, везника, узвика: *nemde* – зар не?; *nemegyszer* – не једном; *nemigen* – не баш, не у великој мери, врло мало, слабо; *nemkülönben* – исто тако; *nemrég* – недавно; *nemritkán* – неретко; *nemsoká* – не задуго, ускоро, убрзо; *nemcsak* – не само; *nemhogy* – није да, камоли; *nemhiába* – није узалуд; *nemjóját* – богаму.

5. Закључак. Можемо закључити да се и у мађарском и у српском језику негација може изразити синтетички. Док се то у српском углавном постиже префиксацијом (или префиксално-суфиксалном творбом), у мађарском су на првом месту у овој функцији суфикси за грађење негативних придева. Од тих придева се даљом деривацијом изводе именице, глаголи, па чак и прилози. Српском негираном придеву, осим суфиксалних елемената, одго-

[9] Поменимо само да су ови облици пронађени у мађарском речнику страних речи, у свакодневном говорном језику се не користе.

вара антонимни придев у мађарском или конструкција са негатором (тада већ говоримо о негацији реченичних конституената). Именицама са префиксом *не-* на првом месту одговарају оне које су изведене од горе поменутих придева, затим антоними, и ретко сложенице (морамо приметити да чак ни у овом случају није најзаступљенија подгрупа код које је негатор први члан). У оба језика постоје прилози са негативним значењем који најчешће учествују у двострукој негацији. Из овог чланка се може закључити да типолошки и генетски различити језици језичке универзалије претежно изражавају у складу са својим основним типолошким карактеристикама.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Бошков, Дана. Придевске негације префикса не-, а-, без-. *Наш језик* XXV/1–2 (1981): 63–67.

Гортан-Премк, Даринка. О семантичком односу деривата према творбеној основи. *Научни састанак слависта у Вукове дане* 16/1 (1987): 101–107.

Грицкат, Ирена. О антонимији. *Зборник за филологију и лингвистику* IV–V (1961–62): 87–90.

Грицкат, Ирена. О неким проблемима негације у српскохрватском језику. *Јужнословенски филолог* XXV (1961–62): 116–135.

Драгићевић, Рајна. О правим именичким и придевским антонимима. *Јужнословенски филолог* LII (1996): 25–39.

Клајн, Иван. *Творба речи у савременом српском језику* 1, 2. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Матица српска – Институт за српски језик САНУ, 2003.

Клајн, Иван, Милан Шипка. *Велики речник страних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј, 2006.

Московљевић, Јасмина. О подизању негације у српском језику. *Јужнословенски филолог* LII (1966): 89–98.

Мразовић, Павица, Зора Вукадиновић. *Граматика српскохрватског језика за странце*. Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1990.

Оташевић, Ђорђе. Значење придева са префиксом не-. *Наш језик* XXX (1995–96): 89–95.

Пипер, Предраг. Негација. Предраг Пипер и др. *Синтакса савременога српскога језика Проста реченица* (ред. Милка Ивић). Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005, 963––982.

Радовановић, Милорад. Номинализација и негација. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XXXIII (1990): 407–416.

Радовић-Тешић, Милица. Творба именица с префиксом не- у савременом српскохрватском језику. *Научни састанак слависта у Вукове дане* 16/1 (1987): 93–100.

Речник српскога језика. Нови Сад: Матица српска, 2007.

Ристић, Олга. Функција префикса не- у неким именичким и придевским композитима. *Јужнословенски филолог* XXV (1961–62): 385–393.

Ристић, Стана. Модификаторске функције префикса не-. *Модификација значења и лексички модификатори у српском језику.* Београд: Институт за спрски језик САНУ, 2009, 157–180.

*

Jespersen, Otto. Negation in English and Other Languages [1917]. *Selected Writings of Otto Jespersen*. London – Tokyo: George Allen & Unwin Ltd. – Senjo Publishing Co. Ltd., 3–151.

Magyar Értelmező Kéziszótár, Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003.

Matematikai logika. <www.inf.u-szeged.hu/oktatas/Tempus/logika.doc> 13.08.2011

Edita Andrić

LEXICAL NEGATION IN SERBIAN AND HUNGARIAN

S u m m a r y

This paper investigates the ways in which negation at the level of the lexicon is expressed in the Serbian and Hungarian languages. One can conclude that, both in Hungarian and in Serbian, negation can be expressed synthetically. While in Serbian it is usually done by prefixation, in Hungarian the suffixes are the primary means for the derivation of negative adjectives. From these adjectives further derivation creates nouns, verbs and even adverbs. The Serbian negated adjective, in addition to these suffix elements, corresponds to the antonymical adjective in Hungarian or to the construction with a negator (then one already talks about the negation of sentential constituents). Nouns with the prefix *ne*- in the first place correspond to the nouns derived from the above-mentioned adjectives, then to antonyms, but rarely to compounds (one has to mention that, even in this case, the subgroup in which the negator is the first member is not the most frequent one). In both languages there are adverbs with a negative meaning which mostly take part in double negation. On the basis of this paper, one can conclude that typologically and genetically different languages usually express language universals in accordance with the characteristics of their languages.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за хунгарологију
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
andrice@sbb.rs

UDC 811.133.1'37:811.163.41'37
Изворни научни рад

Драгана Дробњак
Снежана Гудурић

ФРАЗЕМИ ИЗ СЕМАНТИЧКОГ ПОЉА 'СМРТ' У ФРАНЦУСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ*

У раду се анализирају француски и српски фраземи из семантичког поља 'смрт'. Указујемо на евентуална формална и семантичка поклапања, без претензија да обавезно пронађемо еквиваленте за сваки француски или српски фразем. Ексцерпирани из више француских и српских општих и фразеолошких речника, фраземи су сврстани у две групе према томе да ли својим значењем упућују на смрт или, пак, имају метафоричко значење, упркос присуству конституената из семантичког поља 'смрт'.
Кључне речи: смрт, фразем, француски, српски.

This paper analyzes French and Serbian phrasal units from the semantic field 'death'. We indicate the possible formal and semantic correspondences, without pretensions of obligatorily finding the equivalents for every French or Serbian phrasal unit. Excerpted from several French and Serbian general and phraseological dictionaries, the phrasal units were classified into two groups according to whether their meaning refers to death or, otherwise, that they have a metaphorical meaning, in spite of the presence of the constituents from the semantic field of 'death'.
Key words: death, phrasal unit, French, Serbian.

1. Увод. Смрт се најчешће одређује негативним онтолошким и аксиолошким значењем као празнина, ништавило, ништа, и обично се дефинише нечим познатим. Смрт је, такође, и својеврсна метафора непостојећег, искуство које нам недостаје (Јовановић 1992).

Свака традиција гради веровања, митове и обреде везане за феномен смрти у складу са својим историјским, религиозним и културолошким особеностима. Овим радом желимо да осветлимо феномен смрти у француској и српској традицији и то поређењем фразема[1] из семантичког поља 'смрт'.[2] Установићемо евентуална формална и семантичка поклапања међу њима, без претензија да обавезно нађемо еквиваленте за сваки француски или

* Рад је урађен у оквиру пројекта *Језици и културе у времену и простору* (178002), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

[1] Под фраземом подразумевамо устаљену језичку јединицу састављену од двеју или више речи које не задржавају своја значења, већ целокупан склоп има јединствено значење и граматички и семантички је непроменљив (Драгићевић 2007).

[2] Темом смрти у хрватској фразеологији бавиле су се Маја Опашић и Маја Грегоровић (Opašić – Gregorović 2011).

српски фразем. Грађа је прикупљена из општих и фразеолошких речника два посматрана језика[3] и обухвата фраземе који се односе на смрт, било садржајем, било конституентима. Одабрани фраземи сврстани су у две групе: прву чине они који својим конституентима и/или семантиком упућују на концепт смрти, а другу они чији конституенти припадају семантичком пољу 'смрт', али чија семантика не упућује на саму смрт. У оквиру ове две наведене групе разликоваћемо подгрупе у зависности од специфичних значења појединих фразема.

2. Фраземи који се односе на концепт смрти. Фраземе који се односе на концепт смрти поделићемо у две скупине, и то према семантичким пољима 'време смрти' и 'околности смрти'.

Поред фразема који у свом саставу имају основни конституент *mort* / *смрт* или конституенте који својом семантиком директно упућују на њу (нпр. *tombe* / *гроб*, *mourir* / *умрети*), у овој групи наћи ће се и фраземи који се односе на концепт смрти, иако ниједан њихов конституент то директно не изражава.

2.1. Семантичко поље 'време смрти'. У оквиру овог семантичког поља можемо да издвојимо три подгрупе фразема према томе да ли се они односе на тренутке непосредно пред смрт, на сам тренутак смрти или на време после смрти.

2.1.1. Време пре смрти. У ову групу уврстиле смо фраземе који упућују на последње тренутке живота, односно на сигурну блиску смрт.

И у француском и у српском језику само у појединим фраземима налази се конституент *mort / смрт*. Српски језик поседује још једну лексему са истим кореном и, у овом контексту, са истим значењем, која постоји само у локативу једнине – *на самрти*.[4] У српском делу корпуса јавља се и придев изведен од ове именице – *самртнички*:

être aux portes de la mort / бити на прагу смрти;
être à la mort / бити на самрти;
sentir le souffle de la mort / осећати дах смрти;
être sur son lit de mort / бити на самртничкој постељи;
être à l'article de la mort.

Фраземи *être à deux doigts de la mort* и *бити на корак од смрти* једнако се користе за особу којој се ближи смрт, као и за ону која се налази у смртној опасности, уз, ипак, постојећу вероватноћу за спасењем.

Лексеме *tombe* / *гроб*, услед метонимијског преноса, у појединим фраземима означавају и саму смрт због болести или старости:

avoir déjà un pied dans la tombe / *бити једном ногом у гробу*;
бити близу, на ивици гроба.

---

[3] У питању су следећи речници: Драшковић 1990; Милосављевић 1994; Le nouveau Petit Robert 2009; Rey 2000; Trésor de la langue française.

[4] Занимљиво је да је српски језик на основу двеју именица генерисао две лексеме различитог значења: *смртник* ('онај који се рађа, живи и умире') и *самртник* ('онај који је на умору, који умире').

Француској и српској традицији блиско је *анимистичко схватање*, према којем се људско биће састоји од тела (материјалног и опипљивог дела) и нематеријалне душе која телу даје живот. Током живота душа и тело чине целину. Након смрти тело нестаје постепеним разлагањем, док душа, која је вечита и бесмртна, тада мења станиште.[5] Отуда се често, путем метонимије, *душа* поистовећује са *животом*, те следећи фраземи значе ‘бити на умору, бити на самрти’:

recommander son âme à Dieu;
растајати се с душом.[6]

Уколико се самртник тешко и мучно растаје са животом, тада се у српском каже да се *он бори са душом*. Исто тако, постоји народно веровање да душа, заједно са последњим дахом, излази кроз нос или уста,[7] те се за смртно болесног човека каже да *му је душа у носу*.[8]

И у француском и у српском језику бројни су и фраземи који припадају овом семантичком пољу, иако у свом склопу немају конституенте који непосредно упућују на смрт:

être à sa dernière heure / *куца му задњи*, *последњи час*;
il vit ses derniers jours / *дани су му избројани*, *одбројани*;
il n’y a plus d’huile dans sa lampe;
нема му лека;
бити при крају;
опраштати се са животом;
бити на издисају.

Фраземи који упућују на веома вероватну, али не и сигурну смрт, такође се налазе у овој групи. Конституенти који улазе у њихов склоп идентични су у оба језика:

être entre la vie et la mort / *бити*, *лебдети између живота и смрти*;
lutter contre la mort / *борити се са смрћу*;
sa vie ne tient plus qu’à un fil / *живот му виси о концу*.

2.1.2. Тренутак смрти. Човек се плаши смрти будући да она собом носи неизвесност непознатог, он о њој нерадо говори и ретко је именује, верујући да са́мо изговарање имена немилих појава, бића или осећања подразумева и њихово призивање. Пошто је смрт, дакле, својеврстан табу, о њој се најчешће говори сликовито и у форми еуфемизама:

rendre l’âme, *son âme* / *испустити душу*,[9] *растати се с душом*;
sortir, *partir les pieds devant* / *изаћи с ногама напред*;

---

[5] Ово становиште заступа и хришћанство.

[6] У српском постоји и фразем са свршеним глаголом – *растати се с душом* који смо сврстали у подгрупу ‘тренутак смрти’.

[7] Раније се веровало да је стављање шаке испред лица приликом зевања или кијања, поред хигијенских разлога, требало да „спречи душу да овим путем изађе из тела”. За човека који је успео да оздрави каже се да је *повратио душу,* будући да је „зауставио душу која је почела да га напушта и вратио је у тело” (Зечевић 2007: 23).

[8] Овај фразем употребљава се и са значењем ‘бити јако уморан’.

[9] Овај фразем се користи и у значењу ‘јако се задихати, јако се уморити’.

rendre le dernier soupir;
преселити се у вечност.

Постоји, ипак, и један број фразема у овој групи који нису еуфемизми. Ни они не садрже основне конституенте *mort*, *mourir* / *смрт*, *умрети*, већ неке друге из семантичког поља ‘смрт’ који непосредно упућују на губитак живота:

descendre dans la tombe, *au tombeau*;
passer de vie à trépas.[10]

И у француској и у српској традицији постоји веровање да се душа након смрти враћа Богу, односно да долази пред Божји суд који одлучује да ли ће она бити награђена или кажњена за почињена дела. Ово веровање нашло је своје место и у француским и у српским фраземима:

être rappelé à Dieu / *отићи Богу на исповест*, *на истину*;
(пре)дати Богу душу.

Следећи фраземи засновани су на појмовној метафори СМРТ ЈЕ СПАВАЊЕ, будући да је постојало веровање о привременом боравку душе ван тела током сна, који је полусвесно стање између живота и смрти:

s’endormir du sommeil éternel / заспати вечним сном, *уснити вечни сан*;
sommeil sans fin;
grand sommeil;
dernier sommeil;
отићи на вечни починак;
склопити очи.

Француски фраземи *sommeil de la mort* и *sommeil de la tombe*, иако засновани на истоветној појмовној метафори, не могу се сматрати еуфемизмима у правом смислу, будући да садрже конституенте из семантичког поља ‘смрт’.

Након телесне смрти, душа која је бесмртна и вечна, мења своје станиште и одлази у неки непознат свет који се неодређено назива *l’autre monde* / *други свет*, *онај свет*, у односу на *ce monde* / *овај свет*:

passer dans l’autre monde / *отићи на онај свет*;
quitter ce monde / *напустити овај свет*, *отићи са овог света*;
опростити се, *растати се са овим светом*.

У свакодневном неформалном говору, како француском, тако и српском, о смрти се говори са далеко мање достојанства и поштовања, те се, у начелу, ови фраземи неће употребити за блиског и драгог покојника:[11]

avaler sa cuiller, *sa fourchette*, *sa chique*, *son acte de naissance*, *sa chiffe*;
casser sa pipe;

---

[10] У француском језику постоје три речи које означавају ‘престанак живота’ – *mort* (реч која припада општем језику), *décès* (термин који се употребљава у службеним списима и правним документима) и *trépas* (застарело, присутно у књижевном језику, а у модерном само у горе наведеном изразу), док у српском постоји само лексема *смрт*.

[11] У овом раду се нећемо посебно бавити концептом смрти у свакодневном неформалном говору.

passer l’arme à gauche;
бацити кашику.

Српски фразем *отегнути папке* заснован је на појмовној метафори ЉУДИ СУ ЖИВОТИЊЕ.

2.1.3. Време после смрти. Ни у овој групи нема фразема са конституентима *mort* / *мртав*, *mourir* / *умрети*. У оба језика јављају се истоветни конституенти (*tombe* / *гроб*, *ce monde* / *овај свет*, *sommeil éternel* / *вечни сан*), а у српском још и *црна земља* који не налазимо у француском:

ne plus être de ce monde / не бити више од овог света;
reposer dans une tombe / лежати, *почивати у гробу*;
dormir du sommeil éternel / спавати вечним сном;
бити под (црном) земљом;
покрила (црна) земља некога.

У француском језику употребљава се и прилошки израз *outre-tombe* са значењем ‘с оне стране (гроба)’ који у свим конструкцијама упућује на место из којег неко или нешто долази, одакле се враћа (нпр. *voix d’outre-tombe* – ‘глас с оне стране (гроба)’), при чему није могуће изразити кретање ка том месту (*partir / *aller outre-tombe).

2.2. Семантичко поље ‘околности смрти’. Бројни фраземи у француском и у српском језику упућују на различите околности смрти. Човек може да умре од болести или од старости, може свесно да оде у смрт или да се изложи смртној опасности, а живот му може бити и насилно одузет.

2.2.1. Природна смрт. У нашем корпусу постоји само један фразем, и то француски, који упућује на природну смрт, односно на смрт од старости:

mourir de sa belle mort.

2.2.2. Самоубиство. Чин самоубиства нашао је своје место како у француским, тако и у српским фраземима:

se brûler, *se faire sauter la cervelle* / *просвирати себи мозак*;
mettre fin à sa vie, *à ses jours*;
se donner la mort;
одузети себи живот;
прекратити себи муке.

Фраземи *se brûler*, *se faire sauter la cervelle* / *просвирати себи мозак* једини у целокупном корпусу недвосмислено указују на средство (ватрено оружје) којим је неко себи одузео живот.

Фразем *дићи руку на себе* оставља, међутим, могућност да је покушај самоубиства био неуспешан.

2.2.3. Свесно излагање смрти. Смрт може да буде и последица свесног жртвовања, односно тежње за остварењем жељеног циља. Тако поједини фраземи јасно упућују на намерну и несебичну жртву, најчешће за отаџбину, вољену особу или за сопствена уверења:

donner, *sacrifier sa vie pour qqn*, *qqch*. / *да(ва)ти*, *жртвовати (свој) живот за некога*, *нешто*;
payer de sa vie / *платити животом*;
платити крвљу.

У оба језика постоје фраземи који се односе на смрт у рату, односно у борби за отаџбину:

verser son sang pour la patrie / *пролити крв за отаџбину*;
donner sa vie pour la patrie / *дати*, *положити живот за отаџбину*;
оставити (своје) кости (на бојном пољу).

Већина српских фразема у овој скупини имају конституенте *живот* и *глава*, при чему је овај потоњи, као витални део човековог тела, метонимијом добио значење 'живот'. У овим фраземима упућује се на то да је особа својим понашањем несвесно изазвала сопствену смрт:

платити главом;
изгубити главу;
стајало га је главе.

У француском језику постоји формално истоветан фразем српском *изгубити главу – perdre la tête*, али са искључиво фигуративним значењима 'изгубити хладнокрвност, живце' и 'јако се заљубити', која су, уосталом, присутна и у српском.

Следећи фраземи упућују на то да човек лако може да изгуби живот у тежњи да оствари неки циљ, при чему је свестан опасности којој се излаже:

risquer sa tête / *ставити главу на коцку*;
ставити живот на коцку;
играти се, *шалити се главом*, *животом*;
носити главу у торби;
ставити главу на пањ.

И наредни фраземи односе се на човеково свесно излагање великој опасности, с тим што је у њима релативно чест конституент *mort* / *смрт*, који се иначе избегава у фраземима који упућују на стварни губитак живота:

braver, *défier la mort* / *изазивати смрт*;
voir la mort de près / *гледати смрти у очи*.

Поједини фраземи који припадају овој групи, поред основног, имају и фигуративно значење. Они се тада не односе на стварни губитак живота, већ изражавају велики труд и време који су уложени у остварење жељеног циља:

se battre jusqu'à la dernière goutte de sang / *борити се до задње капи крви*;
проли(ва)ти своју крв за некога, *нешто*;
дати, *пролити и задњу*, *последњу кап крви*.

2.2.4. Непосредно изазивање туђе смрти. У овој групи налазе се фраземи који упућују на свесно одузимање туђег живота, без истицања начина на који се то чини. Овакви фраземи нису бројни у француском, у српском их има знатно више и у њима се углавном избегава употреба конституената *mort / смрт* и *tuer / убити*:

avoir du sang sur les mains / *окрвавити руке*;
expédier, *envoyer quelqu’un dans l’autre monde* / *послати некога на онај, други свет*;
semer la mort / *сејати смрт*;
ôter la vie à qqn / *одузети некоме живот*;
brûler la cervelle à qqn, *faire sauter la cervelle à qqn* / *просвирати некоме мозак, главу*;
mettre à mort;
саставити некога са црном земљом;
прекратити некоме муке;
пролити нечију крв;
лишити главе, живота некога;
скратити кога за главу;
скинути главу некоме;
просути мозак некоме.[12]

Фразем *доћи главе некоме*, осим свог основног значења ‘изазвати нечију смрт’, има и фигуративно значење ‘упропастити некога’.

Већина наведених фразема непосредно изражава идеју о насилном одузимању туђег живота, при чему је њихово значење додатно појачано самим избором конституената (*крв*, *окрвавити*, *лишити*, *скратити*). Неки од њих су, пак, еуфемизми (*expédier*, *envoyer quelqu’un dans l’autre monde* / *послати некога на онај свет*, *саставити некога са црном земљом*).

2.2.5. Посредно изазивање туђе смрти. Понекад понашање или деловање појединца може посредно да изазове смрт неке особе. У француском корпусу не постоји ниједан фразем који истиче индиректну одговорност за смрт друге особе, док се у таквим српским фраземима доследно јавља конституент *гроб*:

гурати, гурнути, терати некога у гроб;
повући у гроб некога;
отерати некога у гроб (*пре времена*).

За разлику од њих, фраземи *suivre quelqu’un dans la tombe* / *отићи за неким* (*у гроб*) употребљавају се у оба језика да означе да је неко умро од туге за драгом особом.

3. Метафорička употреба фразема са конституентима из семантичког поља ‘смрт’. Знатан број фразема у нашем корпусу не односи се на стваран губитак живота, иако у свом саставу имају конституенте из семантичког поља ‘смрт’. Ови конституенти употребљавају се заправо за додатно истицање интензитета нечега (нпр. осећања, стања, особина):

мртав хладан;
смртно заљубљен.

Конституенти *mort*, *mourir* / *смрт*, *смртно*, *умрети*, уведени одговарајућим предлогом (*à* / *на*, *да*, *до*), употребљавају се уз глаголе или придеве:

[12] Француски фразем *faire sauter la cervelle à qqn* подразумева употребу ватреног оружја, док то у српском није случај. Стога их у раду и не наводимо као формалне и семантичке еквиваленте.

se fâcher à mort / *на смрт се завадити*;
fâchés à mort / *на смрт завађени*;
battre à mort / *на смрт пребити*;
battu, *-e à mort* / *на смрт пребијен, -а*;
s'ennuyer à mort, *à mourir* / *на смрт*, *смртно се досађивати*;
beau, *belle à mourir* / *леп, -а да умреш*;
смртно, *на смрт*, *до смрти увредити некога*.

Следећи фраземи са конституентима *mourir* / *умрети*, *умирати*, иза којих следи предлог *de* / *од*, имају искључиво метафоричко значење – *mourir de rire*, *d'ennui, de jalousie*, *de peur*, *de douleur* / *умрети*, *умирати од смеха*, *досаде*, *љубоморе*, *страха*, *болова,* док неки други могу имати и право, односно основно значење – *mourir de froid*, *faim*, *soif* / *умрети*, *умирати од хладноће*, *глади*, *жеђи*.

Фраземи са конституентима *tombe* / *гроб* исказани су у форми поређења:

muet comme la tombe / нем као гроб;
тихо као у гробу;
ћутати као гроб.

Други се употребљавају када желимо да истакнемо изразито лош физички изглед или стање појединца:

pâle, *blanc comme la mort* / *блед*, *бео као смрт*;
cadavre ambulant / *живи леш*;
plus mort que vif / *више мртав него жив*;
plus mort que vivant / *ни жив ни мртав*;
malade à mourir / *мртав болестан*;
ivre mort / *мртав пијан*;
porter la mort sur son visage;
ружан као гроб;
мртав уморан.

И у опису нечијег карактера могуће је сусрести фраземе са конституентима из семантичког поља 'смрт':

fidèle jusqu'au tombeau / *веран до гроба*;
хладан као смрт.

И у француском и у српском језику се за нешто што је јако важно каже да је то *question de vie ou de mort* / *питање живота и/или смрти*, док у српском кажемо *проћи као поред турског гробља* за нешто или некога на шта не обраћамо пажњу.

Обе културе за исказивање изразитог неодобравања, односно згражавања, имају формално и семантички истоветне фраземе: *se retourner dans sa tombe* / *преврнути се у гробу.* Србофони говорник ће за нешто што сматра неприхватљивим рећи *само преко мене мртвог*, док ће некоме са ким жели да прекине сваки контакт саопштити *ти си за мене мртав.*

Велику буку припадници обе културе окарактерисаће фраземом *à réveiller les morts* / *и мртве би пробудио* (*-ла*, *-ло*). У француском ће се исти израз употребити и за опис презачињеног јела или јаког алкохолног пића, док ће српски у овом случају одабрати друге глаголе – *и мртвог би подигао*

(-*гла*, -*гло*), *оживео* (-*ла*, -*ло*) и то увек у потенцијалу. Уколико се неко обавеже на нешто и то не испуни, каже се да је то *une lettre morte* / *мртво слово на папиру*.

Оба језика имају формално и семантички истоветне фраземе *emporter un secret dans la tombe* / *однети тајну у гроб*, као и *creuser sa tombe* / *копати сам себи гроб*.

Један број примера у корпусу чине фразне именице, односно безглаголске фразне лексеме реализоване именичким синтагмама, најчешће као колокације облика придев + именица (Prćić 2008), односно именица + придев у француском: *nature morte* / *мртва природа*, *point mort* / *мртва тачка*, *temps mort* / *мртав ход*, *angle mort* / *мртав угао*, – / *мртва трка*. Српска фразна именица *мртва сезона* има за еквивалент у француском језику сложену именицу *morte-saison*.

4. Закључак. На основу анализе ексцерпиране грађе можемо да закључимо да и француски и српски језик обилују фраземима који упућују на концепт смрти, било конституентима који припадају семантичком пољу ‘смрт’, било својим значењем. Тек понеки фразем који се односи на време смрти садржи конституенте из семантичког поља ‘смрт’: *mort* / *смрт*, *tombe*, *tombeau* / *гроб*. Знатно су бројнији фраземи са конституентима који припадају сасвим другим семантичким пољима (*heure* / *час*, *dernier* / *задњи*, *последњи*, *monde* / *свет*), од којих су поједини метонимијом (*âme* / *душа*) или путем појмовне метафоре (*sommeil* / *сан*) добили особена значења која их приближавају семантичком пољу ‘смрт’. Овако конципирани фраземи заправо су еуфемизми, будући да се човек плаши смрти и о њој нерадо и ретко говори.

У фраземима из семантичког поља ‘околности смрти’ најчешћи конституенти су различити глаголи (нпр. *verser* / *пролити*, *donner* / *дати*, *se battre* / *борити се*, *mettre* / *ставити*, *payer* / *платити*, – / *оставити*) праћени обично именицом *vie* / *живот* или именицама које означавају одређене делове тела (*sang* / *крв*, *tête* / *глава*, *mains* / *руке*, *cervelle* / *мозак*, – / *кости*). Неке од њих (*tête* / *глава*, *sang* / *крв*) метонимијом су добиле значење именице *живот*. У овој групи, један број фразема може бити употребљен и метафорично.

Бројни фраземи који у свом саставу имају конституенте који непосредно упућују на концепт смрти (*mort* / *смрт*, *mourir* / *умрети*, *умирати*, *mort(s)* / *мртав*, *мртви*, *cadavre* / *леш*, *tombe* / *гроб*) заправо се не односе на смрт, већ имају метафорично значење и означавају висок степен неке особине, осећања или стања. Често се користе у описима физичког изгледа или карактера појединца.

Фраземи у нашем корпусу најчешће се састоје од простих конституената (нпр. *mort* / *смрт*, *mourir* / *умрети*, *tombe* / *гроб*), знатно ређе од сложених (нпр. *l’autre monde* / *други свет*, *sommeil éternel* / *вечни сан*).

Код великог броја француских и српских фразема који се односе на концепт смрти или у свом саставу имају конституенте из овог семантичког поља могу се утврдити формална и значењска поклапања која показују да су однос према смрти и њен одраз у језику, у ове две културе, веома блиски.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Драгићевић, Рајна. *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2007.
Драшковић, Владо. *Француско-српскохрватски фразеолошки речник*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1990.
Зечевић, Слободан. *Култ мртвих код Срба*. Београд: Службени гласник, 2007.
Јовановић, Бојан. *Српска књига мртвих*. Ниш: Градина, 1992.
Милосављевић, Бошко. *Српско-француски речник идиома и изрека*. Београд: Српска књижевна задруга: Просвета, 1994.

*

Le nouveau Petit Robert. *Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*. Paris: Robert, 2009.
Opašić, Maja, Maja Gregorović. Smrt u hrvatskoj frazeologiji. *Croatica et Slavica Iadertina* 6/6 (2011): 55–72.
Prćić, Tvrtko. *Semantika i pragmatika reči*. Novi Sad: Zmaj, 2008.
Rey, Alain. *Dictionnaire historique de la langue française*. Paris: Dictionnaires Le Robert, 2000.
Trésor de la langue française <http://atilf.atilf.fr/tlf.htm>

Dragana Drobnjak
Snežana Gudurić

LES PHRASÈMES APPARTENANT AU CHAMP SÉMANTIQUE ‘MORT’ EN FRANÇAIS ET EN SERBE

Résumé

Cet article présente le concept et la conception de la mort dans les cultures française et serbe par le biais de leurs phraséologies respectives. Une analyse contrastive des phrasèmes a permis de noter toutes les correspondances formelles et sémantiques entre les deux langues. Relevés de plusieurs dictionnaires généraux et phraséologiques, ces phrasèmes sont classés en deux groupes selon qu`ils expriment vraiment l’idée de la mort, soit par leurs constituants, soit par leur signification, ou qu’ils comportent une signification métaphorique tout en étant construits avec des constituants appartenant au champ sémantique «la mort».

Maintes correspondances formelles et sémantiques des phrasèmes français et serbes révèlent un entendement similaire de la mort dans les cultures française et serbe.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за романистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
dashayuyu@yahoo.fr
sguduric@neobee.net

UDC 811.111'373:811.163.41'373
Изворни научни рад

Sonja Filipović-Kovačević

ANGLICIZMI KAO MEĐUJEZIČKI POJMOVNI AMALGAMI*

U radu se istražuju anglicizmi, kao rezultat kontakata srpskog jezika sa engleskim. Analizi se pristupa iz kognitivnolingvističke perspektive, konkretno, iz ugla teorije pojmovne integracije, koja se bavi dinamičkim konstruisanjem značenja. U prvom delu rada opisane su osnovne postavke fenomena jezičkih kontakata, tipova leksičkog pozajmljivanja, kao i kognitivne lingvistike, uključujući i konkretno primenjenu teoriju. U središtu istraživanja su anglicizmi, koji se posmatraju kao specifični pojmovni amalgami nastali različitim tipovima integracije oblika i značenja iz mentalnih prostora dva jezika, engleskog i srpskog. Na osnovu toga data je tipologija anglicizama, a preoblikovani, prevedeni i mešoviti anglicizmi raspoređeni su u sedam tipova.
Ključne reči: anglicizam, leksičko pozajmljivanje, kognitivna lingvistika, teorija pojmovne integracije, mentalni prostor, pojmovni amalgam, međujezički amalgam.

This paper analyzes Anglicisms resulting from contacts between Serbian and English. The analysis is conducted within the cognitive-linguistic perspective, i.e. the theory of conceptual integration, which explains dynamic meaning construction. The first part of the paper describes the central tenets of language contacts, types of lexical borrowing, on the one hand, and cognitive linguistics including the conceptual integration theory applied here, on the other hand. The research focuses on Anglicisms, which are seen as special conceptual blends created as a result of different types of formal and semantic integrations between the mental spaces of English and Serbian. Based on this, a typology of Anglicisms is offered. Transshaped, translated and mixed Anglicisms are placed into seven Anglicism types, which are presented as interlingual conceptual blends.
Key words: Anglicism, lexical borrowing, cognitive linguistics, conceptual integration theory, mental space, conceptual blend, interlingual blend.

1. Uvod. U središtu interesovanja u ovom radu su jezički kontakti srpskog i engleskog jezika koji se ogledaju kroz anglicizme, tj. u uobičajenom smislu opšte reči ili vezane morfeme (tj. prefiksi ili sufiksi) iz engleskog jezika koje se upotrebljevaju u srpskom jeziku (npr. *bodibilder*, *eks*-), s različitim stepenima integrisanosti u njegov sistem (Prćić 2011: 59). Ova tema, koja se tiče jezičkog pozajmljivanja, kao domena kontaktne lingvistike (Filipović 1986: 18), veoma je aktuelna, budući da engleski jezik utiče na promene u drugim jezicima brže nego ikada. Kako novi pojmovi, ideje i proizvodi iz anglo-američke kulture prodiru na svetsko tržište, tj. globalizuju se, engleski jezik, sa svojom redovno inoviranom ili, prema novoj terminologiji, „apdejtovanom" leksikom, prodire u druge jezike sveta. U svetlu ovoga, Prćić (2011) konstatuje da engleski jezik danas ima i novu

* Rad je urađen u okviru projekta broj *Jezici i kulture u vremenu i prostoru* (178002), koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije.

funkciju i nov status. U pitanju je *funkcija dopunskog jezika* (Prćić 2011: 18), jer engleski jezik vrši stalan uticaj na celokupnu međunarodnu zajednicu, ali i na pojedinačne *jezičke* zajednice, pri čemu utiče podjednako kako na govornike raznih maternjih jezika koji ga ne znaju, tako i na one koji ga usvajaju samostalno ili unutar obrazovnog sistema. Što se tiče novog statusa, u pitanju je status *odomaćenog stranog jezika*, pored statusa prvog, tj. maternjeg jezika, drugog jezika, i stranog jezika, i to upravo zbog ovakvo snažnog uticaja na druge jezike sveta (Prćić 2011: 21). Eskalaciju (eng. juggernaut) engleskog jezika zapaža i McArthur (2001: 2), a Graddol (2000:11) pokazuje statistiku prema kojoj se u mnogim jezičkim zajednicama engleski jezik pomera sa pozicije stranog jezika ka poziciji drugog jezika, i sa pozicije drugog jezika ka poziciji prvog jezika.

U srpskom jeziku danas, pozajmljivanje reči iz engleskog jezika radi popunjavanja pojmovnih i leksičkih praznina (npr. *hamburger*, *milkšejk*, *internet*), ali i usled pomodarstva, jer znati engleski je *in* (npr. *in* paralelno sa *aktuelno*, *implementacija* paralelno sa *sprovođenje*, *bord* paralelno sa *odbor*), prevagnulo je nad korišćenjem fonološkog i morfološkog kreativnog potencijala sopstvenog jezika (više o ovome u Filipović 2003: 179). O tome svedoče razne studije o kontaktima srpskog jezika s engleskim (npr. Filipović 1986; Prćić 2005/2011; Filipović 2003; 2005; Panić-Kavgić 2006; Планкоиш 1996). Interesantno je da je među evropskim jezicima srpski jezik najotvoreniji za preuzimanje engleskih reči, za njim slede nemački i holandski, dok su među najzatvorenijim jezicima francuski i poljski, o čemu svedoči studija o postupcima adaptacije naziva elektronskih uređaja u deset evropskih jezika (Panić – Lalić – Prćić 2005).

Pre nekoliko decenija u srpskom jeziku znatno više su stvarane kovanice, te su tako nastale reči kao što su *miš* prema eng. *mouse*, *datoteka* prema eng. *folder*, *štampač* prema eng. *printer*, i sl. Danas se, međutim, gotovo isključivo pribegava preuzimanju gotovih reči iz engleskog jezika, kao najbržem i najlakšem, ali i najmanje kreativnom postupku bogaćenja leksikona srpskog jezika. Tako u srpskom jeziku danas postoji veliki broj anglicizama, kako u svakodnevnom jeziku (npr. *trejler*, *bigmek*, *fišfinger*, *milšejk*, *hamburger*, *imejl*, *internet*), tako i u stručnim registrima (npr. *ofšor*, *ibanking*, *striming*, *barel*).

Upravo zbog snažnog uticaja anglo-američke kulture i engleskog jezika u globalnim razmerama poslednje decenije došlo je do gotovo nekontrolisanog priliva engleskog jezičkog materijala u srpski jezik, te je termin anglicizam razvio prošireno značenje. Prćić (2011: 59, 121–123, 145–146) konstatuje da se pod anglicizmom sada ne podrazumevaju samo leksičke jedinice preuzete iz engleskog jezika i više ili manje integrisane u sistem srpskog jezika (tzv. *očigledni anglicizmi*), nego i leksičke i sintaksičke jedinice (tj. reči, sintagme i rečenice) srpskog jezika koje odražavaju normu ili običaje engleskog jezika (npr. *ohrabriti* nekoga za nešto, *kopija* knjige, *kratka priča*). Potonju grupu anglicizama Prćić (2011: 145) naziva s*krivenim anglicizmima*.

U ovom radu anglicizmi se posmatraju kao reči u kojima dolazi do specifične integracije dva jezika, srpskog i engleskog, jer se kroz njih u srpski jezik unose ili adaptirana engleska forma i značenje, ili englesko značenje kroz srpsku formu skovanu po analogiji sa engleskim izrazom. Zbog istovremene veze anglicizama s dva različita jezika, u središtu interesovanja je pitanje njihovog kognitivnog statusa. U skladu s ovim pristupom anglicizmi će biti predstavljeni kao svojevrsni

pojmovni amalgami u okviru kognitivnolingvističke teorije pojmovne integracije (Fauconnier – Turner 2002). Biće predložena tipologija anglicizama kao pojmovnih amalgama u zavisnosti od načina na koje se integrišu forma i sadržaj srpskog i engleskog jezika, a polazište za ovu tipologiju su Prćićevi (2011) preoblikovani, prevedeni i mešoviti anglicizmi. Pre same analize biće reči o fenomenu pozajmljivanja i o leksičkim inovacijama, kao rezultatu tog procesa. Takođe, biće objašnjene osnovne ideje kognitivne lingvistike i biće posebno predstavljena i ilustrovana teorija pojmovne integracije.

2. Pozajmljivanje i leksičke inovacije. Kako objašnjava Filipović (1986: 28), termin *posuđivanje*, tj. *pozajmljivanje* (eng. borrowing) upotrebljava još Sapir (1921: 205–220), a pod njim podrazumeva preuzimanje reči iz drugih jezika. Interesantno je imati u vidu da se o ovom fenomenu ranije, tj. u XIX veku i u prvoj polovini XX veka govorilo kao o *miješanju jezika* (Filipović 1986: 19–28), što implicira glavnu ideju u ovom radu, gde se anglicizmi posmatraju kao mešavina dva jezička koda.

Fišer (Fischer 2008: 6) ukazuje na nejasnost pojma „pozajmljivanja". Iako postoji fonološko, morfološko i sintaksičko pozajmljivanje, pod ovim terminom obično se misli na importaciju *reči* i njihovih značenja iz jednog jezika u drugi, tj. *leksičko pozajmljivanje* (npr. *milkšejk* 'slatko piće napravljeno od mleka, sladoleda i voća ili čokolade'[1]). Filipović (1986: 24) takođe ističe da se većinom pozajmljuju cele reči, a vrlo retko derivacijski i posebno flektivni sufiksi. S druge strane, Fišer (Fischer 2008: 6) ističe da se često zanemaruje semantičko pozajmljivanje, koje podrazumeva samo importaciju stranog značenja, koje se onda izražava kroz formu jezika primaoca (npr. *miš* 'mali pokretni uređaj s dva ili tri tastera kojim se upravlja kompjuterom'[2]). Najkraće rečeno, proces leksičkog pozajmljivanja podrazumeva da je reč iz *jezika davaoca* prešla u *jezik primalac*, tj. *interferenciju* dva jezika (Filipović 1986: 38). Cilj leksičkog pozajmljivanja je *integracija*, tj. *adaptiranje* preuzete strane reči, *modela*, sastavu jezika primaoca, prvo na formalnom planu (ortografskom, fonološkom, morfosintaksičkom), a zatim i na semantičkom i pragmatičkom planu (Prćić 2011: 121).

Prilikom pozajmljivanja nastaju leksičke inovacije u leksikonima jezika primaoca, te će u nastavku biti reči upravo o njima, uz pozivanje na Prćića[3] (2011) i Vinter-Fremel (Winter-Froemel 2008). Prćić (2011: 123–127, 178–180) daje tiplogiju anglicizama prema načinima adaptacije, dok Vinter-Fremel (Winter-Froemel 2008: 16–41), primenjujući komunikativni i kognitivistički pristup, identifikuje strategije za kojima govornici posežu u situacijama jezičkog kontakta kada žele da stvore ekvivalent u svom jeziku za izraz iz stranog jezika. *Importacija strane reči*, o kojoj govori Vinter-Fremel (Winter-Froemel 2008) može se dovesti u vezu s *preoblikovanjem* prema Prćiću (2011: 124); tako nastaju *preoblikovani anglicizmi*, gde su i nov oblik i nova sadržina preuzeti iz engleskog jezika. Na primer: *modem*, *džogirati*, *pripejd*. *Analogijska inovacija* prema Vinter-Fremel (Winter-Froemel 2008) odgovara *direktnom prevođenju* i *kalkiranju*, tj. *strukturnom prevođenju*

[1] "A sweet drink made of milk, ice cream, and fruit or chocolate" (Longman Dictionary of Contemporary English, 2005).

[2] Definicija je data prema Vasić – Prćić –Nejgebauer 2001.

[3] Prćić govori o anglicizmima, ali se predstavljene strategije i tipovi leksičkih inovacija svakako odnose na pozajmljenice uopšte.

prema Prćiću (2011: 178–179), pri čemu nastaju *prevedeni anglicizmi*. Prćić (2011: 125–126) izdvaja dve podvrste prevedenih anglicizama. U prvoj, postojeća sadržina izražena je kroz postojeće (domaće ili odomaćene) oblike, koji su *sadržinski* upotrebljeni na nov način, po uzoru na engleski jezik, te reč dobija jedno novo značenje. Na primer, *trening* u smislu 'obuka, osposobljavanje' uz 'fizičko vežbanje', *locirati* u smislu 'pronaći' uz 'utvrditi položaj'. U drugoj podvrsti, postojeća sadržina izražava se kroz postojeće (domaće ili odomaćene) oblike, *oblički* upotrebljene na nov način, prema uzoru na engleski jezik; tada nastaju *obličke* inovacije. Na primer, *kratka priča* u smislu 'pripovetka' prema engleskom *short story*, *služiti kaznu* u značenju 'izdržati kaznu', prema engleskom *serve a sentence*. Prćić (2011: 127) konstatuje i postojanje *mešovitih anglicizama*. U ovom slučaju kod polimorfemskih (izvedenih, složenih i fraznih) reči iz engleskog jezika dolazi do preoblikovanja jednog dela reči, a prevođenja drugog dela. Na primer: *rado.holičar* prema *work.aholic*, *kiber.-prostor* prema *cyber.space* (elementi polimorfemskih leksema odvojeni su tačkom).

3. Teorija pojmovne integracije. Kako bi bilo jasnije zašto je kao model za predstavljanje anglicizama odabrana kognitivnolingvistička teorija pojmovne integracije, u nastavku će ukratko biti objašnjene najosnovnije ideje na kojima se temelji kognitivna lingvistika uopšte, a detaljnije će biti opisana teorija pojmovne integracije. Najkraće rečeno, kognitivna lingvistika proučava odnos između jezika, uma i socio-fizičkog iskustva (Evans 2007: vi). Polazi od stanovišta da je jezik neodvojivi deo ukupne psihološke organizacije (Klikovac 2004: 9), te da se ne može opisati izolovano od drugih kognitivnih fenomena. Zato se u kognitivnoj lingvistici jezičke pojave objašnjavaju pomoću pojmova. Semantička struktura je pojmovna struktura, odnosno značenje se izjednačava s *konceptualizacijom*, obrazovanjem pojmova na osnovu čovekovog fizičkog, čulnog, emocionalnog i intelektualnog iskustva u svetu koji ga okružuje (Klikovac 2004: 9). Osim toga, jezička semantika je po svom obimu *enciklopedijska*, tj. sadrži i vanjezička znanja (Klikovac 2004: 9). Drugim rečima, značenje nije sadržano u samim leksičkim jedinicama, već je ono na nivou pojmova, te su reči samo *indikatori* ili *signali* za aktiviranje složenog procesa *konstruisanja značenja* koji se odvija na pojmovnom nivou i zavisi od konteksta.

Anglicizmi nekada popunjavaju leksičke i pojmovne praznine u srpskom jeziku, a nekada se preuzimaju iz prividne potrebe ili pomodarstva, te postoje paralelno s već postojećim rečima i pojmovima u srpskom jeziku. U ovom radu anglicizmi se posmatraju kao specifična mešavina engleskog i srpskog jezika, a u središtu interesovanja je njihov kognitivni status, odnosno kako dolazi do njihovog formiranja u mentalnim predstavama govornika srpskog jezika. Za ovakvu analizu posebno je pogodna teorija pojmovne integracije, koja, kao što sam naziv implicira, objašnjava kombinovanje elemenata iz različitih mentalnih predstava, koje kod anglicizama pripadaju dvama različitim jezicima.

Teoriju pojmovne integracije (eng. the Theory of Conceptual Integration/ Blending) razvili su Fokonije i Terner (Fauconnier – Turner 2002). Prema ovom shvatanju *pojmovno stapanje*[4] (eng. conceptual blending) ili *pojmovna integracija*

[4] Srpski termin *pojmovno stapanje* predložio je Prćić u usmenom razgovoru o pomenutoj teoriji.

(eng. conceptual integration) jeste mentalna operacija odgovorna za dinamičko, tj. trenutno konstruisanje značenja. U ovom procesu dolazi do specifične integracije ili stapanja različitih pojmova, koji su organizovani kao elementi u različitim međusobnim tipovima odnosa unutar *mentalnih prostora* (eng. mental spaces), tako da nastaje nova struktura s novim, tj. *novonastalim značenjem* (eng. emergent meaning).

Teorija pojmovne integracije operiše s mentalnim prostorima, preslikavanjima i projekcijama, što će biti ukratko objašnjeno, a potom i ilustrovano. *Mentalni prostori* su pojmovne jedinice sa elementima i međusobnim odnosima koji se stvaraju radi lokalnog razumevanja i delovanja[5] (Turner – Fauconnier 1995: 184). To su strukture koje se javljaju, ili zasijaju poput lampica (Kövecses 2006: 250) dok razmišljamo i govorimo, pri čemu omogućuju fino razdeljivanje diskursa i struktura znanja (Fauconnier 1997: 11). Prema teoriji pojmovne integracije, postoje barem četiri mentalna prostora: dva *ulazna prostora* (eng. input spaces), jedan *amalgamski prostor* (eng. blended space), koji sadrži selektivne i parcijalne projekcije elemenata i odnosa iz ulaznih prostora integrisane na takav način da proizvode novu, *novonastalu* strukturu (eng. emergent structure), koja kao takva ne postoji ni u jednom od ulaznih prostora. Konačno, postoji *generički prostor* (eng. generic space), izrazito apstraktna, shematska struktura koja obuhvata sve ostale pomenute mentalne prostore, poput zajedničkog sadržatelja, te omogućuje njihovu integraciju. Da bi otpočeo proces pojmovne integracije, neophodno je da se prvo uspostave *preslikavanja* (eng. mappings), tj. odnosi ekvivalencije između elemenata u ulaznim prostorima. Potom se određeni elementi i odnosi iz ulaznih prostora projektuju u amalgamski prostor, u zavisnosti od konkretnog konteksta u kojem se odvija komunikacija. Proces pojmovne integracije često se grafički predstavlja pomoću dijagrama, pri čemu su mentalni prostori naznačeni kao krugovi, elementi i odnosi tačkama, međuprostorna preslikavanja kao pune linije između mentalnih prostora, dok su projekcije iz generičkog prostora u ulazne prostore, kao i projekcije iz ulaznih prostora u amalgamski prostor, predstavljene isprekidanim linijama.

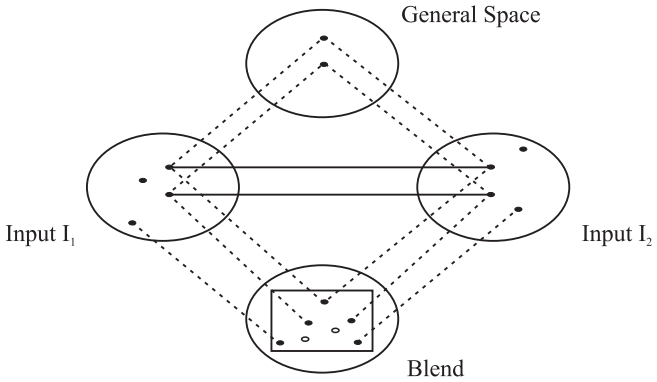

Slika 1: Osnovna mreža pojmovne integracije (Fauconnier – Turner 2002: 46)

[5] "Mental spaces are conceptual units with elements and relations created for the purpose of local understanding an action."

Primer kojim se u kognitivnolingvističkoj literaturi najčešće objašnjava pojmovna integracija jeste složenica *land yacht* (doslovno, 'jahta na zemlji'), koja ne označava vrstu jahte, već vrstu automobila, i to 'luksuzan automobil' (FAUCONNIER – TURNER 2002: 356–357; COULSON 2001: 155–156), jer se u amalgamskom prostoru statusni simbol i luksuz koji idu uz posedovanje jahte sada povezuju s automobilom. Ovde će pojmovna integracija biti opisana na novoj reči u srpskom jeziku *pica-burek*, koja poslednjih godina označava burek s nadevom koji se tipično stavlja na picu (šunka, sir, pečurke, kečap), te je u nekom smislu istovremeno i burek i pica.

Uspostavljaju se preslikavanja između elemenata u ulaznim prostorima *pica* i *burek*, a na osnovu generičkog prostora koji obeležava hranu s nadevom: *okruglo*, *nemasno*, *pljosnato testo* i *masno testo od zgužvanih kora*, *nadev*: *šunka*, *sir*, *pečurke*, *kečap* (odgore) i *nadev*: *sir*, *meso* ili *krompir* (u testu). U amalgamski prostor projektuje se semantički okvir iz ulaznog prostora *burek*, jer radi se o hrani s masnim testom od izgužvanih kora s nadevom u samom testu, dok se iz ulaznog prostora *pica* projektuje sam nadev *šunka*, *sir*, *pečurke*, *kečap*, te i takav ukus (pogledaj sliku 2).

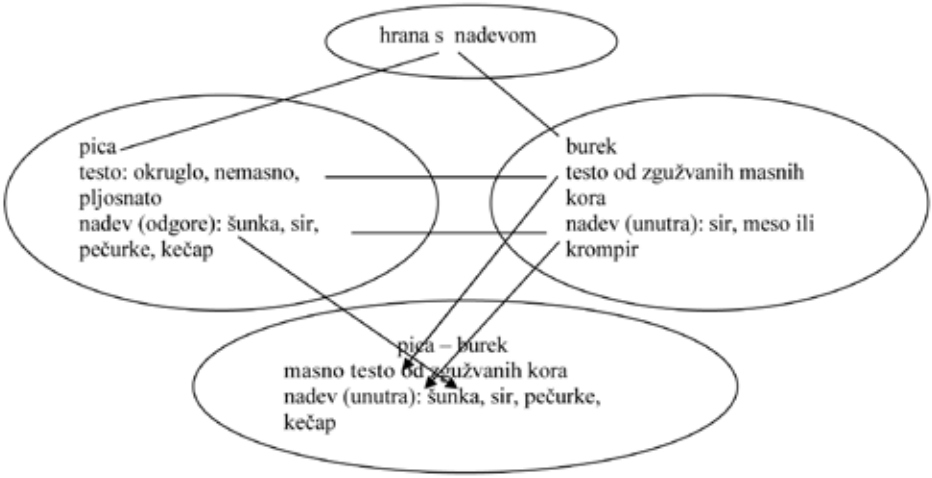

Slika 2: Pojmovna integracija u *pica-burek*

3.1. POJMOVNA INTEGRACIJA I LEKSEME. Pojmovna integracija se ispoljava na jezičkom planu, kroz lekseme, na nekoliko načina, što će biti ilustrovano primerima. Ovo je važno razmotriti kako bi se videlo gde spadaju anglicizmi, koji se ovde posmatraju kao specifičan rezultat pojmovne integracije.

Najuočljiviji, najbolji i jezički najkreativniji, iako ne i najčešći indikatori pojmovne integracije jesu *slivenice* (eng. blends), tj. nove lekseme s novim značenjima nastale od delova dve ili više leksema (BAUER 1988: 39, 238). U ovom slučaju pojmovna integracija odvija se istovremeno i na planu forme i na planu sadržaja. Na primer, *McJobs* je primer pojmovne i formalne integracije na morfološkom nivou. Ovaj pojmovni amalgam kombinuje poslove uopšte i poslove u restoranima brze hrane. Morfema *Mc* signalizuje mentalni prostor koji se tiče *brze hrane i zaposle-*

nja u toj industriji. *Jobs* signalizuje opštiji mentalni prostor, *traženje posla*. U pojmovnom amalgamu javlja se novonastala struktura: 'neprestižni poslovi, bez šanse za napredovanjem, gde je dosadno, gde se ne napreduje, i sl' (TURNER – FAUCONNIER 1995: 192–194).

U ovoj kategoriji Rasulić (2004: 186) ukazuje i na postojanje *međujezičkih pojmovnih amalgama*, tipa *McBurek* (naziv jedne pekare u Beogradu). U navedenom primeru na planu forme dolazi do kombinovanja engleske morfeme Mc (dela reči *McDonald's*) i cele srpske reči *burek*. Na planu sadržaja dolazi do kombinovanja mentalnog prostora lanca brze hrane, koji podrazumeva pozitivne asocijacije – brzo, efikasno, jeftino, i mentalnog prostora koji daje elemenat *pekara* u metonimijskoj vezi s imenovanim elementom – *burekom*, na koju se te osobine projektuju. Dakle, radi se o pekari u kojoj se peciva pripremaju brzo, i koja je jeftina.

Zatim, javljaju se jezičke jedinice koje mogu ukazivati na pojmovnu integraciju na planu sadržaja koja se ostvaruje pomoću postojećih jezičkih formi (RASULIĆ 2004: 183). Tu spadaju, na primer, složenice (npr. *land yacht*, *fake gun*) i kombinacije reči, na primer, dve imenice povezane predlogom *of* (npr. *the fire of love*).

Međutim, veoma je bitno naglasiti da pojmovna integracija može biti na delu ne samo kada su u pitanju višečlane kombinacije reči, već i kada je u pitanju značenje jedne reči (RASULIĆ 2004: 185). Na primer, skalarni pridevi (npr. *veliki/mali*), ukazuju na pojmovnu integraciju u kojoj dolazi do preslikavanja između mentalnog prostora entiteta koji je standard za datu osobinu i mentalnog prostora entiteta o kojem je reč. Osim toga, kako ističe Rasulić (2004: 185), i reči sa više značenja, pri čemu se nameravano značenje aktivira u kontekstu, jesu indikatori za pojmovnu integraciju u kojoj dolazi do preslikavanja između različitih elemenata mentalnog prostora koji implicira data reč i drugog mentalnog prostora koji učestvuje u konstruisanju značenja. Na primer, reč *sigurno* znači 'bezbedno' u iskazu *Dete je sigurno* u situaciji kada se dete igra na igralištu pod nadzorom roditelja, dok u iskazu *Ograda je sigurna* u istoj situaciji, ista reč znači 'bezopasna', tj. neće se srušiti i povrediti dete (sličan primer za engleski jezik daje se u EVANS – GREEN 2006: 161–162, 220).

4. ANGLICIZMI KROZ PRIZMU TEORIJE POJMOVNE INTEGRACIJE. Anglicizmi, kao specifična kategorija leksema, predstavljaju veoma zanimljiv predmet izučavanja iz perspektive kognitivne lingvistike. Naime, oni su postali lekseme jednog jezika, ovde srpskog jezika, ali potiču iz drugog, engleskog jezika. Maternji govornici svesni su njihovog stranog porekla izvesno vreme, na šta ukazuju i kolebanja u njihovoj formi, od adaptiranog do neadaptiranog oblika (npr. *webmejl*, *vebmejl*), kao i različiti adaptirani oblici (npr. *kertridž*, *kartridž*). Dakle, anglicizmi kao da pripadaju izvesnom međujezičkom prostoru, gde se na specifičan način integrišu forma i sadržaj iz dva jezika. Filipović (2006: 465) piše da su se zbog opšte anglicizacije savremeni jezici sveta pretvorili jednim delom u hibridne, tj. amalgamske jezike, dajući primere anglicizama u srpskom jeziku, koji pripadaju amalgamskom prostoru leksikona srpskog jezika.

Stoga, interesantno je razmotriti kakav je kognitivni status anglicizama. Ovde se polazi od hipoteze da su anglicizmi povezani s mentalnim prostorima dva jezika, jezika primaoca i jezika davaoca, u ovom slučaju srpskog i engleskog jezika. Drugim rečima, oni su svojevrsni pojmovni amalgami koji nastaju kao

rezultat različitih kombinacija preslikavanja i projekcija forme (fonološke, ortografske i morfološke) i sadržaja iz mentalnih prostora dva jezika u kontaktu. Na primer, anglicizam *bilbord* je rezultat projekcije sadržaja, tj. značenja, iz mentalnog prostora engleskog jezika, i adaptiranog fonološkog oblika iz mentalnog prostora srpskog jezika. Dakle, anglicizmi se mogu posmatrati kao poseban podtip druge kategorije koja se odnosi na vezu između pojmovne integracije i jezičkog izraza – jedna reč koja aktivira mentalne prostore dva jezika, te specifična preslikavanja između forme i/ili sadržine reči.

4.1. Tipovi anglicizama kao međujezičkih pojmovnih amalgama. U nastavku će biti predstavljena klasifikacija različitih tipova anglicizama u okvirima teorije pojmovne integracije, s obzirom na specifične kombinacije forme i sadržaja koji pripadaju mentalnim prostorima različitih jezika. Rasulić (2008: 269–289) se bavi srpsko-engleskim tvorenicama (npr. *Lukafood*, *Beodream*, *McBurek*), koje posmatra kao pojavni oblik pojmovnih amalgama, jer u njihovom stvaranju dolazi do kombinovanja mentalnih prostora dva jezika. Rasulić (2008: 277) daje opštu mrežu pojmovne integracije za ovakve reči, i u mentalnim prostorima, koji pripadaju različitim jezicima (jezik 1 i jezik 2), razlikuje elemente forme i značenja, između kojih se uspostavljaju preslikavanja, i koji se projektuju u međujezički amalgam.

U ovom radu anglicizmi su prikazani kroz mrežu pojmovne integracije, gde su u mentalnim prostorima engleskog i srpskog jezika razloženi na komponente: oblik (fonološki, ortografski, morfološki) i značenje. Različita preslikavanja između mentalnih prostora engleskog i srpskog jezika i projekcije u amalgamski prostor daju različite tipove anglicizama, koji su dati dijagramski. Prikazaćemo sedam tipova anglicizama kao međujezičkih pojmovnih amalgama. Svaki tip će biti predstavljen jednim ilustrativnim primerom i nazivom koji ističe njegovu suštinu, a biće dato još nekoliko primera za svaku kategoriju. Osnov za tipologiju međujezičkih pojmovnih amalgama čini Prćićev opis anglicizama (2011: 123–129, 178–180), dok nazive za sedam utvrđenih kategorija daje autorka ovog rada. Navedeni primeri anglicizama dati su prema Prćić 2011, a značenja prema Vasić – Prćić – Nejgebauer 2001.

U tipove 1, 2 i 3 spadaju preoblikovani anglicizmi s različitim stepenima formalne, tj. fonološke i ortografske adaptacije, i različitim vidovima sadržinskih inovacija.

Tip 1: *Postpaid. Fonološki preoblikovani anglicizmi.* Prćić (2011: 124, 145) ih opisuje kao preoblikovane anglicizme s nultim ortografskim preoblikovanjem i naziva ih *sirovim anglicizmima*. Primeri: *E-mail, website, cool*, *e-business*, *fashion week*, *air bag*, *all-inclusive*, *roaming*, *attachment*, *pizza*.

Preslikavanja između mentalnih prostora engleskog i srpskog jezika:

– preslikavanja elemenata fonološkog oblika između dva jezika (/pəʊstpeɪd/ – /pȍstpêjd/);

– nema ortografskog preslikavanja, niti semantičkog preslikavanja, jer je to nov pojam iz engleskog jezika.

Projekcije u amalgamski prostor:

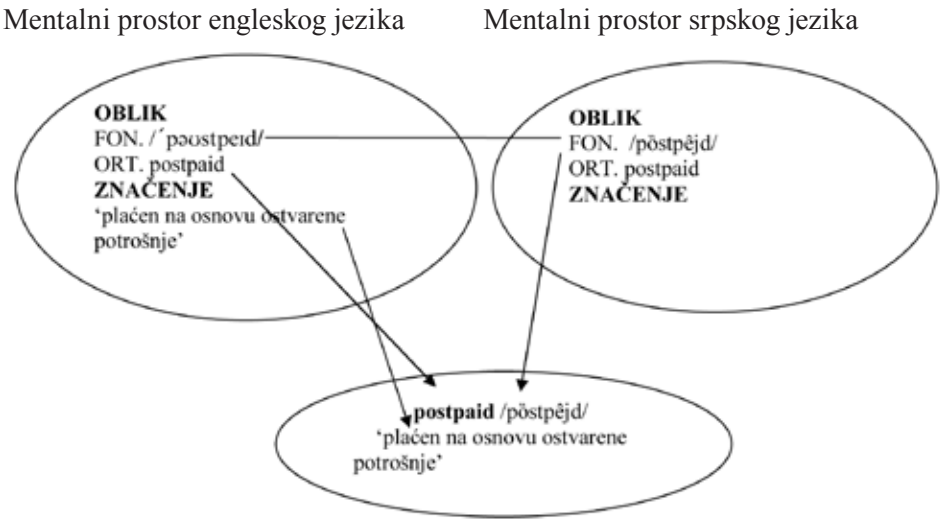

Slika 3: Mreža pojmovne integracije za anglicizme tipa 1 (*postpaid*)

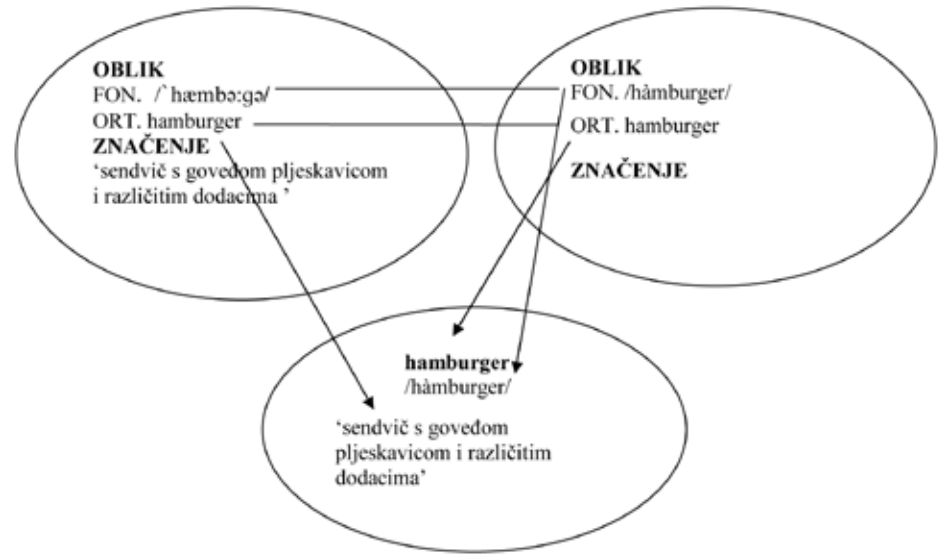

Slika 4: Mreža pojmovne integracije za anglicizme tipa 2 (*hamburger*)

– značenje iz mentalnog prostora engleskog jezika ('plaćen na osnovu ostvarene potrošnje');

– preslikan fonološki oblik iz srpskog jezika (/pȍstpêjd/);

– ortografski oblik iz engleskog jezika (postpaid).

Tip 2: *Hamburger. Potpuno preoblikovani anglicizmi*. Adaptiran je kako izgovorni, tako i ortografski oblik. Ovi anglicizmi uvode nove pojmove u srpski

jezik. Primeri: *kul*, *super*, *koka-kola*, *imejl*, *pripejd*, *blokbaster*, *veb*, *afteršejv*, *bodibilding*, *strečing*.

Preslikavanja između mentalnih prostora engleskog i srpskog jezika:

– fonološka (/hæmbə:gə/ – /hàmburger/) i ortografska (hamburger – hamburger) preslikavanja;

– nema semantičkog preslikavanja, jer je to nov pojam u srpskom jeziku.

Projekcije u amalgamski prostor:

– preslikani fonološki i ortografski oblici iz mentalnog prostora srpskog jezika (/hàmburger/, hamburger);

– značenje iz mentalnog prostora engleskog jezika ('sendvič s goveđom pljeskavicom i različitim dodacima').

Tip 3: *Fan*. *Potpuno preoblikovani anglicizmi bez značenjskih inovacija*. Nov oblik preuzet je iz engleskog jezika i prilagođen je srpskom izgovoru i pisanju, a pridružena mu je postojeća sadržina iz srpskog jezika, koja je već leksički izražena u srpskom jeziku (*obožavalac*). Primeri: *šop* u smislu 'prodavnica, radnja', *menadžment* u smislu 'poslovodstvo, rukovodstvo, uprava', *Auč*! u smislu 'Jao! Joj!', *konsalting* u smislu 'konsultovanje, savetovanje', *mejkap* u smislu 'šminka', *ejlijen* u smislu 'vanzemaljac', *kasting* u smislu 'audicija', *trafiking* u smislu 'trgovina ljudima'.

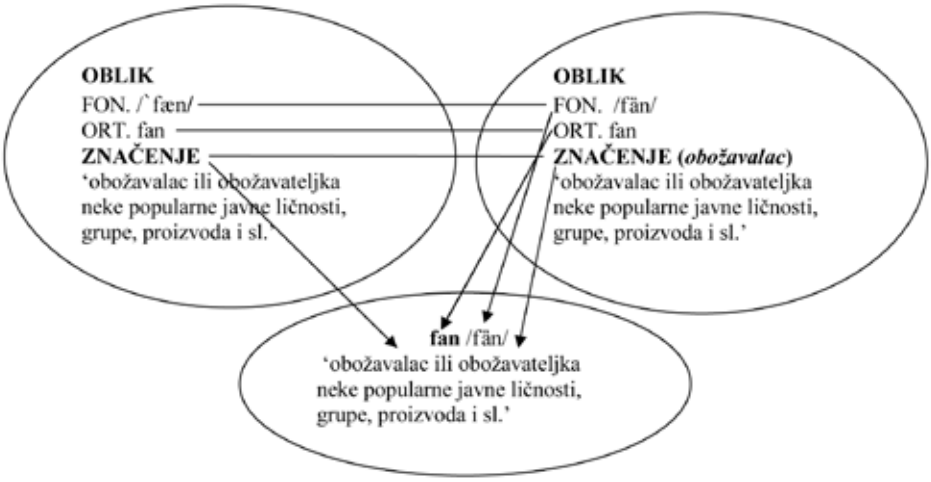

Slika 5: Mreža pojmovne integracije za anglicizme tipa 3 (*fan*)

Preslikavanja između mentalnih prostora engleskog i srpskog jezika:

– fonološko (/`fæn/ – /fàn/) i ortografsko (fan – fan) preslikavanje;

– semantičko preslikavanje, jer u srpskom jeziku već postoji isti pojam i to izražen leksički (*obožavalac*).

Projekcije u amalgamski prostor:

– preslikani fonološki i ortografski oblici iz mentalnog prostora srpskog jezika (/fàn/, fan);

– značenje iz mentalnih prostora engleskog i srpskog jezika, jer se preklapaju ('osoba koja se divi nekome/nečemu ili uživa da gleda/sluša nešto').

U tipove 4, 5 i 6 spadaju prevedeni anglicizmi. To su *skriveni anglicizmi* (PRĆIĆ 2011: 121–122), jer se značenja i/ili upotrebe svojstvene engleskim rečima kriju u oblicima srpskog jezika.

Tip 4: *Miš* (u značenju 'kompjuterski kursor'). *Prevedeni anglicizmi sa značenjskim inovacijama*. To su anglicizmi kod kojih je primenjen postupak *direktnog prevođenja* (PRĆIĆ 2011: 178–179), pri čemu je prevedeno doslovno ili preneseno značenje iz engleskog jezika. Prilikom prevođenja značenja iz engleskog jezika, srpske reči po analogiji s engleskim modelima dobijaju nova značenja ili dolazi do promene semantičke ekstenzije. U pitanju su sadržinske inovacije (PRĆIĆ 2005: 126). Primeri: *ohrabriti* u smislu 'podstaći, podržati', *pokrivati* u smislu 'izveštavati o', *Sranje*! u smislu '*Dođavola! Majku mu*!'.

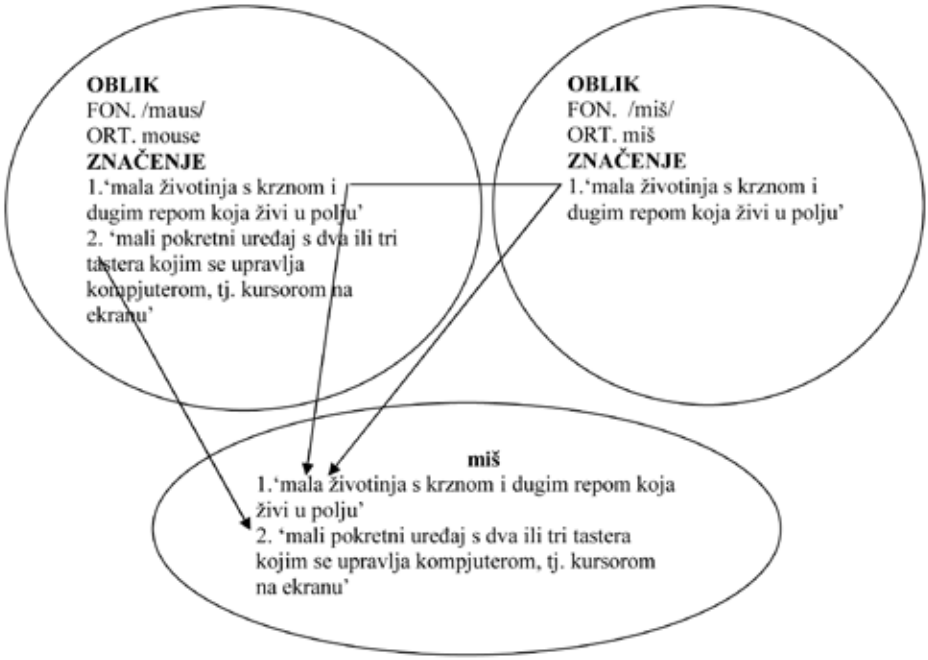

Slika 6: Mreža pojmovne integracije za anglicizme tipa 4 (*miš*)

Preslikavanja između mentalnih prostora engleskog i srpskog jezika:

– formalnih preslikavanja nema, jer ne dolazi do importacije engleske reči;

– semantičko preslikavanje samo između prvih, doslovnih značenja (tj. miš kao životinja), jer ona postoje u oba jezika.

Projekcije u amalgamski prostor:

– nema projekcije oblika;

– projekcije prvih, doslovnih značenja iz mentalnih prostora oba jezika, jer se preklapaju;

– projekcija drugog, prenesenog značenja (tj. miš kao kompjuterski kursor) iz mentalnog prostora engleskog jezika.

Tip 5: *Trening. Integrisani anglicizmi sa značenjskim inovacijama*. Anglicizmi u ovoj kategoriji, kao i u prethodnoj, predstavljaju sadržinske inovacije. Međutim, razlikuju se po tome što se nova značenja pripisuju ranije prihvaćenim, te odomaćenim anglicizmima. Stoga se u pojmovnoj integraciji ovde javljaju i formalna preslikavanja i projekcije. Primeri: *locirati* u smislu 'pronaći', *ekonomija* u smislu 'privreda', *definitivno* u smislu 'izvesno, zasigurno', *petrolej* u smislu 'nafta.

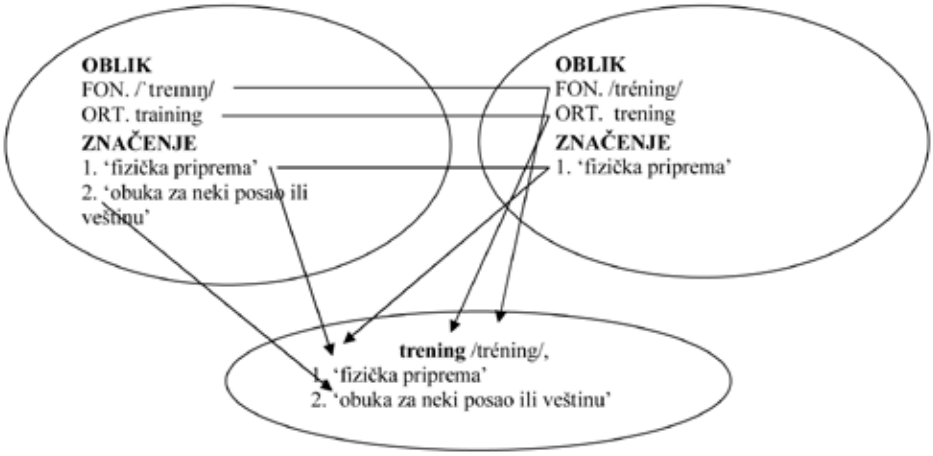

Slika 7: Mreža pojmovne integracije za anglicizme tipa 5 (*trening*)

Preslikavanja između mentalnih prostora engleskog i srpskog jezika:

– fonološko i ortografsko preslikavanje;

– semantičko preslikavanje samo između prvih značenja, jer ona postoje u oba jezika, tj. značenje 'fizička priprema' ranije je ušlo u srpski s anglicizmom.

Projekcije u amalgamski prostor:

– preslikani fonološki i ortografski oblici iz mentalnog prostora srpskog jezika (/tréning/, trening);

– prvo značenje 'fizička priprema' iz mentalnih prostora oba jezika, jer se preklapaju;

– drugo značenje 'obuka za neki posao ili veštinu' iz mentalnog prostora engleskog jezika.

Tip 6: *Kratka priča* prema *short story. Kalkirani anglicizmi*. Kod ovih anglicizama domaći oblici su *obličkі* upotrebljeni na nov način. Posredi je *kalkiranje*, odnosno strukturno prevođenje, koje podrazumeva doslovno prevođenje elemenata reči u engleskom jeziku odgovarajućim elementima u srpskom jeziku (Prćić 2011: 179). Ovaj postupak odnosi se samo na polimorfemske reči (izvedene, složene i frazne), te je u sprovedenoj analizi neophodno uvesti još jedan nivo u domenu oblika – morfološki nivo. Primeri: *neboder* prema *skyscraper*, *korisničko ime* prema *user name*, *poslovna klasa* prema *business class*, *bankarstvo od kuće* prema *homebanking*.

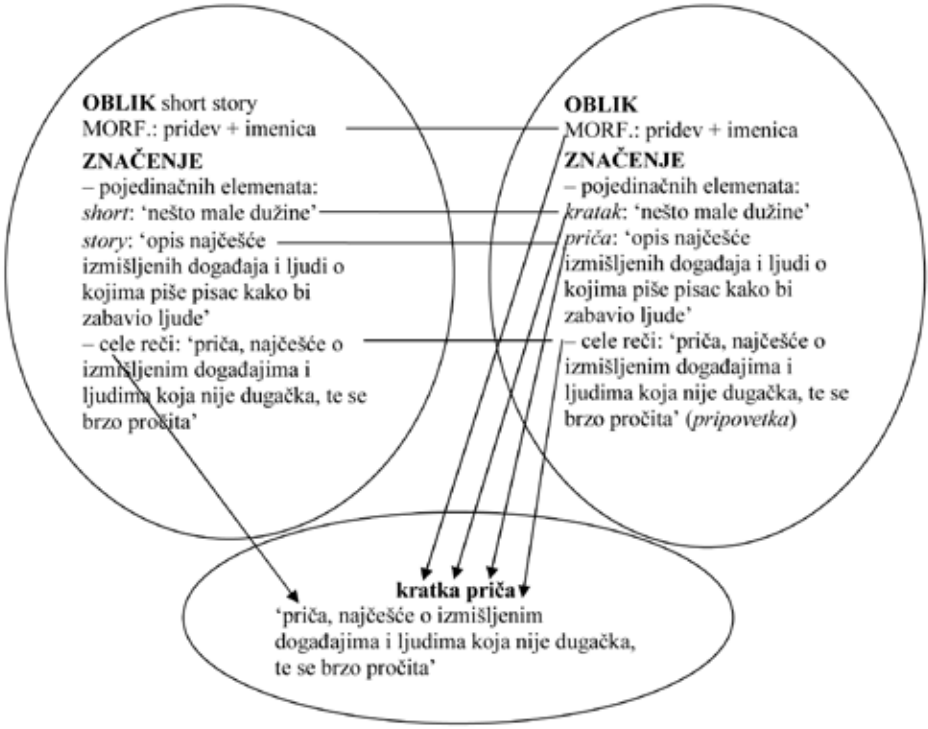

Slika 8: Mreža pojmovne integracije za anglicizme tipa 6 (*kratka priča*)

Preslikavanja između mentalnih prostora engleskog i srpskog jezika:

– nema formalnih preslikavanja, jer je u pitanju prevođenje, a ne preoblikovanje;

– morfološko preslikavanje između morfološke strukture engleske reči (pridev + imenica) i odgovarajuće strukture u srpskom jeziku;

– semantičko preslikavanje između sastavnih elemenata polimorfemske reči (ovde frazne lekseme): *short* – 'kratak', *story* – 'priča';

– semantičko preslikavanje između cele polimorfemske reči u engleskom mentalnom prostoru i ekvivalentne već postojeće reči s istim značenjem u srpskom mentalnom prostoru (*pripovetka*).[6]

Projekcije u amalgamski prostor:

– preslikan morfološki oblik iz srpskog jezika (pridev + imenica);

– preslikano značenje morfoloških elemenata iz srpskog jezika (kratak + priča);

– značenja cele reči iz mentalnih prostora oba jezika, jer se preklapaju.[7]

[6] U nekim slučajevima već postoji domaća srpska reč s istim značenjem, a u nekim slučajevima ne (npr. *skyscraper – neboder*).

[7] U slučaju kada ne postoji domaća srpska reč projektuje se značenje samo iz engleskog jezika, i nema semantičkog preslikavanja cele polimorfemske reči u dva mentalna prostora.

Tip 7: *Kolateralna šteta* prema *collateral damage. Delimično kalkirani anglicizmi*. To su mešoviti anglicizmi, gde je jedan deo polimorfemske reči preoblikovan, a drugi preveden. Postupak koji je ovde primenjen Prćić (2011: 179) naziva delimičnim strukturnim prevođenjem ili delimičnim kalkiranjem. Primeri (prevedeni element je potamnjen): ***rado**holičar* prema ***work**aholic, kiber-**prostor*** prema *cyber**space, pre**bukirati* prema ***over**book,* inženjer**stvo** prema engineer**ing**.

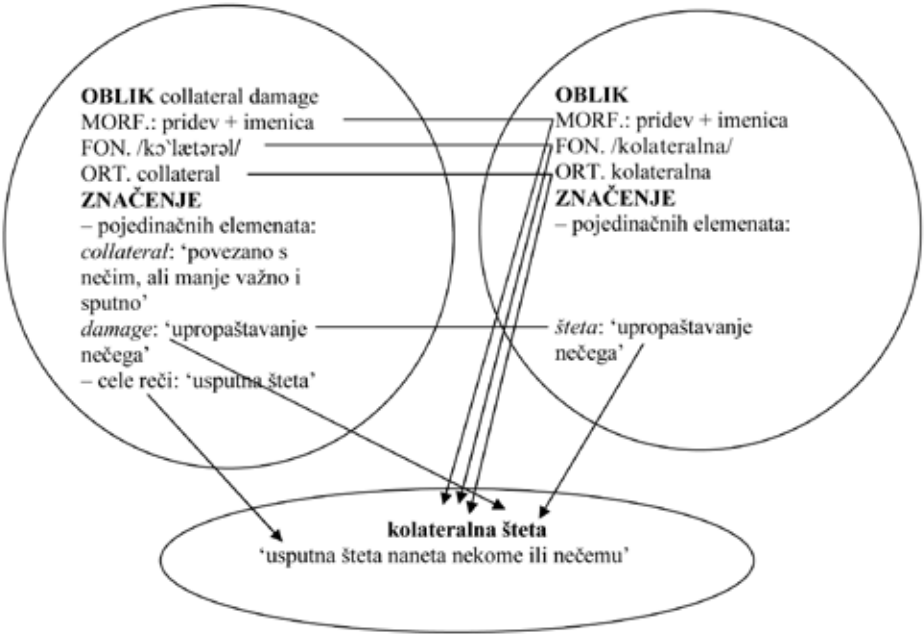

Slika 9: Mreža pojmovne integracije za anglicizme tipa 7 (*kolateralna šteta*)

Preslikavanja između mentalnih prostora engleskog i srpskog jezika:

– morfološko preslikavanje između morfološke strukture engleske reči (pridev + imenica) i odgovarajuće strukture u srpskom jeziku;

– fonološko i ortografsko preslikavanje jednog elementa, prideva (*collateral* – 'kolateralna');

– semantičko preslikavanje jednog elementa, imenice (*damage* – 'šteta').

Projekcije u amalgamski prostor:

– preslikan morfološki oblik iz srpskog jezika (pridev + imenica);

– preslikan fonološki i ortografski oblik jednog elementa iz srpskog jezika (*kolateralna*);

– značenje drugog elementa iz engleskog i srpskog jezika (*damage* – 'šteta');

– značenje celokupne reči iz engleskog jezika ('usputna šteta').

5. Zaključne napomene. U ovom radu anglicizmi su izdvojeni kao posebna vrsta leksema koje istovremeno odražavaju kontakte dva jezika, srpskog sa engleskim, te kao takve imaju poseban kognitivni status i definišu se kao međujezički

pojmovni amalgami. Razmatranjem anglicizama kroz prizmu kognitivnolingvističke teorije pojmovne integracije došlo se do zaključka da se oni javljaju kao pojavni oblici različitih kombinacija integrisanja forme i značenja iz dva jezika, srpskog i engleskog, koji se mogu predstaviti kroz mreže pojmovne integracije, gde jedan mentalni prostor pripada engleskom jeziku, a drugi srpskom jeziku. Proučavani anglicizmi pripadaju dvema najopštijim kategorijama: preoblikovani anglicizmi nastali leksičkim pozajmljivanjem i prevedeni anglicizmi, nastali semantičkim pozajmljivanjem. Unutar tih kategorija utvrđeno je sedam tipova anglicizama kao međujezičkih pojmovnih amalgama: tip 1– fonološki preoblikovani anglicizmi (*postpaid*), tip 2 – potpuno preoblikovani anglicizmi (*hamburger*), tip – 3 potpuno preoblikovani anglicizmi bez značenjskih inovacija (*fan*), tip 4 – prevedeni anglicizmi sa značenjskim inovacijama (*miš*), tip 5 – integrisani anglicizmi sa značenjskim inovacijama (*trening*), tip 6 – kalkirani anglicizmi (*kratka priča*), tip 7 – delimično kalkirani anglicizmi (*kolateralna šteta*). Teorija pojmovne integracije pokazuje se kao pogodan teorijski okvir za predstavljanje i tumačenje jezičkih kontakata, posebno anglicizama i međujezičkih tvorenica (Rasulić 2008: 269–289), kako je do sada pokazano, te bi se mogla primeniti i u izučavanjima kontakata različitih jezika sa engleskim jezikom.

CITIRANA LITERATURA

Bauer, Laurie. *Introducing Linguistic Morphology*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1988.

Coulson, Seana. *Semantic Leaps. Frame-Shifting and Conceptual Blending in Meaning Construction*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

Evans, Vyvyan. *A Glossary y of Cognitive Linguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2007.

Evans, Vyvyan, Melanie Green. *Cognitive Linguistics. An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press Ltd., 2006.

Fauconnier, Gilles. *Mappings in Thought and Language*. Cambridge – New York – Melbourne: Cambridge University Press, 1997.

Fauconnier, Gilles, Mark Turner. *The Way We Think. Conceptual Blending and the Mind`s Hidden Complexities*. New York: Basic Books, 2002.

Filipović, Rudolf. *Teorija jezika u kontaktu. Uvod u lingvistiku jezičnih dodira*. Zagreb: JAZU – Školska knjiga, 1986.

Filipović, Sonja. Anglicizmi iz registra mode u srpskom jeziku: formalna analiza. *Прилози проучавању језика* 34 (2003): 179–196.

Filipović, Sonja. *Izgovor i pisanje računarskih anglicizama u srpskom jeziku*. Beograd: Zadužbina Andrejević, 2005.

Filipović, Sonja. A Blended Language Means a Blended Culture. Љиљана Суботић (ур.). *Сусрет културa. Зборник радова*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2006, 463–467.

Fischer, Roswitha. Introduction: Studying Anglicisms. Roswitha Fischer, Hanna Pułaczewska (eds.). *Anglicisms in Europe: Linguistic Diversity in a Global Context*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2008, 1–14.

Graddol, David. *The Future of English*? Digital edition. The English Company (UK) Ltd., 2000.

Klikovac, Duška. *Metafore u mišljenu i jeziku*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2004.

Kövecses, Zoltan. *Language, Mind and Culture. A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2006.

McArthur, Tom. A Lingua Franker than Ever. *English Today* 17/1 (2001): 2–2.

Panić, Olga, Gordana Lalić, Tvrtko Prćić. Generički nazivi elektronskih uređaja u nekim evropskim jezicima: uporedna analiza adaptacije engleskih uzora. *Philologia* 3 (2005):19–25.

Panić-Kavgić, Olga. *Koliko razumemo nove anglicizme*. Novi Sad: Zmaj, 2006.

Prćić, Tvrtko. *Engleski u srpskom*. Drugo izdanje. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2011.

Rasulić, Katarina. Dinamičko konstruisanje značenja: Pojmovni amalgami i pojmovne metafore. Slavica Perović, Vesna Bulatović (ur.). *Lingvističke analize. Zbornik u čast 25 godina Instituta za strane jezika.* Podgorica: Institut za strane jezike, 2004, 179–192.

Vasić, Vera, Tvrtko Prćić, Gordana Nejgebauer. *Du yu speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama*. Novi Sad: Zmaj, 2001.

Turner, Mark, Gilles Fauconnier. Conceptual Integration and Formal Expression. *Metaphor and Symbolic Activity* 10/3 (1995): 183–204.

Winter-Froemel, Esme. Unpleasant, Unnecessary, Unintelligible? Cognitive and Communicative Criteria for Evaluating Borrowings and Alternative Strategies. Roswitha. Fischer, Hanna. Pułaczewska (eds.). *Anglicisms in Europe: Linguistic Diversity in a Global Context*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2008, 16–41.

*

Планкош, Јудита (ур.). *О лексичким позајмљеницама*. Суботица – Београд: Градска библиотека Суботица – Институт за српски језик САНУ, 1996.

Расулић, Катарина. Српско-енглеске творенице у светлу теорије појмовне интеграције. Милорад Радовановић, Предраг Пипер (ур). *Семантичка проучавања српског језика.* Београд: САНУ, 2008, 269–289.

Sonja Filipović-Kovačević

ANGLICISMS AS INTERLINGUAL CONCEPTUAL BLENDS

Summary

This paper studies contacts between Serbian and English by focusing on Anglicisms. The term Anglicism encompasses both lexemes imported from English into Serbian whose form and/or meanings are adapted to Serbian (e.g. *milkšejk*; lexical borrowing), and Serbian lexemes expressing English meaning (e.g. *miš* for 'computer mouse'; semantic borrowing).

It is underlined that Anglicisms are a topical issue since there is a general trend in the modern languages of the world to borrow English words for the sake of filling conceptual and lexical gaps which result from new ideas, products, etc. surging from Anglo-American culture. This borrowing mechanism is nowadays very popular in Serbian and replaces the much more creative alternative mechanism of using the phonological and morphological potential of the Serbian language while coining new words.

The aim of this paper was to present a model of the cognitive status of anglicisms. The starting premise was that Anglicisms are a special type of lexemes in that, through them, two languages are blended. Through Anglicisms either an adapted English form and/or meaning is introduced into Serbian or an English meaning is introduced into Serbian via a Serbian form coined in analogy to an English expression. Thus, it is argued that Anglicisms belong to interlingual space where form and meaning from the two languages in contact are blended.

In this paper Anglicisms are represented in the cognitive linguistic model of conceptual integration or blending, which is a cognitive mechanism responsible for dynamic online meaning construction. This process results in specific integrations of different conceptual representations within mental spaces, yielding conceptual blends, with new, emergent structure. Anglicisms are seen as interlingual conceptual blends. In this paper they are represented in conceptual integration networks, consisting of mental spaces belonging to two different languages, English and Serbian, where lexemes prompting appropriate concepts are divided into two main components: form (phonological, orthographic, and/or morphological) and meaning. Different mappings, i.e. counterpart relationships, between form and meaning in the mental spaces of the two languages and different projections into the blended space, where there are interlingual conceptual blends, yield seven types of Anglicism, depending on how integrated into Serbian they are: type 1 – phonologically transshaped Anglicisms (*postpaid*), type 2 – completely transshaped Anglicisms (*hamburger*), type 3 – completely transshaped Anglicisms with no meaning innovations (*fan*), type 4 – translated Anglicisms with meaning innovations (*miš*), type 5 – integrated Anglicisms with meaning innovations (*trening*), type 6 – calqued Anglicisms (*kratka priča*), type 7 – partially calqued Anglicisms (*kolateralna šteta*).

The closing remarks of the paper summarize the main points of the conceptual integration model applied to Anglicisms and suggest that a similar model could be used when studying lexical contacts of other languages with English.

Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
Odsek za anglistiku
Dr Zorana Đinđića 2, 21000 Novi Sad, Srbija
sonjaf@eunet.rs

UDC 81'342
929 Lehiste I.

IN MEMORIAM ILSE LEHISTE
(1922–2010)

Pioneering phonetician Ilse Lehiste was born in Tallinn, the capital of Estonia, on January 31, 1922, during an unprecedented flourishing of culture and education in the three newly independent Baltic states. In World War II Estonia was occupied first by the Soviet Union and later by Nazi Germany. As a young student Lehiste fled a Soviet re-occupation, going with her parents to Germany in 1944. She worked at the Baltic University in Exile established in Hamburg in 1946 by displaced Estonians, Latvians, and Lithuanians, and obtained her first doctorate at Hamburg University in 1948 with a thesis on a Scandinavian/English topic, *Über die Ethik der nach altnordischen Quellen geschaffenen Werke von William Morris.*

Coming to the United States in 1949, she soon began to work in Gordon Peterson's experimental phonetics laboratory at the University of Michigan, using one of the first sound spectrographs. Here she got a second doctorate in 1959. Her thesis was entitled *An Acoustic-Phonetic Study of Internal Open Juncture*. Her first two published articles[1] are in Slavic linguistics and Scandinavian philology, respectively: "Order of subject and predicate in scientific Russian." *Mechanical Translation* Vol. 4, 3 (1957), pp. 66-67; "Names of Scandinavians in the Anglo--Saxon Chronicle." *PMLA (Publications of the Modern Language Association of America)* 73, 1 (1958), pp. 6-22, but then there follow a series of phonetic articles written together with Peterson:

– (with Gordon E. Peterson) "Linguistic considerations in the study of speech intelligibility". *JASA (Journal of the Acoustical Society of America)* 31, 3 (1959), pp. 280–286.

– (with Gordon E. Peterson) "Vowel amplitude and phonemic stress in American English". *JASA* 31, 4 (1959), pp. 428–435.

– (with Gordon E. Peterson) "The identification of filtered vowels". *Phonetica* 4, 4 (1959), pp. 161–177.

– (Gordon E. Peterson and Ilse Lehiste) "Duration of syllable nuclei in English". *JASA* 32, 6 (1960), pp. 693–703.

---

[1] I am grateful to Brian Joseph and the Ohio State University Linguistics Department for providing me with Lehiste's curriculum vitae and list of publications; the bibliographical data that follow are taken from these sources. Much of the biographical information is also from the Department. Prof. Lehiste began her lifelong association with the Ohio State University (in Columbus, Ohio) as Associate Professor in the Slavic Department in 1963. As soon as the Division of Linguistics was organized in 1965 (renamed Department of Linguistics in 1967), she became its first Chairman and held the post until 1971. She was again Acting Chairman in 1984–85 and Chairman in 1985–87. As Professor Emeritus she continued her participation in the Department from 1987 until her death on December 25, 2010.

– (with Gordon E. Peterson) "Transitions, glides, and diphthongs". *JASA* 33, 3 (1961), pp. 268–277.

– (with Gordon E. Peterson) "Some basic considerations in the analysis of intonation". *JASA* 33, 4 (1961), pp. 419–425.

As the titles show, her first works treated vowels, which are (with consonants) the traditional preoccupation of phoneticians, but soon she took up the suprasegmental (prosodic) features of stress, pitch and length. These were to be the distinguishing features of most of her later work.

Probably best known to readers of the *Zbornik* are her studies of prosodic features in South Slavic languages, mostly done in cooperation with Pavle Ivić. These include two books: Ilse Lehiste and Pavle Ivić, *Accent in Serbocroatian. An Experimental Study.* Ann Arbor: Michigan Slavic Materials 4 (1963), and Ilse Lehiste and Pavle Ivić, *Word and Sentence Prosody in Serbocroatian*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press 1986 [= Ilse Lehiste i Pavle Ivić, *Prozodija reči i rečenice u srpskohrvatskom jeziku*. S engleskog prevela Ljiljana Subotić. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića 1996] as well as a long series of articles listed at the end of this text. (A number of these have also been published in Serbian translation by Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića in the volume *O srpskohrvatskim akcentima* of the series *Celokupna dela* of Pavle Ivić.) These did much to substantiate the now familiar analysis of Serbian (Croatian, Bosnian, Montenegrin) "rising accents" as involving high pitch on moras of two successive syllables.

Expected to be published in 2011 is the lecture that she gave in 2004 at Ohio State's annual series honoring the late Professor Kenneth Naylor (1937–1992): Ilse Lehiste, *The Structure of the Deseterac – The Metre of Serbian Epic Poetry.* In Brian D. Joseph, series editor, *The Kenneth E. Naylor Memorial Lecture Series in South Slavic Linguistics* No. 7. Ann Arbor and New York: Beech Stave Press (http://www.beechstave.com/index.htm).

But South Slavic languages were only a part of Prof. Lehiste's scholarly interests. A recent curriculum vitae stated her main fields as "Acoustic phonetics; prosody (suprasegmentals); language change and language contact" and enumerated "Ten articles that I consider relatively most important":

– "The function of quantity in Finnish and Estonian." *Language* 41, 3 (1965), pp. 447–456.

– "Phonetic disambiguation of syntactic ambiguity." *Glossa* 7, 2 (1973), pp. 107–122.

– "Suprasegmental features of speech." Chapter 7 in *Contemporary Issues in Experimental Phonetics,* ed. by Norman J. Lass. New York: Academic Press (1976), pp. 225–239.

– "Isochrony reconsidered." *Journal of Phonetics* 5 (1977), pp. 253–263.

– "Some phonetic characteristics of discourse." *Studia Linguistica* 36, 2 (1982), pp. 117–130.

– "The many linguistic functions of duration." Chapter 6 of *New Directions in Linguistics and Semiotics*, ed. by James E. Copeland. Houston: Rice University Studies (1984), pp. 96–122.

– "Phonetic investigation of metrical structure in orally produced poetry." *Journal of Phonetics* 18 (1990), pp. 123–133.

– "The phonetics of metrics." *Empirical Studies of the Arts* 10, 2 (1992), pp. 95–120.

– "Search for phonetic correlates in Estonian prosody." In *Estonian Prosody: Papers from a Symposium*. Ed. by Ilse Lehiste and Jaan Ross. Tallinn: Institute of Estonian Language (1997). Pp. 11–35.

– "Contemporary Finnish and Estonian realizations of folksongs in the Kalevala metre." *Linguistica Baltica* 9 (2001), pp. 99–111.

As we can observe, none of the 10 were explicitly Slavic in orientation. Some dealt with suprasegmental features in general linguistics, while several treated Estonian and other Finno-Ugric topics. Her long-time interest in the correlation between linguistic features and poetic meters is clearly visible.

Her best-known books apart from the Slavic collaborations mentioned earlier are devoted to general and historical linguistics, and indeed have become classics in these fields. All were published by the respected MIT Press in Cambridge, Massachusetts.

– *Readings in Acoustic Phonetics*. Ed. by Ilse Lehiste. 1967.

– *Suprasegmentals*. 1970.

– Robert J. Jeffers and Ilse Lehiste, *Principles and Methods for Historical Linguistics*. 1979.

– *Lectures on Language Contact*. 1988.

Ilse Lehiste was a leading figure in both the broad North American linguistics community and the smaller set of Estonian (and, more generally, Baltic) émigré scholars. Both groups honored her and profited from her skills; she was elected President of the Linguistic Society of America in 1980 (only the third woman to have held the position, though many others have followed) and served as 1974–76 president of the Association for the Advancement of Baltic Studies, an organization exemplary for the constant cooperation that it fostered between members of Latvian, Lithuanian, and Estonian origins.

Three Festschrifts were presented to Ilse Lehiste within a few years:

– A. Eek, ed., *Estonian papers in phonetics : EPP 1980–1981; to honour Ilse Lehiste on the occasion of her 60. birthday, Jan. 31, 1982 = Posvjaščaetsja professoru Il'se Lechiste : v čest' eë šestidesjatiletija 31 janvarja 1982*, also titled *Publikacii èstonskich fonetistov*. Tallinn: Institut Jazyka i Literatury 1982.

– Brian D. Joseph and Arnold M. Zwicky, eds., *A Festschrift for Ilse Lehiste. Working Papers in Linguistics* No. 35. Columbus: Dept. of Linguistics, Ohio State University 1987. (Available at http://www.eric.ed.gov/PDFS/ED286383.pdf.)

– Robert Channon and Linda Shockey, eds., *In honor of Ilse Lehiste = Ilse Lehiste pühendusteos*. Dordrecht: Foris Publications 1987.

Prof. Lehiste had striven to keep up contacts with linguists in Estonia even during the Soviet period, but as Estonia began to regain independence she returned more and more to Estonian and Finno-Ugric preoccupations. She published a book of her youthful Estonian verse, *Noorest peast kirjutatud laulud. Luuletusi aastaist 1938–48*. Scarborough, Ont., Canada: Maarjamaa Publications 1989, and a book of Estonian-language studies *Keel kirjanduses* [Language in Literature], Tartu: Ilmamaa (2000/2001). She also contributed to several joint works on prosodic features in Finno-Ugric languages:

– Jaan Ross and Ilse Lehiste. *The Temporal Structure of Estonian Runic Songs: A Study of the Relationship between Language and Music*. Berlin: Mouton de Gruyter 2001.

– Ilse Lehiste, Niina Aasmäe, Einar Meister, Karl Pajusalu, Pire Teras, Tiit-Rein Viitso. *Erzya Prosody.* Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura 2003.

– Ilse Lehiste, Pire Teras, Toomas Help, Pärtel Lippus, Einar Meister, Karl Pajusalu, Tiit-Rein Viitso. *Meadow Mari Prosody. Linguistica Uralica*, Supplementary Series, Volume 2. Tallinn: Estonian Academy of Sciences 2005.

– Ilse Lehiste, Pire Teras, Valts Ernštreits, Pärtel Lippus, Karl Pajusalu, Tuuli Tuisk, Tiit-Rein Viitso. *Livonian Prosody.* Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura 2008.

After her passing, her department created a website in memory of her, rich with links: http://linguistics.osu.edu/node/213. Those who have contributed their reminiscences have stressed Ilse Lehiste's passionate devotion not only to her field but to colleagues and students working in it. In many instances she wrote letters or "pulled strings" to advance their linguistic careers in ways that they discovered only much later.

Her papers, like those of many other linguists and scientists, are kept at the American Philosophical Society Library in Philadelphia.

*

Articles by Ilse Lehiste on South Slavic languages:

"The phonemes of Slovene." *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* 4 (1961), pp. 48–66.

"Some acoustic correlates of accent in Serbo-Croatian." *Phonetica* 7 (1961), pp. 114–147.

(Pavle Ivić and Ilse Lehiste) „Prilozi ispitivanju fonetske i fonološke prirode akcenata u savremenom srpskohrvatskom jeziku." *Zbornik za filologiju i lingvistiku* 6 (1963), pp. 31–73 (+ 8 plates).

(Pavle Ivić and Ilse Lehiste) „Prilozi ispitivanju fonetske I fonološke prirode akcenata u savremenom srpskohrvatskom jeziku, II." *Zbornik za filologiju i lingvistiku* 8 (1965), pp. 75–117 (+ 11 plates).

(Pavle Ivić and Ilse Lehiste) „Prilozi ispitivanju fonetske i fonološke prirode akcenata u savremenom srpskohrvatskom jeziku, III." *Zbornik za filologiju i lingvistiku* 10 (1967), pp. 55–93 (+ 10 plates).

(with Pavle Ivić) "Some problems concerning the syllable in Serbocroatian". *Glossa* 1, 2 (1967), pp. 126–136.

(Pavle Ivić and Ilse Lehiste) „Prilozi ispitivanju fonetske i fonološke prirode akcenata u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku, IV." *Zbornik za filologiju i lingvistiku* 12 (1969), pp. 115–165 (+ 10 plates).

(with Konstantin Popov) "Akustische Analyse bulgarischer Silbenkerne". *Phonetica* 21 (1970), pp. 40–48.

(Pavle Ivić and Ilse Lehiste) „Prilozi ispitivanju fonetske i fonološke prirode akcenata u savremenom srpskohrvatskom jeziku, V". *Zbornik za filologiju i lingvistiku* 13 (1970), pp. 225–246.

(with Pavle Ivić) "Experiments with synthesized Serbocroatian tones." *Phonetica* 26 (1972), pp. 1–15.

(Pavle Ivić and Ilse Lehiste) „Prilozi ispitivanju fonetske i fonološke prirode akcenata u savremenom srpskohrvatskom jeziku, VI." *Zbornik za filologiju i lingvistiku* 15 (1972), pp. 95–113 (+ 4 plates).

(with Pavle Ivić) „Akustični opis akcenatskog sistema jednog čakavskog govora.” *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* 3 (1973), pp. 159–170.

(with Pavle Ivić) “Interaction between tone and quantity in Serbocroatian.” *Phonetica* 28 (1973), pp. 182–190.

(with Pavle Ivić) „Fonetska analiza jedne slavonske akcentuacije.” *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* 6 (1976), pp. 67–84.

(with Pavle Ivić) “Interrelationship between word tone and sentence intonation in Serbocroatian”. *Elements of Tone, Stress and Intonation*, ed. by Donna Jo Napoli. Georgetown University Press, Washington, D.C. (1978). Pp. 100–128.

(Pavle Ivić and Ilse Lehiste) „Akustični opis akcenata u jednom kajkavskom govoru.” *Zbornik za filologiju i lingvistiku* 22 (1979), pp. 179–192.

“Disyllabic sequences as phonological units: evidence from Estonian and Serbo-Croatian.” Tokyo (1980). Pp. 1–11.[2]

(with Pavle Ivić) “The phonetic nature of the Neo-štokavian accent shift.” *Papers from the 3rd International Conference on Historical Linguistics.* Ed. by J. Peter Maher, Allan R. Bomhard and E.F.Konrad Koerner. Amsterdam Studies in the Theory and History of Linguistic Science, IV (1982). John Benjamins B.V., Amsterdam. Pp. 197–206.

(with Pavle Ivić) “The intonation of yes-or-no questions – a new Balkanism?” *Balkanistica* VI (1980), pp. 45–53.

“German loanwords in Macedonian”. *Makedonski jazik* XXXI (1980), pp. 113–119.

“Some remarks about the temporal structure of the deseterac.” *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* XXVII–XXVIII (1984–1985), pp. 405–410.

(with Pavle Ivić) “Geographical variation in the perception of Serbocroatian short accents.” *Papers for the V. Congress of Southeast European Studies, Belgrade, September 1984*. Ed. by Kot K. Shangriladze and Erica W. Townsend. Slavica Publishers, Columbus, Ohio (1984). Pp. 277–283.

“A comparison of Vuk’s deseterac with Lönnrot’s Kalevala verse.” *Naučni sastanak slavista u Vukove dane 17, Beograd–Novi Sad–Tršić, 14.–20. IX.1987. Referati i saopštenja* 17/3, (1989), pp. 105–111.

“Primena modela brojanja mora na tradicionalnu srpskohrvatsku poeziju.” *Naučni sastanak slavista u Vukove dane, Beograd–Pančevo–Novi Sad–Tršić, 11.–16.9.1990. Referati i saopštenja* 20/2 (1991), pp. 97–104.

“Tragovi fonetskog dijalekatskog supstrata u srpskom književnom jeziku”. *Symposium About Serbian Folk Dialects, August 21–22, 1996*. Ed. by Slobodan Remetić. Despotovac (1997). Pp. 125–129.

“Traces of dialectal background in spoken literary Serbian.” *Južnoslovenski filolog* LVI/1–2 (2000), pp. 589–594.

Wayles Browne

Cornell University
Department of Linguistics
Ithaca, NY, USA
ewb2@cornell.edu

[2] This item was listed without a publisher. It may be a handout or preprint of a lecture that Ilse Lehiste gave during her 1980 visit to Tokyo.

UDC 81'1

MENTALISTIČKA TEORIJA ZNAČENJA:
Ray Jackendoff. *Meaning and the Lexicon: The Parallel Architecture 1975-2010*. Oxford: Oxford University Press, 2010, 485 str.

Najnovija knjiga Reja Džekendofa, jednog od najznačajnijih i najproduktivnijih američkih lingvista, predstavlja reprezentativni rezime njegovog tridesetpetogodišnjeg rada na originalnoj lingvističkoj teoriji, poznatoj pod nazivom *paralelna arhitektura* (engl. *Parallel Architecture*, u daljem tekstu PA). Poznat kao jedan od najznamenitijih generativnih sintaksičara iz 70-ih godina prošlog veka, a zatim od 80-ih nadalje kao autor originalne semantičke teorije, konceptualne semantike, rodonačelnik generativne teorije muzike, Džekendof je pre svega kognitivista, koga prvenstveno zanima sistem značenja u jeziku, kako je taj sistem povezan sa konceptualnim sistemom i kako se jezički iskazuje.

Istraživanja Reja Džekendofa, posebno ona iz konceptualne semantike, poznata su i u našim krajevima, i to ne samo anglistima, pre svega zahvaljujući knjigama Milke Ivić (2001: 198–202) i Milorada Radovanovića (2009: 72–75), kao i detaljnim prikazima nekih od prethodnih Džekendofovih knjiga (Radovanović 1999; 2005).

Knjiga *Meaning and the Lexicon* donosi trinaest radova od kojih su svi sem prvog poglavlja ranije objavljeni u časopisima. Najstariji rad datira iz 1975. godine, većina je iz 1990-ih, a nekoliko je objavljeno u poslednjih pet godina. Posebnu zanimljivost predstavlja to da većini radova prethodi predgovor, gde autor govori o uticajima koji su doveli do nastanka tih radova i stavlja ih u kontekst intelektualne scene vremena kada su nastali kao i daljih dostignuća. Takođe, neki radovi, posebno oni raniji, opremljeni su i novim komentarima, u fontu drugačijem od originalnih fusnota, gde Džekendof komentariše razvoj svojih ideja, naknadne izmene i uticaje, kasnije veze sa drugim teorijama, daje dodatnu literaturu, pa čak i otvoreno priznaje neke tadašnje greške i ukazuje na to kako su kasnije prevaziđene. Radovi nisu poređani hronološki, već su organizovani u tri tematska okvira – prvi je teorija PA, drugi se bavi odnosom između vizuelne sposobnosti i jezika, treći specifičnim jezičkim izrazima, tzv. konstrukcijama, a ono što im je zajedničko jeste da se bave teorijom značenja i teorijom leksikona, koji se najopštije može shvatiti kao leksička komponenta jezika.

Kada se radi o teoriji značenja, najvažnija pitanja na koja Džekendof celokupnim svojim radom u toj oblasti želi da odgovori bila bi sledeća: Kako se formulišu značenja reči tako da su dovoljno bogata da mogu da omoguće i inferenciju i referiranje, kada je to potrebno? Kako je jezičko značenje povezano sa vizuelnim značenjem, tako da možemo da govorimo o onome što vidimo? Kako se formulišu delovi značenja koji ne potiču od reči? Kako to da ista značenja ponekad potiču od reči a nekad iz drugih izvora? Poslednja dva pitanja dovela su do toga da

se autor zainteresuje za fenomene semantičke prinude (engl. *coercion*) i konstrukcija, gde dolazi do preplitanja gramatičkih, leksičkih i pragmatičkih faktora.

U knjizi *Meaning and the Lexicon* objavljeni su radovi koji su značajno doprineli razvoju teorijskog modela PA. Osnovna premisa je da su fonologija, sintaksa i semantika nezavisne generativne komponente u jeziku i da svaka ima svoje osnovne jedinice (engl. *primitives*, „prime") i principe kombinovanja. Ova teorija odstupa od glavne struje generativne tradicije, koja smatra da je sintaksa osnovna generativna komponenta, a formulisana je u ranijim knjigama *The Architecture of the Language Faculty* (1997) i *Foundations of Language* (2002), koje je kod nas detaljno i pohvalno prikazao Milorad Radovanović (1999; 2005). PA ima tri potkomponente: to su konceptualna struktura, leksikon i sintaksička komponenta, koju Džekendof naziva *jednostavnija sintaksa* (*Simpler Syntax*) i koju je teorijski oblikovao u istoimenoj koautorskoj knjizi sa Peterom Kalikaverom (Culicover – Jackendoff 2005).

Objašnjavajući u prvom poglavlju (*Prologue*, str. 1–34) razvoj svojih ideja i stvaranje teorijskog modela PA, Džekendof se vraća u 70e godine XX veka kada je u brojnim radovima iz fonetike i semantike pokazano da fonološke strukture i semantičke strukture ne mogu biti izvedene iz sintaksičkih, kao i da su sve strukture sastavljene iz slojeva (engl. *tiers*). Džekendof se svojom teorijom PA suprotstavlja kako sintaksocentričnoj čomskijanskoj tradiciji tako i kognitivnoj gramatici Ronalda Lenakera (Langacker 1983), prema kojoj su sintaksičke strukture semantički motivisane a sintaksička pravila svedena na minimum. Teorija PA u teorijskolingvističkom smislu predstavlja neku vrstu „trećeg puta" u odnosu na ove dve dijametralno suprotstavljene paradigme. Ono što ovu teoriju dodatno razlikuje od ostalih jeste da se Džekendof ne zadovoljava samo time da objasni fenomen jezika, već obuhvata i vizuelnu percepciju, a sistem formalnih komponenti i pravila povezivanja (engl. *interface rules*) lako se može preslikati i na sve nivoe mentalne organizacije.

Veze između komponenti PA bitne su isto koliko i same komponente. Po svojoj prirodi, preslikavanja između veza (engl. *interface mappings*) nisu potpuno direktna, već samo delimično homoformna, pa, recimo, nema direktnog prevođenja fonološke strukture u sintaksičku, tj. segmenacija iskaza na fonološkom i na sintaksičkom nivou mogu se razlikovati. Osim opštih principa preslikavanja, kao što je, recimo, zadržavanje redosleda, postoje i posebna preslikavanja, koja se uče. Takva su, na primer, preslikavanja koja uključuju leksičke jedinice, koje imaju svoju fonološku i semantičku (konceptualnu) strukturu i morfosintaksičke odlike. Džekendof smatra da je leksikon naučena komponenta u modulima veze koji su sadržani u okviru opšte jezičke sposobnosti (engl. *language faculty*).

U modelovanju teorije PA verovatno je najznačajniji Džekendofov rad na teoriji konceptualne semantike, koja je najdetaljnije opisana i razrađena u njegovim ranijim knjigama *Semantics and Cognition* (1983) i *Semantic Structures* (1990). Ova semantička teorija, potpuno mentalistička, neopravdano je ostala nedovoljno poznata i uticajna, u poređenju sa dve velike, suprotstavljene semantičke paradigme (formalna semantika i kognitivna semantika), ali predstavlja izuzetno koherentu i uverljivu semantičku teoriju.[1] Kao njene osnovne postulate, Džekendof u uvodu ove knjige (2010: 6–14) ističe sledeće:

[1] Detaljnije o upoređenju ovih teorija sa Džekendofovom videti u Antović 2003.

1) Značenja su mentalno enkodirana. Čomskijanskim rečnikom, ovo bi bila neka vrsta I-semantike (engl. *internal(-ized) semantics*, slično Čomskijevoj ideji o internalizovanom jeziku, *I-language*). Značenja su enkodirana na nivou reprezentacije koja se zove konceptualna struktura, a koja se može shvatiti i kao svojevrsna sintaksa misli (engl. *syntax of thought*). Ovaj postulat je zgodan jer omogućuje generalizacije između različitih jezika. Tako, recimo, pri prevođenju konceptualne strukture ostaju manje-više identične, nezavisne od jezika, dok jezička sposobnost, koja obuhvata fonologiju, sintaksu i pravila veze služi da se te konceptualne strukture učine komunikabilnim.

2) Referencija jezičkih izraza je mentalni konstrukt. U poređenju sa standardnom formalnom semantikom i filozofijom jezika čiji je primarni cilj da postavi referenciju između jezika i spoljnog sveta, u konceptualnoj semantici se smatra da između jezika i sveta posreduje um, tj. način na koji um shvata svet, a koji je enkodiran u mentalnim reprezentacijama. Referencija je ono kako um konstruiše svet oko sebe, tj. kako govornik navodi slušaoca da posmatra svet. Ovo je vrlo bitno za semantičku analizu, koja često zavisi od toga koji su mentalni konstrukti u prvom planu.

3) Značenja su kompoziciona. To znači da značenja i reči i fraza imaju unutrašnju strukturu i da se grade od ograničenog skupa osnovnih elemenata („prima", engl. *primitives*) i principa po kome se prime kombinuju. Ovo je sasvim u skladu sa postulatima tradicionalne leksičke semantike.

4) Značenja koncepata nisu strogo odelita, već imaju fazi (engl. *fuzzy*) granice i ispoljavaju svojstva porodičnih sličnosti. Ovo shvatanje je blisko kognitivnoj semantici Džordža Lejkofa (naročito u Lakoff 1987).

5) Nema formalne razlike između semantike i pragmatike. Ovo je naročito potencirano u poglavljima 5 i 6 u ovoj knjizi. Semantika daje deo konceptualne strukture iskaza koji je direktno vezan za jezički izraz, a pragmatika deo konceptualne strukture koji nastaje kroz inferenciju, znanje o svetu i razumevanje konteksta, a obe ove komponente se stalno prepliću.

Iako se smatra da postoji prilično nezavisan i univerzalan nivo konceptualne strukture, razni jezici izražavaju isto značenje na različite načine, što znači da fonološka, sintaksička i semantička pravila povezivanja moraju biti specifična za svaki jezik, mada svakako ograničena principima Univerzalne gramatike.

Kao što je pokazao još u knjizi *Semantics and Cognition*, formativna pravila semantičke/konceptualne strukture obuhvataju rečnik osnovnih konceptualnih kategorija („prima"), ili, „semantičkih vrsta reči", među koje spadaju Stvar (ili Predmet), Događaj, Stanje, Radnja, Mesto, Putanja, Svojstvo i Iznos. Problem, naravno, jeste kako obrazložiti i opravdati predložene prime, na šta sam Džekendof daje prilično uopšteni odgovor da se to čini na osnovu njihove spobnosti da iskažu generalizacije i objasne podatke, a nije isključeno da bi se i dalje mogle razlagati, slično pojmu atoma u fizici. Prime se kombinuju korišćenjem najmanje tri strukturna principa: struktura funkcije i argumenta, odnosi upravne reči i modifikatora i vezivanje (engl. *binding*), pri čemu funkcije enkodiraju prostorne odnose, kauzalne odnose i odnose deo-celina, a sve se može primeniti i na druga semantička polja, sem fizičkog prostora, recimo na vreme, svojstva, pripadnost, čak i na lične i socijalne domene (o ova dva potonja Džekendof detaljno govori u knjizi *Language, Consciousness, Culture* iz 2007. godine)

Kada je u pitanju drugi deo iz naslova knjige, leksikon, odmah treba istaći da se, kao u generativnoj tradiciji, pod time podrazumeva leksička komponenta jezika. Ono u čemu se Džekendofovo shvatanje leksikona donekle razlikuje od drugih jeste pitanje koje jedinice čine leksion. To nisu samo reči i morfeme, već idiomi i klišei. Prvi predstavljaju izuzetne ideosinkretične kombinacije koje se ne mogu predvideti, a drugi delove jezika koji su memorisani, uskladišteni u dugoročnoj memoriji. Džekendof je klišee prvi put razmatrao u *The Arhitecture...* (1997) i kasnije u *Foundations...* (2002), zastupajući stav da se jezik ne može oštro podeliti na leksikon i gramatiku. Mada je ova tvrdnja vrlo sporna u glavnoj struji generativne lingvistike, primetićemo da u jednoj potpuno drugačijoj, nementalističkoj lingvističkoj paradigmi, koja je samom Džekendofu potpuno daleka, a to je sistemsko-funkcionalna lingvistika M.A.K. Halideja (osnove crte iznete u Halliday 1985), gramatika i leksika se takođe smatraju delom jedinstvenog sistema, za koji čak i postoji naziv leksikogramatika (engl. *lexicogrammar*). Takođe, možemo primetiti i da je ideja o idiomima i klišeima koji se memorišu i spadaju u leksikon prihvaćena i u teorijama usvajanja i učenja jezika, gde se, u učenju vokabulara, pored učenja reči i morfema, insistira i na učenju gotovih fraza (engl. *lexical chunks*) (kao, recimo, u Lewis 1993).

Kako se leksičke jedinice kombinuju? To jest, kakva je priroda veze između sintakse i semantike? U teoriji PA, za razliku od klasične generativne teorije, kombinatorna svojstva značenja nisu izvedena iz sintakse, već nastaju iz autonomne konceptualne kombinatornosti. U knjizi *Semantics and Cognition* (1983) bila je predložena verzija interfejsa koja se zove gramatička zapreka (engl. *constraint*), ali je već u *Semantic Structures* (1990) pokazao da ima mnogo sintaksičkih struktura koje se ne preslikavaju automatski, kanonično na konceptualnu strukturu, što je vodilo ka teoriji PA. Neki od poznatih, ranije navođenih i obrađivanih primera takvog nekanoničnog preklapanja bili bi, recimo, položaj oznake za vreme, koja se u sintaksičkoj strukturi nalazi prilično unutar, duboko u dijagramu, a u konceptualnoj, semantičkoj strukturi sasvim napred, levo, kao i mnoge tzv. konstrukcije, od kojih su tri detaljno obrađene u poglavljima 7, 8 i 9.

Na osnovu svega ovoga Džekendof je u *The Architecture...* (1997) zaključio da je korespondencija između sintakse i konceptualne strukture nalik onoj između sintakse i fonologije – ima prilično regularnosti, ali i mnogo nekanoničnih nepreklapanja, pa se zato zalaže da se princip uniformnosti, karakterističan za glavnu generativnu struju, zameni obogaćenim principom kompozicionalnosti. U prilog tome idu i razlike među jezicma. Konceptualna struktura jeste univerzalna, ali različiti jezici imaju različite načine kako da „pakuju" konceptualne elemente u leksičke jedinice (engleski, recimo, dominantno pakuje glagole kretanja sa iskazivanjem načina, dok romanski i slovenski jezici kretanje izražavaju najčešće zajedno sa putanjom kretanja). Jezici se razlikuju i po tome koje elemente konceptualne strukture izražavaju sintaksički (plural, socijalnu distancu, aspekt, itd.). Sve ovo ukazuje da interfejs između sintakse i semantike nije jednostavni izomorfizam.

Poznat kao jedan od rodonačelnika čomskijanske generativne sintakse i autor ranih pravila teorije X-sa crtom (engl. *X-bar theory*) (Jackendoff 1972; 1977), Džekendof se kasnije umnogome udaljio od glavne generativne struje. U svojoj najnovijoj knjizi iz sintakse (Culicover – Jackendoff 2005), na kojoj je zasnovan i sintaksički segment ove knjige, Džekendof je potpuno napustio X-sa crtom, princip

binarnosti i hijerarhizovanosti u korist veće linearnosti, a mnogo onoga što glavna generativna struja stavlja u zadatak sintakse, Džekendof prebacuje u konceptualnu strukturu i u interfejse. Semantička struktura zahteva izvestan stepen kompleksnosti da bi se objasnila inferencija i odnos jezika i mišljenja prema percepciji, zato i treba da ima veliku ulogu u ograničavanju gramatičke strukture rečenica, dok sintaksička komponenta treba da bude što manja. Džekendofova nova sintaksa, tzv. jednostavnija sintaksa, daleko je od jednostavne i proste, ali jeste i strukturno i notaciono jednostavnija nego dominanta verzija minimalizma (detaljno u Culicover – Jackendoff 2005).

Kada se radi o strukturi leksikona, Džekendofa posebno intrigira problem tzv. poluproduktivnosti (engl. *semiproductivity*) jezičkih iskaza. Prema dominantnom generativnom stanovištu, jezik nikako nije spisak memorisanih iskaza. Međutim, postoje i jezičke pojave koje, osim što pokazuju izvestan stepen regularnosti, ipak poseduju i elemente koji se moraju pojedinačno naučiti i zapamtiti (recimo, neki nepravilni glagoli u engleskom, izvođenje nekih deverbativnih imenica, neke fraze i slično). Važno opštelingvističko pitanje, kome se Džekendof vraća u nekoliko radova u ovoj knjizi jeste i kako gramatika/leksikon enkodira ovakve poluproduktivne pojave i istovremeno ih i nabraja i ukazuje na generalizacije među njima. Odgovor bi mogao da leži u tome da su poluproduktovni elementi uskladišteni u leksikonu i povezani samo asocijacijama, te da nema posebnog pravila koje objašnjava regularnost među njima. S druge strane, produktivni fenomeni su iskazani pravilima, koja se takođe mogu smatrati jedinicama leksikona.

Poglavlje 2, *Morphological and Semantic Regularities in the Lexicon* (prvobitno objavljeno 1975. godine, str. 40–84) bavi se upravo pitanjem teorije leksikona, koja će formalizovati pojam odvojenih ali i povezanih leksičkih jedinica, tako što će se upostaviti veza između morfologije i semantike. Kako je leksion poprimao sve značajnije mesto u teoriji PA, Džekendof se vratio ovoj temi kojom se davno bavio.[2] Ovaj rad obiluje novim komentarima, koji ukazuju kako na dobre strane tako i na odstupanja od prvobitne ideje. Leksičke jedinice su u leksikonu potpuno specifikovane u svim detaljima. Međutim, dok se jedinice sa produktivnom, regularnom morfologijom ne moraju posebno navoditi, one sa poluproduktivnom moraju.

Poglavlja 3 (*On Beyond Zebra: The Relation of Linguistic and Visual Information*, str. 88–110) (1987) i 4 (*The Architecture of the Linguistic-Spatial Interface*, str. 112–134), koja se bave odnosom vizuelne kognicije i jezika, izlaze iz okvira onoga što se klasično smatralo predmetom lingvistike, ali svakako predstavljaju izuzetno značajne radove u lingvistici shvaćenoj kao deo kognitivnih nauka. Poznat kao rodonačelnik proučavanja odnosa između jezičke i muzičke sposobnosti (Jackendoff 1981),[3] Džekendof je bio i među prvima koji su se bavili odnosom vizuelne percepcije i jezičke kompetencije, a svoja shvatanja o povezivanju jezičke sposobnosti sa ostalim mentalnim sposobnostima detaljno je prikazao u knjizi *Languages of the Mind* (Jackednoff 1992). Za ova dva rada, Džekendof navodi da

[2] Rad je nastao u vreme kada je Čomski postavljao svoju teoriju nominalizacije, po kojoj su fraze sa deverbativnim imenicama (npr. *the enemy's destruction of the city*) transformaciono izvedene iz rečenica sa odgovarajućim glagolom (*the enemy destroyed the city*), ali se vrlo rano uvidelo da to nije uvek slučaj niti postoji opšta regularnost.

[3] Kod nas se time bavi niški anglista Mihailo Antović (v. Antović 2005; 2009).

je bio inspirisan radom psihologa Džona Maknamare *How Can We Talk about What We See* i da je sledio u to vreme ne mnogo poznat teorijski okvir Dejvida Mara.[4] U ova dva poglavlja, Džekendof otkriva kako govorimo o onome što vidimo, tj. kako um enkodira prostorne informacije s jedne strane, a sa druge kako enkodira jezičke i konceptulane informacije i kako uspostavlja korespondenciju između njih. Rešenje leži u tome da semantičkom opisu nekog predmeta, pored uobičajenih elemenata koji sadrže opis fonoloških i sintaksičkih svojstava i konceptualne strukture treba dodati i nešto kao 3D model, tj. algoritamski izračunljivu predstavu oblika nekog predmeta. Ova dva poglavlja bi nesumnjivo bila posebno zanimljiva psiholozima i psiholingvistima.

Poglavlja 5 i 6 bave se pitanjima konceptualizacije delova neke celine i strukturom događaja (Aktionsart), kao i načinom kako se to iskazuje i interpetira u jeziku i kako se to znanje može formalizovati u teoriji.

Počevši od poznatog problema kako nastaje značenje ponavljanja u rečenici *The light flashed until dawn*, Džekendof tvrdi da se to može objasniti interakcijom između mnogih različitih delova rečenice, kako leksičkih tako i gramatičkih. Ovo je u suprotnosti sa klasičnom fregeovskom semantičkom teorijom kompozicionalnosti, po kojoj se značenje rečenice konstruiše jednostavno tako što se značenja reči spoje sa sintaksičkom strukturom, a i u neskladu je sa dominantnim stavom generativne gramatike koja insistira na tome da sintaksička struktura bude izomorfna sa sematičkom strukturom. Činjenica da postoje delovi značenja koji nisu iskazani ni leksički ni gramatički, kao značenje ponavljanja u gornjem primeru, mogu se pripisati tzv. semantičkoj prinudi (engl. *coercion*), danas prihvaćenom pojmu koji je u vreme kada je Džekendof prvi put govorio o tome zvučala prilično revolucionarno, a čemu ćemo nešto više govoriti kasnije.

Džekendofovo rešenje je da se opis i ovakvih složenih značenja može dati korišćenjem ontoloških kategorija koje je postulirao u ranoj fazi konceptualne semantike (*Semantics and Cognition*, 1983), a koje je ovde proširio brojnim inovacijama. Pomoću njih, moguće je na isti način, bez obzira na razlike između imenica i glagola, tretirati i dihotomije događaj–proces, jednina–množina i zbirno–brojivo. Sistemom binarnih obeležja [± ograničeno (engl. *bounded*)] i [± unutrašnja struktura] moguće je iskazati vrednosti jednina brojivo, množina brojivo, zbirno i grupe, kao i odgovarajuće vrednosti u glagolskom sistemu. Recimo, semantička vrednost ponavljanja identična je kao i za plural, tj. enkodira višestrukost nekog broja entiteta koji pripadaju istoj kategoriji. Džekendof postulira i sistem od šest funkcija, koji preslikava entitete jedne vrste na druge, čime se objašnjavaju kategorije množtvo, partitivnost, kompozicioni odnosi i suprotnosti. Te funkcije su: PL, ELT, COMP, GR, PART i CONT (engl. *plural*, *element of*, *composed of*, *the grinder*, *part of*, *containing*).

Peto poglavlje, *Parts and Boundaries* (str. 135–173) konkretno postulira i razrađuje skup primarnih elemenata („prima”) i kombinatornih principa za kon-

[4] Dejvid Mar (Marr 1982) je u knjizi *Vision* razvijao detaljnu algoritamsku teoriju mentalnih reprezentacija koje su uključene u vizuelnu percepciju, a napravio je paralelu sa generativnom lingvistikom. Marov 3D model je rešio mnoge probleme leksičke semantike (kategorija sekundarnih obeležja, engl. *distinguishers*, stereotipa, itd). Marov poseban doprinos je teza da postoji algoritamski izračunljiva predstava oblika nekog predmeta, koja spada u mentalnu reprezentaciju.

ceptualni domen koji se tiče delova i granica. Džekendof pretpostavlja da su one univerzalne, da definišu ono što jezik treba da izrazi i da ne zavise od konkretnog jezičkog sredstva.[5] Takođe, bavi se i pravilima korespondencije (sadašnjom terminologijom rečeno, pravilima interfejsa) koja određuju kako se vrši preslikavanje iz konceptualne strukture u sintaksičku i morfološku strukturu. Džekendof se bavi konkretno engleskim jezikom, jer su ova pravila specifična za svaki jezik, ali ograničena principima Univerzalne gramatike. Bilo bi svakako zanimljivo proučiti vrstu i delovanje ovih pravila u srpskom i drugim slovenskim jezicima, koji imaju posebno razuđenu morfologiju.

Osim formalizacije kojom se notiraju pomenuta obeležja i funkcije, i koja, naročito onima koji nisu upoznati sa prethodnim knjigama ovog autora, može delovati komplikovano i odbojno u predstavi konceptualne strukture iskaza, gde Džekendof uspostavlja veze između leksičke semantike i frazne semantike, u ovom radu posebno je i zanimljiv način na koji Džekendof tretira glagolske situacije. On kritikuje čuvenu Vendlerovu (Vendler 1967) kategorizaciju glagolskih situacija na stanja, aktivnosti, ostvarenja i dostignuća i predlaže kako je treba proširiti i formalizovati koristeći parametre datih obeležja i funkcija. Kako je Vendlerova teorija kod nas dobro poznata i široko prihvaćena (v. Novakov 2005), za dalja istraživanja u oblasti glagolskih značenja i kategorija zanimljivo bi bilo proučiti Džekendofove stavove. Poznate kategorije stanja Džekendof formalno notira kao neusmerene situacije koje mogu biti ograničene ili neograničene, aktivnosti kao procese i neograničene usmerene situacije, ostvarenja kao usmerene situacije sa krajnjom graničnom tačkom u toku vremenskog perioda, dok se dostignuća najteže formalizuju kao dodađaj koji predstavlja kulminaciju u sklopu nekog većeg događaja. Novi tipovi koje Džekendof uvodi delimično su slični dostignućima: počeci (engl. *Inceptions*, gde bi spadali glagoli tipa *leave*, *commence*, *start*), događaji trenutne strukture (engl. *Point-events*, gde bi spadali glagoli kao *flash* i *click*) i trajanja (engl. *Duratives*, gde bi spadali glagoli kao *stay*, *keep*, *persist*).

Insistirajući na tome da se moraju praviti veze između leksičke semantike i frazne semantike, Džekendof zaključuje da se ista obeležja i funkcije mogu pojaviti u konceptualnoj strukturi kao leksičke jedinice, morfološki afiksi, konstrukciona značenja ili pravila semantičke prinude. Uopštenije gledano, sve to podržava još fundamentalniju postavku konceptualne semantike da je konceptualna struktura autonomna u odnosu na jezik i da neme nekakvog nivoa čisto jezičke semantike koji se prepliće između nje i sintakse.

U šestom poglavlju, *The Proper Treatment of Measuring Out, Telicity, and Perhaps Even Quantification in English* (str. 174–221), ovaj stav da je konceptualna struktura nezavisna od sintaksičke još je jače potenciran analizom načina na koji na kategoriju teličnosti utiče leksička semantika glagola i ograničenost (engl. *boundedness*) njegovih argumenata, a u mnogim slučajevima i pragmatika (tj. znanje o svetu). Teličnost se konceptualno formalizuje u smislu krajnje ograničenosti ili ne-ograničenosti njegovog događaja i vremenskih konstituenata. Na mnogo

[5] Ono što treba imati na umu jeste da Džekendofove prime jesu kategorije konceptualne strukture, nezavisne od konkretnog jezika, za razliku od semantičkih, jezički iskazanih prima u teoriji Ane Vježbicke. O razlikama između ova dva shvatanja videti prepisku ovo dvoje lingvista u časopisu *Intercultural Pragmatics*, Jackendoff 2007; Wierzbicka 2007.

primera, Džekendof pokazuje da formalizovana konceptualna struktura nema mnogo sličnosti sa kanoničnom sintaksičkom strukturom.

Autorki ovog prikaza, kao anglisti, koju posebno interesuje odnos sintakse, semantike i pragmatike, naročito su zanimljiva poglavlja 7, 8 i 9, koja se bave specijalnim konstrukcijama u engleskoj glagolskoj frazi, i poglavlja 10, 11, 12 i 13, koja se bave nekim engleskim imeničkim konstrukcijama sa zanimljivim semantičkim i morfosintaksičkim svojstvima. Svih ovih sedam poglavlja, na teorijskom planu, i dalje čvrsto razrađuju i ilustruju teoriju PA.

Potrebno je istaći da Džekendof pojam „konstrukcija" koristi da označi delove sintaksičke strukture za koje se vezuju nekanonična značenja. Normalno, semantička i sintaksička argumentska struktura su prilično poravnate, ali brojne smisaone konstrukcije, od kojih su mnoge pomenute i analizirane u ovoj knjizi, pružaju jak dokaz u prilog tome da postoji i mogućnost nepoklapanja.

Početkom devedesetih godina prošlog veka američki lingvisti Čarls Filmor (Charles Fillmore), Pol Kej (Paul Kay) i Adela Goldberg počeli su da izučavaju sintaksički i semantički idiosinkretične pojave koje nisu mogle da se objasne na tradicionalan način, pa su predložili da gramatika mora da izdvoji ove pojave kao specijalne delove sintakse koji nose značenje i da se time moraju dopuniti opšti principi frazne strukture i semantičke kompozicionalnosti. Tako je nastala teorija poznata pod nazivom Konstrukciona gramatika (Goldberg 1995).[6]

U sedmom poglavlju, *English Particle Construction, the Lexicon and the Autonomy of Syntax* (str. 226–249), Džekendof daje izuzetno detaljan pregled sintaksičkih i semantičkih svojstava engleskih fraznih glagola, tj. konstrukcija koje se sastoje od glagola i partikule. Izdvajajući više tipova ovakvih konstrukcija, Džekendof uočava da svi imaju istu sintaksičku strukturu (sa glagolom kao sintaksičkim centrom), dok se njihove semantičke formalizacije znatno razlikuju. Ovo je još jedan dokaz u prilog (delimične) nezavisnosti sintakse i semantike.

U osmom poglavlju, zanimljivo naslovljenom *Twisting the Night Away* (str. 250–277), Džekendof, polazeći od naizgled neobičnog primera *He slept the afternoon away*, gde je neprelazni glagol *sleep* upotrebljen u kombinaciji sa objektom i partikulom, iznosi brojne argumente u prilog postojanja kategorije konstrukcionih idioma, tj. sintaksičkih konfiguracija čija struktura doprinosi semantičkom sadržaju prevazilazeći ono što je semantički sadržano u leksičkim jedinicama koje čine taj idiom. Ova konstrukcija se može smatrati jednom od niza, 'porodice' sličnih konstrukcija, kao što je na primer ona koja semantički kombinuje kretanje, način i putanju (*He whistled his way across America*) ili tzv. rezultativna konstrukcija (*Amy pounded the clay flat*), koja je detaljno obrađena u devetom poglavlju ove knjige, *The English Resultative as a Family of Constructions* (str. 278–326). Ovaj rad je prvobitno objavljen 2004. godine u koautorstvu sa Adelom Goldberg, čije se ime najčešće vezuje za pojam konstrukcione gramatike. Džekendof i Goldbergova priznaju da se donekle razlikuju u pogledu teorijskog tretmana konstrukcija, ali ističu zajedničke argumente koji idu u prilog konstrukcionom pogledu na gramatiku. Jedna od postavki je da postoji krivulja gramatičkih fenomena, od koji su neki potpuno opšti a neki potpuno idiosinkretični. Na nivou frazne sintakse,

[6] O konstrukcionoj gramatici i njenoj primeni kod nas je pisao Vladan Pavlović (posebno u Pavlović 2007; 2009).

delovi sintakse koji su povezani sa značenjem na konvencionalni i delimično idiosinkretičan način smatraju se konstrukcijama. Konstrukcije se, leksički, na izvestan način tretiraju kao idiomi u tradicionalnom smislu. Oni su uneti u leksikon kompletno sa svojom sintaksičkom strukturom, značenjem i, kada sadrže i neke posebne morfeme, sa delimičnom fonologijom. U vezi sa leksikonom, i u ovom radu se zastupa teza da on treba da obuhvati ne samo reči i morfeme već i frazne obrasce sa morfološkom specifikacijom ili bez nje. Kada se radi o rezultativnoj konstrukciji u engleskom, radi se u stvari o više konstrukcija, koje dele neka bitna svojstva ali se razlikuju u specifičnostima, a sama frazna struktura V NP AdjP/PrepP nije dovoljna da okarakteriše ovu porodicu konstrukcija.

Kako sam Džekendof kaže, poglavlja 10 do 13 bave se nečim što se može smatrati perifernim pitanjima, naizgled retkim, marginalnim i specifičnim imeničkim konstrukcijama, ali način na koji ih on tretira nikako nije trivijalan, već njihovo objašnjenje uvek dovodi u vezu sa nekim bitnim lingvističkim pitanjima kao što su određenost, struktura imeničkih fraza i složenica, priroda jezičkog znanja i ustrojstvo teorije jezika, u ovom slučaju teorije PA.

Deseto poglavlje, *On the Phrase* <u>*The Phrase 'The Phrase'*</u> (str. 327–341), bavi se konstrukcijama sa reduplikativnom imeničkom frazom koja ima strukturu The+Noun+E. Simbol E označava različite izraze, koji čak ne moraju biti ni jezički, ali je njihove izbor ograničen semantikom imenice N, na primer *the sound tztztz*, pri čemu se pravi zvuk coktanja jezikom. Ova konstrukcija ima sličnosti sa imeničkim frazama sa apozicijom, ali je semantički i morfološki složenija. Pokušaj sintaksičke formalizacije ove konstrukcije na osnovu principa teorije X-sa crtom pokazuje se kao nezadovoljavajući, pa je semantička analiza, kao i analiza modifikacije i determinacije zanimljiva ne samo za objašnjenje ove konstrukcije već i za opštija pitanja kategorije određenosti (engl. *definiteness*).

Jedanaesto poglavlje, *Contrastive Focus Reduplication in English* (str. 342–382), prvi put objavljeno kao koautorski rad sa Dž. Gomeši (Jila Ghomeshi), N. Rozen (Nicole Rosen) i K. Raselom (Kevin Russell), analizira jezičku konstrukciju koja ranije nije bila ispitivana, ali je prilično česta, naročito u govornoj američkoj varijanti engleskog jezika. Semantički efekat ove konstrukcije je da fokusira denotat redupliciranog elementa na neki oštrije delimitiran, specijaliziraniji opseg (na primer, *Do you want a salad-salad, or a tuna salad?).* Duplikacija nije retka pojava u različitim jezicima, a javlja se i kao intezivna duplikacija, gde se ista reč ponavlja tri i više puta. U ovom radu detaljno se razmatra sematika kontrastivne duplikacije, uz detaljnu specifikaciju koje se jedinice mogu duplicirati. Za razliku od kontrastivnog fokusiranja, gde se reč/fraza kontrastira sa drugim rečima istog tipa, u kontrastivnoj duplikaciji jedno značenje reči se kontrastira sa drugim značenjima te reči, u cilju specifikovanije interpretacije (prototipična denotacija ili sužavanje opsega mogućih referenata leksičke jedinice). Vezano sa shvatanjima o strukturi leksikona koja je izneta u ovoj knjizi, Džekendof zaključuje da je kontrastivna duplikacija u stvari leksička jedinica sa konkretnom sintaksičkom i semantičkom strukturom a dupliranom fonološkom strukturom.

U dvanaestom poglavlju, *Construction after Construction and its Theoretical Challenges* (str. 385–412), Džekendof razmatra još jednu nekanoničnu strukturu, koja se sastoji od dve imenice ili imeničke fraze povezane predlogom (tipa *day after day*). Nabrajajući mnogo tipova sa predlozima *by*, *for*, *to*, *after* i *upon* i opisu-

jući njihova morfološka, sintaksička i semantička svojstva, Džekendof koristi ovu analizu da još jednom dopuni svoju teoriju leksiona, ovog puta uzimajući u obzir i neke stavove konstrukcione gramatike. Naime, tu se prepoznaje postojanje značenjskih konstrukcija, tj. delova sintaksičke strukture koji mogu biti nabrojani u leksikonu sa svojim značenjima, baš kao i pojedinačne reči. Priroda leksikona je takva da to nije skladište reči već svih delova jezičke strukture koji moraju da se memorišu, uskladište u dugoročnoj memoriji. Analize iznete u ovom radu navode na to da opštu teoriju jezika treba postaviti tako da celokupno znanje jezika bude enkodirano kao uskladišteni delovi strukture, bez stroge podele na leksikon i gramatiku. Kao što smo istakli već u uvodnom delu ovog prikaza, ideja da ne treba vršiti strogu podelu na gramatiku i leksikon, postoji i u nekim drugim, negenerativističkim i nekognitivističkim lingvističkim teorijama.

Poslednje, trinaesto poglavlje, *The Ecology of English Noun-Noun Compounds* (str. 413–450), bazirano je na obimnom korpusnom istraživanju imeničkih složenica u engleskom jeziku. Ova tema je često obrađivana u anglističkoj literaturi, a ono što je ovde novo je iscrpnost i originalnost pristupa. Džekendof insistira na tome da, zbog velike frekventnosti novih primera i kombinatorike, složenice u engleskom ne mogu da se samo nabroje, nego da proces stvaranja složenica mora da uključi i sistem produktivnih pravila. Pravilo da složenica mora da ima upravni član ni izdaleka nije dovoljno, a ni uobičajeni način parafraziranja složenice frazom, koja bi trebalo da ima isto značenje, nije uvek zadovoljavajući. Nabrajajući čak četrnaest funkcija kojima je moguće semantički formalizovati značenja imeničkih složenica, Džekendof ističe da teorijski okvir konceptualne semantike omogućuje da se formalizuju i značenja fraza, kao i da se principom semantičke prinude i ko-kompozicije (engl. *co-composition*, prema Pustejovsky 1995) dodaju i neiskazane funkcije, kao i da se uključi nešto od onoga što obično spada u pragmatičko znanje.

Zaključili bismo ovaj prikaz konstatacijom da ova knjiga predstavlja izvanredan presek Džekendofove teorije i preporukom da bi trebalo da postane obavezno štivo za one koji do sada nisu bili upoznati sa njegovim radom, a bave se problemima značenja, leksike i uzajamnim odnosom sintakse i semantike. Lingvisti raznih provenijencija, ali i filozofi, psiholozi i svi koji se bave kognitivnim naukama, u ovoj knjizu koja impresivno ilustruje interdisciplinarni kognitivistički pristup, svakako će prepoznati i otkriti nove jezičke fenomene čija analiza predstavlja izazov za stvaranje jedne velike slike ljudske jezičke i opšte kognitivne sposobnosti. Iako je u mnogim radovima analiziran materijal iz engleskog jezika, opštija lingvistička pitanja kojima se autor bavi prilikom analize relevantna su i za proučavanje drugih jezika kao i opšte lingvističke teorije. Upravo teorijski model i formalno-metodološki okvir predstavljeni u ovoj knjizi mogu poslužiti kao inspiracija i uzor za otkrivanje sličnih fenomena i u srpskom jeziku, gde bi se na mnogo detaljniji i formalniji način moglo doći do značajnih uvida o značenju reči, fraza i konstrukcija u kojima dolazi do preplitanja leksičkih, sintaksičkih i pragmatičkih faktora.

I na samom kraju, neuobičajeno za kanone pisanja prikaza, dozvolićemo sebi i komentar o izgledu naslovne strane knjige. Posle niza dizajnerski minimalistički čistih apstraktnih korica Džekendofovih knjiga, dve skorije knjige (*Foundations...* i *Simpler Syntax*) imale su na koricama fotografije usamljenih stabala,

sa moćnim krošnjama, koje su kod mnogih poznavalaca i poštovalaca Džekendofovog dela izazivale asocijacije na jedinstvenost, monumentalnost, ali na žalost i izolovanost njegovih teorijskih postavki. Knjiga *Meaning and the Lexicon*, pored svoje besprekorne naučne aparature, ima i znatnu dozu lične obojenosti, a i relativno neobičnu naslovnu stranu – fotografiju na kojoj ispod plavog neba dominira veliki pustinjski kaktus, pun bodlji i sa par cvetova. Autorka ovog prikaza imala je priliku da u ličnoj komunikaciji sa profesorom Džekendofom ovo prokomentariše i saznala je da je fotografija iz profesorovog ličnog albuma, slikana u vreme kada je tokom autorovog specijalnog studijskog boravka 2009. godine u Santa Feu ova knjiga i pisana. Kako kaže Džekendof – njegove ideje gotovo uvek su bile trn u oku kolega, a on sam je često nalazio i postavljao pitanja a i davao odgovore koji su neprijatno probadali ustaljene teorije, kako iz generativne tradicije, iz koje je i sam ponikao, tako i iz kognitivne. Bodljikave stvari („*thorny issues*"), kako ih je nazvao, možda nisu najprijatnije, ali svakako imaju svoju lepotu i potrebno je da postoje, baš kao i provokativna pitanja i duboko promišljeni kompleksni odgovori na njih, što je upravo ono što Rej Džekendof radi tokom cele svoje duge i impresivne karijere.

CITIRANA LITERATURA

Antović, Mihailo. 2003. The Position of Semantics within Contemporary Cognitive Science. *Facta Universitatis: Linguistics and Literature* 2/10 (2003): 415–424.

Antović, Mihailo. *Muzika i jezik u ljudskom umu*. Niš: Niški kulturni centar, 2004.

Antović, Mihailo. *Lingvistika, muzikalnost, kognicija*. Niš: Niški kulturni centar, 2009.

Culicover, Peter, Ray Jackendoff. *Simpler Syntax*. Oxford: Oxford University Press, 2005.

Goldberg, Adele. *Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago: Chicago University Press, 1995.

Halliday, M.A.K. *Foundations of Systemic-Functional Grammar*. London: Arnold, 1985.

Ivić, Milka. *Pravci u lingvistici*, vol. 2, deveto, dopunjeno izdanje. Beograd: Biblioteka XX vek, 2001.

Jackendoff, Ray. *Semantic Interpretation in Generative Grammar*. Cambridge MA: MIT Press, 1972.

Jackendoff, Ray. *X-Bar Syntax: A Study of Phrase Structure*. Cambridge MA: MIT Press, 1977.

Jackendoff, Ray, Fred. Lerdahl. *A Generative Theory of Tonal Music*. Cambridge MA: MIT Press, 1982.

Jackendoff, Ray. *Semantics and Cognition*. Cambridge MA: MIT Press, 1983.

Jackendoff, Ray. *Consciousness and the Computational Mind*. Cambridge MA: Bradford – MIT Press, 1987

Jackendoff, Ray. *Semantic Structures*. Cambridge MA: MIT Press, 1990.

Jackendoff, Ray. *Languages of the Mind*. Cambridge MA: Bradford – MIT Press, 1992.

Jackendoff, Ray. *The Architecture of the Language Faculty*. Cambridge MA: MIT Press, 1997.

Jackendoff, Ray. *Foundations of Language: Brain, Meaning, Grammar, Evolution*. Oxford: OUP, 2002.

Jackendoff, Ray. *Language, Consciousness, Culture: Essays on Mental Structure*. Cambridge MA: MIT Press, 2007.

Jackendoff, Ray. Conceptual semantics and natural semantic metalanguage theory have different goals. *Intercultural Pragmatics* 4–3 (2007): 411–418.

Jackendoff, Ray. *Meaning and the Lexicon: The Parallel Architecture 1975-2010*. Oxford: OUP, 2010.

Lakoff, George. *Women, Fire, and Dangerous Things*. Chicago: University of Chicago Press, 1987.

Langacker, Ronald. *Foundations of Cognitive Grammar*. Bloomington: Indiana University Lingustics Club, 1983.

Lewis, Michel. *The Lexical Approach: The State of ELT and a Way Forward*. Hove: LTP Language Teaching Publication, 1993.

Novakov, Predrag. *Glagolski vid i tip glagolske situacije u engleskom i srpskom jeziku*. Novi Sad: Futura publikacije, 2005.
Marr, David. *Vision: A Computational Investigation into the Human Representation and Processing of Visual Information*. New York: W.H. Freeman, 1982.
Pavlović, Vladan. 2007. Konstrukciona gramatika i mogućnosti njene primene u nastavi stranih jezika. *Primenjena lingvisika* 7 (2007): 79–88.
Pavlović, Vladan. „Čekaj me dok ne dođem" – konstrukciona gramatika i jedan slučaj kada konstrukcija sa *ne* u srpskom jeziku nema (pravo) negativno značenje. *Primenjena lingvistika* 10 (2009): 129–140.
Pustejovsky, James. *The Generative Lexicon*. Cambridge MA: MIT Press, 1995.
Radovanović, Milorad. Prikaz knjige *The Architecture of the Language Faculty*. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLII (1999): 533–539.
Radovanović, Milorad. Temelji jezika (Prikaz knjige *Foundations of Language*). *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLVIII/1 (2005): 357–364.
Vendler, Zeno. *Linguistics in Philosophy*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 1967.
Wierzbicka, Anna. Theory and empirical findings: A response to Jackendoff. *Intercultural Pragmatics* 4–3 (2007): 399–409.

*

Радовановић, Милорад. *Увод у фази лингвистику*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2009.

Biljana Mišić Ilić

Univerzitet u Nišu
Filozofski fakultet
Departman za anglistiku
Ćirila i Metodija 2, 18000 Niš, Srbija
bmisicilic@gmail.com

UDC 81'36(4)

Björn Hansen, Ferdinand de Haan (eds.). *Modals in the Languages of Europe: A Reference Work*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2009, 577 str.*

1. Knjiga *Modals in the Languages of Europe*, koju su uredili Björn Hansen i Ferdinand de Haan, predstavlja zbirku radova posvećenih opisu modalnih glagola, odnosno modalnih konstrukcija, prvenstveno na evropskom području, ali i uz uvid u iskazivanje modalnosti u nekim jezicima van Evrope. Inicijativa za nastanak ove knjige pokrenuta je na radionici 'Modals in the languages of Europe', organizovanoj u okviru 38. konferencije Evropske lingvističke asocijacije (*Societas Linguistica Europaea*), a održanoj u Valensiji 2005. godine. Ideja za održavanje ove radionice potekla je od Johana van der Auwere, lingviste koji je značajno unapredio istraživanje univerzalnih i tipoloških karakteristika kategorije modalnosti, između ostalog i izradom njene semantičke mape (Auwera 1998).

Knjiga sadrži: uvod, četrnaest priloga podeljenih u tri celine (A. Indoevropski jezici – zapadna grana, B. Indoevropski jezici – istočna grana i C. Neindoevropski

* Ovaj prilog nastao je u okviru projekta *Sintaksička, semantička i pragmatička istraživanja standardnog srpskog jezika* (178004), koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije.

jezici), zaključno poglavlje, indeks pojmova, indeks jezika i jezičkih varijeteta i indeks imena.

2. Uređivači Björn Hansen i Ferdinand de Haan (u lingvističkoj literaturi takođe poznati po proučavanju modalnosti) autori su uvodnog (1–8) i zaključnog (511–559) poglavlja, kojima uokviruju radove s opisima pojedinačnih jezika i grupa jezika.

U Uvodu (*Introduction*, 1–8) urednici nas informišu: o cilju zbornika (opis modalnih glagola, odnosno modalnih konstrukcija na evropskom području, poređenje sistema u pojedinačnim jezicima ili jezičkim porodicama iz arealne i genetičke perspektive, objašnjavanje prirode i statusa modalnih glagola uopšte); o različitim tradicijama tretiranja modalnih glagola i modalnih konstrukcija u različitim jezicima i lingvističkim sredinama (od primene morfoloških i morfosintaksičkih kriterijuma za izdvajanje modalnih glagola kao grupe jedinica sa zajedničkim karakteristikama do čisto leksikoloških pristupa); o napretku u istraživanju univerzalnih i tipoloških karakteristika semantičkog prostora modalnosti u poslednjoj dekadi (zahvaljujući prvenstveno istraživanjima u Centru za gramatiku, kogniciju i tipologiju na Univerzitetu u Antverpenu); o pristupu modalnosti u ovom zborniku (holistička perspektiva, uzimanje u obzir i semantičke i morfosintaksičke prirode modala, modalnost shvaćena u ograničenom smislu, svedenom na značenja ‘nužnost’, ‘obaveza’, ‘mogućnost’, ‘dozvola’ i ‘htenje’, isključivanje kategorije načina i markera evidencijalnosti); o traganju za odgovorima na pitanja mogućnosti opisa modala kao međujezičke kategorije, određivanja granice između modalnih glagola i punoznačnih leksičkih sredstava za izražavanje modalnosti, relevantnih parametara za tipologiju modalnih sistema, otkrivanja različitih nivoa gramatikalicazije, karakteristika modalnih sistema ‘standardnog prosečnog evropskog’ (*Standard Average European*), obeležavanja prostora konvergencije i divergencije u modalnim sistemima u jezicima Evrope i neposrednom okruženju; o inventaru jezika koji su obuhvaćeni radovima ovoga zbornika (obeleženih na priloženoj mapi Evrope i u tabeli u kojoj su oni razvrstani prema genetskoj pripadnosti).

Za adekvatno praćenje i razumevanje pristupa u pojedinačnim radovima važno je skrenuti pažnju na još neke momente koji su u Uvodu pojašnjeni. Naime, saradnicima je bila predložena okvirna struktura svakog pojedinačnog rada. U kojoj meri će se držati ove strukture zavisilo je od njene relevantnosti za karakteristike konkretnih jezika.

Pojam koji je uzet kao centralni jeste proces gramatikalizacije jer se razvoj modala generalno shvata kao tipičan proces promena u kojima konstrukcije gube svoj leksički status i, u manjoj ili većoj meri, dobijaju gramatički status. Kao polazište se uzima Lemanov (Lehmann 2002) parametarski pristup prema kojem se gramatikalizacija shvata kao kompleks makroprocesa koji obuhvata šest aspekata smeštenih na paradigmatskom i sintagmatskom nivou. Paradigmatskom nivou pripadaju parametri: integritet (*integrity*), paradigmatičnost (*paradigmaticity*) i paradigmatička varijabilnost (*paradigmatic variability*). Sintagmatskom nivou pripadaju: sintaksički opseg (*syntactic scope*), povezanost (*bondedness*) i sintagmatska varijabilnost (*syntagmatic variability*).

S obzirom na izrazite razlike u shvatanju modala u različitim lingvističkim sredinama, neophodno je bilo formulisati definiciju koja će pomoći prilikom opredeljivanja koje će se jedinice uzimati u razmatranje. Saradnicima je ponuđena rad-

na definicija prema kojoj su modali 'elementi nalik rečima' (*word-like elements*) koji su polifunkcionalni u smislu da izražavaju najmanje dva tipa modalnosti (jedna od čestih jeste podela na dinamičku, deontičku i epistemičku modalnost,[1] koja se i u ovim radovima uzima u obzir). Upravo je polifunkcionalnost pokazatelj semantičkih promena koje se tipično sreću kod gramatikalizacionog parametra tipa 'integritet'.

3. Prvu grupu radova čine oni u kojima se opisuju modalni glagoli i modalne konstrukcije u zapadnim indoevropskim jezicima (A. *Modals in Indo-European languages (Western branch)*, 11–163). U ovoj celini nalaze se četiri priloga:

U studiji o germanskim jezicima (*Modals in the Germanic languages*, Tanja Mortelmans, Kasper Boye and Johan van der Auwera, 11–69) autori se fokusiraju na centralne modale u pet jezika: engleski, holandski, nemački, danski i islandski. Najduža tradicija izdvajanja i opisivanja modala kao kategorije sa specifičnim karakteristikama prisutna je upravo u ovoj grupi jezika, a, u okviru nje, modali su najviše istraživani u engleskom, u kojem su oni, spram ostalih uzetih u razmatranje, u najvećoj meri gramatikalizovani. Autori ovog priloga nisu razmatrali parametre formalnog integriteta, povezanosti i sintagmatske varijabilnosti jer su se pokazali manje relevantnim za modale u jezicima koje opisuju.

Modali u irskom (*Modals in Irish*, Peter McQuillan, 71–105) posmatraju se s aspekta svih šest parametara gramatikalizacije i, prema zaključcima autora, uopšteno gledano, pokazuju srednji nivo gramatikalizacije.

Prilog o romanskim jezicima (*Modals in the Romance languages*, Bert Cornillie, Walter De Mulder, Tine Van Hecke and Dieter Vermandere, 107–137) ograničen je na francuski, španski, italijanski i rumunski jezik. Osim toga, autori su pregled sveli na glagole kojima se izražava 'obaveza'/'prinuda', kao i na deontičku i epistemičku upotrebu ovih glagola kada se njima iskazuje 'verovatnoća' ili 'uverenost'. Rezultati pokazuju da modali u romanskim jezicima ne formiraju jedinstvenu paradigmu i da nema jasne granice koja bi omogućila razlikovanje modala od punoznačnih glagola od kojih su nastali. Kriterijumi uzeti u obzir mogu se iskoristiti za tipologiju deontičkih modala, ali svaki glagol pokazuje prisustvo samo nekih od njih.

Za analizu situacije u grčkom jeziku (*Modals in Greek*, Anastasios Tsangalidis, 139–163) uzeto je savremeno stanje u jeziku, odnosno standardni savremeni grčki jezik (*Standard Modern Greek*). Iz priloga saznajemo da polje modalnosti u gramatičkim opisima grčkog jezika donedavno nije bilo prisutno te da modalne elemente tek treba detaljnije istražiti. Koncept polifunkcionalnosti modala u tome može biti od koristi i biti valjan kriterijum za status modala u jezicima kao što je grčki, ukoliko se ne uzme kao neophodan, već kao dovoljan uslov.

4. U drugoj grupi nalaze se radovi sa opisima modalnih glagola i modalnih konstrukcija u istočnim indoevropskim jezicima (B. *Modals in Indo-European languages (Eastern branch)*, 167–322) sa takođe četiri priloga.

---

[1] Razlikovanje ova tri tipa modalnosti vezuje se za F. R. Palmera koji, devedesetih godina XX veka već relativno ustaljenoj podeli na deontičku i epistemičku modalnost, dodaje dinamičku modalnost i najpre je postavlja je na istu ravan, a zatim deontičku i dinamičku objedinjuje jednim nadređenim pojmom 'event modality', dok epistemičku i evidencijalnu objedinjuje pojmom 'propositional modality' (Palmer 2001).

Modali su potvrđeni u svim slovenskim jezicima (*Modals in the Slavonic languages*, Juliane Besters-Dilger, Ana Drobnjaković and Björn Hansen, 167–197). Od punoznačnih leksičkih sredstava za izražavanje modalnosti razlikuju se i u semantičkom i u mofrosintaksičkom smislu. Sintaksički se ponašaju kao pomoćni glagoli (*auxiliaries*). U odnosu na germanske, slovenski modali su heterogeni i formiraju različite tipove konstrukcija. Autori su predstavili tipologiju modalnih konstrukcija, zasnovanu na morfosintaksičkom obeležavanju argumenata glagola modifikovanog modalnim glagolom. Primećeno je, na primer, da su impersonalne modalne konstrukcije, u kojima se realizuje ili subjekat u dativu ili nulti subjekat, u manjoj meri polifunkcionalne u odnosu na personalne modalne konstrukcije sa subjektom u nominativu.

Zatim je prikazana situacija u baltskim jezicima (litvanskom i letonskom) (*Modals in Baltic*, Axel Holvoet, 199–228). Nisu sve karakteristične crte baltskog sistema modala svojstvene samo baltskim jezicima: impersonalni karakter mnogih modala postoji i u susednim slovenskim. Ova crta je povezana s niskim nivoom gramatikalizacije. U baltskim postoje mnogi primeri alternativnih jedinica za iskazivanje modalnosti u situacijama gde drugi evropski jezici upotrebljavaju modalne glagole. Letonski, na primer, poseduje jedno specifično obrazovanje ‘debitiv’ – formu glagola kojom se iskazuje značenje ‘neophodnosti’/‘nužnosti’. Uopšteno govoreći, baltski modali nisu odmakli u procesu približavanja pomoćnim glagolima.

Prilog u kojem se opisuju modali u albanskom (*Modals in Albanian*, Walter Breu, 229–266) započinje kratkim pregledom istorijata i varijeteta ovog jezika. Sledi opis modalnog sistema u savremenom standardnom albanskom, u kojem autor predstavlja složenu sliku modala i modalnih konstrukcija čije morfološke i sintaksičke osobine zavise od tipa modalnosti. U zaključku je priložena tabela s glavnim modalima i njihovim alternativama koji se upotrebljavaju za iskazivanje ‘mogućnosti’, ‘neophodnosti’ i ‘htenja’. Tabela prikazuje i tendencije u fleksiji, a uključuje i postmodalnu (vremensku) upotrebu glagola *do*. U radu se daju zapažanja i u vezi sa nestandardnim varijetetima albanskog jezika. Autor primećuje da u svim albanskim jezičkim enklavama jezički kontakti imaju značajnu ulogu u domenu modala.

Prilog o modalnosti u romskom (*Modality in Romani*, Viktor Elšík and Yaron Matras, 267–322) započinje osnovnim informacijama o leksičkim i gramatičkim karakteristikama ovog jezika. Poteškoću u opisivanju romskog jezika predstavlja uticaj različitih kontaktnih jezika na pojedine njegove dijalekte. Autori nastoje da uoče opšte tendencije u iskazivanju modalnosti u romskom na osnovu podataka iz različitih dijalekata s akcentom na izražavanju značenja ‘volje’/‘htenja’, ‘mogućnosti’ i ‘nužnosti’/‘neophodnosti’. Poseban odeljak posvećen je negaciji u modalnim konstrukcijama. U zaključku je priložena jedinstvena mapa gramatikalizacionih modela romskih modala, na osnovu koje se vide njihove međusobne semantičke relacije i koja pokazuje da semantički tip ‘volje’/‘htenja’ ima najviše potencijala za dalju gramatikalizaciju.

5. Treća grupa radova opisuje modale u neindoevropskim jezicima (C. *Modals in Non-Indo-European languages*, 325–510). Tu se nalazi šest priloga:

Modali u arapskim vernakularima retko su bili predmet istraživanja stručnjaka za ove jezike, saznajemo iz priloga o malteškom i arapskim jezicima na Mediteranu (*The grammaticalisation of modal auxiliaries in Maltese and Arabic*

vernaculars of the Mediterranean area, Martine Vanhove, Catherine Miller and Dominique Caubet, 325–361). Autori su se fokusirali na izražavanje epistemičke i intersubjektivne (*agent-oriented*)[2] modalnosti na uzorcima četiri varijeteta arapskog koji se govori na mediteranskoj obali, a koji pripadaju dvema osnovnim granama: zapadnom arapskom (malteški i marokanski arapski) i istočnom arapskom (egipatski i levantinski (jordanski, sirijski i palestinski)). U radu se najpre opisuje situacija u svakom od ovih varijeteta, dok u zaključku nalazimo i podatke o podudarnostima i razlikama među njima. Autori uočavaju neku vrstu korelacije između strategija gramatikalizacije i proširivanja sistema modalnih glagola u celini. Priloženi tabelarni prikaz sumira gramatikalizacione lance modalnih glagola i modalnih partikula.

Autori studije o modalnim glagolima u baltofinskim jezicima (*Modal verbs in Balto-Finnic*, Petar Kehayov and Reeli Torn-Leesik, 363–401) informišu o neslaganju lingvista u vezi sa ukupnim brojem jezika koji pripadaju ovoj grupi (od tri do sedam). Opredelili su se za razlikovanje sedam jezika ove grupe (estonski, livonski, votski, finski, ingrijski, karelski i vepski). Odabir glagola koji će se analizirati bio je otežan, s jedne strane, činjenicom da modalni glagoli u ovim jezicima ne formiraju koherentnu morfosintaksičku klasu, te da njihov broj varira u različitim opisima jezika, a sa druge strane, i nedostatkom studija posvećenih modalnosti u većini ovih jezika. Na osnovu kriterijuma geografske rasprostranjenosti i modalne polifunkcionalnosti identifikovali su sedam glagola koji najbolje reprezentuju baltofinski leksički inventar modalnosti. Semantički izdvojena klasa modala pokazuje heterogena morfosintaksička svojstva, odnosno formira fazi klasu sa malo osobina koje se mogu primeniti na sve članove. Rezultati istraživanja parametara gramatikalizacije pokazuju relativno nizak nivo gramatikalizacije modala u ovim jezicima. Utvrđeno je, takođe, da su modali podložni promenama izazvanim jezičkim kontaktima, budući da je identifikovan veći broj leksičkih posuđenica i strukturnih kalkova. Na kraju ovog priloga data su i zapažanja o nekim razlikama između istočnih i zapadnih baltofinskih jezika.

U mađarskom jeziku (*Modals in Hungarian*, Erika Körtvély, 403–430) modalni glagoli su značajna, ali ne i jedina lingvistička sredstva za izražavanje modalnosti. Modalni pridevi, prilozi i partikule takođe su frekventni u modalnom sistemu mađarskog jezika. Modalni glagoli ne čine konzistentnu grupu ni formalno niti semantički, a međusobno se razlikuju i prema nivou gramatikalizacije. Na okupu ih drži modalna semantika i sposobnost da formiraju gramatičku jedinicu s infinitivom glavnog glagola. Osim modalnih glagola, u ovom radu prikazuje se i modalni afiks -*hAt*, koji nosi semantiku 'mogućnosti' (cirkumstancijalne, deontičke ili epistemičke, u zavisnosti od konteksta).

Prilog posvećen berberskoj grupi jezika (*Mood and modality in Berber*, Amina Mettouchi, 431–456) pokazuje da u njoj nema modalnih glagola u smislu u kojem su oni definisani u većini evropskih jezika. Umesto njih, partikule i aspekatsko-načinski markeri unutar glagolskog korena kombinuju se da bi prenosili čitav opseg značenja koji drugi jezici izražavaju putem modala ili perifrastičnih kon-

[2] Termini 'agent-oriented modality' i 'speaker-oriented modalty' vezuju se za rad J. Bybee i njenih saradnika (Bybee et al. 1994).

strukcija. U radu se detaljnije prikazuje ovaj sistem u kabilskom, jednom od jezika severne berberske skupine, s napomenama vezanim i za druge jezike ove grupe.

Modalna značenja u baskijskom postižu se upotrebom različitih mofoloških, sintaksičkih i leksičkih sredstava, na različite načine integrisanih u ukupnu jezičku strukturu. Autor ovog priloga (*Modality in Basque*, Alan R. King, 457–486) pregled započinje izlaganjem o konjugaciji i o ulozi tranzitivnosti u baskijskom, s obzirom na to da su ove kategorije relevantne za razmatranje modalnih konstrukcija. U nastavku prikazuje različite konstrukcije za iskazivanje 'neophodnosti', 'htenja', 'mogućnosti' i 'nemogućnosti', zaključujući da baskijska sredstva za izražavanje modalnosti ne konstituišu jednu formalno homogenu paradigmu, ali i da neke dijalekatske varijante, pa i dijahronijske tendencije, pružaju dokaze o razvoju kompaktnije, gramatikalizovane modalne paradigme.

Rad o modalima u turskijskom (*Modals in Turkic*, Lars Johanson, 487–510) najpre pruža osnovne informacije o turkijskoj porodici jezika, a zatim se detaljnije bavi izražavanjem 'htenja', 'neophodnosti' i 'mogućnosti' sintetičkim i analitičkim sredstvima. Sintetička sredstva (sufiksi) pokazuju uznapredovani nivo gramatikalizacije, semantički su manje specifikovana i nema indikacija da su preuzeta iz drugih jezika. Analitička sredstva (perifrastične konstrukcije koje se sastoje od nominalnog ili verbalnog predikata i infinitnih formi kao dopuna) nose preciznije značenje, gramatikalizovana su u manjoj meri, bazično izražavaju objektivnu modalnost, ali imaju značajnu ulogu i u uspostavljanju subjektivne modalnosti zahvaljujući, uglavnom, jezičkim kontaktima. U radu je izdvojena i celina u kojoj se opisuje upotreba modalnih sufiksa u subordiniranim klauzama. To su analitičke konstrukcije takođe nastale pod uticajem jezičkih kontakata koje pokazuju još niži nivo gramatikalizacije.

6. Autori zaključnog poglavlja (*Concluding chapter: modal constructions in the languages of Europe*, 511–559), Björn Hansen i Ferdinand de Haan, sumiraju rezultate istraživanja u pojedinačnim jezicima i grupama jezika. Ovaj prilog sadrži više tematskih celina te ćemo se na njima nešto više zadržati:

Najpre se daju zapažanja o modalnim glagolima. Konstatuje se da je teško povući jasnu granicu između modala i nemodala, da su modalni glagoli gradabilna kategorija u smislu da su morfološke i sintaksičke karakteristike razvili u različitoj meri u različitim jezicima, ali i u okviru pojedinačnih jezika. U pitanju je kategorija sa fazi[3] granicama jer se često preklapa sa susednim kategorijama. Modali su, zapravo, hibridna kategorija, budući da se nalaze na prelazu leksičkih i gramatičkih elemenata. Autori prave distinkciju između centralnih (*fully-fledged*) i perifernih modala u zavisnosti od stepena gramatikalizacije. U jezicima Evrope modali predstavljaju otvorenu klasu elemenata s manjim centrom i fazi periferijom.

Sledi kraći pregled distribucije modala i modalnih afiksa u jezicima Evrope. S obzirom na opredeljenje da je polifunkcionalnost kriterijum za identifikovanje modala, autori su u modalne konstrukcije uključili, osim modalnih glagola, modalne afikse i modalne prideve, priloge i imenice. Prikupljeni podaci pokazuju da

[3] Pojmove fazičnosti, graduelnosti, s njima u vezi pitanja granica među kategorijama i mnoga druga koja se odnose na postepenost i kontinualnost jezičkih pojava, domaćoj lingvistici približava M. Radovanović. Upravo je područje modalnosti u jeziku dobar primer fazi pojave i kada se pokušavaju odrediti njene granice, i tipovi, i sredstva za izražavanje (Радовановић 2009: 133–135).

su u evropskim jezicima, od navedenih sredstava, najzastupljeniji modalni glagoli, da se modalni pridevi i prilozi mogu naći u mnogim jezičkim porodicama, ali su, izgleda, najviše prisutni u slovenskim, a da su modalni afiksi tipični za aglutinativne jezike smeštene u istočnom delu evropskog prostora.

Najdetaljniji je pregled gramatikalizacije modala u jezicima Evrope. Modalne konstrukcije, kako je u uvodu i najavljeno, sagledavaju se u svetlu šest parametara gramatikalizacije. Parametar integritet (*integrity*) razlikuje dva podtipa: fonološki integritet (nema značajnu ulogu na području modala) i semantički integritet (u većini jezika pokazalo se da nema gubljenja izvornog značenja, već je više u pitanju dodavanje novih slojeva). Parametar paradigmatičnosti (*paradigmaticity*) pokazao se kao jezički specifičan. Primećeno je da paradigmatičnost obično podrazumeva isključivanje, tj. članovi iste paradigme obično se ne pojavljuju istovremeno. Modalne konstrukcije dopuštaju izuzetke kada izražavaju različite tipove modalnosti. Paradigmatička varijabilnost (*paradigmatic variability*) nije od velikog značaja na području modala i modalnih konstrukcija, budući da u većini slučajeva izbor u ovom pogledu nije gramatički ograničen. Sintaksički opseg – kondenzacija (*syntactic scope – condensation*) modalnih konstrukcija opisuje se u terminima mehanizama rečenične veze. Autori ovog priloga podrobno opisuju karakteristike modalnih konstrukcija u evropskim jezicima s obzirom na: sintaksičko kodiranje subjekatskog argumenta, kongruenciju subjekta sa modalnim i/ili glavnim glagolom, obeležavanje TAM elemenata na modalnom i/ili glavnom glagolu, prisustvo/odsustvo pomoćnog glagola, prisustvo/odsustvo komplementizatora (tj. veznika). Parametar povezanosti (*bondedness*) tiče se vezanosti jezičkog znaka za drugi znak s kojim je u sintagmatskom odnosu. Termin je upotrebljen za razlikovanje modalnih glagola od modalnih afiksa. Modali su obeleženi niskim nivoom povezanosti, često su u jukstapoziciji s leksičkim glagolom koji modifikuju. U pojedinim primerima mogu se pratiti sintaksički simptomi početka sjedinjavanja. Sintagmatska varijabilnost (*syntagmatic variability*) u slučaju modala odnosi se njihovu na pozicionu promenljivost u odnosu na leksički glagol. Modalne konstrukcije često pokazuju određen nivo fiksacije, što ih razlikuje od čisto leksičkih konstrukcija. Ipak, ovaj se parametar mora sagledavati u širem kontekstu pravila reda reči u svakom konkretnom jeziku.

Iako se ovom prilikom od saradnika nije tražilo da daju zapažanja vezana za jezičke kontakte, radovi pružaju dovoljno podataka za neke generalizacije. Autori ovog, zaključnog poglavlja primećuju da su mnogi jezici evropskog područja preuzeli barem jedan modal iz nekog drugog jezika (što je i tabelarno prikazano). Zanimljiv je, takođe, i podatak da je ovaj proces veoma asimetričan: najčešće preuzimana semantička kategorija jeste ‘nužnost’/‘neophodnost’, a ovo je i preduslov za preuzimanje ‘mogućnosti’ i ‘htenja’/‘volje’.

Pred kraj priloga učinjen je pokušaj da se utvrdi da li su modali ‘evroverzali’ (*Euroversals*), odnosno da li su deo ‘standardnog prosečnog evropskog’ (SAE – *Standard Average European*). Od četiri izdvojena kriterijuma (prisustvo u većini evropskih jezika, odsustvo u geografski susednim jezicima, odsustvo u istočnim indoevropskim jezicima i odsustvo date karakteristike u većini svetskih jezika), samo je prvi potvrđen – modali se pojavljuju u većini jezika Evrope. Evropski jezici, dakle, nisu unikatni po načinu izražavanja modalnosti jer se slični obrasci mogu naći i u vanevropskim jezicima.

7. Zaključak. Ovaj zbornik u celini, kao i svaki od priloga pojedinačno, predstavlja dragocen izvor informacija o modalnim glagolima i modalnim konstrukcijama u tipološki i genetski različitim jezicima, prvenstveno na području Evrope, ali i bližeg okruženja. Iako ovo nije prvi opis modalnih kategorija na međujezičkim relacijama (navedimo, kao primere, studije Bybee et al. 1994 i Palmer 2001), njegov je značaj višestruk i sa empirijske i sa teorijske strane. Poznavaoce situacija u jezicima u kojima postoji duža tradicija istraživanja modalnih elemenata, pogotovo modalnih glagola, upoznaje sa novim detaljima u strukturno drugačijim jezičkim ustrojstvima, što može rezultirati novim pristupima, čak i drugačijim sagledavanjima samog pojma modalnosti. Lingviste koji se bave jezicima u kojima modalnost nije podrobnije istraživana može podstaći na dalja istraživanja u smeru detaljnijeg opisa ove kategorije. Teorija gramatikalizacije, kao i izdvojeni semantički tipovi modalnosti, omogućili su relativno ujednačen pristup u ovim radovima. Početne hipoteze prošle su kroz filter bogate građe velikog broja jezika i možemo očekivati da će njihova adekvatnost biti predmet daljih analiza, možda čak i dopunjavanja ili korigovanja, a sve u cilju pronalaženja istovremeno i univerzalnih i preciznih alatki za izučavanje modalnosti. Raznolikost tretiranja modalnih pojmova, potvrđena ovim zbornikom, svakako će se odražavati i u budućim istraživanjima.

CITIRANA LITERATURA

Bybee, Joan, Revere Perkins, William Pagliuca. *The Evolution of Grammar: Tense, aspect, and modality in the languages of the world*. Chicago – London: The University of Chicago Press, 1994.

Lehmann, Christian. *Thoughts on Grammaticalization*. Second, revised edition. Arbeitspapiere des Seminars für Sprachwissenschaft der Universität Erfurt 9, 2002.

Palmer, Frank Robert. *Mood and Modality*. Second edition. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

van der Auwera, Johan, Vladimir A. Plungian. Modality's semantic map. *Linguistic typology* 2 (1998): 79–124.

*

Радовановић, Милорад. *Увод у фази лингвистику*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2009.

Dušanka Zvekić-Dušanović

Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
Odsek za srpski jezik i lingvistiku
dr Zorana Đinđića 2, 21000 Novi Sad, Srbija
dusa@neobee.net

UDC 811.161.1'367

Sandra Birzer. *Русское деепричастие. Процессы грамматикализации и лексикализации*. München – Berlin: Verlag Otto Sagner, 2010, 284 стр.*

1. Књига о којој је реч представља прерађену варијанту докторске тезе Сандре Бирцер, слависте са Катедре за словенску филологију Регензбуршког универзитета, која се већ дужи низ година бави темама везаним за синтаксу герунда[1] пре свега у руском језику, али и у поређењу са другим језицима, са становишта једне од данас актуелних лингвистичких теорија – теорије граматикализације. У овој монографији С. Бирцер описује настанак категорије герунда у руском језику, као и прелазак одређених герунда у друге врсте речи, конкретно у прилоге и предлоге, са аспекта теорије граматикализације и лексикализације трудећи се, притом, да открије сличности и разлике ових двају процеса.

2. Монографија је организована у три целине. У оквиру прве целине насловљене *Введение* (1–24) налазе се следећи поднаслови: 1.1. *Понятие „деепричастие"*, 1.2. *Лингвистическое изучение деепричастия: исследованное поле и лакуны*, 1.3. *Теория грамматикализации и соотношеное между грамматиклаизацией и лексикализацией*, које је рашчлањено на два још уже дефинисана поглавља: 1.3.1. *Параметры грамматикализации и их адаптация к настоящей работе* и 1.3.2. *Лексикализация*. Како се из поднаслова јасно види, на овим странама читалац се упознаје са главним особинама руских герунда, потом са резултатима њихових досадашњих проучавања, како у руској литератури тако и са резултатима типолошких истраживања језика који припадају европском ареалу (пољском, српском, чешком, енглеском и турском), а представљена је и суштина процеса граматикализације и лексикализације.

За дефиницију појма 'деепричастие' С. Бирцер се уместо оне која се нуди у традиционалној руској граматици,[2] а коју сматра неадекватном да би се описала сва његова синтаксичка, семантичка и морфолошка својства, опредељује за дефиницију која се употребљава у општој лингвистици: „'деепричастие' (= герунд) представља нефинитну глаголску форму која синтаксички зависи од друге глаголске форме, али се не појављује као њен синтаксички актант, тј. не остварује валентност другостепене глаголске форме" (стр. 2 [превод – М.К.]), додајући да се за ту синтаксичко-семантичку категорију у општој лингвистици предност даје термину 'конверб' ('converb').

---

* Овај прилог настао је у оквиру пројекта *Историја српског језика* (178001), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

[1] За руски термин 'деепричастие' у овом приказу користим термин 'герунд' који му функционално одговара.

[2] С. Бирцер (стр. 2) цитира Руску граматику из 1980. (Шведова и др. 1980) где се појам 'деепричастие' одређује као атрибутивна форма глагола, која обједињује глаголска и прилошка значења, тј. исказује значења радње и прилошко-одредбена.

Сврстава га у глаголску парадигму и истиче као његову важну одлику то што се он може транспоновати у друге врсте речи. Надаље истиче како упркос чињеници да постоји огромна литература о овој глаголској форми и даље постоје извесне лакуне у вези са њом. Једном од лакуна сматра непостојање јединственог описа развитка герунда од староруског до савременог стања језика, а потом непостојање систематског описа процеса који је водио ка стварању прилога и предлога од те врсте речи у руском језику, потврђене и у другим словенским и несловенским језицима. Ово су најважнији разлози због којих се С. Бирцер одлучује за теорију граматикализације, јер сматра да се помоћу тог модела могу објаснити истовремено сви дијахрони и синхрони процеси развоја категорије герунда. Како она сматра да прелазак одређених герунда у категорију предлога представља резултат процеса граматикализације, а њихов прелазак у категорију прилога резултат лексикализације, она читаоца на крају уводног поглавља упознаје са главним карактеристикама ових процеса и теоријским полазиштима на која се ослања. Дефинишући *граматикализацију* као процес током којег се пунозначна лексема претвара у граматички маркер, ауторка представља параметре који указују на граматикализацију као градуелан процес, а *лексикализацију* као промену током које се синтаксичка конструкција или кованица у одређеном контексту употребљава као пунозначна форма са формалним и семантичким особеностима које нису у потпуности изводљиве нити предвидљиве на основу делова њене структуре. Она ова два процеса не сматра међусобно супротстављеним, већ процесима који имају неке заједничке одлике.

Оригинални допринос С. Бирцер описиваној проблематици састоји се у томе што она у циљу што бољег описа семантичких промена које су у основи граматичке промене герунда у прилоге, тј. предлоге у инструменатариј теорије граматикализације, предложен у студији немачког лингвисте Кристијана Лемана *Thoughts on Grammaticalization* (Lehmann 1995), уноси елементе Московске семантичке школе, а синтаксичке промене описује помоћу модела синтаксичке сфере деловања, тј. помоћу промена у актантној структури изворног глагола. Такође, она лексикализацију герунда у прилоге не сматра у потпуности ирегуларном, те језички или ареално специфичном, већ процесом који се показује и типолошки оправданим.

Други, централни и најопсежнији део књиге *Деепричастия в русском языке* (25–250) организован је у три уже тематске целине: 2.1. *Диахронное развитие деепричастной морфологии* (25–39), 2.2. *Синхронное состояние деепричастей* и 2.3. *Переход деепричастий в другие разряды слов* (108–250).

Користећи податке из релевантне литературе за сваки период историје руског језика посебно, историју настанка герундске форме С. Бирцер описује на следећи начин. Герунди, као нефинитине глаголске форме, настали су у процесу граматикализације од краће форме партиципа. О томе сведоче следећи параметри: 1) сужавање герундске парадигме са некадашњих десетак суфикса (једних пореклом из црквенословенског, а других из староруског језика, постојећих истовремено у употреби у условима диглосије) на два облика: *-а(я)* за герунд садашњег времена и *-в(ши)* за герунд прошлог времена, 2) њихова синтагматска варијабилност је смањена (за одређена таксисна значења погодује одређени ред речи), као и 3) параметар интегралности, јер

герунд добија значење тек спајањем одређеног суфикса са глаголском основом. У овом поглављу С. Бирцер износи разне хипотезе које се односе на то шта је допринело њиховом развоју, као и зашто је у одређеним синхроним пресецима историјског развитка руског језика преовладавала одређена форма. Тако за рани период историје руског језика она претпоставља да је апсолутни датив, независна партиципска конструкција у адвербијалној темпоралној функцији, могла подстаћи развој герунда у функцији секундарног предиката, поготову када се апсолутни датив почео употребљавати у условима идентичности субјеката. Будући да је у раном периоду руског језика преовладавала форма женског рода герунда, С. Бирцер сматра да се то десило захваљујући маркираности те форме, која је, иако дужа, била подржана падежном синкретичношћу, али и екстралингвистичким факторима – у староруском патријархалном друштву форма женског рода била је ретко употребљавана у писаној форми, дакле била је обележена, те је стога могла бити одабрана и за ову фунцију. У каснијем периоду, током 19. века, дошло је до највећих промена у морфологији герунда: са сужавањем парадигме предност се даје краћим формама, што, како ауторка наглашава, не треба схватити фонетском ерозијом.

Говорећи о синхроном стању, С. Бирцер највише пажње посвећује таксисним значењима герунда. Наиме, будући да герунди у руском језику не могу да исказују апсолутно време, већ само релативно, тј. таксисне односе између главне предикације и герундске конструкције, она се пита која то таксисна значења исказују герунди у руском језику. У литератури која се бави таксисним значењима руских герунда спомиње се различит број ових значења. Стандардни таксисни односи су, како наводи, симултаност, антериорност и постериорност. Међутим, неки аутори поред ових наводе и нека друга значења герунда (значење последице, начина, узрока, услова, уступка, циља, средства или места вршења радње главног предиката). Супротстављајући ставове који постоје у литератури, те проверавајући их на сопственом корпусу, С. Бирцер покушава да нађе одговоре на досада нерешена питања: какав је однос између таксисних и других значења која се исказују герундима, да ли руски герунди могу да искажу и значење следа догађаја ('следование'), као и какав је однос између тог и резултативног значења. Покушавајући да реши први постављени проблем она указује на чињеницу да постоји тесна веза између вида глагола и временског односа герунда са главном предикацијом, те да је целисходно направити разлику између основних таксисних значења герунда и оних секундарних која зависе од ванјезичке стварности. Она, наиме, истиче да су временски односи, притом, увек у позадини, јер су њихова значења граматички условљена, а да су секундарна значења изнад временских односа, те да су композиционална будући да њихову реализацију омогућују морфолошки и семантички услови. Поред основних временских односа, који се могу подвести под родне називе истовременост и разновременост, при чему се под овим другим подразумева *антериорност* и *постериорност* (*след догађаја*), у литератури се наводе још нека која су такође релевантна за герунде, то су *псеудоистовременост* (тј. *делимична симултаност*) и *резултативност*. Како многи лингвисти о таксисном значењу *следа догађаја* или не говоре, или говоре индиректно, С. Бирцер сматра да то зна-

чење треба сматрати маргинланим случајем. Међутим, будући да у литератури постоје потврде релативно самосталних герунда уведених у реченицу помоћу везника, и то из дела која потичу из прве половине 19. века, за које сматра да су могли утицати на развој значења следа догађаја и код безвезничких герунда, ауторку занима да ли се и у савремном руском језику и под којим условима герундом, ипак, може исказати то значење. Као факторе који утичу на његово (не)јављање издваја следеће семантичке особености глагола: резултативно значење неких герунда свршеног вида, припадност глагола, главног и оног у форми герунда, класи интерпретативних глагола, ако се герундом исказује радња која припада низу догађаја, те зрнаста семантика глагола ('зернистость глагола'). На крају анализе, С. Бирцер издваја пет централних таксисних значења: *симултаност*, *антериорност*, *постериорност* (*след догађаја*), *резултативност* и *делимичну симултаност*. Актуализација сваког од ових значења, како наводи, зависи од одређених морфолошких, синтаксичких и семантичких услова који досад нису били описани у оквиру јединственог приступа, а за идентификацију таксисног значења предлаже синтаксички тест помоћу прилога [+истовремено] за симултаност, [+претходно, +брзо] за значење антериорности, [+затим] за значење постериорности (следа додгађаја), [+истовремено, +брзо] за значење делимичне симултаности, [-истовремено, -претходно, -брзо, -затим] за резултативно значење герунда. Значење *конкретизација радње* је најудаљеније од центра таксисних значења и истовремено је најсложеније, јер њега могу исказати и главни глагол и форма герунда, под семантичким условом да је барем један од та два глаголска облика интерпретативни глагол. Ако је интерпртетативни глагол у форми герунда и при том у постпозицији ово значење се идентификује прилошким изразом *самим тим*, а ако је у форми главног глагола онда помоћу израза *тиме што*.

Трећу потцелину С. Бирцер посвећује преласку герунда у друге врсте речи, што је у већини случајева процес новијег датума. До комплетног корпуса герундских лексема које су прешле у друге врсте речи дошла је уз помоћ две врсте речника: као први извор грађе јој је послужио речник *Русская служебная лексика* (Богданов – Рыжова 1997), у којем се налази грађа сакупљена из многих речника руског језика издатих током 20. века, а као други извор послужила су јој три обратна речника руског језика (ОСРЯ 1974; Bilfeldt 1958; Greve – Kroesche 1952), где се налазе и оне лексеме које су у процесу преласка у предлоге, прилоге, везнике и партикуле претрпеле фонетску ерозију. Како ауторку не интересује само синхроно стање новонасталих лексема, већ и да ли је у дијахронији долазило до ових процеса, што значи да би за сваку реч требало проверити контексте њене употребе из периода промене, а тај задатак би превазилазио оквире њеног рада, она своје истраживање ограничава на поједине лексеме чију семантику испитује. Одбацујући теорије по којима промена герунда у прилоге, односно предлоге представља јединствен процес (нпр. теорија универзалне адвербијализације) она претпоставља барем два пута која воде ка настанку нових врста речи од глаголских прилога: лексикализацију као процес настанка прилога, будући да је за њу карактеристичан прелазак пунозначних речи из једне у другу категорију, и

граматикализацију као процес настанка предлога, јер тај процес подразумева прелаз пунозначних у несамосталне речи.

Процес лексикализације герунда у прилоге С. Бирцер испитује на три речи: *выпивши* ‘у пијаном стању’, *зря* ‘узалуд; бадава; без потребе’ и *играючи* ‘лако, као од шале’[3] које илуструју различите типове семантичких промена. Она наводи да је у првој речи (*выпивши*) дошло до специјализације значења, што се сматра прототипичним примером лексикализације (‘прогутати течност’ > ‘прогутати алкохол’ > ‘налазити се у стању лаке опијености’). У речи *зря* дошло је до десемантизације: изгубила се семантика визуелног опажања, али је замењена другом семантичком компонентом – идејом немарности из које се изводе значења ‘узалуд’ и ‘без потребе’. На крају, значење речи *играючи* настало је лексикализацијом експресивне метафоре – када човек нешто ради као да игра. Поред семантичких измена, ове речи доживеле су промене и на синтаксичком плану – дошло је до губитка синтаксичких актаната изворног глагола. Будући да су се сличне промене догодиле и са немачким *spielend,* што је еквивалент руском *играючи,* или са турским *giderek* у значењу ‘постепено’, а које се изводи из глагола *gitmek* у значењу ‘отићи’, ауторка покушава да представи лексикализацију као дијахрони процес који има извесну типолошку оправданост и који се одвија кроз неколико фаза. Почетну тачку процеса представља необична употреба герунда (у случају речи *играючи* то је експресивно употребљена метафора, у случају речи *зря* реч је о контексту у којем долази до изражаја бескорисност опажања, а у случају речи *выпивши* резултативна употреба герунда). У следећој фази долази до губљења синтаксичких актаната изворног глагола, потом следи фаза разграничења герундске и прилошке форме путем морфологије – у прилоге прелази форма са мање продуктивни суфиксом. Затим следи фаза универбације, тј. губљења морфемске границе унутар речи, а може се претпоставити да из овога следи и фаза у којој би долазило до истискивања герундске форме из глаголске парадигме и њене замене суплетивном формом.

Процес граматикализације герунда у предлоге ауторка описује на примеру две речи: *спустя,* предлога с временским значењем ‘након, после, по истеку’ и *отступя от*, предлога са месним значењем ‘даље од, ниже од’. На основу промена у морфологији, синтакси и семантици, могуће је описати пут граматикализације који је водио до преласка герунда у предлоге. Најпре долази до губљења одређене семе унутар пунозначних речи (код речи *спустя* изгубило се значење ‘указивање на човека и његову радњу’, а код речи *отступя от* значење ‘премештање’). Следећу фазу карактерише продужетак десемантизације укидањем кореферентности између герундског субјекта и субјекта главног глагола, што доводи до формирања предлошке актантне структуре. Потом следи фикасција реда речи, синтаксичка реинтерпретација, универбација, па разграничавање предлошке и герундске форме, а на крају до истискивање герундске форме из глаголске парадигме

[3] Значења лексикализованих и граматикализованих речи дала сам у преводу на српски према *Руско-српскохрватском речнику* (ред. Б. Станковића), Москва: Русский язык – Нови Сад: Матица српска, 1988.

и њене замене суплетивним обликом, уз чување предлога који је настао граматикализиацијом првобитне герундске форме глагола.

Трећи део монографије, *Заключение* (251–263), доноси резиме истраживања спроведених у централном делу књиге. Ту се, дакле, још једном, али на сажет начин, говори о морфолошком развоју герунда у дијахроној перспективи, о његовим таксисним значењима у савременом руском језику, о преласку герунда у прилоге и предлоге, да би се на самом крају нашли *Новые выводы о соотношении между грамматикализацией и лексикализацией*. Сличности и разлике између ова два процеса она разврстава у три групе: у првој су њихова заједничка својства, у другој су заједничка својства која имају различиту реализацију и у трећој је оно што ова два процеса разликује. И једном и другом процесу својствено је разграничавање прилошке, односно предлошке форме од герундске путем диференцијације синтаксичких структура (док герунд чува актантску структуру глагола од чије основе се твори, предлошка форма бира само једну од допуна, а прилошка се одликује одсуством свих допуна изворног глагола) што води до губљења морфемских граница унутар новонасталих речи – оне се универбизују. Другој групи припадала би десемантизација – процес за који се сматрало да је својствен само граматикализацији. С. Бирцер на примеру прилога *зря* доказује да је тај процес својствен и процесу лексикализације, само што се ту замењује сема са конкретним значењем, за разлику од процеса граматикализиције током којег се замењује или потпуно губи сема са апстрактним значењем. Фиксација речи, запажена код предлога насталих од герунда, својствена је само процесу граматикализације.

3. Након представљеног садржаја, додала бих још две одлике научног стила С. Бирцер. То је најпре њена изванредна способност да у анализи чињеница успешно интегрише достигнућа руске лингвистичке школе и западноевропске теоријске лингвистике, а потом и да разноврсној литератури критички приступи.

Монографија којој су посвећени ови редови представља добар пример како се теорија граматикализације показује врло добрим теоријским апаратом за опис многих процеса (промена) који се дешавају у савременим језицима „пред нашим очима". Ова теорија подвлачи важност холистичког приступа језичким чињеницама, било да се такав приступ односи на нивое језичке анализе, било на хронолошку перспективу (дијахрону и синхрону) језичких истраживања. Стога бих је препоручила свима који се интересују за језичке промене уопште, а посебно онима који се баве променама у лексикону.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Богданов, С. И, Ю. В. Рыжова. *Русская служебная лексика. Сводные таблицы*. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета, 1997.

ОСРЯ – *Обратный словарь русского языка*. Москва: Советская Энциклопедия, 1974.

Шведова Н. Ю. и др. *Русская грамматика*. 2 тома. Москва: Наука, 1980.

*

Bielfeldt, H. H. *Rückläufiges Wörterbuch der russischen Sprache der Gegenwart.* Berlin: Akademie-Verlag, 1958.
Greve, R., B. Kroesche. *Russisches rückläufiges Wörterbuch* (unter der Leitung von Max Vasmer). Berlin – Wiesbaden: Osteuropa-Inst. an d. Freien Universität Berlin – Harrassowitz, 1952.
Lehmann, Ch. *Thoughts on Grammaticalization.* Munchen: Lincom Europa, 1995.

Марина Курешевић

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
kuresevicmk@sbb.rs

UDC 811.16/.17(437)

Řecko-staroslověnský index. Index verborum graeco-palaeoslovenicus, tom. I, fasc. 1–4. Praha: Akademie věd České Republiky, Slovanský ústav AV ČR, 2008–2010, 264 стр.*

У чешкој славистици давно је зачета идеја о изради старословенског речника. Грађу за овакав речник систематски је прикупљао још Вацлав Вондрак почетком XX века (Václav Vondrák, 1859–1925), а после његове смрти посао је наставио Милош Вајнгарт (Miloš Weingart, 1890–1939). Током Другог светског рата, за време немачке окупације, 1942. године, у Прагу је на иницијативу Бохуслава Хавранека (Bohuslav Havránek, 1893–1978) основана комисија за старословенски речник. Рад на речнику је обновљен 1943. године, у новим околностима, с новим радним саставом и по новим и разрађенијим начелима. У Прагу је, у издању Чехословачке академије наука и Словенског института, 1956. године изишла огледна свеска старословенског речника (*Slovník jazyka staroslověnského. Ukázový sešit* / *Lexicon linguae palaeoslovenicae. Specimen*), а 1958. године и његова прва свеска. Радом је у то време руководио Јозеф Курц (Josef Kurz, 1901–1972), а после његове смрти Зое Хауптова (Zoe Hauptová). Овим речником је обухваћена грађа у распону од X до XVI столећа, сви споменици великоморавског порекла сачувани у епоси канонског старословенског језика (до краја XI века), али и у каснијим црквенословенским преписима.[1] На Четвртом конгресу слависта у Москви исте, 1958. године, уредници овога речника су покренули иницијативу, која је прихваћена, да се сачини *Речник црквенословенскоī језика*,

---

* Прилог је настао у оквиру пројекта *Обрада сшароī срйскоī йисаноī наслеђа и израда Речника црквенословенскоī језика срйске редакције* (178030), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

[1] Извори су представљени у другој свесци првога тома: *Slovník jazyka staroslověnského*, 2, Úvod / Prolegomena, Praha 1959, LXII–LXXVI.

тезаурус свих црквенословенских редакција. Предвиђено је, тада, да се будући речник непосредно наслања на *Slovník jazyka staroslověnského* (даље SJS). Иако је до појединости разрађен нацрт за израду овога општесловенског пројекта, од њега се ипак одустало у корист израде појединачних редакцијских речника по усаглашеним начелима, што је, у датоме времену, једино било изводљиво. У Москви је 2007. године одлучено да се састави *Упоредни индекс* речникâ који се израђују у оквиру Комисије за црквенословенске речнике. У међувремену је, 1997. године, SJS завршен и броји 52 свеске у четири тома,[2] а у току је и израда појединачних допуна.[3] У Брну се истовремено етимолошки обрађује старословенска речничка грађа, па је 1989. године (у Прагу) почео излазити *Etimologický slovník jazyka staroslověnského*, од кога је до сада изишло 15 свезака (srъdьce – sь, 2010).

У Москви је, у издању Словенског института Академије наука Чешке Републике и Института за славистику и балканистику Руске академије наука, 1994. године објављен *Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)*. Под редакцией Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой.[4] Ту су обрађени само канонски споменици, па је то, у правом смислу речи „старословенски речник".[5] На основу грађе из овога речника, допуњене материјалом из новооткривених споменика, Зденка Рибарова је израдила одговарајуће старословенске индексе (*Indexy k Staroslověnskému slovníku*, Praha 2003).

У свим срединама, где се радило у оквиру Комисије за црквенословенске речнике, прављене су дупле картотеке, као што је то био и у Прагу случај, од када је почела ексцерпција 1943. године. Тамо су посебно исписивани листићи с грчким, латинским и старовисоконемачким одредницама због тога што су најстарији старословенски споменици настајали као преводи, нарочито грчких извора.[6] Након уазбучавања грчких листића изникла је грчко-старословенска картотека за оне споменике који имају грчку подлогу. Латинско-старословенска и старовисоконемачко-старословенска картотека су, међутим, мање јер је мањи број старословенских текстова настао као превод текстова с ових језика. Временом су ове картотеке допуњаване, онда када би бивали пронађени и објављени неки дотад непознати старо-

---

[2] Репринт: Санкт-Петербург 2006.

[3] Управо је почело излажење петог тома: *Addenda et corrigenda*, 53, Prolegomena, а – асъ, Praha 2010.

[4] Репринт: Москва 1999.

[5] У међувремену је, у издању Бугарске академије наука и Института за бугарски језик, у Софији изишао *Старобългарски речник* у два тома (том I, а – н, 1999; том II, о – ѕ, 2009). У суштини то је речник на истој, канонској старословенској грађи, с тим што је овде као прилог уз други том додато до скора непотврђених 277 лексема које су идентификоване у новооткривеним старословенским споменицима. Рад на овоме речнику почео је 1975. године под руководством Кирила Мирчева (1902–1975), а завршен је и предат у штампу 1988. године под руководством Доре Иванове-Мирчеве. Биће да је смисао овога дуплираног издања био пре свега у томе да се пласира назив „старобугарски језик" за појам који је у светској славистици схваћен као „старословенски језик".

[6] Овде увек треба имати на уму да се пре може говорити о паралелама старословенске лексике него о њеним непосредним инојезичким „двојницама" – потпуним еквивалентима, јер нам нису доступни страни оригинали с којих је вршено превођење на словенски језик, као што нам нису доступни ни словенски протографи, него тек њихови преписи (или преписи преписâ).

словенски споменици. Грчко-старословенска картотека данас броји око 800 хиљада листића.[7]

Расправа о концепцији планиранога индекса вођена је 1970-их и 1980-их година. Овим питањем нарочито се бавио Владимир Кијас (Vladimír Kyas, 1917–1990), а на пројекту га је наследила Илона Пацлова (Ilona Páclová, 1933–1988), а после ње Емилија Блахова (Emilie Bláhová), с којом је сарађивала Јана Швабова (Jana Švábová). Обрада речничких одредница почела је 1989. године, али је крајем 1990-их година наступио прекид, па је с послом настављено 2004. године.[8]

Огледна свеска *Грчко-с҃тарословенскоѿ индекса* (*Řecko-staroslověnský index. Ukázový sešit* / *Idex graeco-palaeoslovenicus*) објављена је у Прагу 2006. године. Садржи историју пројекта, избор из литературе, фототипски донете снимке појединих листића који илуструју одређене појаве, затим узорке концепције И. Пацлове (1986), Ј. Швабове (1991) и на крају Е. Блахове (из 1990-их година и коначне); на последњем листу дати су латински списак скраћеница библијских књига и коришћених симбола. Прва свеска Индекса изишла је Прагу, у издању Академије наука Чешке Републике и Словенског института АНЧР, 2008. године. До сад су објављене четири свеске (из првог тома), а планирано је излажење једне до две свеске годишње. Индексу претходе уводне целине које се излажу у наведеним свескама. У првим двема свескама представљене су околности које су довеле до покретања пројекта у контексту проучавања старословенског лексичког наслеђа и његова историја, структура речничких одредница – оба ова прегледна чланка донета су на трима језицима – чешком, руском и енглеском; затим долазе словенски и грчки извори, скраћенице, литература, грчки, ћирилички и глагољички словни инвентари; од краја друге свеске до средине четврте дају се синоптичке табеле словенских споменика, да би од средине четврте свеске почео и сам индекс – технички језик за све ове целине је латински (осим на једном месту где је опет тројезични текст): *Prolegomena*: Václav Čermák, *Úvod* (9–13) / *Введение* (14–19) / *Introduction* (20–24), Zdenka Ribarova, *Struktura hesla* (25–35) / *Построение словарной статьи* (36–49) / *Entry structure* (50–61), *Fontes*: *Monumenta palaeoslovenica* (63–69), *Fontes graeci* (70–72), *Monumentorum palaeoslovenicorum ordo* (73), *Abbreviationes*: *Monumentorum conspectus siglorum ordine alphabetico digestus* (74–75), *Sigla librorum Veteris et Novi Testamenti* (76), *Abbreviationes grammaticae et ceterae* (77–78), *Index bibliographicus* (79–80), *Appendix*: *Lexiconis linguae palaeoslovenicae monumenta in indicem verborum graeco-palaeoslovenicum non inclusa* (81–82), *Alphabeti graeci synopsis* (83), *Alphabeti cyrillici et glagolitici synopsis*

[7] Формирана картотека, разуме се, није без „недостатака" који отежавају садашњу њену обраду: пре свега невоља је у томе што се целокупан лексички фонд сакупљао углавном на бази разноврсних издања из прве половине XX века, с накнадним допунама; један од уочљивијих конкретних недостатака јесте и тај што се на листићима (картицама) региструју само лексеме без контекста, а затим ту је и одсуство дефиниције граматичких категорија грчких глагола итд.

[8] Коначне измене финализованог модела, заједно с пређашњим моделима, саопштава Вацлав Чермак у: *K finální podobě Řecko-staroslověnského slovníku-indexu*, Slavia, 76, Praha 2007, 39–46.

(84–85), *Tabellae synopticae monumentorum sclavicorum*: Zdenka Ribarova, *Poznámky k synopsím* (88–89) / *Примечания к синопсисам* (90–91) / *Notes on the synoptic tables* (92–93), 1. *Evangelia* (94–151), 2. *Acta apostolorum et epistolae* (152–201), 3. *Apokalypsis* (202–203), 4. *Psalterium cum fragmento commentarii* (204–211), *Cantica* (212–213), 5. *Prophetologium et Glagolitica* (214–226), 6. *Euchologii Sinaitici versus biblici* (227–228), 7. *Versus biblici in monumentis slavicae originis* (229–223), 8. *Homiliae parallelae Codicum Cloziani et Suprasliensis* (233), *Columnarum signa in codicibus slavicis* (233); *Index verborum* (235–264). Како свеске представљају део предвиђене шире целине, њихова укупна пагинација заједно с текстом тече континуирано; само прва свеска има 72 стране А4 формата, остале по 64 (укупно досад 264). Стога свеске нису повезане него су нешивени табаци сложени и стављени у мекане беле картонске омотнице – као некада SJS.

Индекс садржи сву лексику коју из другог угла доноси и помињани SJS: осим апелатива још и лична имена, топоними и хапаксе, све оно што је посведочено у разнородној и богатој „старословенској (канонској)" и „црквенословенској (постканонској)" грађи – од јеванђеља̂, псалтира, литургијских, хомилитичких, хагиографских и теолошких текстова, до апостола, апокалипсе, старозаветних читања и правних споменика (в. fasc. 2, 2009, 73). Важно је имати на уму да се овде сва лексика посебно обрађује (проверава и допуњава) у оквирима грчко-старословенске картотеке и да нема механичког преузимања из SJS. Истовремено грчкој лексици се супротстављају словенске паралеле без навођења целих примера и других података којима би се дуплирао SJS, али не на уштрб употребљивости Индекса.[9] Зато ово и јесте „индекс", а не „речник".

Заглавље одреднице доноси стандардизовану грчку реч у основној, лексикографској форми, масним слогом. Глаголи се нормализују као унутар одредница у SJS, начелно у инфинитиву презента актива. Суплетивне форме укључене су у основне одреднице, а посебно се издвајају само ако имају стварног одраза у старословенској лексици (нпр. καλός : βελτίων). Хомоними се одељују у посебне одреднице обележене издигнутим бројем, али се међусобно истозвучни апелативи и властита имена не раздвајају оваквим бројевима (тип θεοφύλακτος adj – богохраниѩъ : Θεοφύλακτος m *propr* – ѳеофилактъ). Носећа реч се у заглављу може дати и у два лика када је то у вези са словенским стањем, које тражи обједињеност одреднице (нпр. θύρα f, θύραι pl – двьрь, двьри). Под основну форму, с посебним, неболдованим заглављем, у новом реду, подведени су и облици грчких речи у косим падежима, у спојевима речи, глаголи у пасиву итд., увек с одговарајућом словенском паралелом (нпр. Ἀαρών m *propr* – аронъ / τοῦ Ἀαρών –ароновъ, аронѣ; ἁγιασμός m – благословленіе, [истина], освѧщеніе, свѧтынѣ, свѧтьба, свѧщеніе / τοῦ ἁγιασμοῦ – свѧтъ; ὁ ἐν ἁγιασμῷ – чистъ). Изрази се дају на онолико места колико има пунозначних речи у њиховом саставу, унутар ширих одредница, сваки пут у новом параграфу (нпр. израз ἀγαθὸν ποιεῖν подведен је и под ἀγαθός и под

[9] Задржани су они подаци који обезбеђују несметано сналажење у грађи (нпр. код грч. глагола ἄγειν за неке од словенских паралела осим инф. даје се још и 1. л. једн. през.: уобичајено вестн, ведѫ и усамљено вестн, ведѫ).

ποιεῖν). Партиципи се дају као осамостаљене одреднице само када су то једине постојеће или једине потврђене форме одговарајућих глагола, а иначе се дају потчињени основним одредницама. У случају предлога дају се у посебним параграфима (унутар шире целине) устаљене конструкције (нпр. ἐν τούτῳ – сего ради). Сва словенска лексичка варијабилност, дакле, која има да захвали било којим грчким бочним облицима представљена је оваквим ужим параграфима (пододредницама). У случају грчких именица обично је реч о интересантним словенским именичким или придевским паралелама (нпр. унутар θεός m – богъ, οἱ θεοί је преведено као капища; за ἀγαλλίασις f, осим основних веселиѥ, радованиѥ, радость, радоща, ту су и придеви веселъ и радостьнъ за грч. τῆς ἀγαλλιάσεως, и прилог радостьно за грч. ἐν ἀγαλλιάσει). Код грчких придева у пододредницама се издвају још и компаративи, суперлативи и облици који су преведени словенским именицама и прилозима (нпр. ἄγροικος adj – польскъ / ἀγροικότερος comp – грѫбл҃ни; ἀγαθοποιός adj – благотворивъ / (ὁ) ἀγαθοποιός – добродѣи). Код заменица је такође често формирање пододредница у косим падежима (тип ἐγώ pron – азъ / μου – мои).

Акценти и спирити преузимају се из стандардних старогрчких речника, с посебном пажњом усмереном на властита имена, за која се ослонац налази у специјализованим речницима.

Уз нормализовану реч следи граматичка информација, наведена типичним латинским скраћеницма. У складу с посебним потребама појединих врста речи дају се и неки њихови наставци, на пример код глагола 1. лице једнине презента (ἀγάλλεσθαι, -λλομαι); у случају предлога даје се и комплетна слика о њиховој валентности (нпр. cum G et A). Уколико нека реч функционише у улози различитих врста речи, и то се обележава већ у заглављу (нпр. conj et part). Ту су и разне друге ситније белешке које по потреби искрсавају и особито се наводе.

Заглавље иде у леви блок, а словенске паралеле се нижу у пасусима испод с увлачењем, такође масним, али ситнијим слогом, азбучним редом, без обзира на значењске нијансе. Словенски део одреднице критички се ослања на SJS, при чему су словенске речи у начелу нормализоване као у SJS, тј. углавном су истоветне с одредницама из тога речника. Допуне у односу на SJS обележавају се малим плусом, одигнутим испред нормализоване речи (нпр. под одредницом ἀγαθός adj: ἀγαθὸς δρομεύς – +благотеча Zach Pr6:11). Лексичка (фонетска) варијантност из SJS преноси се и овде (нпр. тогда, тъгда). Вишеструка варијантност нарочито је заступљена у властитим именима и неким позајмљеницама, с тим што се она овде, ипак, своди на мању меру. Словенски хомоними третирају се као и у основном, старословенском речнику, при чему има случајева када грчка паралела недвосмислено указује на разлике међу њима (нпр. ἔριον – влъна[2] ‘вуна, руно’, κῦμα – влъна[1] ‘талас, вал’). Словенске паралеле нису граматички дефинисане, осим када је то из неког посебног разлога неопходно (нпр. спрам грч. ἀγνώριστος adj, стоји само неꙁнаѥмъ Supr 454: 21). Користан податак из словенске разраде јесте и лексичка фреквенција сагледана кроз појединачне споменике, тачна када је реч о мањим бројевима (до 100). За веће бројеве даје се само приближна вредност (нпр. Mar100+). За мање заступљене речи, отприлике до 15 потврда, дају се сва места где су уочени примери, нарочито када се ради о

лексици из накнадно ексцерпираних извора. Локације на којима се поједина словенска реч нашла назначавају се стандардним скраћеницама извора, одговарајућим листом и редом, а у случају библијских текстова местом у Библији (књига, глава, стих). Они библијски цитати који се у споменику понављају, означени су латинским bis и ter, односно цифрама, ако су јако учестали (нпр. Sav_{bis}, Vat_{ter}, $Ostr_{15x}$). Извори за уочене потврде наводе се устаљеним редом: прво канонски споменици, па остали, онако како су сложени у прегледу скраћеница у другој свесци првог тома (*Monumentorum palaeoslovenicorum ordo*, 73).

Празне, упућивачке одреднице користе се да олакшају сналажење у Индексу, нарочито код суплетивних глагола, али и у другим случајевима (нпр. εἰπεῖν → λέγειν; Ἀδμίν → Ἀράμ).

Као илустрацију доносимо једну одредницу из овога речника (fasc. 4, 2010, 252):

Грчко-ст̑арословенски индекс, као што смо видели, својевремено је за-

ἀγορά f

КОУПЛЮ Zogr Mar **Mc7:4** (err кѫпѣл- Zogr)

МѢСТО Supr 125:27.28

[**РАСПѢТИЮ**] Zogr Mar **Mc6:56** (var πλατεῖα)

СТЬГНЪІ *f pl* Zogr Mar As Sav Ostr **Mt6:2** (var ad ῥύμη); Supr 133:6 137:13

СЪБОРЪ Supr 125:19; Slepč **A16:19** (var трьгъ Christ Ochr Mak Šiš)

ТРЬГЪ Christ En Slepč Mak Šiš **A17:17** Christ Ochr Mak Šiš **A16:19** (var съборъ Slepč)

ТРЬЖИЩЕ Zogr Mar As Sav Ostr **L20:46** Zogr^{b} Mar As Sav Ostr **Mt20:3** Zogr^{b} Mar Vat Ostr **Mt23:7** Zogr Mar **Mt11:16** **Mc12:38** **L7:32** **11:43**; EuchN 26a6/**Mt20:3**

мишљен као други, обрнути део *Речника ст̑арословенског̑ језика* (SJS). Сам по себи он је у високој мери самосталан јер се у њему таксативно наводе старословенски еквиваленти грчких одредница. Иако овде нема залажења у семантику, за ову лексикографску форму сасвим је довољно упућивање на бројне словенске потврде. Словенска семантика, заједно с одговарајућим целовитим примерима приказана је у првом и основном делу ове укупне лексикографске замисли, у SJS; грчка семантика, пак, представљена је у бројним грчким речницима. Систематско осветљавање старословенског лексичког фонда из грчког угла драгоцено је јер се тако у великој мери може правилно оценити његов карактер, његова узајамност с грчком основом, творбене и семантичке појединости и законитости, разгранатост словенске

синонимије, адаптација непреведених грецизама, као и сама техника превођења, а затим и жанровска и конкретна споменичка заступљеност лексике. Заједно са SJS, и овде је обрађена лексика канонских старословенских споменика, али и њена шира посведоченост и даљи развој у основним цртама у млађим редакцијским споменицима. Овде се дају полазне основе и главни обриси лексичког фонда националних редакција старословенског језика, пажљиво посматрани с једне нарочите тачке гледишта.

Мада су се у међувремену појавила друга два корисна грчко-старословенска индекса,[1] овај је индекс са знатно ширим захватом и детаљнијом обрадом, јер тежи исцрпности која је комплементарна с обрадом примењеном у SJS. Његов значај ће нарастати онако како буде нарастао и број обрађених одредница и издатих свезака. Исти овај ауторски колектив већ је упорним и преданим радом довео до краја изузетан и у словенском свету непоновљив *Slovník jazyka staroslověnského*.

Викшор Савић

Институт за српски језик САНУ
Старословенистички одсек
Кнез Михаилова 36, 11000 Београд, Србија
viktor.savic@isj.sanu.ac.rs

UDC 811.163.41'373

Стана Ристић. *Модификација значења и лексички модификашори у срūском језику.* Београд: Институт за српски језик САНУ, 2009, 242 стр.

Последња до сада књига др Стане Ристић, научног саветника у Институту за српски језик САНУ, руководиоца научног пројекта *Лингвисшичка исшраживања савременоī срūскоī књижевноī језика и израда Речника срūскохрвашскоī књижевноī и народноī језика*, објављена је у серији Монографије Института за српски језик САНУ, као десета по реду. Да подсетимо, иста ауторка отворила је поменуту серију монографијом *Ексūресивна лексика у срūском језику – шеоријске основе и норма шивно-кул шуролошки асūекшu* (2004), а свој запажени допринос дала још књигом *Раслојеносш лексике срūскоī језика и лексичка норма* (2006), о којој смо писали (в. Коњик 2006).

Проблематика истраживања дефинисана је насловом: *Модификација значења и лексички модификашори у срūском језику.* У књизи су размотрена различита питања из домена промене значења у спојевима језичких јединица на различитим језичким нивоима, представљена у три поглавља, са насловима 1. *Модификашори и мешашексшуални оūерашори* (9–130), 2. *Гра-*

[1] Ирина Люсен, *Греческо-старославянский конкорданс к древнейшим спискам славянского перевода евангелий (codices Marianus, Zographensis, Assemanianus, Ostromiri)*, Uppsala 1995. / *Речник на грчко-црковнословенски лексички ūаралели*. Редактор Мито Аргировски, соработници Наталија Андријевска, Александра Ѓуркова, Скопје 2003.

дирање у функцији модификације (131–180) и 3. *Метонимија у функцији синтаксичке модификације*. Поред поменутих поглавља, монографија садржи још *Предговор* (7), *Резиме* (на српском и енглеском језику) (195–198, 199–203), *Литературу и изворе* (205–214), *Предметни и ауторски регистар* (215–238, 239 –240) и белешку о аутору (241–242). Након пажљивог читања општа је оцена да је ауторка, др Стана Ристић, своја, у ранијим радовима и монографијама започета и успешно вођена лексиколошка истраживања, у овој монографији наставила, обогатила, продубила и проширила, повезујући домен лексичке семантике српског језика са граматиком, синтаксом и прагматиком, указујући на сложене односе међусобног утицаја и зависности лексичког значења од граматичког и синтаксичког. По много чему књига је модерна и актуелна и без сумње представља значајан допринос науци о српском језику, нарочито лексикологији и лексикографији.

У књизи су обрађене следеће теме: О модификацији значења и лексичким модификаторима (9–37), Функција модификације партикула као јединица семантичке кохезије (39–48), Партикула *све* у функцији модификатора (49–68), Прилог *постепено* као лексички модификатор (69–84), Модификатори са значењем очекиваности (85–92), Партикуле у функцији метатекстуалних модификатора (*наводно*, *буквално*, *дословно*, *једноставно*, *просто*, *напросто*) (93–107), Глаголи говорења у функцији метатекстуалних оператора (109–129), Квантификатори мере као модификатори (131–155), Метонимија у функцији модификације базне активне дијатезе у пасивну дијатезу (181–194).

Преглед тема показује да се модификацији и модификаторима, феномену који је у вези са различитим појавама на нивоу синтагме и реченице доста обрађиван у србистичкој, славистичкој и другој литератури, у овој монографији приступило из новог угла, те да је углавном дискутовано о оним лексичким и другим модификаторима чија значења и функције нису истражене у традиционалним лексикографским и граматичким описима.

У фокусу пажње нашле су се у првом реду партикуле, које се сада посматрају с аспекта функције модификације, на основу чега се утврђује да представљају јединице сематичке кохезије типа модификације, те да чине јединствен систем не само на лексичкосемантичком и граматичком плану, него и на комуникативном плану као дискурсне јединице. Такође се предлаже још једна њихова могућа класификација (стр. 41–42). Посебна пажња посвећена је партикули *све*, која показује разноврсност значења у функцији модификатора, као и партикулама којима се исказује однос говорника према садржају исказа – дистанцираност и/или резервисаност у погледу фактивности пропозиције (*наводно*) и увереност у категоричност садржаја исказа (*буквално*, *дословно*, *једноставно*, *просто*, *напросто*). Ауторка је утврдила да ове партикуле у тексту функционишу као метатекстуални оператори говорног поступка, да представљају лексичке експоненте надређених реченица чији су предикати глаголи говорења, те да је њихова употреба са прагматичко-семантичког и комуникативног становишта веома важна, будући да се јављају као сигнали актуализације новог садржаја, у функцији истицања, наглашавања и увођења нових аргумената, а не (једино) као поштапалице и празне речи, како се то у ранијим радовима тумачило.

Тема модификације говорног поступка настављена је у наредном одељку у вези са глаголима говорења. Ауторка је јасно показала да се ови глаголи, осим као предикати поменутих редукованих реченица, јављају и као еквиваленти претходно описаних партикула, тј. да се сами реализују као оператори говорног поступка; то их чини сличнијим партикулама и другим модалним јединицама него глаголима, што би морало на одговарајући начин бити показано и у њиховом лексикографском представљању. Разлика између партикула и глагола говорења у функцији модификатора, наравно, има, и то на структурном и информативно-комуникативном плану, што је у детаљној анализи на многим примерима др Стана Ристић успешно експлицирала и објаснила.

У неколико одељака књиге разматрана је тема категоријалног значења очекиваности, те начина и видова његовог испољавања у различитим лексичким јединицама. Показано је да се као експоненти базичног реченичног значења очекиваности јављају функцијске и пунозначне лексеме различитих лексичко-граматичких врста (партикуле, кванторске речи, параметарски придеви, и неке лексичко-семантичке групе глагола), од чега зависи и начин реализације функције модификације и смисла очекиваности. Функција модификације дубинске предикације са значењем очекиваности утврђена је и за раније поменуту партикулу *све*, за коју је констатовано да показује разноврсност модификаторских значења. Са значењем очекиваности, ова партикула обезбеђује сегменту који модификује рематски комуникативни статус, на основу чега се може сврстати у прагматичке квантификаторе фокалског типа (иако у односу на примарно значење припада логичким квантификаторима универзалног типа).

Тема прагматичке квантификације (квантификација заснована на полазној количини/величини утврђеној од стране говорника, коју он сматра нормалном у датој ситуацији, а не према некој одређеној или свеобухватној, стр. 131) такође је разматрана у више делова књиге, на примеру лексичко-граматичких карактеристика квантификативног прилога *пос̄ш̄еп̄ено* и на примерима префиксалних квантификативних придева и прилога. Ауторка је проницљиво уочила да је прилог *пос̄ш̄еп̄ено* у претходним проучавањима прилога и квантификатора био (неоправдано) запостављен, те му је посветила одговарајућу пажњу. Издвојене су и на примерима потврђене његове релевантне карактеристике: да спада у апсолутне квантификаторе који се односе на количину објекта узетог самог по себи и да се употребљава само уз квантитативно рашчлањиве објекте, а затим су показани граматичко-семантички и синтаксички услови реализације значења и функције (посебно треба истаћи прегледан табеларни приказ дат у књизи као прилог истраживању). Квантификатори мере као модификатори размотрени су посебно, на примерима префиксалних квантификативних придева и прилога, код којих се квантификативне компоненте реализују и у основи и у префиксалном делу (*п̄омали*, *п̄омањи*, *п̄овелики*, *п̄овећи*, *п̄оредак*, *п̄орећи*, *п̄ог̄ус̄ш̄*, *п̄ог̄ушћи*, *п̄очес̄ш̄*, *п̄очешћи*, *омален*, *омањи*, *овелики*, *овећи*, *оредак*, *орећи*, и примери са префиксом *не-* у чијој основи су придеви *велик*, *мали* и прилози *мног̄о*, *мало*). Уочене су, такође, и представљене, појаве конкуренције, те показано да се однос кон-

куренције, евидентан на плану општих значења ових лексема у исказивању умањене мере својства, не потврђује на плану значења одређене мере својства, што је у вези са нестабилношћу система градационих јединица и његовом прагматском условљеношћу.

Тема лексичке негације, започета у ранијим радовима др Стане Ристић, настављена је и продубљена у наредном одељку књиге, у коме се анализирају модификаторске функције префикса *не-* на примеру негираних именица у стандардном језику и на примеру негираних твореница у корпусу дијалекатског речника. За разлику од неких ранијих схватања, показано је (на примеру корпуса Речника САНУ) да је број негираних твореница у лексикону српског језика велик, те да је овај творбени модел веома активан и продуктиван у српском језику. Елементи значења које префикс *не-* уноси у именичке творенице представљени су на следећи начин: значење негативне оцене садржаја исказаног основном речју (*немајка*, *нечовек*, *невреме*...), ублажавање негативног садржаја (*непамет*, *нељубав*, *неистина*...) и значење изузимања, искључивања (*несрбин*, *неевропљанини*, *непушач*, *непливач*...), а које ће се пратеће значење релизовати зависи од семантике основне речи и од прагматских услова употребе негираних именица. Део пажње у даљој анализи усмерен је на проблем конкурентности тзв. лексичке и синтаксичке негације, а затим и на негирану лексику у дијалекту.

У последњем одељку књиге размотрена је модификаторска функција метонимије као механизма настанка секундарних значења код глагола физичког деловања са значењем физичке силе стезања, стискања, притискања, када метонимија узрокује промену активне базне дијатезе у пасивну деривирану (нпр. *Водитељ је стезао микрофон*; *Ципеле су (га) стезале*). Детаљно је показано на разним примерима да се ради о семантичком пасиву, када метонимијским извођењем значења долази и до конверзије актаната, што на семантичком плану подразумева промену дијатезе од полазне активне у деривирану пасивну.

У представљању књиге др Стане Ристић свакако треба посебно истаћи и похвалити лексикографски приступ сваком обрађиваном проблему, тј. настојање да се свака истражена тема верификује примерима из дескриптивних речника српског језика, у првом реду из нашег највећег и најзначајнијег речника, Речника САНУ, – што истраживању несумњиво даје посебну научну вредност, – и да се сагледа и из лексикографског угла, с циљем да се постојећа, традиционално установљена лексикографска решења и лексикографски метајезик допуне и/или коригују према принципима и достигнућима савремене лексикографије.

На крају ћемо још једном нагласити да књига др Стане Ристић поседује све одлике ваљаног, системски организованог и вођеног, теоријски и методолошки утемељеног и емпиријски потврђеног истраживања. Интердисциплинарност у тумачењу истраживаних појава, те семантички приступ свим језичким нивоима, граматичком, лексичком, синтаксичком, дикурсном, прагматичком, као и избор и појмовно обухватање саме теме, чини да ова књига буде модерна у времену у којем је настала.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Коњик, Ивана. Стана Ристић, Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма. *Књижевност и језик* LIII/3–4 (2006): 337–341.

Ивана Лазић-Коњик

Институт за српски језик САНУ
Кнез Михаилова 36, 11000 Београд, Србија
ivana.konjik@isj.sanu.ac.rs

UDC 811.163.41'373
811.163.41'37

Рајна Драгићевић. *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу.* Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2010, 248 стр.

Монографија Рајне Драгићевић *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу* представља плодотворан прилог методолошком и проблемском повезивању проучавања вербалних асоцијација и лингвокултурологије.

Књига се састоји од 5 поглавља, односно 23 потпоглавља, од чега је 7 први пут представљено у овој књизи. У уводу (*Уводна теоријска разматрања*, 7–38) ауторка нам најпре представља настанак културологије као научне дисциплине. Крајем XX века и лингвистичка истраживања су све више антропоцентрична па се у таквом окружењу и развијају когнитивна лингвистика и културологија.

Затим нас ауторка упознаје са теоријским основама лингвокултурологије критичком анализом радова руских лингвокултуролога В. А. Маслове, Ј. И. Зиновјеве и Ј. Ј. Јуркова. Поменућемо само две појединости. Прво, кад је у питању лексикологија, важно је да знамо у којој се значењској компоненти језичког знака налазе културни наноси. В. А. Маслова сматра да се „експонент културе у значењу лексема налази у конотацији. Конотација се схвата као вишеслојна семантичка компонента, чији један слој представља културална конотација" (стр. 11). Р. Драгићевић се, међутим, с тим не слаже. Она сматра да култура утиче и на остале сегменте лексичког значења и као доказ наводи један семантички проблем у интерпретацији М. Ивић, која, опет, цитирајући јапанског лингвисту Ш. Хаторија показује како људске перцептивне способности (и саме под утицајем језика) утичу на значење лексема: „Често нисмо у стању да уочимо карактеристичну значењску нијансу стране нам глаголске речи, мада су говорни представници датога језика изводили пред нама радњу њоме означену, зато што нама западају за око једне особине приказане радње, а њима друге" (стр. 11). Као другу важну појединост издвајамо навођење и објашњење основних појмова и термина, од којих су најважнији *језичка слика света* (специфична концептуализација стварности условљена језиком) и *језичка личност* (комплексан појам који укључује и вербално-семантичку компоненту (знање језика) и когнитивну компоненту (слика стварности) и индивидуалну компоненту).

Даље, покушавајући да одреди место вербалних асоцијација ауторка прво наводи интердисциплинарне науке чији се делокрузи у нечему преклапају: лингвокултурологија, когнитивна лингвистика, психолингвистика, социолингвистика, етнолингвистика. Вербалне асоцијације би се нашле негде у „пресеку лингвокултороло гије, когнитивне лингвистике, психолингвистике и лексикологије" (стр. 25). Као истраживачки поступак ауторка истиче асоцијативну методу, наводећи и њене предности (интердисциплинарност резултата) и њене слабости (недовољна објективност – интерпретација асоцијација подлеже субјективном суду истраживача), и зато је и комбинује са другим лингвистичким методама.

У уводу још налазимо и прилог – критички приказ књиге *Слика Русије спољa и изнутра*, која представља зборник радова изложених на конференцији *Слика Русије у аутохтоном и неаутохтоном језичком сазнању.* Као недостатак ових радова Р. Драгићевић наводи њихову недовољну методолошку разрађеност, као и неутемељено уопштавање (испитивање засновано на једном, и то хомогеном узорку преноси се на цео народ). Те недостатке ауторка ипак правда чињеницом да је лингвокултурологија наука која је на почетку свог развоја и умањује их истицањем важности развоја лингвокултурологије (очување националних специфичности у времену глобализације, унапређивање наставе страних језика).

На почетку другог поглавља (*Прикупљање и опис вербалних асоцијација*, 39–53) добијамо опште информације о асоцијативним речницима. Пре свега, они садрже значења полисемичних лексема, синонимске и антонимске редове, синтаксичке спојивости, творбена и граматичка варирања, а кроз њих се очитују и многа ванјезичка знања испитаника, као и њихови ставови у вези са политиком, економијом, културом, уметношћу, науком, различитим свакодневним појавама итд.

Асоцијативни речници, као и сви речници, имају леву и десну страну. Леву страну (одреднице) чине *стимулуси* (*речи-дражи*, *речи-надражаји*) – речи на које испитаници одговарају. Десну страну чине асоцијације испитаника, тј. *реакције.* Реакције испитаника обично се прикупљају анкетом. Испитанику се анкетом задају стимулуси на које он одговара тако што бележи или саопштава прво што му падне на памет. Када се прикупе све асоцијације, ређају се по фреквенцији. Материјал је распоређен на два начина: у првом делу од стимулуса ка реакцији, а у другом од реакције ка стимулусу. Следи кратак преглед развоја асоцијативне лексикографије и списак објављених асоцијативних речника, међу којима је и *Асоцијативни речник српскога језика* П. Пипера, Р. Драгићевић и М. Стефановић. Затим сазнајемо како изгледа асоцијативни тест, да је оптималан број стимулуса до 50 (више од тога постаје заморно за испитанике), да је битно како су стимулуси распоређени (јер један стимулус и реакција на њега могу утицати и на следећи стимулус), да је битан начин саопштавања стимулуса (писмено или усмено), као и да је за веродостојно истраживање потребно прикупити 500 асоцијација за сваки стимулус. Стимулус и реакција могу бити у различитим односима. Реч као стимулус може као асоцијацију да изазове реч која се најчешће и најприродније налази удружена са њом (*друг – школски*, *најбољи* итд.) или реч која по неким критеријумима припада истој класи (*друг – недруг*,

пријатељ, *ортак*, *брат*). Пошто се у првом случају ради о синтагматским, а у другом о парадигматским односима, прве асоцијације се називају *синтагматским*, а друге *парадигматским* асоцијацијама. Али и врста речи умногоме одређује какве ће асоцијације изазивати. Ауторка овде наводи запажање Ц. Диза да „именице као стимулуси изазивају углавном парадигматске асоцијације, прилози дају синтагматске асоцијације, а глаголи и придеви се налазе између именица и прилога, са око 50% синтагматских и исто толико парадигматских асоцијација" (стр. 45).

Будући да је истраживање вербалних асоцијација новина у лингвистици и да се тек откривају могућности његове примене, Р. Драгићевић нас на почетку трећег поглавља (*Вербалне асоцијације у истраживању лексичког значења*, 55–98) упућује на неколико тачака. Прва је, свакако, конотација (позитивна, негативна, архаична, дијалекатска, формална, неформална итд.), при чему треба имати на уму шта се вреднује – лексема или појава коју та лексема означава (лексема *љубав* нема позитивну конотацију, али појам има). И најзад, конотација се не може разликовати од говорника до говорника као нека врста индивидуалног става или укуса. Пошто је конотација део лексичког значења, она мора бити иста за све говорнике једног језика. А како се асоцијативни речници могу користити у испитивању конотације и других сегмената лексичког значења ауторка је показала на примеру глагола *викати*. У асоцијативном пољу глагола *викати*, између осталих, налазе се и глаголи *лајати* и *грмети*, као синоними чије значење није неутрално, већ експресивно са пејоративном конотацијом. А како је ова конотација у ствари настала? Настала је према неутралним значењима која се односе на „оглашавање животиња" односно „стање у природи". У првом случају се пејоративност постиже изједначавањем човека са животињом, а у другом се афективност која се везује за застрашујућу појаву преноси у секундарно значење.

Даље се наводе антонимија и полисемија. Антонимија, јер су антоними, поред синонима, најчешће вербалне асоцијације, па пружају доста материјала за истраживање, а полисемија јер „вербалне асоцијације са прилично великом прецизношћу презентују полисемантичку структуру речи-стимулуса" (стр. 63). Тако асоцијативне речнике лексикограф може користити и да би утврдио примарно значење лексеме (на пример када има недоумицу да ли да као примарно значење наведе етимолошки или синхронијски гледано примарно значење), и да би идентификовао и распоредио секундарна значења, и да би одабрао најилустративније примере за свако значење.

Асоцијативни речници се могу користити и за проучавање менталног лексикона. Уколико су неке лексеме повезане у менталном лексикону, логично је и да ће асоцијације испитаника то показати. Нарочито је занимљива ситуација са дериватима и њиховим мотивним речима. Наиме, између њих постоји снажна формална и семантичка веза, али су у занемарљиво малом броју и асоцијативно повезани. Р. Драгићевић наводи и различита друга истраживања и експерименте који поткрепљују идеју да деривационо повезане лексеме не чувамо заједно. Изгледа да то значи да се засебно складиште основе, а засебно творбени форманти. То може бити изненађујуће, а заправо је разумљиво, будући да је то најекономичнији начин за склади-

штење лексема. На крају трећег поглавља се још налазе „упутства за читање” асоцијативних речника, као и објашњења шта све подаци наведени у асоцијативним речницима могу говорити о организацији лексичког система (на пример, стимулуси с најфреквентнијом првом асоцијацијом, број различитих асоцијација у асоцијативном пољу стимулуса итд.).

Четврто поглавље (*Вербалне асоцијације, језик и култ̄ура*, 99–150) посвећено је различитим видовима односа између језика и друштва односно културе. На пример, културално стереотипни појмови – стереотипи о животињама и биљкама, етницима и сродницима, људским особинама итд. инкорпорирани су у значење лексема па такође чине део знања неког језика, о чему треба водити рачуна и у учењу и у предавању страног језика. Даље се разматра какав је утицај културалних и друштвених промена на лексички систем (нове лексеме, нова значења, нестајање лексема или значења) на примеру лексема *т̄елефон* (до скоро је денотат био *фиксни т̄елефон*, сада је *мобилни т̄елефон*), *модел* (основно речничко значење је *особа која сликару или вајару п̄озира...* – а најфреквентнија асоцијација је *манекен*) итд. У том поглављу сазнајемо и то да је у језицима генерално, не само у српском језику, распрострањенија лексика са непожељним значењима (оно што је позитивно, пожељно остаће необележено, неутрално). Р. Драгићевић даље пореди асоцијације различитих народа на исте стимулусе (Руса, Бугара и Срба на стимулусе *ст̄ар*, *гл̄уп̄* и *леп̄*) поређењем података из асоцијативних речника, а затим наводи учење И. А. Стернина о комуникационом понашању („особености вербалног и невербалног општења неког народа” (стр. 133)). Такође излаже и резултате експерименталног истраживања чији је циљ да се одреди српски комуникациони идеал, и то у поређењу са руским комуникационим идеалом И. А. Стернина.

У петом поглављу (*Вербалне асоцијације и концепт̄уализација емоција у срп̄ском језику*, 151–211) Р. Драгићевић најпре износи преглед приступа концептуализацији емоција неколико различитих аутора, као и основне методе у испитивању концептуализације емоција. На пример, А. Вјежбицка наводи једанаест емоционалних универзалија и дели емоције у шест група, а Ј. Апресјан дели емоције на примарне, базичне (биолошки условљене) и секундарне, окултурене, затим на више стихијске и мање стихијске емоције, затим по дубини и интензитету и најзад, на оне које имају спољашње манифестације и оне које их немају. Од метода за испитивање концептуализације емоција издвајају се појмовне метафоре и когнитивни сценарији. Што се појмовних метафора тиче, ауторка наводи становиште З. Кевечеша да се неке метафоре односе на све емоције (ЕМОЦИЈА ПОСТОЈИ У ЗАТВОРЕНОМ ПРОСТОРУ, ЕМОЦИЈА ЈЕ ЖИВ ОРГАНИЗАМ, ЕМОЦИЈЕ СУ БОЛЕСТ итд.), неке на само одређене емоције, а неке на само једну емоцију (само ЉУБАВ ЈЕ МАГИЈА / ПУТОВАЊЕ / ЈЕДИНСТВО, само СРЕЋА ЈЕ ЛЕБДЕЊЕ итд.).

Когнитивни сценарио објашњава се преко концептуализације љутње Ц. Лејкофа. Типичан сценарио подразумева два учесника, изазивача и доживљаваоца љутње, и пет сцена, од изазивачевог вређања доживљаваоца до кажњавања виновника и нестајања љутње. Затим се показује како изгледа концептуализација љутње, туге, страха (три од шест емоција које наводи А. Вјежбицка) – преко лексема које чине домен емоције (које се налазе у њеном

асоцијативном пољу), преко метафора, преко когнитивних сценарија, поређењем са другим језицима, преко асоцијативних тестова.

Крај петог поглавља представља корак даље ка интердисциплинарности. Прво видимо како се концептуалном анализом комбинују когнитивна, лексичка и творбена истраживања. Концептуална анализа једне емоције подразумева, на пример, не само анализу значења именице која се употребљава за ту емоцију, „већ и значења свих њених синонима, као и глагола, придева и прилога чија је семантика у ближој или у даљој вези" с том емоцијом (стр. 199). Дакле, концептуална анализа укључује семантичку анализу целог семантичког поља једне лексеме, где спадају и деривати и цео синонимски ред. Карактеристично је такође да се прототипични носиоци емоција везују за узраст и родбинске односе пре него за вршиоце одређених радњи и носиоце занимања (нпр. *ӣонос* се прво везује за *оца*, *мајку*, па тек онда за *ӣобедника*). Наводе се и прототипичне ситуације. На пример, прототипична туга је „она коју осећа мајка када изгуби дете или ако доживи неки други драматичан проблем свога детета" (стр. 207); прототипична љубав се такође „пре свега везује за емоцију коју мајка гаји према своме детету, а затим и за девојку, односно жену, која воли мушкарца" (стр. 207). Речничка пак дефиниција љубави односи се на љубав међу супротним половима и ниједно примарно значење се не односи на љубав мајке према детету, а види се да је то према асоцијативним експериментима прототипична љубав. Зато ауторка завршава књигу једним драгоценим практичним саветом: „Лексикограф се служи примерима из грађе и на основу њих дефинише значење лексема. Многи од њих су ексцерпирани у прошлости, а написани су у још дубљој прошлости. Због тога, почесто, не одговарају стању у савременом српском језику. Асоцијативни експерименти пружају садашњу слику и зато треба имати поверења у резултате до којих се долази њиховом употребом" (стр. 211).

Књигом *Вербалне асоцијације кроз срӣски језик и кулӣуру* Рајна Драгићевић је поступно, прецизно и методично дала образац нових интердисциплинарних проучавања и понудила смернице за даља истраживања у тој области.

Ружица Фармаковски

Универзитет у Београду
Филолошки факултет (докторанд)
Студентски трг 3, 11000 Београд, Србија
ruzicamarinkovic12@gmail.com

УПУТСТВО ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА ЗА ШТАМПУ

Часопис *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* објављује оригиналне радове, научну критику, хронику и библиографију из области филолошких и лингвистичких проучавања. Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији не могу бити прихваћени за објављивање у *Зборнику Матице српске за филологију и лингвистику.* Ако је рад био изложен на научном скупу у виду усменог саопштења, податак о томе треба да буде наведен у посебној напомени при дну прве странице чланка.

Језици рада су српски језик, остали словенски језици, енглески, немачки и француски. За радове на српском језику примењује се *Правопис српскога језика* Митра Пешикана, Јована Јерковића и Мата Пижурице (Нови Сад: Матица српска, 2010).

1. Предаја рукописа

Рад послати одштампан на адресу: Уредништво *Зборника Матице српске за филологију и лингвистику*, Матица српска, Улица Матице српске 1, 21 000 Нови Сад, Србија. Електронску верзију рукописа у Word формату послати на адресу: *jdjukic@maticasrpska.org.rs*. У електронској верзији не наводити податке о аутору, већ их дати у тексту електронске поруке (назив и седиште установе, електронска адреса аутора). Ако је аутора више, за свакога навести тражене податке. Штампана верзија рукописа може бити замењена електронском верзијом у PD формату. Рукописи се не враћају ауторима.

Рокови за предају радова су 1. април (за прву свеску) и 1. септембар (за другу свеску).

2. Процес рецензирања

Радове рецензирају два квалификована рецензента. У року од два месеца од пријема рукописа аутори ће бити обавештени о томе да ли је рад прихваћен за објављивање. Поступак рецензирања је анониман у оба смера. Рок за објављивање прихваћених радова је 12 месеци од предаје коначне верзије рукописа. (Аутор је дужан да у року од 5 дана уради коректуру рада, када то буде од њега затражено.)

3. Елементи рада (обавезан редослед):

а) име и презиме аутора: у студијама и чланцима изнад наслова уз леву маргину, у приказима испод текста уз десну маргину, курзивом; назив и број пројекта/програма у оквиру којег је чланак настао наводи се у подбелешци, везаној звездицом за наслов рада;

б) наслов рада: верзалом, центриран;

в) сажетак (до 8 редова): а) на језику основног текста, без ознаке *Сажетак*; б) на енглеском језику; лева маргина увучена 1,5 cm у односу на основни текст;

г) *Кључне речи* (до 5): а) на језику основног текста; б) на енглеском језику; лева маргина увучена 1,5 cm у односу на основни текст;

д) основни текст;

ђ) ИЗВОРИ; ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА: центрирано;

е) резиме садржи: име аутора уз леву маргину, наслов рада (верзалом, центрирано), испод наслова Резиме (центрирано и спационирано), текст резимеа; уколико је рад на српском језику, резиме може бити на енглеском, немачком, руском или француском; уколико је рад на страном језику, резиме је на српском; ако аутор није у могућности да обезбеди резиме на одговарајућем језику, треба да га напише на језику рада, а Уредништво ће обезбедити превод.

ж) назив и адреса установе у којој је аутор запослен и електронска адреса аутора, уз леву маргину (у приказима уз десну); називи сложених организација треба да одражавају хијерархију њихове структуре, један испод другог.

4. Формат

а) стандардни: А4; маргине 2,5 cm;

б) фонт: Times New Roman; друге фонтове употребљене у тексту послати као посебан фајл; за црквенословенски текст користити фонт Монах (аутори га могу добити обраћањем на електронску адресу *jdjukic@maticasrpska.org.rs*);

в) величина слова: основни текст 12 pt, а сажетак, кључне речи, подножне напомене, извори, цитирана литература, резиме, назив и адреса установе и електронска адреса аутора 10 pt;

г) размак између редова: 1,5;

д) напомене: у дну стране (footnotes, а не endnotes), искључиво аргументативне; први ред увучен 1,5 cm у односу на основни текст;

ђ) за наглашавање се користи *италик* (не **болд**);

е) наслови појединих сегмената рада дају се малим верзалом, увучени за 1,5 cm и интегрисани у почетне параграфе; пожељно је да буду нумерисани (**1.**, 1.1., 1.2., 1.2.1. итд.); параграфи **1.**, **2.** итд. одвајају се од претходног параграфа једним празним редом, а параграфи 1.1., 1.2. итд. размаком од 6 pt;

ж) препоручљиво је да се глосе, вишестубачни делови текста и слична одступања од стандардне текстуалне форме вежу „невидљивим” табелама, како би задржали позицију коју је аутор предвидео.

5. Цитиране форме

а) наслови посебних публикација који се помињу у раду штампају се италиком;

б) цитати се дају под двоструким знацима навода (у раду на српском „...”, у радовима на другим језицима у складу с одговарајућим правописом), а цитат унутар цитата под једноструким знацима навода ('...'); пожељно је цитирање према изворном тексту (оригиналу); уколико се цитира преведени

рад, у одговарајућој напомени навести библиографске податке о оригиналу; доследно се придржавати једног од наведених начина цитирања;

в) краћи цитати (2–3 реда) дају се унутар текста, дужи цитати се издвајају из основног текста (увучени), са извором цитата датим на крају;

г) пример се наводи италиком, а његов превод под једноструким знацима навода ('...').

6. Цитирање референци интегрише се у текст, на следећи начин:

а) упућивање на студију у целини: (Грицкат 1975);

б) упућивање на одређену страну студије: (Večerka 1961: 59–60);

в) упућивање на одређено издање исте студије: (Радовановић 1986[2]: 66);

г) упућивање на студије истог аутора из исте године: (Бугарски 1986а: 55), (Бугарски 1986б: 110);

д) упућивање на студију два аутора: (Гамкрелидзе – Иванов 1984: 320–364);

ђ) студије истог аутора наводе се хронолошким редом: (Halle 1959; 1962);

е) уколико библиографски извор има више од два аутора, у парентези се наводи презиме првог аутора, док се презимена осталих аутора замењују скраћеницом и др./et al.;

ж) страна имена се у тексту на српском језику транскрибују; у парентези се наводе у оригиналној графији;

з) ако је из контекста јасно који је аутор цитиран, у парентези није потребно наводити његово презиме, нпр.

Ради се, очигледно, о социолингвистичким параметрима комуникације, које детаљно разматра и образлаже М. Радовановић (1986: 67–69).

и) ако се упућује на радове двају или више аутора, податке о сваком следећем раду одвојити тачком и запетом, нпр. (Белић 1958; Стевановић 1968);

ј) рукописи се цитирају према фолијацији (нпр. 2а–3б), а не према пагинацији, изузев у случајевима кад је рукопис пагиниран.

7. Цитирана литература

У текстовима писаним ћирилицом најпре се наводе (према азбучном реду презимена аутора) радови објављени ћирилицом, а затим (према абецедном реду презимена аутора) радови објављени латиницом; у текстовима писаним латиницом редослед је обрнут; сви редови осим првог увучени су за 1,5 cm употребом тзв. „висећег" параграфа; презиме аутора дати малим верзалом; у радовима на енглеском, немачком и француском референце ћирилицом се могу транслитеровати латиницом.

Литература се наводи на следећи начин:

а) књига (један аутор):

Грицкат, Ирена. *Студије из историје српскохрватског језика*. Београд: Народна библиотека Србије, 1975.

б) књига (више аутора):

Radden, Günter, René Dirven. *Cognitive English Grammar* (*Cognitive Linguistics in Practice 2*). Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2007.

в) рад у часопису:

Hahn, Adelaide. Verbal Nouns and Adjectives in Some Ancient Languages. *Language* 42/2 (1966): 378–398.

г) рад у зборнику радова:

Пипер, Предраг. О когнитивнолингвистичким и сродно усмереним проучавањима српског језика. Предраг Пипер (ур.). *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика*. Београд: САНУ, 2006, 9–46.

д) речник:

ESJS: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* (red. Eva Havlová), 1–. Praha: Academia, 1989–.

ђ) фототипско издање:

Ивић, Милка. *Значења српскохрватског инструментала и њихов развој (синтаксичко-семантичка студија)*. Београд, 1954. Београд: Српска академија наука и уметности – Београдска књига – Институт за српски језик САНУ, 2005.

е) рукописна грађа:

Николић, Јован. *Песмарица*. Темишвар: Архив САНУ у Београду, сигн. 8552/264/5, 1780–1783.

ж) публикација доступна on-line:

Veltman, K. H. *Augmented Books, Knowledge and Culture*. <http://www.isoc.org/inet2000/cdproceedings/6d/6d.> 02.02.2002.

РЕЦЕНЗЕНТИ ЗА КЊИГУ LIV *ЗБОРНИКА МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ*

доц. др Миливој Алановић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

проф. др Нада Арсенијевић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

проф. др Тијана Ашић, Универзитет у Крагујевцу, Филолошко-уметнички факултет

проф. др Жарко Бошњаковић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

проф. др Вера Васић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

др Јасна Влајић-Поповић, научни саветник, Институт за српски језик САНУ, Етимолошки одсек

доц. др Душанка Вујовић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

проф. др Јасмина Грковић-Мејџор, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет (дописни члан САНУ)

проф. др Снежана Гудурић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

проф. др Наташа Драгин, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

проф. др Рајна Драгићевић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет

доц. др Душанка Звекић-Душановић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

проф. др Драга Зец, Одсек за лингвистику, Универзитет Корнел, САД

проф. др Душка Кликовац, Универзитет у Београду, Филолошки факултет

проф. др Биљана Мишић-Илић, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет

проф. др Слободан Павловић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

проф. др Драгољуб Петровић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

др Снежана Петровић, научни сарадник, Институт за српски језик САНУ, Етимолошки одсек

проф. др Предраг Пипер, Универзитет у Београду, Филолошки факултет (дописни члан САНУ)

проф. др Мато Пижурица, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

проф. др Тврто Прћић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

проф. др Весна Половина, Универзитет у Београду, Филолошки факултет

проф. др Милорад Радовановић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет (дописни члан САНУ)

др Стана Ристић, научни саветник, Институт за српски језик САНУ

проф. др Владислава Ружић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

академик Зузана Тополињска, Македонска академија наука и уметности, Македонија

доц. др Гордана Штасни, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

CONTENTS

BOHUMIL VYKYPĚL. Briefly on the use of the historiography of linguistics or Leave structuralism alone! MARIJA VUČKOVIĆ. The Proto-Slavic word family **gъb-* / **gyb-* / **gub-* in light of prototype theory. SLOBODAN PAVLOVIĆ. The placement of enclitics in Old Serbian documents of the 12th and 13th century. PHILIP MINLOS. Some controversies concerning possessive pronoun placement in Old Russian. YANNIS KAKRIDIS. Double-voiced word or a dialogue? Gregorios Palamas' tractates *On the Origin of the Holy Spirit* in the Serbian Church Slavonic translation from the 14th century. NATAŠA DRAGIN. Agricultural law in a Chilandar manuscript from the 15th century. MARINA KUREŠEVIĆ. Expressing the future in the Serbian Alexander Romance. DEJAN SREDOJEVIĆ, LJILJANA SUBOTIĆ. The long-rising accent in Novi Sad speech: phonetic characteristics and phonological interpretation. MAJA MARKOVIĆ. Prosodic transfer in foreign language learning: temporal characteristics. STANA RISTIĆ. Verbs with the meaning of gradualness. IVANA ANTONIĆ: Syntax and semantics of the preposition PREMA. GORDANA ŠTRBAC. The complementation of nouns with a communicative meaning. SNEŽANA PETROVIĆ. Turkish loanwords in the dialects of Montenegro (1). MARINA JURIŠIĆ. Spatial meanings of analytic constructions with the preposition *po* in Gornja Pčinja speech. SAVKA BLAGOJEVIĆ. 'We' meaning 'we' or 'we' meaning 'I': the first person plural as an exponent of authorial presence in academic written discourse. EDITA ANDRIĆ. Lexical negation in Serbian and Hungarian. DRAGANA DROBNJAK, SNEŽANA GUDURIĆ. Phrasal units from the semantic field 'death' in French and Serbian. SONJA FILIPOVIĆ-KOVAČEVIĆ. Anglicisms as interlingual conceptual blends. CHRONICLE. REVIEWS.

Зборник Матице српске за филологију и лингвистику

Издаје Матица српска

Излази двапут годишње

Уредништво и администрација: Нови Сад, Улица Матице српске 1

Телефон: 021/6622-726

e-mail: zmsfl@maticasrpska.org.rs
www.maticasrpska.org.rs

Редакција LIV/2 књ. Зборника Матице српске за филологију и лингвистику
закључена је 23. септембра 2011.

За издавача: др Душан Николић

Стручни сарадник Одељења: Јулкица Ђукић

Технички уредник: Вукица Туцаков

Штампање завршено децембра 2011.

Компјутерски слог: Владимир Ватић, ГРАФИТ, Нови Сад

Штампа: ИДЕАЛ, Нови Сад

Штампање ове свеске Зборника омогућило је
Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

80/81(082)

ЗБОРНИК Матице српске за филологију и лингвистику – Archivum philologicum et linguisticum / главни и одговорни уредник др Јасмина Грковић-Мејџор. – 1984/1985, књ. 27/28– . – Нови Сад : Матица српска, Одељење за књижевност и језик, 1985– . – 24 cm

Наставак публикације: Зборник за филологију и лингвистику

ISSN 0352-5724

COBISS.SR-ID 9630978